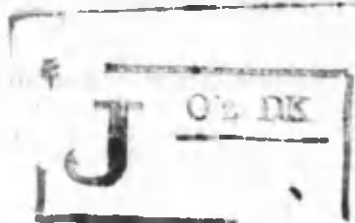

Шарк Fahruzi

2000

5—6

69-йил чиқиши

Адабий-ижтимоий журнал

Муҳаррир
Омон МУХТОР

Таҳририят ҳайъати раҳбари
Ўткир ҲОШИМОВ

ТАҲРИРИЯТ ВА ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Ҳумоюн Акбаров
Асад Дилмуродов
Баҳтиёр Карим
(муҳаррир ўринбосари)
Исфандиёр Латипов
Қосимжон Мамедов
Қуронбой Матризаев
Холмуҳаммад Нуруллаев

Абдулла Орипов
Икром Отамурод
Ботир Парпиев
Ихтиёр Ризо
Юсуф Файзулло
(масъул котиб)
Рустам Қосимов

МУАССИСЛАР:
ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ,
ЎЗБЕКИСТОН ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИНИ
ДЕМОКРАТЛАШТИРИШ ВА ҚўЛЛАБ-ҚУВВATЛАШ
ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ ЖАМФАРМАСИ

ҲАММУАССИС:
«ТАСВИРИЙ ОЙНА» ИЖОДИЙ УЮШМАСИ

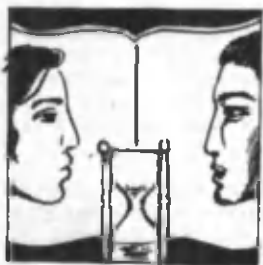
МУРАББИЙ

Халқимизда «Устоз кўрмаган шогирд ҳар мақомга йўрғалар», деган мақол бор. Шунинг баробаринда, адабиёт ёки санъат соҳасида «бевосита устоз», «билвосита мураббий» деган тушунча ҳам мавжуд. «Машқлари-мизни ўқиб, фикр билдирган, керак пайтда суяб-қўлаган улуғларимизни «устоз» деб ардоқлаймиз. Яна бир қатор улуғларимизни ўзимиз кўрмаган бўлсак ҳам асарларини ўқиб, ўрганганмиз. Уларни ҳам «устоз» деб шарафлаб, дуолар қиламиз. Мен «Шарқ юлдузи» журналининг ҳам устоз; аниқроқ таъриф этсам, меҳрибон мураббий деб биламан. «Шарқ юлдузи»да ҳеч бўлмаса тўрт қатор машқи чиқишини кўриш ҳар бир ёш ижодкорнинг орзу-армони бўлган. «Шарқ юлдузи»да илк марта кичкинагина машқи эълон қилинган бошловчи ижодкорнинг қувончи, ғурури орадан йиллар ўтиб кўп жылдлик китоблари чиққандаги хурсандчилигидан авлороқ бўлган, деб ўйлайман. Устозларимиз Ҳамид Ғулом, Шухрат домлалар хизмат қилишган даврда болаларга мўлжалланган ҳаёлий ҳикоям нашр этилгандаги қувончимга тенг келадиган хурсандчиликни кейин ҳис қилмадим. Мирмуҳсин домла, Носир Фозилов, Суннатулло Анорбоев, Ҳайдарали Ниёзов, Шукур Холмирзаевлар хизмат қилган даврда эса «Шарқ юлдузи» журналининг фантастика, детектив тарзда машқ қилувчи ёшлар учун чин маънода мураббийлик қилди. Гап шундаки, ўша даврда фантастика ва детектив бадиий адабиёт эмас, деб ҳисобловчилар ҳам бор эди. Айрим ерларда «бу нарсаларни тушунмаймиз», деб қўлёзмани ҳам олишмас эди. Айнан шу журнал адабиётимизда нисбатан-янги ҳисобланган бу жанрларнинг тупилиши, оёққа туриши, вояга етишига мураббийлик қилди. Камина ҳам, дўстимиз Ҳожиакбар Шайхон ҳам, яна бир неча биродарларимиз ҳам бу мураббийлик меҳридан баҳраманд бўлдиким, умримиз охирига қадар миннатдор кўнглимиз билан ардоқлаймиз. Бир неча йил аввал журнал ҳақида сўз кетганда «Шарқ юлдузи» инсон юрагининг ҳаракатини тасмага туширувчи электрокардиографа ўхшайди» деган эдим. Чиндан ҳам журнал дунёга келган кундан бошлаб, то ҳозирга қадар адабиётимиз юрак уришини кўрсатиб турибди. Мураббий журналимизнинг ўтмиш фаолиятини ўйлаб туриб, яна бир фазилатини эсладим. Биздан аввалги авлод ҳам, биз ҳам, кейингилар ҳам журнал саҳифасида жиддий танқидга учрамабди. Ҳолбуки, ҳар бир ёш ижодкорнинг асарига танқидга лойиқ жойлар бўлади. Журналда танқидий мақолалар кўп босилган, баҳслар кўп бўлган. Лекин ёш ижодкорлар эҳтиёт қилинган. Камчиликлари айтилганда ҳам уни янчиб ташлаш мақсадига эмас, авайлаб тарбиялаш нияти устун турган.

Инсонга берилган ҳар қандай меҳр-мурувват ҳам насия ҳисобланади. Яъниким, вақти келиб одам бу меҳрга, мурувватга жавоб қайтариши керак. Шунга кўра, мураббий журналимиздан меҳр кўрган бизлар учун ҳам оқибат қилиш вақти етди. «Шарқ юлдузи»дан қарзимиз кўп. Уни ҳар томонлама қўлаб-қувватлаш эса бурчимиздир.

Яна ўттиз йилдан сўнг «Шарқ юлдузи» ўзининг 100 йиллигини нишонлайди. Бугун журнал саҳифасида илк машқи чиққан ёш шоир ёки адиб у шарафли кунда дунё таниган улуғ ёзувчи бўлиб етишса не ажаб! Шубҳа йўқки, журналнинг юз йиллиги нишонланаётган кунларда улар ҳам «Шарқ юлдузи»ни меҳрибон мураббий сифатида эъзозлайдилар.

«Шарқ юлдузи»нинг меҳр булоғидан сув
ичган шогирди ТОҲИР МАЛИКнинг
умиди шудир.

Бу куннинг гати

Эрталаб йўлим тасодифан, Урганч шаҳри туғуруқхонаси устидан тушиб қолди. Олди кўкаламзор, шимол ёққа қарата очилган эшикка яқин шинамгина манзилда қариқартаңг, ёш-яланг, хуллас, турли хил одамлар йиғилишган. Бир йигит иккинчи қаватдаги ёш жувон билан овозини баландлатиб гаплашяпти. Ҳар иккаласининг чеҳралари гулгун. Кимдир сабрсизлик билан ниманидир кутмоқда. Ўн икки-ўн уч яшар лўппигина қиз таксафон орқали сўзлаяпти, унинг ҳам овози баланд пардада:

— Бувижон, суюнчи бөринг, кеннойим ўғил туғдилар! Тўрт ярим кило дейишяпти! Акамга айтинг, зудлик билан етиб келсинлар. «Нексия» билан, ҳа, ҳа, «Нексия!»

Қиз севинчини бошқа яқинлари билан ҳам баҳам кўришмоқ учун шекилли, телефон рақамини яна тара бошлаганида, ёшгина норғул йигит унинг қўлини тутди:

— Синглим, кўрмаяпсизми, қанча киши навбат кутиб турибди. Ҳамманинг ҳам шошилиш суюнчи гаплари бор. Иложи бўлса...

Қиз телефон гўшагини йигитга тутқазди:

— Кечирасиз, ака...

Бир жувон, оғзи қулоғида (у ҳам телефон орқали суюнчи етказиш учун навбатда турган шекилли) ҳамроҳи — отага сўз қотди:

— Қаранг, худди шу манзилга телефон ўрнатишиб яхши иш қилишибди-а, отахон?

Ота ҳам миннатдор:

— Яхши ишгина эмас, савоб иш қилишибди, қизим, савоб иш.

Шу орада навбатдагиларни кузатиб, телефон «кири-ми»ни олиб ўтирган 55 ёшлар чамасидаги опа гапга аралашди:

— Биласизми, бундай таксафонлар шаҳарнинг катта кўчалари бўйлаб ҳар икки километр масофада, тайёрагоҳ, меҳмонхона, дехқон бозорлари, хуллас, одамлар гавжум жойларда ўрнатилган. Бунинг иккинчи томони ҳам бор. Фақат шаҳримизнинг ўзида салгина фурсатда юзлаб киши иш билан таъминланди. Менингдек неча одамнинг қозони қайнайди шундан. Вилоят электр алоқаси корхонаси бошлиғи Маҳмуджон Собиров ташаббуси эмиш бу амаллар...

Навбатчидан телефон гўшагини олarkan, чол деди:

— Ким бўлса ҳам отасига раҳмат шу кишининг.

Чол телефонда гапиряптию гоҳ қулади, гоҳ кўзларида ёш:

— Кампир, эшитяпсанми мени? Худога шукур, уйимизда алла товуши чиқадиған бўлди. Невара муборак, невара!..

Шу куни кечгача кайфиятим кўтарилиб юрдим.

Ҳафта ўтмай, янги ўқув йилига қандай тайёргарлик кўриляётгани билан танишиш мақсадида, шаҳардаги 16-сон мактаб остонасига қадам қўйдим. Бир томон шинамгина ўйингоҳ, турли мевали ва манзарали дарахтлар ўртасида кўғирчоқдай ясаиб турган даргоҳ кишининг ҳавасини келтиради. Ичкарига оёқ кийими билан ўтишга кўз қиймайди, ёғ тушса ялагудек озода, ҳамма нарса тахт, саранжом. Ичкарида жамоатчилик «комиссияси» юрган экан кузатиб. Улар ҳам қилинган ишдан мамнун.

— Июнь ойидаёқ мактабни тайёрлаб қўйган экансиз, тadbиркорлигингизга офарин, — дедим тўлқинланиб мактаб директори Тамарахон Абдуллаевага, у билан рўбарў келарканман.

НАЗФИН

АТАР

ХАЛҚКА

БЕШАК

ЭРҲУР...

✂

— Офаринни менга эмас, вилоятдан депутатимиз Махмуджон Солаевич бошлиқ электр алоқа идораси жамоасига айтинг, — деди опа ҳам темирни қизигида босиб. — Ошхона, спорт зал, кабинетлар, ўқув хоналари — барини юз фоиз бўёқдан чиқаришга ёрдам беришди. Бунинг устига, Махмуджон ака кам таъминланган оила фарзандларининг 150 дан кўпроғини янги дарсликлар билан таъминлаш, 30 га яқин ўқувчи, ишчи-хизматчига моддий ёрдам кўрсатишга сўз бериб, уларнинг рўйхатини олиб кетди.

Мен таажжубданми-хайратданми, елка қисдим.

— Нега таажжубланяпсиз, бу ёғини эшитинг, — дея гапни улаб кетди «комиссия» аъзоси, вилоят «Камолот» жамғармаси раисининг ўринбосари Зумрадхон Матчонов, — шахримиздаги 11, 23, 25-мактабларга ҳам бундан кам кўмак бераётгани йўқ Махмуджон ака. Вилоятда бу кишига ўхшаш меҳр-шафқатли, жасоратли, саховатпеша депутатни биринчи бор кўришим, шу одамга беш кетдим!

«Текширувчилар» орасида маҳаллалардан фаоллар ҳам бор экан.

— Сиз бу кишининг ишларини билмоқчи бўлсангиз, «Оби-ҳаёт» кўчасига қадам ранжида қилинг, — деди кўча боши Бобожон Машарипов. — Айниқса, кечалари кўчаларимиз «Жалолитдин Мангуберди» майдонидан қолишмайди. Ёп-ёруғ, тахти равон, кетгинг келмайди...

— Сиз у киши ҳақида ёзмоқчи бўлсангиз, 25-мактаб ёнидаги 80 квартирали «дом»да яшовчилар билан бир суҳбатлашинг, — қўшиб қўйди шу мактаб ўқитувчиларидан бири. — Йиллаб ишламай турган иссиқ-совуқ сув қувурлари, канализация — барини ишга тушириб берди...

Атрофимдагилар депутатнинг фазилатларини қалаштириб кетдилар. Албатта, бу гап-сўзларни бирданга «ҳазм қилиш» осон эмас эди. Шу боис, фидойи Инсон билан учрашиш истаги тугилди менда...

Вилоят электр ишлаб чиқариш корхонасига кириб борганимда, у киши йўқ эканлар. Бош муҳандис Оллаберган Матниёзов билан учрашдим, раҳбар ҳақидаги фикрларини сўрадим.

— Махмуджон Солаевич ҳақида сўрагандан кўра, унинг қилган ишларини кўрсангиз яхшироқ бўлармиди, — деди Матниёз ака қатъий.

Мен гапимда туриб олдим.

— Бўлмаса, эшитинг, — дея сўз бошлади у, — Республика Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йил қабул қилган «Ўзбекистон телекоммуникация тармоғини 2010 йилгача бўлган даврда реконструкция қилиш ва ривожлантириш дастури тўғрисида»ги қароридан хабарингиз бўлса керак. Катта аҳамиятга молик ана шу кўрсатмани вилоятимизда амалга ошириш учун янгиликка ҳавасманд, билимдон ва тажрибали мутахассис раҳбар зарур бўлиб қолганди. Шу йили октябрида корхонамизга бошлиқ этиб тайинланган Махмуджон Солаевич худди ана шундай, ҳар бир ишга тўғри ва аниқ ечим топабладиган салоҳиятли, тadbиркор раҳбар бўлиб чиқди. У ишлаб чиқариш ва молия иқтисодиёт соҳаларини илдан игнасигача биладиган киши экан! 1995 йилга келиб корхонамиз асосий воситаларининг бироз қисми ўз муддатини ўтаган ва шаҳар, туман марказларида хизмат қилаётган телефон станциялари ҳам жаҳон андозаларига тўла жавоб бермай қолган эди. Буни қарангки, ҳукуматимиз Япония хорижий иқтисодий ҳамкорлик жамғармаси билан тузган битимга асосан Хоразм вилоятига узоқ муддатли (икки миллиард 100 миллион иен) қарз берилди. Натжидада 1996 йил бошидан вилоят алоқа тизими тарихида чинакам юксалиш даври бошланди. Янги раҳбар тезкорлик билан смета лойиҳаларини тайёрлашга киришди. Чет эл технологиясини ўзлаштириш мақсадида бир гуруҳ алоқачи мутахассислар: Р. Янгибоев, Б. Мадаминов, И. Жабборов, К. Хамроев Японияга; Ф. Янгибоев, Ш. Жуманиёзов, О. Самандаровлар эса Қурияга бориб малакаларини орттириб қайтдилар. Бугунги кунда Хоразм улар билан фахрланади!

Хоразм замонвий телекоммуникация жиҳозлари билан таъминланди. Урганч шаҳри ва 7 та туманда ернинг сунъий йўлдоши ёрдамида ишлайдиган рақамли АТСлар ишга туширилди. Тошкентда ўрнатилган йўлдошли антенна Хоразмни пойтахт билан улади. Эндиликда вилоятимиз бевосита жаҳон билан алоқа боғлаш имкониятига эга бўлди. Бугунга келиб, вилоят аҳолиси хоҳлаган маҳалда ўйда ўтириб дунёнинг исталган жойи билан боғланиши мумкин.

Шуни ҳам айтиб ўтиш лозимки, Қорақалпоғистон Республикаси, Хоразм, Бухоро, Навоий вилоятларини боғловчи шиша толали линиялар тортилди. Эндиликда вилоятлар ўртасида биринчи видео конференция ўтказиш имконияти яратилди. Иқтисодий ва маданий ришталарни боғлаш учун Хоразм дунё билан мулоқотга киришди десак, бугунги кунда муболаға бўлмайди.

Жаҳон андозаси талабларига мос келадиган бундай технологияни ишга туширишда Махмуджон Солаевич раҳбарлигида вилоят алоқачиларининг барчаси иштирок этишди...

Бош муҳандис билан суҳбатимиз тугаб, унинг ҳузуридан чиқарканман, ҳассасини тўқиллатиб қабулхона томон ошиқайтган 60—65 ёшлар чамасидаги кўзи ожиз отахонга рўбарў келиб, саломлашиб ўтаётганим, у мени тўхтатиб сўради:

— Махмуджон бормикан хонасида, биродар?

— Йўқ, эканлар, нима эди, отахон? — қизикдим.

— У киши бизга ҳомийлик қиладилар. Яқинда жамиятимиздаги 2 мингдан кўпроқ якка-ёлғиз ногироннинг ҳар бирига беш минг сўмлик қимматбаҳо радио аппаратида хадя қилган эди. Роса севинишдик, дунё хабарларидан огоҳ бўлиб турипмиз. Шунга миннатдорлик билдиришга келгандим!..

Энди у кишини кўришга бўлган истагим меҳр-муҳаббатга, соғинчга айланди.

Ва ниҳоят, у билан дийдор кўришдик!

Тасаввур мени алдамаган экан: тўладан келган бу одам бир кўришда суҳбатдошини ўзига жалб этадиган, истараси иссиқ, камтар, дилижон инсонлиги сезилиб туради. Сўзлари оз-соз, қўйиб гапиради. Мулоқот давомида шуни аниқладимки, оғиз очмасидан суҳбатдошининг ўпкасини кўради. Бошқа идоралардан келган «нотаниш» кишилар билан сал бафуржа, гапнинг «эга», «кесими»ни жой-жойига қўйиб гапиришса, ишхонадагилар билан «ҳа» ёки «йўқ» таковулида қисқа, лўнда қилади гапни, оғиз очмасданоқ бир-бирини тушунадилар...

У Хонқа шаҳар ижроия қўмитаси раиси лавозимида ишлаб юрган кезларда шундай қизик воқеа содир бўлган:

Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашига муқобиллик асосида икки киши (шу пайт райкомнинг биринчи котиби вазифасида ишлаб турган раҳбар шахс билан шаҳарда кичик бир идора МСО бошлиғи) номзоди қўйилганди.

«Олий Мажлисга райкомнинг биринчи котиби сайланиши керак. МСО бошлиғи ўз номзодини қайтариб олсин» деган мазмунда Маҳмуджон Солаевичга турли томондан «таклифлар», буйруқлар, ҳатто тазйиқлар бўлди. Аммо ижроқўм раиси, «ким бўлишидан қатъи назар, халқнинг ишончини қозонган, яхши хизматлари билан эл муҳаббатига сазовор бўлган кишигина сайланади» — дея ўз сўзида туриб олди, қатъият кўрсатди.

Худди унинг айтганидек бўлди. Райкомнинг биринчи котиби қолиб кетиб, Олий Мажлис депутатлигига оддий МСО раҳбари сайланди!

Одамнинг қадри-қиммати унинг қилган хизматлари белгилайдиган кун етиб келганлигидан далолат эди бу! Бу гап Маҳмуджон Солаевичнинг ҳаёти-фаолиятида ҳам ўз исботини топди.

У киши Хонқа шаҳрида фаолият кўрсатган қисқагина муддатда шаҳар қутилмаган даражада ўзгариб кетди: юзлаб янги турар-жойлар тикланди, кўчалар обод бўлди, 1200 дан ортиқ аҳоли ер участкалари билан таъминланди, янги «Хонқаобод» шаҳарчаси бунёд қилинди...

Ана шунга ўхшаш хизматлари уни элга танитди, вилоятга етаклади, катта бир идора раҳбари даражасига кўтарди, ноиблик мартабасини берди.

Сўхбатда у менга ўз фаолияти ҳақида гапирмади. Бошқалар орқали билиб олибсиз-ку, шу етарли бўлса керак, деди қисқагина.

— Маъқул кўрсангиз, уч-тўрт саволим бор эди сизга, — дедим юз ёриб.

— Жавоб бериш қўлимдан келса, майли.

— Вилоят кенгаши депутати экансиз. Ноиблик хизмати ишингизга ҳалақит бермайдими? — дедим.

— Аксинча, ёрдами тегади.

— Тушунмадим. Ахир, бу мансабнинг ўзига яраша...

У сўзини бўлди:

— Депутатлик мансаб эмас, лавозим ҳам эмас. Халқ ишончи, тўғрироғи, хурмати. Мартаба. Менимча, бу ишонч кишининг куйиб-ёниб, ташаббус билан ишлаши учун бир туртки, ўзига яраша масъулиятдир. Мен шу баҳонада мактабларга, катта-катта ташкилотларга, маҳалла-қўйга учрашувларга бораман, одамлар билан сўхбатлашаман, қисқаси, ҳаёт билан ҳамнафас бўламан. Бу мулоқотлар зиммамиздаги давлат ишларининг ечимини топишимга кўмаклашади.

— Мен бошқа бир нарсани сўрамоқчи эдим. Ахир, сиз мактабларга, маҳаллаларга, айрим ташкилотларга хайрия ёрдами қиляпсиз. Идора-ташкилотлар иқтисодий «ўтириб қолган» бир даврда бу харажатлар (чиқимлар)ни сиз бошлиқ идоранинг чўнтаги кўтарармикан. Масалан, аҳолига бепул газ ҳисоблагичлар ўрнатиб бераётганмишсиз?!

Раҳбар мийиғида кулди:

— Чўнтак ҳақида гап очдингиз, майли, битта сирдан огоҳ қилай. Биринчидан, мен иш бошлаганимда (яъни, 1995 йилда) бир йиллик даромадимиз 192 миллион сўм, ишчи-хизматчиларнинг бир ойлик маоши 780 сўм бўлган. Ҳозирги кунда эса, бир йиллик даромад бир миллиардга, ойлик маош эса ўртача 22 минг сўмга кўпайди. Ҳозирда телефонлаштириш бўйича республикада етакчи ўриндамиз, телефонлар сони 90 мингдан ошиб кетди. Бу даромад дегани! Иккинчидан, биз бераётган ёрдамларнинг кўпчилиги фақат хайрия эмас, балки қайтими бор. Газ ҳисоблагичлар тўғрисида сўрадингиз. Биз буларни сотиб олишга имкони бўлмаган хонадонларга муддатли кредит тарзида ўрнатиб бераймиз. Булар қайтиб чўнтакка тушади-да. Ҳозирча 250 дан кўпроқ хонадонга ана шундай ҳисоблагичлар ўрнатдик. Хар бир хонадон бундай аппарат ўрнатилмасдан олдин газдан фойдаланганлиги учун йилига ўртача 40 минг сўм тўлашаркан. Энди эса бу рақам саккиз мингга тушиб қолди. Бундан ташқари, биз ҳисоблаб чиқдик, агар вилоятдаги барча хонадонларга шундай асбоблар ўрнатилса, икки миллиард сўмга яқин маблағ аҳоли чўнтагида қоларкан ва халқ хўжалиги учун анча миқдорда газ тежаб қолинаркан.

— Мен асосан мактабларга, кам даромадли оилаларга бераётган ёрдамингизни назарда тутгандим?

— Бунинг ҳам қайтими бор! Ахир, ана шу мактабларни битказиб бизнинг ўрнимизни оладиганлар ҳам шу болаларимиз-ку! Бу қайтим эмасми? Президентимизнинг гапини эсланг. Фарзандларимиз биздан кўра билимли, доно ва бақувват бўлишлари учун ҳар ким қўлидан келган яхшиликни қилиши лозим ва шарт деб биламан.

— Раҳбар киши қандай фазилатларга эга бўлиши лозим деб ўйлайсиз?

— Ишинг кўзини билиб, аниқ ҳулосалар чиқара оладиган, фаросатли, дадил ҳаракатли, ўзининг ва бошқаларнинг вақтини қадрлай оладиган, тўғри сўзли раҳбарларни ёқтираман.

— Дарвоқе, вақт ҳақида фикр билдирдингиз. Шанба ва якшанба кунлари дам олиш ўрнига, масъул ходимлардан унумли фойдаланиш мақсадида, уларни ишга жалб қиладиган раҳбарлар ҳақида нима дея olasиз?

— Уларга ҳавас қилмайман, улардан ўрнат олишни ҳам тавсия қила олмайман.

— Мақсадингиз, дилингиздаги армон?

— Хусайн Воиз Кошифийнинг шундай сўзлари бор: Умрни дўстлар хизматига бағишлаш, фақат яхшиликни ўйлаб, яхшилик қилишдан чарчамаслик... мухтожларга ёрдам бериш, пиру устозлар, дўст-биродарлар номуси, шарафини ҳимоя этиш, зоҳиран ва ботинан пок юриб, поки-зас инсонлар сўхбатида бўлиш... Мана, менинг қалбимдаги гаплар, Оллоҳ таоло инсонни муқаддас ва мунаввар қилиб яратди. Қуёшдан, Ердан, табиатдан фойдаланингиз, ҳаводан нафас олингиз, дея шу унсурларни пайдо қилди. Ватан улғайтади, ўстиради, одам қилади, бағридан жой беради! Лекин буларнинг барини мен қарз деб тушунаман. Буларни қайтариш зарур. Шарт. Фақат ана шу фалсафа менинг ҳаёт йўлимни белгилайди...

Мен бу гўзал қалбли инсонни тинглар эканман, унга ҳавас қиламан. Унга эзгу истаклар билдиргим келади.

Қурбон Муҳаммадризо

Усмон Азим,
Ўзбекистон халқ шоири.

✓ ҚИҲҚИРИҚЛАР ВА СУҲБАТЛАР

Шамол,
ўтиб кетаверамизми,
бир иш қилсак-чи?
Бу дунёга ўзимизни қолдириб кетсак-чи,
шамол?!

Боғ,
бу дарахтни нега қуритдинг,
сиғмадимми бу шўрлик шундай кенг
қучоғингга?
Қўлимдаги болтани эса
энди ўзинг овут, боғ...

Дала,
шундай ҳам хувуллайсанми,
шундай ҳам куз бўласанми?

Яна қайтиб келадими,
баҳор дегани,
дала?..

Уй,
бунча ғамгинсан?

Осмоннинг тагидан нари бор —
ўзингни унга осиб қўясан,
уй...

Тоғ,
даштни ҳурмат қил.

Сен даштга айланганингда,
тоғ бўлади
дашт...

Тоғ,
сен қандай тоғ бўлдинг
бир жойда туравериб?

Юрганингда
нима бўлар эдинг,
тоғ?..

Тоғ,
менинг тоғим!..
Бир тошингчалик сабр бер менга.

Бағрингда ётай тош каби
Бойсунга термулиб.

Денгизга шайланган булоққа
кўксимни босиб,
юрakни ютиб тош ичимга,
бошимдан
турналар ўтганда,
жимжит,
ийглаб ётай, тоғ...

* * *

Эй!
Ким бор?
Гаплашадиган ким бор?
Юракни тушунадиган ким бор?

Бир-биримизни тушунишимиз учун
бизни Худо яратган эди, ахир!..
Эй!..

* * *

Гапимиз
қолмаган бўлса,
сукунатимиз
қолгандир, ахир!..

* * *

Ғанимларим ҳам ўладими,
у дунёга борадими улар ҳам?

Оббо!
Яна овора бўлади улар,
нариги дунёда ҳам
мени
ўлдиравериб.

* * *

Бошимга
тош ёққан кечаси
тош ёққанини билмай ўлтираверибман.
Бошимга
тош ёққан кечаси
бошимга ёмғир ёққандай
юраверибман
осмоннинг тагида бемалол.

Кўшиқ ҳам айтибман бунинг устига,
яна севгилимнинг лабларидан ўпибман
ўзимни унутиб,
(бунинг устига) ҳадис ўқибман
Парвардигордан қўрқиб ҳақида...

Тошлар ёғаверибди,
мен эса қалдирғоч уясини
илондан кўриқлабман ўша маҳали.
(Деразадаги гулларга
сув қуйганим ҳам эсимда).

БУ ДУНЁНИ СИРГА КЎМИБ ЯШАШ КЕРАК..

... Усмон ака элликка тўлибди. У кишига айтар гапим, шуни ният қилдим:

Ака, мен ҳеч қачон бу Усмон Азимнинг олдинги шеърлари, буниси кейинги йилларда
ёзгани, деб қарамаганман. Сиз доим ўз куч-қудратингизни сақлаб қолган шоирсиз. Илҳом кутиб,
ҳолат ва кайфият истаб шифтга термулиб ўтирмайсиз. Эҳтирос, ботиний оғриқ, руҳий исён —
ҳаммасини юракка жойлаб, юракка азоб бериб сил-сил тўкилиб ёзасиз. Сиз илҳомга пешвоз
чиқасиз. Уни ўз юрагингизга киргизасиз — юракни ишлатасиз. Ўзбекистонда дардни пиллапоя
қилиб юксаладиган, Сиз каби баландда туриб шеър ёзадиган шоирлар кам. Заминни юксакка
олиб чиқиш, куйлаганда осмонни ёриб куйлаш, қалам ушладим деганларнинг барисига ҳам
насиб қилавермаган.

Бизнинг улут шоир боболаримиз, кейин биз билган руснинг Пушкин, Маяковскийси, Лер-
монтов, Есенини, ўзимизнинг Абдулла Орипов билан шеър йўлида қисматдош бўлганлигингиз
бор гап. Буни барча мухлисларингиз эътироф этади.

Мен оддий мухлисингизман — шеърни тушунадиган мухлис! Шу боиски, Усмон Азим
шеърини олов, яқинлашсанг ҳаяжон уммонида қолишинг, юзингни эҳтирос алангаси куйди-
риб, чарсиллаган кўнгул чўғи сачраб севги оташида ғарқ қилади, деган фикрга келганман.

Ўзида йўқ шоир, ичи бўш шоир ёлгон ёзади. Ёзган нимарсалари музга ўхшайди. Этинг
жунжакади — ўқиёлмайсан. Севги билан, кўнгул билан, қалбнинг ҳайқирғи билан яшаш
эвазига шоирнинг ўзи шеър бўлади. Сиз шеърга айланган шоирсиз!

— Шеърни севган Усмон Азимни севади, шеърни англаган шоиримизни ўз қалбида олиб
юради, — деганди дўстларимдан бири.

Ака, Сизнинг навқирон қалбингиз гуллаб, эллигинчи баҳор билан юзлашмоқда экан. Сиз
шаҳд билан келмоқдасиз. Ортингизда миллион-миллион ихлосмандлар:

Ҳали бутун рўйи замин шеър бўлажак,
Фақат бекор билиб ором қучоғини.
Бу дунёни сирга кўмиб яшаш керак,
Қалбга санчиб шеърятнинг пичоғини!

— Нақадар ширин, лаззатли азоб.

Эҳтиром билан:
Қўчқор НОРҚОБИЛ.

Энди, ҳамма тошлар
ёнимда —
дуст каби меҳрибон
кезарлар.

Мен қўшиқ айтсам,
жим эшитарлар
ичларига чўкиб.

Улар тошликдан хафалар.
Бир нимадир бўлгиси келар уларнинг...
... мени ўлдироладиган.

* * *

Тоғ,
сен оғирлик қилмаган
заминга,

мен
оғирлик қилмаман,
тоғ...

* * *

Балиқ,
ерда нима қилиб юрибсан?

Бир пасда
оловда ўртанганинг нимаси,
бир пасда қоврилганинг?..

Менинг жонимга балли,
элик йил яшадим
ерда.

* * *

Осмон,
сен ҳам
сал кўтарил,
озгина баланд бўл!..

Мен
бўйимни
неча марта кесдим,
ахир?

* * *

Осмон — тиниқ.
Ҳаво — ҳарир.
Ийманиб милтираган қуёшнинг
нурлари вазмин.

Қийғир — вазнини йўқотган,
фалакда муаллақ.
Мезонлар —
тедба Лайлидай беҳуш
тентирарлар.

Товушлар — кузакнинг сукунат
тилига кўчган,

хаслар энг баланд,
тошлар энг узун «оҳ» урадилар бу тилда...

Мен бир тепада
ўқ теккан қушдай ўлтирибман.
Вазним оғир —
чўкиб бораяпман ерга.

Юрак эса жим —
сухбат қуролмайди дунё билан,

чунки,
ҳали хаслик мақомига етгани йўқ;
айлангани йўқ
тошлик мартабасига...

* * *

Ёлғиз-ёлғиз милтирар юлдузлар.

Меҳмонга борай десалар,
осмоннинг йўллари куйиб кетган.
Эҳтимол,
юлдуз бўлиш учун
ёлғизлик керакдир уларга —

шу сабаб ўзлари ёндиргандирлар
йўлларни.

Сомон йўли каби чангиб кетмаслик учун
йўллардан воз кечгандир улар.

Сизларга
«юлдуз бўлиш оғир» десам,
ишонмайсизлар.

* * *

Булут, ёмғир, майса, дарахт
ва ҳоказолар
такрор-такрор яралар.

Денгиз, тунпроқ, ҳаво, тоғу тош
ва ҳоказолар
эҳтимол такрор-такрор яралгандирлар.

Бу яралишда
инсоннинг алоқаси йўқ.

У — яшаса бўлади.

У — халақит бермаса, бас.
Чунки, жуда ақлйдир инсон.

Ақл эса
бу яралишнинг қаршисида
жуда бесабр,
жуда нодон,
жуда очкўздир.
Ахир,
вақт дарёсига қарши сузиб бўлмайди.
Тез ҳам сузиб бўлмайди
ундан.

Инсонга эса «оҳ» урмоғи учун
бир савол қолган, холос:

— Парвардигор,
не учун дунёга келтирдинг?

Эҳтимол,
бу савол
нажот учун ҳамдир.

* * *

Юрагимга юлдузлар экдим.

Юрагим совуқдан ўлмаса,
юлдуззор бўлади
юрагим.

Даста-даста
юлдузлар териб олади
юрагимни кезган ҳар кимса.

Мен севган аёл
юлдузчамбар тақади бошига
ва осмонимда учади
юлдузларга уралиб.

Мени рақиб билганлар
кўрмасликка олиб ўтар юлдузларни.

Юлдузларни
пошналари билан эзгилаб ўтади
душманларим эса.

Ёвнинг одати шунақа
осмонни тепкилаш
хуш ёқади унга.

* * *

Осмон,
жафоларинг жонимдан ўтди.

Мен сени кўтариб турибман, ахир!

Зўриқиб турибман.

Мана, қўлларим
елкаларимдан узилиб чиқиб кетди...

Нега қулаб тушмаяпсан, осмон?..

* * *

Дунёда ҳаяжон йўқ.

Япроқ хазонга айланмоқда беҳаяжон.
Сув булутга,
булут ёмғирга,
дарё денгизга...

Беҳаяжон кечмоқда
бу айланишлар.

Фақат сен
тинмайсан, юрак,
тўлғонасан
ҳаяжонга тўлиб!
Тошқинлама!
Бу дунёда сир йўқ —
тупроққа айланасан, сен,
юрак,
тупроққа.

Юрак эса
тупроқдан ташқарига
бир «оҳ»ни
экиб кетмоқчи —
инсон шу «оҳ»дан
қайта яралади деб.

* * *

Тун ярим.
Ҳамма ухлаган.

Деразамга
қўнди, бир қуш.

Кўзлари безовта.
Тумшуғи билан
ойнани уриб-уриб қўйди
Морзе алифбосида.

Тушундим,
қушларнинг шоири экансан,
дори берайми
юрагинг оғриган бўлса;

ёки митти юрагингга сизмадимми шеъринг —
шу сабабдан
уйқу ва қўрқув тарк этдимми сени?
Энди яшамоқчимисан
мен каби —
учишни
ёдингдан чиқариб?

* * *

Кузги дашт —
томоққа тиқилган йиғи.
Турибман — юракни ўкрикка йиғиб.

Ҳасрат. Чексиз ҳасрат.
Тушуниксиз ҳасрат.
Беҳад кузак бўлдим. Куз бўлдим бевақт.

Турибман —
сарғиш оғриғи жондан
ўтади. Юлғинлар баргида қонман.

Кузак тушунади —
боқиб кўзимга —
менинг айтилмаган ҳамма сўзимни.

* * *

Бу дарахтга
бир нима бўлди.

Бўлмаса,
нечун қуш
тун бўйи йиғлади
новдасида?

Бўлмаса,
нечун юлдузлар
айланиб юрди
дарахтнинг тепасида
тун бўйи?

Бўлмаса,
нечун мен,
кечаси ўрнимдан туриб,
дарахт билан
узоқ мунглашдим?

Бу дарахтга
бир нима бўлган.

Бўлмаса,
у нега:
«Сенга нима бўлди?» деб,
сўрагани-сўраган мендан.

* * *

Шувоқ иси келди
шамолдан.

Бойсундан келдингми,
шамол?

Шошмай тур,
мен ҳам ҳозир
Бойсунга бораман.

Шошмай тур,
озгина қолди
шамолга айланишимга!..

* * *

Қичқириқдай
оқиб тушди ёш
кўзингдан.

Уни юзингдан
сидириб учди,
шамол.

Энди шамол бу кеча йиғлайди
сенинг овозинг билан
деразам тагида.

То ёшга айлангунимча
йиғлайди энди.

Фақат қўрқма,
мен тарафда шамоллар
ўлиб кетган —

қўрқма!..

* * *

Қоронғуда
дарахтга
суяниб
турганим йўқ эди.

Иккаламиз
сайр қилаётган эдик —
гурунглашиб.

Фақат мен
уйимнинг деразасига
қараб қўярдим.
— Борақол, дерди дарахт,
борақол,
илдизинг халақит беряпти
дунё кезишимизга...

* * *

Шамол.
бағрингда бир бор учирмадинг, шамол!..
Ёки
булутлигим ёлғонмиди шундай осмонда?..

Энди хайр!
Энди дара ичига
тош каби чўкаман

сенсиз!..
Юзуриб ҳориганингда
менга суяниб мудра,

шамол!..

Учиш тарк этса,
тош бўл сен ҳам ёнимда —
дунёнинг энг оғир суҳбатини қурайлик
иккимиз.

Шойим Бўтаев

Бир кунлик меҳмон

Қисса¹

Кўча қоронғу эди.

Меҳмон пайпасланиб, туртиниб-суртиниб юрди.

Кайфи тарақ эканлигига қарамай, Дўхтир бова ишонч билан қадам ташларди.

— Аҳмад подачиям нокас-да! — деди у. — Назар чўпон ният қилиб нақ пойтахтдан артист опкептами, қўй, ўз билганича айтишаверсин.

— Ном чикқани билан мазаси йўқ артистлар экан-да, — деди Холмўмин. — Ўзимизникиларнинг улардан ўлса ўлиги ортиқ.

— Э, ўқимаган, оми одамнинг гапини гапирасиз-а! — деди Дўхтир бова ўзини ўқиган кўрсатиб. — Ахир, улар ҳаддини олган.

— Ўзимизникилар экиб қўйишди-ку уларни!

— Барибир ҳам уларни ҳурматлаш керак эди-да! Мана, ёнимиздаги Чўпарикликлар тўй қилишса райондан нарига ўтишмайди. Ароқни уриб, овқатни еб ўтираверишади. Ҳар замон беш-ўн сўм артистларга қистириб қўйишмаса, ўз ҳолларига қўйиб беришади. Энди шулар районга ҳам тушмай қўйишипти. Битта кароватни бадастур этишиб, магнитофон қўйиб қўйишаркан. Яна бошига дўппи қўндирилган бир қубошни ҳам ясантириб қўйишарканки, кўрсангиз тирик артист деркансиз. Азбаройи худо, тирик артистнинг қубошдан, қубошнинг тирик артистдан фарқи бўлмаскан. Ҳатто лаблариям қўшиққа мос қимирлаб тураркан.

— Лаби қимирламаса керак, — ишонқирамади Холмўмин.

Дўхтир бова «қимирлайди» деб енгмоқчи эди, ошнасининг уйига ётгани бораётгани ёдига тушиб, ён берди:

— Лекин шу нарса аниқки, тўйчининг яқинлари атаганларини ана шу қубошнинг чеккасига қистириб хетишавераркан. Чеккаси тўлиб кетса, биров чиқиб пулларни йиғиб олар ва артистларга деб тузатиб қўйилган бўш кароватга ташлайвераркан. Охирида тушган пулларнинг ҳаммасини тўй эгасига беришаркан. Қалай?

— Бу аҳволда тўй ўтказаетган чўпарикликман деганнинг бари артист бўлиб кетади-ку! — деди ҳайрон қолиб Холмўмин.

Меҳмонга чўпарикликларнинг тўй ўтказиш тартиби ёққан-ёқмагани билинмади.

Уйга етишди.

Холмўминнинг аёли қатор қилиб, учта жой солиб қўйган экан.

Дўхтир бова Холмўминга гуноҳқорона тарзда иршайиб қаради:

— Қиттай-қиттай қилмаймизми?

Холмўмин эриниб ўрнидан турди ва қўлини тахмондаги сандиқ ёнига суқиб, устини чанг босган шишани олди.

Дўхтир бованинг кўзи чарақлаб кетди:

— Энди битта пиёзми, ярим коса чаккими бўлса, бас.

Холмўмин оёзига талқон солгандай индамай чиқиб кетаётгани, Дўхтир бова сўраб қолди:

¹Давоми. Бошланиши ўтган сонда.

— Миймонни уйғотайми?

Холмўмин бир текисда нафас олганча пишиллаб ухлаётган меҳмоннинг юзига бир зум боқиб турди-да:

— Э, йўқ, — деб қўл силтаб қўйди.

Меҳмон қандайдир шовқин-сурондан уйғониб кетди.

Қаерда ётганигини эсломай, анча муддат талмовсиради.

Электр ўчиб қолгани учун лаби учган пиёлага солиниб, ёқиб қўйилган шам хонани ғира-шира ёритиб турарди. Меҳмоннинг ёнидаги ўриларнинг тахи ҳам бузилмаган, сал пойгакроқда ёзилган дастурхон устида шиша, тўлралган пиёз, иккита пиёла бор эди; шиша бўшай-бўшай деб қолган, шунинг учун эгалари уни аяб, янгисини қидириб кетганга ўхшарди.

— Сўпиникига ўт кетиптими? — ҳовлида Холмўминнинг шанғиллаган овози эшитилди.

— Ҳа-а, ўт кетипти, — бу товуш узоқда, эҳтимол кўчанинг у бетида эди.

— Шўри курсин сўпининг! — Холмўминнинг аёли ҳам пикиллаётгандек бу воқеага ўз муносабатини билдирарди. — Темиртирноқ бўлиб, йиғиб-терганлари ҳавога учибди-да!

«Об-бо, буларда на кечаси, на кундузи тиним бор экан-ку!» — ўйлади уйғониб кетган меҳмон, туриб ҳовлига чиқишни ҳам, бошига кўрпани ёпиб ухлайверишини ҳам билмай.

«Кетди-ик, ҳо-ов, юрмийсиларми!» — узоқдан биров даъват этиб чақириб борарди. Лекин бу даъватдаги хотиржамлик юзта сўпининг уйини ёндириб, кул қилишга етарли эди.

— Миймонни турғизиш керак, миймонимиз қолиб кетмасин, — Дўхтир бова ғўлдираган товушда зўр бериб у ҳақида ғамхўрлик қилмоқдайди.

— Қўйинг, даммини олсин, чарчаган, — деди Холмўмин.

— Ухлаб олди-ку, мана биз мижжа қоққанимиз йўқ, — деди қайсарлик билан Дўхтир бова.

— Биз биз-да! — деди Холмўмин. — Уларга нормадан кам бўлса, бўлмайди.

— Ўлмаган биззи жонимиз, — Дўхтир бованинг ўзига ачиниш тапиришида қандайдир мақтанчоқлик зуҳурланиб турарди. — Аммо-лекигин барибир уни турғизиш керак. Бировнинг уйига ўт кетиши қанақа бўлишини бир кўриб қўйсин-да. Бунақа томошани кейин ё кўради, ё кўрмайди. Мен армияда хизмат қилганимда қурол-яроғлар сақланадиган омборхонага ўт кетган. Биз пажарний мошинлар борлигини билар эдинг-у, пажарний вертолётни кўрмаган эканмиз.

— Самолёти ҳам бўлади.

— Бали, самолёти ҳам бўларкан, — Дўхтир бова Холмўминнинг кифтига қоқиб қўйди. — Ўшанда ёнғин бир томон бўлганди-ю, ора-чира порташлар бир томон бўлганди. Бунақа ўт кетишлар одамнинг эсида қолади, миймонни ҳам турғизиш керак.

Бу гап-сўзлар деразанинг тақкинасида бўлаётгани ва меҳмоннинг қулоғига кириб тургани учун у ортиқ чидалади, устидаги кўрпани иргитиб ташлаб чиқиб борди.

— Ўт кетипти деб тургунча тезроқ етиб бориш керак-да, — деди меҳмон аччиғини яширолмай. — Ярим соат бўлди эзмалашиб турибсизлар. Қойил-е...

— Ҳа-а, бўладигани бўлди, — тасдиқлади унинг сўзини Дўхтир бова.

— Лекин, на аланга кўринди, на кўйинди иси чиқди, — ажабланди Холмўмин.

— Борайлик-чи, кўрамиз. Балки, бу гапларнинг бари ёлгон чиқар.

— Кетдикми?

— Кетдик, — Дўхтир бова йўл бошларкан, меҳмонга ғамхўрлик қилишни ҳам унутмади. — Сиз, миймон, манаву таёқни ушлаб олинг. Олдингиздан чуқурча-пуқурча чиқиб қолса, асқотади. Мабодо, битта-яримта ит ақилласа тумшугига туширарсиз.

— Бирга борамиз-ку, — деди меҳмон, кўнглига ваҳима тушиб.

— Тўғри, билла боришга билла борамизку-я, энди... санки итлар бебилиски яқинлашса, шунақа қиларсиз-да!

Меҳмон бош ирғади.

Улар йўлга тулишди.

ИККИНЧИ ҚИСМ

Меҳмон ётган хонага беҳудага шам ёқиб қўйилмаганди.

Ярим тунда кишлоқда электр чироқлари шартта ўчириб қўйилар, шу билан эртаси куни кечкурунғача ёнмасди.

Улар йўлга тулишаётганда Дўхтир бова меҳмоннинг қўлига таёқ бериб қўйиши шундан, кўча зим-зиё эди.

Икки киши тўқнашиб қолиб, бир-бирининг овозидан танимаса ёки қўлидан ушлаб, «ким-сан» дея, обдан сўраб-суриштирмаса, танимайди.

Меҳмонни ажаблантирган нарса шу бўлдики, қоронғилиқдаги одамлар бир-бирларини шар-паларидан илашпгандек, «ҳо-ов, фалончи қалайсан?», «э-ҳа, кўринмай кетувдинг, юрибсанми?» қабилида сўзлашиб-сўрашиб, бир кўча наридан таниб олишарди. Уларнинг бир-бирларини шу тариқа, кундуз кўнидагидек таниб олишлари, эмин-эркин, бемалол сўз қотишлари зулмат ваҳмининг биров камайтираётгандек туюларди. Бундан ташқари, бу одамларга кеча билан кундуз-нинг у қадар фарқи йўқдек эди.

Меҳмон тусмоллаб қадам ташларди.

Кўзини очиб юраётгани билан кўзини юмиб олгани... барибир эди.

Унга меҳрибончилик қилиб, ўнг қўлигидан ушлаб олган Дўхтир бова чап томондаги Холмўмин томон энкайиб, пишиллаётгандек шипишди:

— Қаранг-а, бир оёғи ерда бўлса, бир оёғи гўрда бўлган Нурмат чол ҳам кўчага чиқиб олипти. Кундуз кунлари чиқмайди, тўй-ҳашамга ҳам бормайди, бундайчанги вақтда эринмаганини. Ҳассага ҳам таяниб олипти яна. Бирон жойга туртиниб-нетиб йиқилса, асфаласофининг жўнаса, яна иннайкейин маломатни кўринг. Фалон қишлоқнинг фалончи қарияси томошаталаб бўлиб қоронғида кўчага чиқипти, туртиниб йиқилипти, қарайдиган одами бўлмапти... Барча қишлоқларнинг овзи катталари чакақларига зўр беришади.

— Қани Нурмат чол, мен кўрмайман-ку? — деди Холмўмин теваарак-атрофга аланглаб, қолбуки, теваарак-атрофни кўмир девори қуршаб олгандай эди. Аксига олгандай, тепада ҳам на милят этган юлдуз кўринар, ой ҳам қаёққадир гумисиё бўлган эди.

— Ҳў-ўв ана-а! — Дўхтир бова қўлини олдинга чўзиб ишора қилди, аммо ҳеч нарса кўринмади.

— Қани-а?! — Холмўмин ҳовлиқди.

— Ана-а, мутулишдан утиб одамларга қўшилиб олди. Одамлар унга эътибор беришгани йўқ.

— Кўрдим, кўрдим! — деб хитоб қилди Холмўмин. — Бир тўп одамларга қўшилиб олди. Ие, кимдир унга четланиб йўл берди-ку? Ким экан? Қавму қариндошимикан? Йўқ, бегона экан. Бу маслиққа ярим тунда нима бор экан, деган хаёлда йўл бериб, энди уни кузатаётибди. Нурмат чол унга бошини кўтариб қарамади ҳам.

— Раҳмат ҳам айтмади.

— Ўзини худди шундай бўлиши керакдай тутди.

— Дадиллашиб қолди.

— Жа-а бир оёғи гўрда одамга ўхшамайди. Ҳеч кимдан қолишмай юряпти-ку.

— Йўл берган одам уни ичида болохонадор қилиб сўжаётибди.

— Нурмат чол эшитиб-эшитмаслиққа олиб кетяпти.

— Ҳаммаям эшитиб-эшитмаслиққа олиб кетяпти.

— Сал-пал қовоқларини очишса бўларди, жа-а хўмрайиб олишипти.

— Уйқулари ҳаром бўлгани учун хафадишлар-да.

— Уйқу дейсизми? Ҳи-ҳи-ҳи. Уларда уйқу нима қилади? Ухлашмайди улар.

— Ҳаммалари сўпининг яқинлари шекилли, а?

— Шунақа, шунақа.

— Етиб келишипти-да.

— Етиб келишипти.

— Уларнинг орасида Нурмат чолга бало бор эканми?

— Жога-жума қилиб ётиб эди.

— Ётаверсин эди-да!

— Чол билмасдан аралашиб қолди-ёв!

— Ажрим қилолмади, шекилли.

— Шўрлик!

— Анаву ичида сўжаётган одам унга йўл бермаслиги керак эди-да!

— Тўғри, шу ишни чакки қилди.

— Бу қилиги учун ҳали дакки ҳам эшитса керак.

— Эшитади, эшитади.

— Ё айтиб қўйишганмикан?

— Нурмат чол кўринса йўл берасан деб-а?

— Ҳа-да.

— Балки.

— Мана кўрасиз, тайинот бўлган.

— Бизга қоронғи.

— Тўғрику-я, беҳуда йўл бериш... ҳеч тушунолмади қолдим.

— Ўзиям Нурмат чолнинг иситмаса кўтарилиб, кўчага билар-билмай чиқиб кетаверган кўринади-ёв!

— Эҳтимол, эҳтимол.

Дўхтир бова билан Холмўмин меҳмоннинг икки томонига туриб олишганча бу гап-сўзларни бир-бирларига айтишарди. Уларнинг пишиллаб нафас олишлари айтаётган сўзларидан-да зўрлик қилмоқчи бўлаётгандай яққолоқ эшитиларди. Лабларини чашиллатишлари кишининг яшини келтирарди; энди улардан кун бўйи ичилган ароқларининг ҳиди эмас, занглаган темир иси анкиётгандек эди. Улар бир-бирларига қандайдир имо-ишоралар ҳам қилаётгандек бўлишарди. Шу даражага етдики, қандайдир сирли тарздаги бу суҳбат асносида ақалли бир сўз ҳам қўшмаган меҳмон уларнинг кундуз кунни кўрган қиёфаларини секин-аста унута бошлади, хотирасида тиклашга қанчалик уринмасин, бунинг уддасидан чиқолмади: аксига олгандай кундуз кунни ҳар икки галнинг бирида меҳмонга мурожаат қилиб туришган мезбонлар — иккала оғайни шу чоқда кўнгил учун бўлса-да, унга бирон сўз айтишмасди ҳам, ўзларининг алмойи-алжойи фикрларини тасдиқлашиб олишни хаёлларида келтиришмасди ҳам. Айни чоқда уларнинг узоқ-узоқларни кўра олишлари, одамларнинг майда-чуйда хатти-ҳаракатларига чиллашлари шубҳалироқ эди. Улар баъзан жуда паст овозда шивирлай кетишар, баъзан панг товушда вағиллай бошлашар, сўзлаш оҳанглари ҳам ўзгариб келгандай эди; бу ҳолдан меҳмоннинг юраги ваҳима олиб, ўзини қоронғи дунёнинг қоқ ўртасига тушиб қолгандай ҳис этарди. Бу дунёнинг қиёфасику манзаралари қалин парда остида яшириниб олган, ўзини кўрсатишни истамас эди; умуман олганда, меҳмон бирон нарсани тасодикий тарзда бўлсин-да, кўриб қолиш умидидан тамомила воз кечганди. Энди у кулоқларини динг қилганча теваарак-атрофдан таралаётган сас-сабарларни илашга уринарди. Дарҳақиқат, у эшитаётган товушлар шу қадар ранг-баранг, хилма-хил эдики, одам беихтиёр ўзини овозлар оламига тушиб қолдим, дея ҳис этиши мумкин эди. Меҳмон мезбонлардан узоқни қандай кўраётганликларини сўрашга чоғланганда, ана шу оламга маҳлиё бўлиб индамади.

Коронгилик бағрини учар юлдуз тилиб ўтгандай бир талай аралаш-қуралаш ҳиринглашлар, ражир-ғужур гап-сўзлар кесиб ўтди. Меҳмон бу товушларнинг қаердан чиқаётганини англо-мади: қаёққа қулоқ тутса, ўша томондан келаётгандай бўлиб туюлаверди.

— Тўйдан кейин ёш-яланглар яхши ухлашолмайди, — ғўлдиради Холмўмин. — Кўча-кўйларда шаталоқ отишади, деворлардан мўралашади, келинчакларнинг уйларидан чиқаётган исларга маст бўлишади, уйғонишганда кундузлари бошларини кўтаролмай юришади.

Даврадан бир йигитчанинг хуштак чалаётгандай чинқиргани эшитилди. У бўғизланаётгандай хишиллаб ҳам кўярди, нималарни чинқираётганини англаш мушкул эди.

— Босинқираяпти, — деб кўйди Дўхтир бова. — Ўзи уларнинг сўпининг уйи ёнганидан хабарлари бормикан?

— Ёнганидан, ёнганидан дейсиз, — Холмўмин тез-тез сўзлай кетди. — Балки, ҳамон ёнаётгандир...

Уларнинг ёнларидан ўтиб кетаётган кимдир:

— Ёки энди ёнмоқчидир, — дея сўз қўшди.

— Тўғри айтасиз, жаноби олийлари! — Дўхтир бова алақачон ўтиб кетган товушни эшитиб қолганидан беҳад шодлангандек бўлди, зулмат оламининг қайсидир пучмоғида адашиб юрган овоз эгасида қойибдан меҳр-ла мурожаат этди. — Энди ёнмоқчилиги рост, лекин, барибир энди кеч, олдини олиб бўлмайди. Сўпига айтиб қўйиш керак эди, жилла курси, шипшиб қўйиш керак. Пешонасида борини кўраверади-да.

— Уйига ўт тушишдан ўзининг хабари бормикан-йўқмикан? — сўраб қолди Холмўмин.

— Ким билсин. Айримлар хабари бор, яна бир хиллар хабари йўқ дейишади.

Аллаким моғор босгандай панг овозда:

— Сўпининг раҳматли отаси бир куни туш кўрган экан, — дея тушунтириш бера бошлади. — Тушида ҳаммаси аён бўлган. Уйғониб, шундай-шундай, қаро кунларининг бирида бўлажак ўғлимизнинг уйи ёнган ичида қолмасайди деб айтган. Воқеан, у вақтларда сўпи ҳали дунёга ҳам келмаган экан.

Меҳмон қулоқларини динг қилганча, қанчалик синч солмасин, товушнинг қаёқдан келаётганини ажрата олмади. Совуқ шамол теракларнинг учларида шовуллаб оқиб ўтарди, худди ўшалар сўзлаб ўтаётгандай эдилар. Алоҳа, улар ҳам эмас, ҳаммаёғи уваланиб тўқилиб тушган қадим бир девор ўз-ўзича ғўлдираётгандай эди; бироқ, бу деворнинг қайдалигини ҳам билиб бўлмасди.

Ўша-ўша моғор босгандай панг овоз қадим дунё ровийлари сингари сиполиқда давом этарди:

— Ҳозир сўпи уйдаги чорпояда болишни қучоқлаганча ухлаб ётипти. Унинг оқ иштон-кўйлаги кафанга ўхшаб кўринади. Ҳовлиси тепасидан ой мўралаб турипти.

Шу маҳал бир талай кўршапалаклар уларнинг устидан шийғиллаб ўтиб кетишди.

Меҳмоннинг юраги энтикди.

Панг овозни қанақадир пичир-пичир товушлар, аридай ғўнғиллашлар далдалаб тургандай эди:

— Сўпи уй-жойини, ҳовлисини жуда-жуда бадастур тутаркан-а?!

— Ҳа-а, нимасини айтасиз. Гўё ҳеч вақт ўт кетмайдигандек...

— Ўзи шунақа жойларга ўт тушади-да!

— Берилискигина...

— Пайқамай ҳам қолишади.

— Чорпоянинг остида қандайдир маҳлуқ думини ликиллашиб юрипти.

— Итмикан?

— Йўқ-йўқ. Бошида шохи бор.

— Эчкимикан?

— Йўқ-э! У зўр бериб сўпининг тушига киришга уринмоқда. Лекин, сўпининг шомда олган таҳорати совутдай уни тўсиб турипти. Сўпи сал-пал безовталангудай бўлса, у ҳам ўзини кўярга жой тополмай, сўпи кўраётган тушларни ағдар-тўнтар қилиб, у ердан ўзига жой изламоқда...

— Сўпи кўраётган тушлардан нина сиққулик ҳам жой йўқ-ку?!

— Шунақа, шунақа. Сўпи тушнциям жуда бадастур кўради-да.

— Сўпига кўз тегди-ёв! Тегирмони ишлаб туриб эди. Унинг ўзи, мени тегирмоннинг гардиям боқади, дейди. Капсан деб, одамлар торттиргани олиб келган бугдойнинг нақ учдан бир қисmini уриб қолади. Илгариги тегирмончилар мунақа қилишмасди.

— Шунақа, шунақа. Илгариги тегирмончилар мунақа қилишмасди.

— Бошқача эди-да улар.

— Сўпининг ўзиям уларни бошқача эди, деб айтади.

— Айтади-ю, билганидан қолмайди.

— Менинг тегирмоним шахсий, дейди.

— Қайси вақт қишлоқнинг ҳў-ўв чеккасида яшовчи тул хотиннинг бир пуд бугдойдан нақ ярмини уриб қолипти.

— Кампир ўлиб кетган-ку!

— Ҳа, шунинг учун сўпини эслагисиям келмайди.

— Шунақа, шунақа.

— Ўшандан буён сўпининг тегирмонида барака йўқ. Ўша бугдой, болалар кампирга зояқдан йиғиб беришган бугдой эди.

— Шунақа, шунақа. Болалар негадир кампирни жонларидан ҳам яхши кўришарди. Ўз уйларида иш деса минг қақирим қочадиган валакисаланглар кампирнинг юмушларига жон-жон деб қарашшарди.

— Кампирнинг кўзи ожиз бўлсаям болаларнинг ҳар бирини қадам товушидан таниб оларди.

— Сўпини тушига киролмаётган маҳлуқ энди уни алдамоқчи бўляпти, ўзини қандайдир таъвия эмас, Абди қиёфасида кўрсатгиси келяпти.

— Во-ой, айёр-ей! Абди сўпининг ишонган қўшниси-да!

— Сўпи билан Абдининг ҳовлиси битта деяверинг!

— Ана-а, ана-а, маҳлуқ сўпининг тушига Абди бўлиб кириб олди. Фақат унинг юзи ёйилиб кетган, тишларининг қаддан ташқари сўйлоқлиги сўпини ҳайрон қолдирмоқда. Тушида ҳадеб, шунча йил қўшничилик қилиб, афтига тузуқроқ назар солмаган эканман-да, деб ўйляпти.

— У маҳлуқ Абдининг қиёфасига кириб олгани билан ҳақиқатда унчалик ўхшамаяпти-да!

— Бу нима деганинг? Нега ўхшамас экан? Жуда-жуда ўхшайди-да! Сўпи Абдига тузуқ-қуруқ синч солиб қарамаган эканман-да, деб тўғри ўйляпти.

— Ўзи бу оламда ким кимнинг юзига тузуқ-қуруқ синч солиб қарапти. Ана-мана дегунча бўлмай, энди-энди бировни таниб-танимас у мардум кетиб бораётибди-ку! Бир кун келарки, ўшанда одамлар бир-бирларини астойдил таниб, «ҳа-а, фалончи-писмадончи мана шу киши экан-да!» дейишар, пардалар кўтарилар, никоҳлар йиртиллар, унғача... таниб танишмайди, билиб билишмайди. Ҳатто, оталар ўқтин-ўқтин «наҳотки, менинг зурриёдим-фарзандим шу бўлса», деб, қаршиларидидаги вужудга ҳайрон-ҳайрон боқишади; фарзаңлар ўз падарларининг юз-кўзларини оқарган-оқармаган соқол-мўйловларини фарқлашолмайди.

— Бу дунёда ҳаммаям бир-бирига чала-чулла назар ташлаб, ишини битириб кетаверади-да. Сўпиям тегирмон қуриб, рўзворини тиклаб, мунда-ай одамбашара бўлиб олгани билан ўша-ўша илгариги сўпи. Қардаки, майда-чуйда нарсаси кўрса, қулай қилиб кетаверади, каттасига тегишмайди.

— Каттасига тегишса, билиниб қолади-да.

— Билиниб қоладиган нарсалар ҳамиша никоҳ.

— Шунақа, шунақа. Сўпи қулай қилиб кетган нарсаларни ўғирлатган одам билсаям сўраб олишга уялади.

— Баъзан кўча-кўйда ҳам баъзи бир нарсани топиб олади-я.

— Бекор юрмай дейди-да!

— Ие, ие! Сўпининг тушида Абди унга нималарнидир кўрсатаётибди.

— Шунақа-шунақа! Синган тақа, айил, тўқим остига қўйиладиган латта-путталар, яна қана-қадир тизимча...

— Сўпи росаям босинқирайдиган бўлди-да!

— Абди ашқол-дашқолларини сўпининг олдида ташлаб, ўзи унинг тегирмони томонга кетмоқчи бўляпти. Имо-ишоралар қиляпти, сўпини масхаралаётгандай, унга кутқу солмоқчи.

— Сўпи буларни ўнғида эмас, тушида кўраётганини пайқаб қолди. Бироқ, уйғонолмаяпти...

— Шунақа, шунақа. Сўпини тупроқ босиб қолган.

— Қанақа тупроқ?

— Сўпи ёшлиғида деворлар остига яшириниб олиб, капалаб-капалаб тупроқ еяверарди. Уни қанчалик уриб-сўкмасинлар, бефойда эди, тупроқ ҳар қандай лазииз таомдан ҳам лазиизроқ туюлаверарди унга.

Шу маҳал кимнингдир томоқ қиргани эшитилди.

— Ё нотўғрими?

— Тўғри, тўғри. — бир талай овозлар қўшилишиб, ягона товушни ҳосил қилгандай бўлди. — Бола эканида сўпи тупроқ ерди, ҳали-ҳали кўнгли суст кетади тупроққа. Унинг ичида кемтиги бор эди-да. Кимнингки ичида кемтиги бўлса, ўз-ўзидан тупроқ егиси келаверади-да. Айниқса, қадим деворларнинг остиларидаги, дам олиб, кучайиб ётган тупроқлар унинг иштаҳасини беҳад кўзғаб юборарди. Бу тупроқларнинг шўртақ таъми, тиш остида ячиралаётгандай чайналиши сўпини девона қилгудай бўларди. Кўйим чайнаётгандай мазаси қиларди у. Кимдир биров атай унинг учун миён йиллик суякларни сақлаб қўйгандай эди гўё.

Ногаҳоний пайдо бўлган ва шу заҳоти зулмат бағрига сингиб кетган кўршапалаклардай ўртага суқилган овознинг сўзлари зим кетди.

— Ана-а, айтмовдикми. шунақа, шунақа деб, — пичир-пичир сўзлашаётганларнинг товушлари учовлоннинг ортидан таъқиб қилиб келаётгандай на олислашар, на яқин келар эди.

Меҳмон ҳам ўзини зулматнинг фуқароси каби ҳис эта бошлаган эди.

Унинг лаблари, ким билар, тун кеча зимзиё чоқда, нима ҳақиқию нимадир сохта,¹ дея пичирлади. Юрагини чулғабган ваҳимаю кўрқув аста-секин чекилиб, ўрнини унинг ўзи англамаган қувонч, шодумонлик эгаллай бошлади. Меҳмон қалбининг энг номъалуум пучмоқларида ҳам алақандай кўтаринкилик пайдо бўла бошлади. Дунё аввал-бошда зулматдан иборат бўлган ва шу зулмат бағрида жуда ингичка, жуда ожиз бир нур пайдо бўлиб, аста-секин улар тенглашган, барибир гоҳида униси, гоҳида буниси бир-бирининг устидан галаба қозониб туради, ҳозир зулмат тантанасида юрган экансан, шунга кўникиб боравер, деган гапларни кимдир унинг қулоқлари остида шипшиб тургандай эди.

— Шу тун менинг бошпанам,² дея мингирлади у ва бу гапни қайси асарда ўқиганлигини хотирламоқчи бўлди.

Эслолмади.

Мийиғида илжайиб:

— Зулмат менинг уйимдир! — дея секингина шивирлади.

Дўхтир бова билан Холмўмин бу шивирни эшитишмади. Эшитишганда ҳеч вақони англамай, ҳайрон бўлишар ёинки меҳмонимиз ақлдан оздимиқан, деган гумонга боришарди. Бироқ, мис баркашта тушган тилла жарангидай бу шивир атрофга сочилиб кетди, йўл-йўлакай урилган

¹ Меҳмон Ҳётенинг «Фауст» асаридаги император сўзларини такрорламоқда.

² У. Шекспирнинг «Ромео ва Жульетта» асарида.

нарс-жисмларда ожизгина шуъла таратди, мужассам сиё милёнлаб овозларга айлангандай бўлди ва улар нуқул меҳмоннинг айтганларини такрорлай кетдилар:

- Зулмат менинг уйимдир!
- Зулмат менинг уйимдир!
- Зулмат менинг уйимдир!
- Зулмат менинг уйимдир!
- Зулмат менинг уйимдир!
- Зулмат менинг уйимдир!
- Зулмат менинг уйимдир!..

Меҳмон эътибор бериб эшитса, бу товушлар етти томондан етти хил оҳангда такрорланиб келарди. Бир хил овозлар жон бераётгандай хириллаб-хишиллаб чиқар, баъзилариники бўғзидаги қон билан фаввора-фаввора отилаётгандай туюлар, айримлари қарсиллаб синаётган суякларига малҳам сураётгандай шу сўзларни айтишар, жонхóлатда бақирар, оғизларига томаётган томчиларни тампанганча шу гапни видо ўрнида дунё юзига улоқтирмоқчидай бўлишарди.

Туйқусдан айтиб юборган бу сўзларини теварак-атрофидаги кўринмас борлиқ бу қадар баҳамжиҳатлик билан такрорлаб, қўллаб-қувватлаши меҳмонни ҳайрон қолдирди. Шу ҳол унинг зулматга бир қадар кўникишга сабаб бўлди. Ҳеч вақони кўролмаса ҳам кўзларини атроф-жавонига йириб-йиртиб тикканича, бари бир кўраман, кўраман дер, тасодифийдек туюлган акс-садо унинг ўзи билан бутунлай бегонадай (аслида, бегона эмас!) кўринган зулмоний олам ўртасида кўз илғамас мустақкам алоқа бораб қўйган эди. Қоп-қора чодир остида яшириниб олган ёруғлик ўқтин-ўқтин тешик-теликлардан мўралай-мўралай, ташқаридаги ҳодисотлар билан қизикаётгандай, мободо мени тутиб олишса бир балоларга гирифтор этишмасмикан, дегандай бўларди. Қутурган қора тун остида эзилиб-мижғиланган, лекин, юракчасининг уриши ҳамон эшитилиб тургандай эди.

Меҳмон нимагадир туртиниб кетди.

Ҳаёли ўзига келди.

Пичир-пичир, гўнғир-гўнғир товушлар яна қулоғига чалина бошлади.

— Сўпи энди тушида Абди нега менинг тегирмоним томон кетаётибди экан, деб ўйламоқда.

— Шунақа, шунақа. Тушида ҳам унинг ҳарислиги тутди. Ҳойна-ҳой, тегирмонимга у ўтирликка бораётипти, кеча хотини бир тоғора ун сўраб чиққанида бермовдим, деб ўйламоқда.

— Тегирмонида бўлса ажиналар базм қуриб ётишипти.

— Абдининг хотини ун сўраб чиққанида сўпи очикдан-очик йўқ демаса-да, уни-бунни баҳона қилиб, гапни олиб қочувди. Қайси бир мамлакатда дарахтда нон пишиб ётармиш-а, деб боёқиш аёлнинг устидан кулгандай бўлувди. Ана энди сўпининг тушида ҳовлимнинг четига тегирмонхонани ўғри босгандай, гардигача супириб кетадигандай бўлиб туюлмоқда.

— Сўпининг ўзиниям ажиналар билан алоқаси бор деб эшитаман.

— Э, ўзи шу ҳовлидагиларнинг ҳаммасиям ажинаю алвасти-да.

Шунақа, шунга ўхшаш олди-қочқидек туюлган, эшитган одамнинг қулоғига ажабтовур эшитиладиган гап-сўзлар шу тарзда давом этаверди.

Бу туннинг ўзига хос жиҳати шунда эдики, баъзан Дўхтир бова билан Холмўмин эшитишган товушларни меҳмон эшитмас, меҳмоннинг қулоғига чалинган сасларни мезбонлар илғамасди.

Бирок, тун барини ёриб, туйқусдан янграган ўкирикни уларнинг ҳар учаласи ҳам эшитмай қолмади.

Тақа-тақ тўхташди.

— Ким у жонхóлатда бақираётган? — сўради Дўхтир бова.

— Ҳа, ким у? — деди Холмўмин.

Бундай сўроқ қўрқитиб юборгандек бўкираётган одам нафасини ичига ютди.

Жимлик чўқди.

Кейин:

— Ме-ен... — деган яланғоч овоз эшитилди.

— Ки-им? — дағдаға қилди Дўхтир бова.

— Ки-им? — дағдаға қилди Холмўмин.

— Ме-ен... Элчи.

Дўхтир бова чапак чалиб юбориб, хитоб қилди:

— Элчи бова?!

— Ҳа-а.

— Элчи бова-ку жонхóлатда бақираётган, — деди энди Дўхтир бова «элчи» аталмиш кимсанинг азобидан роҳатланаётгандек.

— Ҳа-а, элчи бова-ку, — тасдиқлади Холмўмин ҳам.

Бу чоқда «вой белим, вой оёғим, вой қўлим, вой елкам» деган оҳ-воҳлар шу қадар кўпайиб кетдики, соғ аъзоси қолмаган бу одамнинг шунчалик азобларга бардош бериб ўтириши шартмиди, деган ҳаёлга ҳам бориш мумкин эди.

Оҳ-воҳлар орасида элчи деб таърифланган зот элчилик шаънига шундай ҳақоратомуз сўзларни, бўлмағур бўҳтонларни ёддирардики, мободо, борди-ю, мана шу зулмоний зулматнинг ўзи қамоқхона вазифасини ўтаб турмаганида, унинг тан аъзолари нечоғли шикастланганига қараб ўтирмай, тилига бериб юборган эрки учун қамаб қўйиш лозим бўларди. Бундай адолатли ҳужмни кўкрагида ёли бўлган барча мардлар қўллаб-қувватларди. Зулм, зулмгоҳ, қамоқ, жабр, жазо — бари-бари мана шу зулматда мужассам бўлгани учун кўкрагида ёли бор мардларни безовта этишга ҳожат қолмади.

Бундай ҳақоратларни эшитгач, ҳар қандай ватанпарвар элчи ҳам лаш-лушларини йиғиштириб, бегона юртларни елкамининг чуқури кўрсин-эй, деганича ҳар қандай жаннатий масканни тарк этиб кетишга тайёр турарди. Яна ким билсин, тепса тебранмас, ота қарғиши теккан

элчилардан бўлса, балки ўзларини овсарликка солиб эшитмагандай бўлиб кетаверишармиди? Қаерда дуруст яшасанг, шу ер ватан-да, деб кетавериши ҳам мумкин бўларди. Асил Ватан ҳам ачингандай бош чайқаб, қоратол остидаги тақир ерда деҳқон бова билан чала қолган гурунгини яна давом эттираверарди.

Энг ажабланарлиси шунда эдики, элчи бованинг ўзлари ҳам узундан узоқ ҳаётлари мобайнида бундай ношоён сўзларни биринчи марта айтмоқда эди, тилини тийишга ҳарчанд уринмасин, уддасидан чиқолмай гаранг эди, айтиб юбораётганлари кўпининг маъносини тушунолмай ҳалак эди.

У нуқул:

— Тилимни бовланглар, гилимни бовланглар! — демоқчи бўларди-ю, бунга айтилмай, ўрнига ўрин сўжиб юбраверарди.

— Элчи бова ҳам сўкинишни биларкан, — деди Дўхтир бова қувонаётгандек.

— Уям одам-да! — деди Холмўмин.

Шу билан жимиб қолишди.

«Элчи бова» чет элларда ишлаб келган, манаман деган подшоҳларни бир-бирига учраштирган, жанжалу тўс-тўполонларни босди-босди қилиб юборишга устаси фаранг бўлиб кетган эди. Шунақа вақтлар бўлардики, жанжаллашаётган ҳар икки томоннинг ҳам олдига похол солиб, ўзи бошқа савоб ишларни излаб кетарди.

Тенг-тўшлари соқол қўйиб, ҳассага таяниб қолган бўлсалар-да, у ёш йигитлардек ҳар куни соқол қиртишлар, ўзига атир сепар, шу қадар ғайрат-шижоат, баланда руҳ билан юрардики, кўрган одам ёқа тутамлаб, ё товба, бу дунёда ҳам қанақа муҳим ишлар, катта ташвишлар бор-а, деб қўярди. Бош чайқаб, хаёл суриб кетишидан ўша муҳим ишлар, катта ташвишлар нималардан иборатлигини бовар этолмаётгани аён бўларди.

У бот-бот:

— Элчилик буюк иш, — деб қўярди.

Бу гапга одамлар ағрайиб қарашарди.

Айтайлик, одамлар норозилик кўтариб ҳокимиятга боришса ҳам у асқотиб қоларди. Хонаси-га қамалиб беркиниб олган ҳокимнинг олдига элчи юбориш зарурати туғиларди. Кўпчилик унга ройиш билдиришмаса ҳам, у ўзини орага сўжиб, бунақа ишларга омил бўлиб кетганини айтиб, уч-тўртта вакилнинг бошида турарди. Ҳар қандай кеккаймақ, ўзининг соясидан ҳурқадиган ҳокимни халойиқ олдига олиб чиқиб, суйган иборасини такрорларди:

— Элчилик буюк иш...

Ҳозир унинг элчилик устига ахлат ағдариши, бу юмушни пасткашлигу қабоҳат билан тенг-лаштириб туришии ғалати эди.

— Элчи бова сизга нима қилди? — Дўхтир бова зулмат бағрига савол ирғитди.

— Элчи бова сизга нима бўлди? — Холмўмин унга қўшишди.

— Вой, вой! Қовурғамни синдириб юборишди лаънатилар.

— Кимлар?

— Сўпининг Андарваштдаги қариндошлари-да!

— У-ху, Андарвашт узоқда-ку!

— Элчилик курсин, элчилик! Боришга мажбур бўлдим-да!

— Ким юборди сизни? Сўпининг ўзими?

— Йўт-а! Сўпи қаёқдан билсин уйига ёнғин тушишини. Оқсоқоллар юборишди мени, оқсоқоллар

— Улар нима дейишди сизга?

— Элчи бова, шунақа-шунақа, сўпининг уйи ёнадиган бўлиб қолипти, дейишди. Сўпининг Уташанда, Андарваштда, Андархунда қариндошлари бор эди. Балки, уларнинг ўзлари ҳам эшитишган бўлишса керак. Шундаям майли, биздан домангир бўлиб юришмасин, бир-бир хабардор қилиб қўйсак юзимиэ ёруғ, дейишди.

— Оқсоқоллар қайдан билишипти?

— Тусмол қилишганда. Яна ким билсин. Уларга ҳам биров айтганими?

— Биров айтган чиқар.

— Уташанга тўлин ой маросимига етиб бордим.

— Қанақа маросим дедингиз?

— Тўлин ой маросими экан. Ўзим ҳам қанча давлатларда элчилик қилиб, қанча маросимлардан хабардор бўлиб, бунақасини эшитмагандим. Мен борганимда, ярим тун эди. Ҳамма ухлаб қолган бўлса керак деб ўйлагандим. Йўқ, қайда, аксинча бўлиб чиқди. Ҳамма том бошига чиқволиб, тўлин ойга қараганча қарсақ чалишар, ғалати овозлар чиқаришар, бўридай улиётганга ўхшашарди. Уларнинг баъзилари ҳатто ғира-шира қоронғилиқда бўрининг ўзгинасидай бўлиб кўринишарди. Айтишларича, бундай одат бўрилар орасида ҳам бўлармиш, улар ҳам бепоён даштларда тўлин ойга томон тумшукларини қўзиб, узоқ-узоқ улишармиш...

— Элчи бова, Уташандаги гапдан гапиринг.

— Ҳа-я. Во-ой, бошим-ей. Калтак зарбидан эсим ҳам кирди-чиқди бўлиб қолган кўринади-ёв. Гапимнинг бошини йўқотиб, бошқа ёқларга ўтлаб кетаётимман-а. Хў-ўш, Уташандаги гаплардан гапирсам, ҳеч гап бўлмади. Осмонга ой тўлиб чиқса, улар умрларининг бир ойи ўтганини эслаб қолишаркан. Аиниқса, ярим тунларда вақтнинг ер тагидан, ер устидан шовуллаб, дарёдек оқиб бораётгани яққол эшитилиб тураркан. Бу дарёнинг қайдан келиб, қайга кетишини ҳеч ким билмас, фақат унинг гулдуросига ўзларининг ҳаётининг маззини ташкил этувчи сас-сабарлар ҳам қўшилиб бораётганини англаб чорасиз қолишаркан, йўқ, бу сас-сабарлар уларнинг ҳаётини маззи эмас, балки, ҳаётнинг ўзи экан.

— Уташандан гапиринг, Уташандан!

— Во-ой бошим-ей! Нима бало, сизларнинг ҳам эсларингиз кирди-чиқди бўлиб қолганими?

Ахир, Уташандаги гаплар-да шулар ҳам. Ойнинг у гулдурсога, у сас-сабарларга алоқадорлиги шунда эканки, ҳар замон-ҳар замонда эслатиб тураркан, масалан, бир ойда бир марта. Улар энди мана шунақа вақтда шу қадар меҳрибон, самимий ва одаминиҳон бўлиб кетишарканки, мен ярим тунда етиб борганимни ҳам унутиб қўйдим. Улар мени ҳўп сийлашди, еб-ичиришди, кўнглимни кўтарадиган сўзлар айтишди. Улар сўпини эслаша олмади. Шундайям, қайта-қайта сўрайверишди. Ахийри, бир кексароқ одам ғира-шира эслагандай бўлди. Кечирим сўраётгандай бўлиб, бизнинг Уташанда сўпининг уруғ-қаёшидан уруғ ҳам қолмаган, деди. Қачонлардир у ерда сўпининг қариндошлари яшагани рост экан. Фақат, бир воқеа бўлиб... во-ой бошим-ей, сўзлаганим сайин лўқиллаб кетаётир.

— Қанақа воқеа бўлган экан? — Дўхтир бова ошириб савол берди.

— Қанақа воқеа бўлган экан? — деди Холмўмин ҳам.

— Эсимда, эсимда, — элчи бова уларнинг саволларини эшитса-да эътибор бермагандек ўз-ўзича сўзлай кетди. — Уташандан икки-уч чақирим нарида олтин кони бор эмиш, деган гаплар болалигимизда ҳам қўлоғимизга элас-элас чалиниб қоларди. Буни қаранглар-а, буни қаранглар-а, аҳволим бундайчанги-ю, эсимга тушган нарсани қаранглар-а! Мана шу қоп-қоронғи кеча менга шу қадар қадрдон туюлиб кетяптики, сизлар бунинг таърифини қандай аниқлашга ҳам ҳайронман. Қанчалик тушултирмай сизлар балониям англамасликларинг турган гап, нега деганда, сизлар мендан қарийиб икки баравар ёшсизлар-да, агар икковларингни ёшингизни кўшсангиз, менга баъзў етиб оласизлар, ҳи-ҳи... Ёнларингизда яна аллаким ҳам борга ўхшайдими? Ким у, ким? Ҳа-а, миймонми? Бизнинг қоронғи туларимизни би-ир айлантирмоқчи бўлсизлар-да; майли, кўрсин, кўриб қолаверсин: ҳозир унга ҳеч нима кўринмаётгандек бўлиб туюлса-да, аслида, кўраётганлари ана шу кўринмаётгандек бўлиб туюлишида эканлигини эси бўлса кейин англаб олаверар.

— Уташандаги олтин конини айтинг.

— Ҳа, Уташандаги олтин конидан гапиринг.

— Ушанда... ер супада чордона қуришган катталарнинг гап-сўзларини киприк қоқмай, эшитиб ўтирардик. Супага тушган ой ёруғи даврага қандайдир силрилик, абадийлик бағишлаётгандек бўларди. Супадан пастга тушдингми, тамом, чексиз олам сени ютиб юбораётгандек туюлаверарди. Ушанда... шундай туюлгани рост экан-да! Болалик супасидан тушдингми, бас, зулмат сени бағрига тортиб кетади. Ох-ох, қанчалар айш-ишрат, кайф-сафо, заҳар-заққумлар жо бўлган экан-а, бу байрига! Сен шунда боладан фарқли ўлароқ кўркмай қўясан, нега деганда, ўзинг ҳам зулматийга айланасан. Зулматийнинг роҳат-фароватиям, айш-ишратиям, ҳаётиям, мақсадиям зулмат. Ана шунда у супага абадул-абад қайтиб чиқолмайсан. Ҳаётийини фақатгина хотиралар ёритиб туради, шу боис, хотираларни ҳам кўргани кўзинг йўқ. Ишқилиб, ўшанда, ўша супадаги давраларда қўлоғимизга Уташан деган жойнинг тепалиқларида олтин кони топилганлиги, ҳукумат апил-тапил қазिशга киришганини эшитар эдик. Кейин-кейин маълум бўлдики, олтин борликка бор-у, жуда оз миқдорда экан. Меҳнатига арзимас экан. Тепалиқлар бағрини ағдар-гўнтар қилганча улар жунаворишган. Уташанликларнинг ўзлари қазилган чуқурликлардан қоп-қоп тупроқ олиб чиқишиб, қўлбола йўсидан унинг ичидан олтин зарраларини ажратиб ола бошлашди. Оз-мозгина тўплаган олтинлари тирикчиликларига яраб қолипти, босар-тусарларини билмай қолганлари ҳам бўлипти. Бир-бирини кўролмай ҳукуматта чаққанлариям топилипти. Ҳукуматнинг нима иши бор экан дейсизларми? Эҳ, лодонсизлар-да, лодонсизлар, кўзларингизнигина эмас, каллаларингизни ҳам зулмат қоплаб олган экан! Ахир, ер ҳукуматта қарайдими? Ер ҳукуматта қараганидан кейин унинг остидагиди, устидагиди жамики бойликлар ҳам ҳукуматта қарайди-да! Ушанда Уташанликлар зарралаб йиға бошлаган олтин зарралариям ҳукуматга тегишай бўлган-да. Дарров текширувчилар келишипти, қороз-қалам чиқаришипти. Уташанликлар уларнинг билакларига ёпишипти, жо-он акалар, жо-он укалар, дейишпти; шу нимабалолаларидир ёзишни қўйинглар, дейишпти; биз хатдан балодан кўрққандай кўрқамиз, дейишпти; хатта туша-туша юракларимиз эзилиб, туппа-туппа бўлиб кетган, дейишпти; қанча хизмат бўлса, ўзларингизга қилаберайдик, дейишпти. Қороз-қалам ушлаганлар ўйланиб қолишипти, ўйланиб қолишганига сабаб пуга эканки, улар ақлли эканлар-да! Майли, дейишпти улар ҳам ақллиликлари туфайли рози бўлишиб, энди бизга топган даромадларингизнинг ярмини бериб турасизлар, қорозга туширмай қопчилигимизга солиб кетаверамиз, агар қорозга туширсак, ўзларингиз биласизлар... мол-мўлларингиз мусодара қилиниб, сарсону саргардон бўласизлар, чунки, сизларга ҳеч-ҳеч алоқаси бўлмаган ернинг остини ўйиб, етмагандай, олтинини ҳам йиғиб олаётганликларингизни ҳеч ким кечирмайди, дейишпти. Уташанликлар кўрқиб кетишипти, уларнинг айтганларига дарров рози бўлишипти, ҳукумат одамлари эса-да инсофлари бор экан, дейишпти, алқашипти; агар мол-мўлларимизни мусодара қилишиб, бор-будимизни тортиб олишсаям қаёққа борардик, додимизни кимга айтардик, айтган билан нима наф кўрардик, дейишпти. У дейишпти, бу дейишпти — ахийри кўнглиларига сув уриб ишга киришишипти. Энди аввалгидан ҳам қаттиқроқ ишлай бошлашпти, нега деганда, ҳам ўзлари учун, ҳам уларни балойи қазодан асраб қолганлар учун ишлашлари керак экан-да! Шу қадар қизишиб кетишптики, ўйиб бораётган жойларини шиббалаб, устунлар қўйиб, чўкмайдиган қилиб бориш ҳам ёдларидан кўтарилиб кетишти. Ана шунда фожеа рўй беришти, олтин излаб қаламушдай ер қазиб кетган бир гуруҳ уташанликларнинг устидан тупроқ босиб қолишти, улар орасида сўпининг қариндошлари ҳам бор экан. Уларни амаллаб тупроқ остидан қазиб олиб, қабристонга дафн этишипти. Хабар етганига қарамай, сўпи дафн маросимига бормапти; кейинчалик ҳам бирор марта дуойи фотиҳа ўқишга қадам босмапти. Шунга қарамай, агар сўпининг уйи ёнадиган бўлса, уташанликлар унинг раҳматли қавму қариндошлари иззатни қилишиб, қўлларидан келадиган ердани аямасликларини айтишипти.

Элчи бова қизишиб, кўп гапириб юборганидан зўриқди, шекилли, яна «ох-воҳ»лай бошлади.

Холмўмин ҳам, Дўхтир бова ҳам бу ох-воҳларга бепарво қарашди, улар ҳатто индамай ўтиб

кетмоқчи ҳам бўлишганди-ю, элчи бованинг Андарваштда қандай калтак еганини билишга қизиқиб туриб қолишди.

— Кейин нима бўлди? — элчи бовани сўзлашга қистаётгандек сўради Холмўмин.

— Кейин нима бўлди? — Дўхтир бова ҳам дўхтирлигини эсидан чиқариб юборгандай, унинг пўла жойларини бир қараб қўйишни хаёлига келтирмасди.

— Андархунда ҳам одамлар тўпланадиган жойга бориб, шундай-шундай, мени оқсоқоллар юборишди, эртадан кейин сўпининг уйига ўт тушаркан десам, оқсоқолларнинг энди хабар топиштипти-да, биз буни билганимизга бир йилдан ошиб кетди, неча марта хабар ҳам олиб келдик, дейишди. Уйига ўт кетишидан беҳабар сўпининг хотиржамлигини бузгимиз келмади, чунки, айтсак-айтмасак, бўладиган иш барибир бўлиши керак эди, шунинг учун индамадик, дейишди. Сўпига ичимиз ачиди, аммо, илож қанча, бизнинг қўлимиздан фақат ачиниш ва томошалаб ўтириш келади холос, дейишди. Андарваштдагилар бўлса бошқача кутиб олишди.

— Улар эшитишмаган экан-да?

— Ух-х...ой белим-эй! Ўзиям ҳеч қандай хабар етиб бора олмайдиган, тоғнинг қулласидаги бир қишлоқ экан-да!

— Шунақа.

— У ерга етиб борганимда қуёш ботаётган эди. Қишлоқ аҳли бир тепаликка йиғилишиб, давра қуриб ўтиришганча қуёшнинг ботишини томоша қилишаётган экан. Шафақнинг қизариши, лахтак-лахтак булутчаларнинг қонга ботириб олингандай бўлиб туриши уларни маъюслаштириб-маъзунлаштириб юбораркан. Улар нега бундай ҳолатга тушиб қолишларининг сабабини ўзлари ҳам билалмай хайрон қолишаркан. Шундай маҳалларда битта-яримта бегона одам пайдо бўлиб қолса, ёлғизоёқ йўл билан пастдан тикка ўша тепаликка қараб чиқиб борар, аслини олганда, бундан бошқа йўлнинг ўзиям йўқ экан. У нобакорлар пастдан чиқаётган одамнинг барча хатти-ҳаракатларини, қадам олишларини кузатиб туришаркан. Ўилаб нигоҳларнинг ўқдек қадалиб туриши чиқаётган кишига таъсир қилмай қолмаскан, у ўзи ҳам билмаган ҳолда ўзини йўқотиб қўяркан, қора терга тушаркан. Уларни қизиқтирган нарса пастдан чиқаётган одамнинг ранг-туси, ёши, жинси эмас, қандай хабар келтираётгани бўларкан. Эҳ, шунақалигини билганимда борми, пастда туриб, сўпининг уйи куймоқчи дердим-да, изимга қайтардим. Мен уларнинг ҳурмат-иззатларини жойига қўймоқчи бўлибман-а! Кўпчилик экан, олдиларига чиқиб борай, элчига ўлим йўқ дебман-а. Энди нима бўларкин, дея қизиқсиниб, қуёш ҳам ботмай туриб қолгандай эди. Мен ўтириб нафас ростламоқчи бўлдим, бироқ, уларнинг айт, айт, деб туришган нигоҳларидан ҳайиқиб ўтирмадим. Шунақа-шунақа, мени фалон-пистон қишлоқнинг оқсоқоллари юборишди, индин ёлғон тонг маҳалида сўпининг уйига ўт кетармиш, дедим.

Улар индашмади.

Даврадагилар орасидан тарашадай озғин, бурни супшайган, кўзлари чақчайган дароз бир йигит ажралиб чиқиб:

— Ким айтди? — дея қайталаб сўради.

— Оқсоқоллар, — дедим пинак бузмай.

— Халойик! — хитоб қилди Дарозбой сарғайиб кетган тишларини кўрсатганча одамлар томонга юзланиб. — Бизнинг сўпига қариндошчилигимиз борми?

— Бор, бор! — даврадан ари учгандай гўнғиллаган овозлар чиқди.

— Тўғри, бор, — хишиллади Дарозбой. — Лекин, бу қариндошчиликнинг боридан йўғи яхши.

Даврадагилар қалқишди.

Кимдир норозилик билдириб:

— Ҳо-ой, озғинга қараб гапирмайсанми, нега ундай дейсан? — деди-ю, шу захотиёқ уни ўчди. Чунки, бу гапга биров эътибор бермади.

Шундай бўлса-да, воизни бироз ранжитди.

У кафтини қулоғига тутганча, шабада янглиш товушлар келтирдими-я, дегандек қилиқ қилди. Сўнгра тантанали маросимда сўзлаётгандек балан্দарвозлик билан ваъзини давом эттирди:

— Дуруст, бу сўзларимни тасдиқламайдиганларнинг орамизда учраб туришлари ҳам дуруст. Аммо, улар шуни яхши билиб қўйсинларки, узоқ қишлоқдаги қариндошимиз ҳисобланмиш сўпини биз танисак ҳам, болаларимиз танишмайди.

— Болаларимиз танишмаса сўпида нима гуноҳ? — деган овоз эшитилди.

— Чунки, на тўй-ҳашамларда, на маърака-маросимларда сўпи тутул, сўпининг арвоҳиям кўринмайди. Мана, ўтган йили ўзим уй қурдим, ҳашарда сўпи кўриндими?

— Кўрингани йўқ.

— Хабар топмагандир, — дедим базўр, нафасим ичимга тулиб.

— Нега хабар топмас экан, нега хабар топмас экан? — тутатиб кетди Дарозбой. — Ўзим атай одам юбориб айттирганман. Ҳо-ов, Дархонбой! Дархонбой шу ердами?

— Шу ерда? — деган гулдираган овоз эшитилди.

— Ўзинг айт...

— Нимани айтай? Боровудим.

— Эшигининг рангини айт...

— Эшиқдақа эшик-да! Ранги-тусиниям ажратиб бўлмасди, тахтадан қилинган...

Дарозбой мен томонга «ана, кўрдингми?» дегандай қараб қўйиб, сўзида давом этди:

— Эй, халойик, буни мен бир мисол тариқасида айтдим. Бунақа гаплар кўп бўлган. Фақат, шунақа майда-чуйдалар бўлганида айтиб ўтирмасдим. Энди тилимни қизитиб олдим, айтай, у — сотқин!

Шу охириги сўз яраларига тегиб кетгандай элчи бова яна инқиллай бошлади. Унинг ҳикоясига азбаройи қизиқиб кетишганидан бўлса керак, Дўхтир бова билан Холмўмин баҳамжиҳат:

— Э, инқилламай тезроқ айтсангиз-чи! — деб юборишди.

Уларнинг бу гапи тегиб кетди, шекилли, Элчи бова жимида-қолди.

— Нега ғик этмай қолдингиз, бир бошлаган гапни охиригача етказиш керак-да, сизни беҳудага калтаклашмаган-ов, — деди Холмўмин шафқатсизлик билан.

— Айтмаса айтмасин, — Дўхтир бова муромбирлик билан Холмўминга мурожаат қилди. — Қани, кетдик. Сўпининг сотқинлиги ҳақидаги гап Элчи бованики бўлиб қолаверади.

Дўхтир бованинг бу муромбирлиги Элчи бовага кутилганидан ҳам зиёда таъсир қилди.

У туйқусдан жонланиб:

— Йўқ, йўқ, кетманглар, — деди эланаётгандек товушда. — Тўхтаб туринглар, бироз нафасимни ростлаб олай, ҳозир айтаман.

Улар шусиз ҳам силжишни хаёлларига келтиришмаганди.

Элчи бова қашқатаёқ қилинган маҳбусдек «сирийи фаш этиш»да давом этди:

— Дарозбойнинг «сотқин» деган сўзи одамларга шу қадар қаттиқ таъсир қилдики, улар ўринларидан туришиб, уни ўраб олишди. Бирови, бунақа гапларни одам ҳуда-беҳуда гапиравермайди, исбот керак, исбот, деди Дарозбойнинг ўзига таҳдид солаётгандек.

Дарозбойнинг кўзлари аланг-жалаң бўлиб қолди.

Теварак-атрофга тез-тез назар ташлади.

Четроқда, уч-тўртта хотин-халажнинг орасида бир кампир ҳам бор эди. Кампирнинг эгнидаги куйлаги унқисб, тўкилиб тушай-тўкилиб тушай деб қолган, қатма-қат ажинлар юзини буриштириб-тириштириб юборган, сўник кўзлари бўлаётган гап-сўзларга заррача эътибор бермаётганини ифодалаб турарди.

Дарозбойнинг кўзи унга тушиб, диркиллаб кетди.

Кампирнинг енгидан ушлаб, уни давра ўртасига олиб кирмоқчи бўлди. Бу ҳаракатдан кампирнинг ўтакаси ёрилаёзди, дарров рўмолининг бари билан юзининг ярмини тўсиб олди, иккинчи қўли билан ўзини Дарозбойдан ҳимоя қилаётгандай тислана бошлади.

— Эй зна, қўрқманг, одамлар олдида биттагина сўроғимга жавоб қилинг, — дерди Дарозбой.

Кампир тилини ичига ютиб юборгандай миқ этмай ўзини ортга ташлагани-ташлаган эди.

— Келинг, эна, келинг, майли, эшитиб кўринг, қанақа саволи бор экан, — чуғурлашарди одамлар.

Хотин-халажлар ҳам бу машмашадан тезроқ қутулишни ишташаётгандай, боринг эна, бора-қолинг, сизни еб қўймайди-ку, дейишарди.

Ахийри, кампир ноилж қолиб:

— Ҳэ саволинг қуриб кетсин, айт, нима дейсан? — дея вағиллаб берди.

— Буёққа келинг, буёққа, — чорларди Дарозбой яна унинг енгидан ушламоқчи бўлиб. — Одамлар эшитишсин.

— Ол қўлингни, ол қўлингни! — шанғиллади кампир. — Одамларинг билан ишим йўқ, ҳозир кетаман, саволинг ордона қолсин!

Кампир кетмоққа тараддуу қуриб эди, Дарозбойнинг жон-пони чиқиб кетди.

— Чолингизни ким сотганини айтиб кетинг эна, сизни ким бева қолдирганини айтиб кетинг, эна! — дея бақириб юборди.

Кампир бир зум саросималаниб қолди. Бироз юмшагандай бўлди.

— Қўй, шунақа гапларни, — деди оҳисталик билан. — Ўлган ўлди кетди-да. Раҳматлик чолим ҳам қайсар эди, ичида алламбало гапларни йиғиб юрарди, тилгинасиям заҳаргина эди, ўша гапларни айтмаса ҳам бўлар эди, — деди қандайдир мавҳум гапларга ишора қилиб.

— У гапларнинг бизга кераги йўқ, ўшаларни кимга айтганини, ким етказиб, ким исботта ўтганини айтинг, эна! — қисталанг қила бошлади Дарозбой.

— Қўй-э! — енг силкиди кампир.

— Айтинг! — Дарозбойнинг овози энди йиғламсираб чиқди. — Мени балога қолдирманг, эна!

— Сен балога қоладиган бўлдингми? — кампир Дарозбойга ажаблангандай қаради. — Йўқса, айттай. Айтадиганим шуки, у гапларни сўпига айтиб эди, ана-а!

— Кейин-чи, кейин? — шоширарди уни Дарозбой.

— Кейин нимаям бўларди, — деди кампир энди одатий бир ҳол тўтрисида сўзлаётгандек хотиржамлик билан. — Сўпининг уларга яхши кўрингиси келганми, совға-салом олганми — невлай, эшитганларини ҳаммасини айтиб берган.

— Ана-а! — деб тантана қилди Дарозбой.

— Сўпи кейин исботта ҳам ўтиб эди, — минғирлади кампир сўзини узил-кесил тугатиб ва тўсатдан йиғлаб юборди.

— Йиғламанг, эна, йиғламанг! — тасалли берди унга Дарозбой. — Сизнинг чолингиз мард, танти одам эди. Қуриб кўрмасликка, билиб билмасликка олиб кетавермасдан — бошингга қилич келсам тўтри сўзини айт, дегич эди; афсуски, қилич ҳам тўтри сўзли бошни кесаркан.

— Қилич ўзи шунга чиқарилган-да, — дея кимдир луқма ташлади.

— Сўпининг уйи куйсин, деб қарғабмидингиз? — сўради Дарозбой кампирдан.

— Қарғайман, ҳамиша қарғайман, ҳозир ҳам қарғайман: илоҳи, уйига ўт кетсин! — шундай деб, кампир иккала тиззасининг кўзига муштлай-муштлай, уввос сола бошлади.

Энди унга хотин-халажлар ҳам қўшилишди.

Айримлар рўмолларини тескари ўраб олишди.

Дард эскирмас экан-да. Уларнинг ўнлаб йиллар аввалги дардлари қайта кўзиганди. Аёллар бир-бирларининг елкаларига қўл ташлашиб, давра қуриб йиғлашарди.

Айтиб-айтиб йиғлашарди.

Саннай-саннай йиғлашарди.

Аёлларни ўз ҳолларига қўйишиб, эркакларнинг ўзлари яна давра қуришди.

— Ана-а, сўпининг қанақа сотқинлик қилганини эшитганлар яна эшитди, эшитмаганлар ҳам эшитди, — Дарозбой овозини бир-икки парда баланд кўтарди. — Унинг нима учун тўй-ҳашамларимизга, маърака-маросимларимизга, қашарларимизга келолмаслигининг сабабини энди билгандирсизлар? Андарваштга кўринишга унда бет йўқ! Қавму қариндошига кўринишга унда бет йўқ! Лекин, биз унга хабарчи жўнатаверамиз, хабарчиларимизни кўрди дегунча унга сичқоннинг ини минг танга бўлиб қолаверади. Элчиға ўлим йўқ дейдилар. Тўғри. Бироқ, сотқин бир одамнинг элчи-хабарчиси қанақа одам бўлишини биласизларми?

— Эштагига яраша тушови-да! — деган овоз чиқди.

— Куёш ботиб бораётган шундай дамларда бизнинг кайфиятимизни яна-да тушириб, сўпидай лаиндан хабарчи бўлиб келган бундай одамни жазоламай қўйиб юбориш бизнинг шаънимизга тўғри келадами? — сўради Дарозбой теварак-атрофига қўшназар солиб.

— Тўғри келмайди! — устимдан ҳукм ўқиб юборишди даврадагилар.

Утакам ёрилаёзди.

— Қўл-оёғини кесиб ташлаш керак, — деган чийиждоқ товуш эса мени адоий тамом қилганди. — Токи куёш ботар маҳалида бу ҳаммага маълум хабарларни кўтариб юриб, одамларнинг бошини қотирмасин, кимдан қаёққа элчи бўлиб боришини билсин...

Шу онда уфқда нимадир учиб ёнгандай бўлди.

Куёш бир юмалаб кўздан паналади.

Шафақнинг тўқ қизил ранглари булутлар этагига сачраб, қон юқи қолдиргандай таассурот уйғотди.

Фурсатни ғанимат билдим.

Урра қоча бошладим.

Улар ҳай-ҳайлаб, нима гап-сўзлягини англаб етгунарлича мен пастга қараб ўқдек учиб борардим.

Пастга қараб югуришдан худо асрасин экан!

Хаттоки, жониворлар ҳам ҳеч вақт пастга қараб чопмасликларининг сабабини энди билдим.

Ўзингни жаҳаннам қаърига отгандай бўларкансан-да!

Андарваштликлар қувишни ҳам, қувмасликни ҳам билмай қолдилар.

Қияликнинг ярмига етар-етмас мункиб, умбалоқ олиб кетдим.

Энди тамом, дедим.

Энди ўлдим, дедим.

Туртиб чиқиб турган тошларга урилиб, суякларимдан суяк қолмади, аъзои баданим тўкилиб тушгандай бўлди. Бировнинг аравасига мингашиб, амаллаб етиб келган жойим. Аравакаш, Андарваштликларнинг қўлидан омон чиқибсиз, худога шукр қилаверинг, ўзи эси йўқ одам тоғликларга рўпара бўлади, деди.

Элчи бова ҳикоясини тутатгандан сўнг Холмўмин қаёқдандир таёқ топиб келди ва Дўхтир бова билан икковлашиб уни ўрнидан турғозишди.

— Мана бу таёққа суяниб олинг, — Дўхтир бованинг дўхтирлик қасами эсига тушгандек, Холмўминнинг қўлидаги таёқни олиб Элчи бовага тутқазди. — Секин-секин юриб уйга кетасиз энди. Кўргилик-да кўргилик. Сизни ким айтиб эдики ўша ёқларга борсин деб. Ёш-яланг қуриб кетганмиди?

— Тарки одат амри маҳол эмиш-да, — деди Элчи бова таёққа суяниб олгач. — Элчилик касбимиз мана энди панд берди. Бу ишдаги бари гуноҳимизни йиғиб-йиғиб бир чиқарди-да, майли, худодан кўрдик.

— Чиқармаса қўймайди, — Холмўмин нимагадир ишора қилганча гўнғиллади. — Эртами-кечми, барибир чиқариб олади, вақти-соати бор ҳаммасининг, дақиқама-дақиқа сановлик, ҳисобга олинган ҳаммаси.

— Майли, мен борай, — деди Элчи бова.

— Майли, боринг.

Улар ажралишди.

Эндигина уч-тўрт қадам юришган эди ҳамки, ортларидан Элчи бованинг овози эшитилиб қолди:

— Оқсоқолларга ўзларингиз айтиб қўярсизлар.

— Кўрсак, айтамыз.

— Кўрасизлар, кўрасизлар. Ўша ёнғин чиқадиған жойда бўлишади. Шунақа, шунақа экан, Элчи бова айтганларингизни бажо келтирипти денглар.

— Айтамыз, айтамыз, матонат билан бажариб келиптилар, деймиз.

— Сизларга ишондим-а?

— Ишонаверинг.

— Тагин эсларингдан чиқмасин-а?

— Айтдик-ку.

— Хўп бўлмаса.

— Хўп, хўп.

Элчи бова кетди.

Жимлик.

Зулмат баттар қуюқлашгандай бўлди.

Унинг ҳикояси атроф-жавонини сал-пал ёриштириб тургандай эди.

Яхшими-ёмонми, сўзида қандайдир нур бор эди-да!

Холмўмин ўзига-ўзи гапираётгандек:

— Гўрингга мәрмартош қўйишади, — деди.

Дўхтир бова англамаганликка олди:

— А, лаббай?!

— Элчи бовани айтаман-да, оқсоқоллар, оқсоқоллар дегани деган.

Дўхтир бова меҳмон томонга ўтирилиб, тушунтириш берди:

— Элчи боваям катта шаҳарларда ишлаб келган-да, миймон. Ўрганиб қолган. Хизматчилик, дейди. Хизматкорлик десаям бўлади-ю, сўзининг думини тараб кўрсатади. Сиз, миймон, хафа бўлманг-у, одам ўрганиб қолса, ёмон бўларкан. Бир Райим жинни деганимиз бор. Мансабидан бўшаб жинни бўлиб қолган. Тавба, дейиш керак. Қубошни биласиз-а? Чучело-да! Шуни биз қубош деймиз. Райим жинни бир қубош ясагиб, уни безантирган, бўйнига бўйинбоқча тақтирган, ҳовлисининг ўртасига қўйиб қўйишти. Нима бўпти, дейсизми? Фирт томоша. Райим жинни ҳар кўни эрталаб ўша қубошга узоқдан туриб таъзим қилади, қабулгингизга кирсам майлими, хўжайин, дея ундан рухсат сўраган бўлади. Майли, майли, кутиб тураман, дейди ўзича овоз чиқазиб. Ярим соатлар қаққайиб туради. Ҳеч қаёққа қараш йўқ. Ўтириш йўқ. Киприк қоқиш ҳам йўқ. Тураверади. Кейин секин қубошга яқинлашади. Лаббай хўжайин, бугун бизга қандай хизматлар бор, дея қўл қовуштиради. Ҳадеб бош силкийверади, бош силкийверади — гўё мулоқот кетяпти, гўё хўжайин гапиряпти-ю, у маъқуллаяпти. Кейин қубошга беш-олти марта хўп, хўп, дейди-да, жиннилик қилгани кўчага чиқиб кетади.

Энди-и Элчи бовага қаранг-а! Ўзи ўлай десаям оқсоқолларнинг топшириғидан келади. Бизнинг шаҳар кўрмаган одамларимиз унақамас-да. Оқсоқол-кўксоқолинга қўйдим, дейди бунақа вақтда, келиб ёқасидан олади, мени қаерга юбуровдинг, деб.

Дўхтир бова меҳмонга гап маъқулламоқчи бўляпти-ю, меҳмон бўлса... ичида зил кетиб боряпти.

У ўзини ўйлайди.

Айтилган одамларга беихтиёр ўзини чоғиштиради.

Унинг ўзи ким?

Айта олса, айтсин.

Ўзига-ўзи тўғри баҳо бериши учун бундан ортиқ имкониятни қидириб ҳам топиб бўлмайди. Зулат ниқобидан бўлак барча сохта ва ясама ниқобларни кўнгилдан олиб ташлаш керак. Юздагиси ўша кўнгилдагисининг сояси, холос. Кўнгилдагиси кетса, юздагиси ўз-ўзидан сидири-либ тушади. Бу зулат зулат эмас, одамнинг ўзини-ўзи кўриши, ўзига-ўзи назар ташлаши учун юборилган ёруғлик-нурдир. Сохта ниқобларнинг-да ҳожати йўқ бундай чоқда.

Бу чоқда бошқа бир одам рўпарангдан чиқиб:

— Сен ўзи кимсан? — дея ҳар лаҳзада сўрайвериб ҳоли-жонингга қўймайди.

У фақат тунлари юради.

Кундуз кунлари қорасиниям кўрсатмайди.

Чунки, у зулат боласидир.

Ёлғиз бўлгани учун унга исм қўйишмаган.

Бўлган-тургани шу — зулат боласи.

Дўхтир бованинг сўзлари баҳонасида ўша зулат боласи зулат бағридан чиқиб келиб, меҳмоннинг рўпарасида туриб олади. Унинг қулоғи остида пичирлаб, қани, айт, кимлигингни билиб олайлик, бировнинг уйи ёняпти, деб кетяпсан-у, балки, ўзингни хонумонинг ҳам куйиб кетгандир, дейди. Меҳмон, бу бегона бир жой бўлса, ке, қўй, бошқа бирор вақтда бафуржа гаплашармиз, деб ўзини олиб қочмоқчи бўлади.

Зулат боласи жуда хира чиқиб қолди.

Меҳмон ундан қочиб қутулиш мумкин эмаслигини пайқайди.

Ён берди.

Зулат боласининг:

— Қани, айт, кимсан? — деган ёғоч арралагандай овози меҳмоннинг қулоғини шангиллатиб юборди.

Меҳмон ўйлаб кетди.

Нимаям дейди?

Қадди қоматини, қош-кўзини, кийган кийимини бу зулатда кўрсата олмаса.

Ишдан гапирсинми?

У ишлайдиган вазирлик пойтахтдаги энг катта идоралардан бири ҳисобланади. Янги таъмирланган беш қаватли бинода жойлашган. Минглаб одам кириб-чиқаётган ана шу вазирликнинг битта бошқармасида, кичкинагина бўлимчада оддий ходим бўлиб ишлайди.

Хона тўрида бўлим бошлиғи ўтиради.

У тепакал, қаншарига кўзойнак қўндирган юмалоқдина бир одам.

Юзининг териси шу қадар силлиқхи, бирон бир ифода оёқ кўя олмай, сирпаниб тушиб кетанверганга ўхшайди.

Унинг калта-калта қўлчалари ҳамиша стол устида нималарнидир тимирскилайди, қўл қўяди, ёзади, вужудининг қолган аъзолари стол ортида дам олишади.

Меҳмон энг пастдаги столда ўтиради.

Йигирма йилки, шу. Бўлим мудури сабрли одам. Ўзидан-да сабрли одам борлигидан ғашла-наётгандай ўқтин-ўқтин у томонга қараб-қараб қўяди.

Хонада яна иккита аёл, пенсага яқинлашиб қолган эркак ҳам бор.

Ному бору ўзи йўқ иккита ходимнинг столи ҳамиша бўш.

— Булар қачон келишади? — деган саволни бўлим мудури ёқтирмайди, юмшоқдина оҳангда:

— Ишингизни қилинг, — деб қўяди.

Аёллар аёлликлари учунми, пенсага яқинлашиб қолган ходим пенсага яқинлашиб қолгани учунми, ёинки бошқа сабабларга кўрами, кеч қолишсаям барвақт кетишсаям мудир индамайди.

У сал кечикса ёки иш чиқиб барвақтроқ кетмоқчи бўлса, мудир пастгина овозда ўйиб олгудек қилиб:

— Саидмуродбек, бу аҳволда ё сиз ишлангиз, ё биз ишлайлик, — дея уни ўтқазиб қўяди.

У миқ этолмайди.

Зулмат боласи безовталаниб, ўзини тутолмай қолди.

— Э, башарасига тупурмайсанми? — деди у меҳмоннинг кўнглига қутқу солганча.

— Йўқ-йўқ; бу... нима десамикан... маданиятсизлик ҳисобланади.

Зулмат боласи ҳиринглади, у қулмасди, бировнинг устидан масҳара қиларди гўё.

— Ана-а, яна битта ниқоб! — деди у тантана қилгандай. — Одамлар билимсизликларини, журъатсизликларини ҳаспўшлаш учун маданият деган ниқобдан фойдаланишар экан!

Шу чоқ, меҳмон, бўлим мудири уни «Саидмуродбек» деб атаганида «бек» қўшимчасини алақандай истеҳзо, киноя билан талаффуз этишини эслаб қолди.

«Саидмуродбек» эмас, аслида «Саидмуродқул», деб ўйлаб, тилининг учидagini ўзгартириб айтар экан-да.

— Тўғри, тил учиди... — мингирлаб қўйди зулмат боласи.

Меҳмон ўзидан-ўзи нафратланиб кетди.

Ўтирса ўпоқ, турса сўпоқ, бўлим мудири, ахир, унинг хаёлини бутунлай эгаллаб олмаганми?

Ниманки иш қилмасин, хаёлида ўша турмайдими?

Нима деркин?

Қандай ўйларкин?

Унга тегиб кетмасмикан?

Унинг режаларига мувофиқ келармикан?

Бундай саволларнинг чеки йўқ.

Шундай бўлса-да, унга ичи ачиб, унинг тарафини, ҳатто хаёлан ёқлаб юрмайдими?

Унга қийин. Битта ўзи шунча ишни эшлайпти. Унинг ўрнида бошқа одами тасаввур этиб бўлмайди. У бор, биз ҳам юриймиз-да. Биз ким бўлмиз.

Бундай хаёлларнинг чеки йўқ эди.

— Санам! — зулмат боласи кашфиёт қилгандай қичқириб юборди.

— Нима? — меҳмон ҳеч балони англамади.

— Санамга айлангирибсан, — деди зулмат боласи афсус чеккандек.

— Нимани?

— Нимани эмас, кимни! — деди зулмат боласи саволни тўғрилаб. — Ўша бўлим мудирингни санамга айлангириб олибсан.

— Ахир, йигирма йилдан буён мен унинг қўлида ишлайман-да.

— Нима бўпти? Йилларнинг нима аҳамияти бор? Эсиз... Бизнинг зулмат ҳисобимиз билан қаралганда, сенинг йилларингнинг лаҳзалик қадри қолмайди.

Меҳмон бошини ҳам қилди.

Бу зулмат бағрида қочишга жой тополмаётгандай эди.

Кейин, зулмат боласи зулматта сингишиб кетди.

Меҳмон анг-танг бўлиб қолганди.

У, ўзи учун қандайдир жуда-жуда муҳим туюлган нарсанинг аҳамиятсизлигини, унинг йўқолиб бораётганини ҳис эттач, чуқур жар устида муаллақ осилиб қолгандай бўлди, даҳшатдан кўкси қаттиқ тепиб:

— Йўқ, бўлиши мумкин эмас, — деб юборди.

— Юринг, миймон, — унинг қўлидан тортиди Дўхтир бова. — Индамасак, индамай тураверасиз. Юрайлик ҳам демайсиз, алаҳсиб қолганга ўхшайсиз-а?!

— Узр... — гўлдиради меҳмон нима деярини билмай. — Кўзимга алланималар кўрингандай бўлди.

— Ҳеч қиси йўқ, — тасалли берди Холмўмин. — Қоронғида ўзи шунақа бўлади. Одамнинг ён-атрофида қандайдир шарпалар изғиб юргандек, номаълум кучлар устига бостириб келаверадигандек бўлади.

— Шунақа вақтда иложи топилаёу чироқ ёқилгандек осмоннинг ўртасида шартта қуёш пайдо бўлса, у шарпалардан ном-нишон ҳам қолмайди, — илиб кетди Дўхтир бова.

— Ваҳимамай йўқолади, — қўшимча қилди Холмўмин.

— Устинга бостириб келадигандек туюлган номаълум кучлар ҳам ин-инига уриб кетади.

— Шунча шарпалар бир лаҳзанинг ичида қаёққа йўқолишаркин?

— Одамнинг ичига. Яшириниш учун энг қулай жой одамнинг ичи-да! У ернинг зулматтоҳлари қаршисида бу қоронғиликлар нима бўпти? Дўзах ўтида ёнаётган милёнлаб иллатлару разолатнинг, қабохатнинг нега чеки йўқ? Чунки, уларнинг трилён-трилёнлари одамнинг ичини ўзларига қўнала қилиб олишган, бири ёнганда ўрнига юзтаси, мингтаси чиқиб боришади. Ҳар қандай қотилликнинг, зулмнинг, фақшнинг энг сўнгги қочиб борадиган манзили ҳам одамнинг ичи, бу манзилда улар ўзларининг урув-қаёшлари билан топишиб, дориламон яшашади. Одам қар — қинғир ишларга ичида бўлаётган қизгин машваратларни ҳеч қачон эшитолмайди, одам кўр — ичидаги даҳшатли манзараларни ҳеч вақт кўролмайди, одам шол — ўз ичига боролмай, кераксиз жойларда мутақаббироа одим отиб юраверади. Тимсолий ёруғликлар унга хотиржамлик ато этади, шу боис, ичидатилардан беҳабар, осмон узилиб тушсаям иши йўқ.

— Қоронғи тушдики, ичидатилар олдида чиқиб келишади.

— Ҳўш, қалайсан, дейишади.

— Шундайми, бари бирданига чиқиб келмайди.

— Битта-битта-да! Ана иннайкейин одамни секин-аста ваҳимага солаверади.

— Одамнинг қоронғиликдан қўрқилишининг сабаби шу экан-да.

— Шу, шу.

Холмўмин билан Дўхтир бованинг суҳбатларини зулмат боласи билан тўқнашмасдан аввал эшитганида меҳмон ҳайрон қолган бўлар, булар нималарни вадирашаяпти-я, дея боши қотар, бири тоғдану бири боғданай туюлган бу гап-сўзлардан заррача маъно тополмасди.

Ҳозир эса... улар ўз суҳбатлари асносида меҳмоннинг кўнглига қутқу солиб, унинг бор-йўғини ағдар-тўнтар қилишаётгандай эдилар.

Ахийри, уни холи-жонига қўймай сўроққа тутган зулмат боласи илгарилари ҳам меҳмон кўнглининг бир чеккагинасида миттигина қора нуқтача бўлиб ётар эди-да. Меҳмон унинг мавжудлигини ҳаммавақт англаб турар эди-ю, жиддий эътибор бермасди.

Меҳмоннинг энди ёруғликка чиққиси келмай қолди.

Меҳмонлар ўртасида тусмоллаб қадам ташлар экан, энди ўзини бошқача ҳис этар, ҳар қандай сас-сабарларни илашга уринарди.

Бир тала кўршапалаклар уларнинг пешонасига тегай-тегай деб кўндалангига кесиб ўтишди. Бу ўша, устларидан шифиллаб учиб ўтишган кўршапалакларми ёки бошқаларими, номаълум эди.

Олис-олислардан бойўғли овози эшитилди.

Улар тўхтаб қолишди.

— Анча вақтлардан буён бойўғли овозини эшитмагандим, — деди Дўхтир Бова.

— Қабристон томондан келаётибди, — деб хўрсиниб қўйди Холмўмин.

Меҳмоннинг қулоғига яна шивир-шивир, пичир-пичир товушлар эшитила бошлади. Бу товушлар кўҳна деворлар остиданми, дарахт шохларида изғиётган шабада туфайлими, қаёқдан келаётгани меҳмон учун ноаниқлигича қолаверди.

— Шунақа, шунақа, — манқаланиб чиқаётган овоз ниманидир тасдиқлаётгандай бўлиб, давом этди. — Ҳамма гап сўпининг келинида.

— Келин қиламан, деб, ўзиям сўпи кирмаган эшик қолмади-да.

— Шунақа, шунақа; сўпига бировнинг қиз бергиси келмади.

— Ўғли бўш-баёвгина эмасми, хотинни эшломайди, деб қўрқашган.

— Ким билсин, тагин. Бошқа сабаблари ҳам бордир.

— Бўлса бордир.

— Сўпи келин қидириб бошқа юртларга чиқиб кетди-да ўшанда.

— Одамларга, тижоратта кетаётибман, деб айтувди.

— Шунақа, шунақа; кейин қела солиб, тўй ҳаракатига тушувди. Аввалдан борди-келди қилиб юрган бир ошнамизнинг қизини келин қилиб келдик, оғайничилигимиз узилмасин деб, унинг ўзи айтиб қолди, юзидан ўтолмадим, деди.

— Номард.

— Қуда бўлиш одамни шундай пастта урадимиз дег.

— Сўпининг биров билан ошначилиги борлигини ҳеч ким эшитмаганди, ҳамма ҳайрон бўлувди ўшанда.

— Шунақа, шунақа; кейин қишлоққа чўл томондан икки йигит сотгани бир мошин қовун олиб келишди. Ўзиям ҳаммаси дум бериб пишган оқ қовунлар эди-да. Йигитлар нархини тортишиб ўтиришмай, бизники деҳқончилик, инсоф қилиб бирор нарса бериб кетаверинглар, дейишарди.

— Эсимда бор. Теша мирохур божаси Илаш чиноқнинг уй ҳашарига иккита қовунни хуржуннинг икки кўзига солиб борувди. Лой қораётган Илаш чиноқнинг ўғли хуржунни эшакнинг устидан базўр тушириб олувди. Ана қовун мана қовун, деб ҳамма гапирувди.

— Йигитлар бир-икки кун чойхонада ётиб юришди.

— Қишлоқ аҳли навбатма-навбат уйларига чақириб, меҳмон қилоқчи бўлишаётганди.

— Шу орада сўпининг келини бу йигитларга қариндош чиқиб қолди-ку.

— Бари ёлгон экан-ку.

— Йигитлар сўпиникида ётиб юришди. Баъзи-баъзида сўпининг ўзи, ўғли, ҳатто, келиниям чиқиб қовун сотишди.

— Ўшанда ҳаммаям ўша йигитларнинг сўпининг келинини акалари эканига ишонувди. То-парман-тутарман, меҳнаткаш акалари бор экан-да, деб ҳамманинг ҳаваси келувди.

— Гап бошқа ёқда экан.

— Сўпининг келинини ўзида экан ҳамма гап.

— Шунақа, шунақа; уйингга ўт тушгур сўпи шуни билмаганми?

— Билган, билмай қаёққа борарди. Билган-у, қовун сотиб чўнтагига ураётган пулларни қизганиб индамай қўя қолган.

— Ўл-а.

— Йигитларнинг ҳам эси йўқ экан-да!

— Ҳа, энди, йигит-да.

— Сўпи ўзи сотган қовунларнинг пули билан кифояланмай, келини билан тил бириктириб, уларнинг ҳам пулини ўмаришган экан.

— Йўт-э?!

— Эшитганим-да! Биласиз-ку, мен қимир этмай ўтганининг ҳам, кетганининг ҳам гапини эшитиб ётаман.

— Улар, деворнинг ҳам қулоғи бор, дейишади-ю, бунга ўзлари ишонишмайди.

— Эшитавериб, эшитавериб, ҳаммаёғимиз гапга тўлиб кетганини билишмайди.

— Шуни айтинг. Ўхшатмаса учратмас, деганларидай, сўпи билан келини жа-а мос тушиб қолишибди-да.

— Йигитлар ҳам сўкина-сўкина бу қишлоққа этак силкиб кетишувди.

— Ўзларидан кўришсин.

Меҳмон минғир-минғир, шивир-шивир бу гапларнинг барчаси ғийбат, ғийбат бўлгандаям сўпи ва сўпи атрофида бўлаётган ғийбатлигини фаҳмлади.

Намунча, ҳаммаси сўпига ёпишиб олишмаса, қишлоқда бошқа одам йўқмиди, деб ўйлади. Ажабланди.

— Сўпи ҳақидаги гап-сўзлар анча аввал бошланувди, — деди Дўхтир бова меҳмоннинг кўнглидан кечган фикрни пайқагандек. — Лекин, ҳеч ким эътибор бермовди.

— Эътибор бериш керак экан-да, — қўшилди Холмўмин. — Мана, келиб-келиб, сўпининг ўзига жавр бўладиган бўлди-да.

— Ишқилиб, жони омон қолсин.

— Ким билади, ҳали нима бўлишини.

— Ўзи ундай-бундай деймиз-у, сўпининг аҳволи бундайчанги бўлиб кетишида ҳаммамизнинг айбимиз бор, — деди Дўхтир бова ўз гуноҳини бўйнига олаётгандек.

— Бизга нима? — Холмўмин «чирг» этказиб тулурди.

— Ўсадиган эл бир-бирини ботирим дейди, — донолик қилди Дўхтир бова. — Қўллаб-қувватлайди, камчилигиниям юзига айтиб тузатади. Сўпининг ўғли бўш-баёв бўлса нима бўпти, унисиям, бунисиям уйдан ҳайдаб чиқаравермай, эллашиб, битта-яримтаси кизини берса бўларди...

— Ўғлини сийиб қўяркан, дейишади...

— Ёвон! — уни кескин рад қилди Дўхтир бова. — Мунақа касали бўлса мен билардим.

— Сизга билдиришмаган-да.

— Хўш, уйда қари киз бўлиб ўтириб қолганлар қанча? Сўпининг ўғлини олдида жа-а ойимтилла бўлиб кетибди-да ўшаларингиз.

— Э, менга нима? — Холмўминнинг жаҳли чиқиб кетди. — Сўпининг бошқа кўргиликлари ҳам кўп дейишади-ку.

— Балки, шунда кўргиликлари бироз озаърмиди...

— Ўзининг бошига тушган қорни ҳар ким ўзи кураши керак.

— Шунақа деймиз-да.

Бошқа гап тополмагандек, икки оғайни жимиб қолишди.

Ниманингдир сой шовуллашига ўхшаш шовуллагани эшитилди. Фақат, бу овоз пастдан эмас, тепадан келарди.

— Нима у шовуллаётган? — сўради меҳмон.

— Эшитяпсизми овозини, — жавоб бериш ўрнига чиқаётган товущдан фахрланаётгандек деди Дўхтир бова. — Ажойиб-а!

— Ҳа, ажойиб. Фақат...

— Ҳа, яшанг. Бу чинорнинг шовуллаши. Бундан каттароқ чинор йўқ бу яқин-атрофда. Шовуллагани шовуллаган. Нимага шунақалигини биласизми?

— Нега экан?

— Қушларни чақиради. Шовуллаиверади. Чақираверади. Лекин, қушлар куруқ симёрогча қўнса қўнадики, унинг шохига асло яқин келмайди.

— Ажабо.

— Ҳайрон бўлманг, миймон. Кўр ҳассасини бир марта йўқотади. Улар зада бўлишган. Уларга ҳам жон керак.

— Нимадан зада бўлишган?

— Ҳозир тушунтираман сизга. Бу чинорнинг шохларини илгари қушлар шаҳри дейишарди. Минг турлик қушлар келиб ин солишар, чуғур-чуғури билан чинорниям, одамларниям хурсанд қилишарди. Уч-тўрт йил бурун иккита олаҳакка пайдо бўлди. Тонг отар-отмас шохдан шохга ўтиб, қағиллашгани қағиллашган эди. Овозлари қулоқларни тешиб юборай дерди, шунақа ёқимсиз, шунақа одамнинг асабини ўйнатадики, асти қўяверасиз. Тош-кесак отиб уни ҳайдамоқчи бўлишди, қайда, баттар қилишади. Ахийри, қўлбола рогатка билан болалар бир амаллаб иккала-синиям уриб туширишди. Чала ўлик бўлганча қанотлари шалпайиб ерда ётибди-ю, шундаям «қиғ, қиғ»лашни қўйишмайди. Иккаласиниям бошларини тош билан янчишиб, ўликларини ахлатхонага итқитиб юборишди. Уларнинг овозлари-ку ўчди, бироқ, негадир кундан-кунга қушларнинг сайрашлари ҳам камайиб бораверди. Ахийри, қушлар шаҳрига ўт кетгандек ҳаммаёқ тинчиди-қолди. Бир куни чинорнинг шохидан каттакон қора илон судралиб тушиб келаётганини одамлар кўриб қолишбди. Тошбўрон қилиб илонни ўлдиришибди, ўлигини ёқиб юборишди. Ўша илон қушларнинг қўйган тухумларини, жиш полапонлариниям лиққа-лиққа тушираверган, уларни қийратиб бўлгач, емиш қидириб пастга тушаётган экан.

— Олаҳаккалар илондан хабар беришган экан-да, — сўз қўшди меҳмон.

— Ҳа-да. Улар одамларни илондан огоҳ этмоқчи ёинки уларни ёрдамга чақирмоқчи бўлиб қағиллашган экан. Одамлар бўлса... бемаҳалда қичқирган беҳосият қушларнинг овозини ўчирсаларингиз-чи, деб...

— Ҳақиқат жарчилари, — кесатганча қўшиб қўйди Холмўмин.

— Олаҳаккаларни ўлдиришгач, илонга яна худо бериб қолган. Энди у қушларни бемалол қийратаверган.

— Ўзи шунақа бўлади-да! — деди Холмўмин нималарнидир назарда тутганча.

— Ўшандан буён бу чинор қушларни соғиниб шовуллагани шовуллаган. Баъзан увлаётганга ҳам ўхшаб кетади. Ҳатто, оддий чуғурчиқ ҳам бу дарахтнинг шохига келиб қўнмайди.

Шовуллаган товушлар баттар кучайди. Ҳақиқатдан ҳам, бу шовуллашлар тўлқинининг алла-қаерларида улий-улий, қолдан тойганлик, ингроқ-сингроқлар мужассамдай эди.

Чинор ортада қолди.

Меҳмон яна сас-сабарларни илғай бошлади.

— Илгарилари бу қишлоқнинг ўрнида бир работ бўлган экан-да!

— Шунақа, шунақа; ҳў-ўв тоғ қишлоқларидаги одамлар катта шаҳарларга қўй ҳайдаб ёинки бирор кори хайр билан тушмоқчи бўлишса, кечқурун мана шу работта етиб келишарди. Шу ерда тунаб, дам олиб, субҳи қозибдан работ эгасига «хайр, яхши қолинг» деганча кетаверишарди. Работ эгаси ҳам уларни кузатиб қўяркан, яхши боринглар, савдо-сотиқларингизнинг, хайрли ишларингизнинг худо баракасини берсин, қайтишда, албатта, кириб ўтинглар, дерди.

— Бировнинг бирон нимасига тамаъ кўзини тикмасди.

— Шунақа, шунақа; работ эгасининг мулозиматию работнинг файзиям бўлакча эди-да.

— Энди у работ йўқолиб кетди. Урнида бир чолдевор қолди.

— Қайси вақт тепадаги қишлоқларнинг биридан бир одам анча-мунча қўй ҳайдаб тушипти.

— Юзта деб эшитувдим.

— Ана-а, ана-а, эшитган экансиз.

— Сўпи қўярда-қўймай уни уйига олиб кирибди. Улар работнинг йўқолиб кетганини таас-суф-ла эслашибди. Работ йўқолиб кетган бўлсаям, биз бормиз, дебди сўпи. Борликларингизга шукур, дебди қўй ҳайдаб тушган одам, яхши инсонларнинг садағаси кетсанг, арзийди, дебди. Бемалол ухлабди. Эрталаб ўрнидан турса, бошида сўпи ошпичоқни қиличдай кўтариб турганмиш. Ҳа, сизга нима бўлди, дебди қўй ҳайдаб тушган одам ўтақаси ёрилаёзиб. Келинимга нега тегишдинг, дўқ урибди сўпи. Улимдан хабарим бор, бу гапдан хабарим йўқ, деганича қуруқ тухмат балосидан қўй ҳайдаб тушган одам қалт-қалт титрабди, тўртта болам бор, хотинимдан бўлак аёнининг юзига кўзимни кўтариб қарамаганман, деб қасам ичибди. Сўпининг қасамга неча пуллик иши бор?

— Мақсади бошқа бўлгандан кейин.

— Ҳа-а, яшанг. Мақсади чатоқ экан унинг. Қишлоқ аҳлини айтиб келиб, кирдикорингни очиб ташлайман, дебди. У, бечора, мусофир эмасми, тамоман аси оғиб, сўпининг оёғи остига ўзини ташлабди. Тўртта боласини ўртага солиб, ялина бошлабди. Ахийри, йигирмата қўй ташлаб кетиб, қутулябди.

— Тўғри, тўғри. Сўпи ўша қўйларни сотиб, пулини иморатига ишлатиб юбуровди, мана, энди ҳаммаси ёниб кетадиган бўлди.

— Ёнади-да, ёнмай қайга борарди. Бировга тухмат қилиб, бировни норози қилиб топилган мулкнинг ҳоли шу — бир кунмас бир кун лов этиб ёнади-кетади.

— Шунақа экан-да.

— Шунақа, шунақа.

Меҳмон туйқусдан қандайдир одамлар тўдасига қўшилиб қолганлигини пайқади. Қулоғи остидаги шивир-шивирлар мурвати буралган овознигорниқдай йўқолди-қолди. Тўда дақиқама-дақиқа хатталашиб, ҳам эгнига, ҳам бўйига кентайиб бораётгандай эди, одамнинг нафас олиши борган сайин оғирлашаварди.

Зулматнинг поёнсиз бағридан икки-уч кишилашиб, тўрт-беш кишилашиб чиқиб келаётганлар ўз-ўзларича тўдага қўшилишиб қолишарди.

— Сафнинг бошида ким боряпти? — ғўнғир-ғўнғир товушлар орасидан шундай саволлар ҳам эшитилиб қоларди.

— Ҳали ҳеч ким олдинга ўтгани йўқ, — кимдир илондай вишиллади. — Ҳозир ҳамма оқсоқоллар тенг кетишяпти, бирови бир қадам орқадаям қолмади, бир қадам олдинтаям ўтиб кетмади.

— Ҳали анча йўл бор экан-да.

— Йўқ, яқинлашиб қолдик, шекилли.

— Яқинлашсак, оқсоқоллардан бирови саф олдига ўтарди-да.

— Ўтади, ўтади; ана-а, кимнидир ўтказишяпти.

Одамлар орасига саросималик, парокандаликка ўхшаш нимадир соя солиб ўтди. Улар бир-бирларини итаришиб-суришиб, сафнинг олдига кимни ўтказишганини кўрмоқчи бўлаётгандай ҳаракат қилишар, бефойда уринишарди.

Бу талатўзда меҳмон шерикларидан ажралиб кетишига бир баҳя қолди. Хайрият, уларнинг енгидан қаттиқ ушлаб олгани, йўқса, шўри қурирди.

— Аравага йўл беринглар, аравага йўл беринглар, арава ўтсин, — ҳудайчи жар солди.

Оломон иккига ажради.

Ёроч арава гупчагининг ғичир-ғичиридан, димоққа чанг-тўзон келиб урилаётганидан одамлар арава ўтаётганини ва ниҳоят, ўтиб бўлганини билишди. Оломоннинг иккала палласи бирлашиб, бир-бирларидан сўрай кетишди.

— Қанақа арава экан?

— От қўшилганми, эшакми?

— Кимники экан?

— Одами бормиди?

Савол кўп эди.

Барча саволчи эди.

Жавоб-чи?

Оломон ожиз эди.

Оломон лол эди.

Оломон бир-биридан мадад сўрарди.

Мададга келмиш-да йўқ эди.

Алоҳа, қайдандир нур ингандай бўлди.

Алоҳа, тахмину тусмоллар аралашди.

Улар аралашган жавоблардан шу нарса аёнлашдики, бу арава сўпининг ўлиб кетган бобоси-ники экан!

Бобоси Қўқоннинг манамаман деган аравасоз усталарига ясаттирган экан, ҳамиша бойғозилик қилиб миниб юрган экан, донғи кетган экан. Бу араванинг эвазига сўпининг бобоси аравасоз қишлоғига қўйилмақом кўприк солиб берган экан; сўпининг бобоси устаси фаранг кўприксоз бўлган экан, тархиниям ўзи оларкан, ёвчиниям ўзи ташларкан, ўша ўзи қурган кўприкларни ўзи қуриб ҳам ётавераркан; шу боис, аксарият кўприкларга унинг номи қўйилган экан.

— Арава нега аини дамда етиб келди?

— Ким ҳайдаб келди уни?
— Қаердан топиб чиқишдйкин?
Барча сўрайди.

Жавоб-чи?

Ноаёнлигича қолаверди.

— Пўшт, пўшт; бочкаларни ўтказиб юборинглар, бочкаларни ўтказиб юборинглар, — жар солиб ўтди ҳудайчи.

Яна иккига ажраб, йўл бўшатишди.

Ҳамма даранг-дурунг товушларга қулоқ солиб турди.

Нечталиги, номатълум бочкаларни кимлардир юмалатиб бораётгани аниқ эди. Бу ёнғинни ўчиришга қаратилаган чора-тадбирлардан бири бўлса керак. Бирок, бочкалар шу қадар қаттиқ овозда дурунглаб юмалашардики, уларнинг ичида сув тугул, сувнинг томчисиям йўқлиги аниқ эди. Уларнинг тўзитган тўзонлари араваникидан ҳам ошиб тушди, шу боис, чучкиришлар бошланди.

Оломоннинг иккала палласи бирлашди.

Бир-бирларидан сўрай кетишди:

— Бу бочкалар қаёқдан чиқди?

— Кимлар юмалатиб ўтишди?

— Нечта экан, нечта?

— Ичида нима бор экан?

Савол кўп эди.

Барча саволчи эди.

Жавоб-чи?

Ноаёнлигича қолаверди.

— Аравага йўл бўшатишлар, йўл бўшатишлар аравага, — деб ҳудайчи жар солиб ўтди.

Энди буниси қанақа арава бўлдики, деган қизиқсинишда оломон иккига ажралиб турди. Чамаси, бу оддий эшакарава эди.

Аравакашнинг хириллаб:

— Их, их! — дегани ва эшакка урилаётган хипчиннинг «тарс-тарс» этгани эшитиларди. Намойишдан ўтиб бораётгандай ҳаяжонда бўлса керак, эшакнинг қадами ҳадегада кўпаймасди.

Оломон бирлашмай туриб ҳам аравакашга ҳақоратлар ёғдира кетишди:

— Аравага бало бор эканми шу маҳалда?

— Оёғинг синганми номард, ўз оёғинг билан юриб келсанг ўласанми?

— Далага сомон йиққани бораётибман, деб ўйлабмидинг?

Бу иддаолардан аравакашнинг тоқати тоқ бўлди, шекилли, хириллаганча бақриб юборди:

— Энамни олиб кетяпман!

Одамлар хоҳолаб кулиб юборишди.

Аллаким:

— Энанг уйда ўтирсин эди-да, — деб эди, аравакашнинг ўзи ҳам шунинг тарафдори эканми:

— Мен билмайман, ўзига айтишлар, — деб эшакка қаттиқроқ хипчин тортди.

Одамлар бир-бирларига гал бермай «эна»га сўз қота кетишди:

— Энажон, уйда ўтиринг эди-да.

— Бемаҳалда овора бўлиб нима қилардингиз?

— Қариганда ёнғин томошасини нима қилардингиз, ҳадемай катта-катта алангаларни кўрардингиз-ку!

Шунча гап-сўзларга жавобан аравадаги «эна»дан миқ этган садо чиқмасди.

— Ҳой, аравакаш, қара, энанг ўлиб-нетиб қолмадимикан? — деб, яна аравакашга ёпиша кетишди.

— Энаннинг қулоғи том битган, — тушинтирди аравакаш, — қулоғи остида бомба портлатсангизлар ҳам эшитмайди.

Оломон бирлашиб олгач, аравакашни ҳам ўз ҳолига қўйишиб, қулоғи том битган кампининг сўпини уйига ёнғин кетиши ҳақидаги хабарни қандай эшитиши мумкинлигини муҳокама қила кетишди. Қанча муҳокама қилишмасин, бу масаланинг моҳиятига етолмай гаранг бўлишди.

Шу тариқа сўпининг дарвозасига яқинлашишди.

Ёлгон тонг ҳадга етди.

Одамлар бир-бирларини таний-билиб бошладилар.

Барчанинг туси учган, лаблари гезарган, айримлар совқотишиб қалт-қалт титрашарди; кўзларда зулмат акси ҳамон соя солиб турарди.

Сув қуйгандек тинчлик, хотиржамлик эди.

Йўл бўйида тунаган сап-сарик дайди бир ит одамларга кўзи тушгач, думини қисганича алақайга жўнаворди.

Айримлар, шунча гапларнинг бари бекор экан-да, дегандай тумшайишиб, кимлардандир хафа бўхдилар.

Кўпчилик, мана-а, кўрдик, тинчлик-хотиржамлик экан, энди ўтириб пича нафас ростлайлик, кейин қайтиб кетамиз-да, дейишиб, дуч келган жойга — йўл бўйидаги сарвайиб кетган ажриқозор устига, паҳса деворлар остига учта-учтадан, тўртта-тўрттадан бўлволиб ўтиришди. Сухбат қуришди. Бу сухбатларга қулоқ солинса, олди-қочди гаплардай туюларди бир қарашда, бироқ, тузукроқ назар солинса, ҳаёт учун зарур гаплар эди.

— Сигирингни буқага қуйдингми? — юзини тиканақдек соқол қоплаган бир киши бит кўзларини жавдиратиб, ёнидаги шеригининг биқинига туртди. Шу топда унинг учун негадир бундан-да муҳим гап йўқдай эди.

— Ўзинг-чи, ўзинг? — саволга савол билан жавоб қайтарди шериги қулоғини «қирт-қирт» қаплаб.

— Бизнинг сигиримиз бир ой аввал ўлиб қолувди, — хасратидан чанг чиқди сўз бошлаганнинг.

— Ие, нима бўлди?

— Далада қандайдир ёмон ўт еб қўйган экан, подадан қайтибоқ, чўзилди-ю, турмади-қўйди, — сўз бошлаганининг кўзлари йилтиради.

— Ҳалолладингми, ишқилиб?

— Ҳа, пулини тутиб қўйдим. Энди янаги йиллар бирорта бузоқча оларман. Кўриб-билиб олмасам, бозордагиси қандай чиқади, одам билмайди. Шунга сендан сўраялман-да... Яхши сигиринг бор, дейишади.

— Туф де, — деди униси сигирига орқаворотдан кўз тегиб қоладигандек. — Ҳали буқага қўймадим, тузукроқ буқаям йўқ.

— Артурянининг буқаси-чи...

— Э! — қўл силтади сигир эгаси. — Жа-а қиммат қилиб юборипти нархини?

— Қанча дейди?

— Бир сакраганига икки пуд буғдой берасан дейди.

— Йўғ-э?!

— Кўчага ташлаб қўйган буқам борми, дейди.

— Буқаси-чи, буқаси?

— Занжирни узгудай бўлиб пишқириб турипти.

— Ноинсоф-ей, бир пудга туширсаям бўларди.

— Бир пуд, бир пуд, дейсан, ўша бир пудни қайдан топаман, — жаҳли чиқиб кетди сигир эгасининг. — Нима, бутун сакрагани билан эртага туриб беряптими бу жонивор. Ҳали нима бўлади, нима йўқ. Худонинг ўзи билади...

— Тўғрику-я. Энди-и... Артурянининг тирикчилигиям ўпа буқанинг устидан-да. Ҳеч қаерда ишламайди.

— Э! — қўл силтади сигир эгаси ноилоҳжикдан. — Бизнинг сигирга подадаги жайдари новвосчалар ҳам бўлаверади.

— Рост, сизга бир коса сути бўлса, бас-да.

— Шу-да.

Бошқа бир даврада бундан-да қизиқроқ гаплар бўлаётган эди.

— Картишка қалай, Норвой?

— Э, падарига лънат картишқасининг.

— Ие, ие, нима бўлди, бу йил картишка зўр бўлади, деб мақтаниб юрувдингиз-ку.

— Жук! босиб кетибди.

— Териб ташлаш керак-да жукни.

— Терган билан тамом бўлмаскан.

— Дори сепиш керак-да.

— Сепдим.

— Кимдан олувдингиз?

— Артуржукдан олудим, ўзи ўйлаб топган экан.

— Артурян шу жук туфайли Артуржук бўлиб бойиб кетди-да. Хўш, сизга берган дориси қалай, таъсир қилдими?

— Ўзимга таъсир қилди.

— Ие?!

— Артуржукнинг дорисини оғиз-бурунни бовлаб сепиш керак экан, падарлаънат айтмабди.

— Ўзи билади дегандир-да.

— Ўзи билади, ўзи билади, — деди Норвой деганлари аччиқ қилиб.

— Ўзи нимани билади? Норвойнинг ота-боваси жук териб юрганмиди?

— Ҳа-а, энди-и, жук деганлари яқинда чиқди-ку? Кейин нима бўлди?

— Кейин нима бўларди, бир икки пайкалга дори сепиб бўлмасимдан ўзим хушимдан кетиб қолибман.

— Ана холос!

— Дорининг таъсири-да, — деди кимдир кашфиёт қилгандай.

— Шўрлик Норвой, ўлиб-нетиб кетмаптиям, — пиқиллаётгандай овоз кўнгилларни бўшаштириб юборди.

— Кўшнимиз Йўлдошвой ака дори сепиш бошлаганимни кўрган экан, — ўлиб-нетиб кетмаганининг сабабини тушунтира бошлади Норвой. — Ичида кўшнининг картишкапоясидаги жуклар доридан қочиб бизнинг картишка-пояга ўтадиган бўпти-да, деб ўйлаб ҳам қўйган экан. Бир маҳал муңдоқ қараса, биз йўқмиз-да! У ёқни қарабди, бу ёқни қарабди, ҳеч қаерда қорамизни кўрмапти. Ё, товба, ерга кирдимикан, осмонга чиқдимикан, деб ўйлабди. Шундоқ ўйлабди-ю, оғиз-бурнимизга латта тутмай дори сепиш бошлаганимиз ёдига тушиб қолипти. Югуриб келиб қараса, оғзимиздан кўпик чиқариб ётипмиз-да, — Норвой деганлари фахрланаётгандай теварак-атрофга рўз қараш қилиб қўйди.

— Э, Артуржукнинг топган дориси одамнинг оғзини кўпигини чиқараркан-да, — аллаким шундай деб, ўз-ўзича нималарнидир хаёл суриб кетди.

Бошқа даврадагилар ҳам шунга ўхшаш, ҳатто, янаям қизиқарлироқ воқеаларни бир-бирлари-

¹ Жук — Коларида кўнғизи. Асосан, картошка пояси билан озиқланади. АҚШнинг Коларида штатидан келиб чиққан, дейишади. Минтақамизда 90-йилларда тарқаган.

га валақлашар, тонг сахардан нега бировнинг дарвозаси олдига келиб ўтиришганини бирови хаёлигаям келтирмайдигандек кўринишарди.

Шу чоқ тарақлаган овоз эшитилди.

Абдининг дарвозасини бир табақаси зарб билан очилиб, яна ўз шиддати билан жойига қайтган экан.

Бу орада Абдининг акаси ташқарига югуриб чиққан, кўйлагининг олди очиқ, оёқ яланг, бош яланг ҳолда важоҳат билан турар эди.

У одамларни тариқчалик менсимайди.

Ёхуд одамларни кўриб, атай қилди.

Кўрсатган қаромати шу бўлдики, қўлини сўпининг уйи томон чўзиб, доҳиёна бир қиёфа олиб, сўкина кетди. Сўпининг онасиам қолмади, хотиниям қолмади, сийнисиям қолмади, қизиям қолмади — бари-барини қаторасига сўкиб чиқди.

Уч-тўртта боақл, бофаҳм одамлар Абдини акасининг олдига югуриб боришди.

Ақсизга ақл, фаҳмсизга фаҳм бўлиб:

— Ҳо-ой полвон, сизга нима бўлди, ўзингизни босинг, — дейишди.

Абдининг акаси ўзини уларга тутқазмади.

Бироқ, сўпи томонни бир зум тинч қўйиб, одамларга юзланди.

Нима воқеа рўй берганини уларга тушунтира кетди:

— Эй, ҳалойиқ, кириб кўринглар, Абди укамни, укагинани нима аҳволга солишганини. Сўпию қайниси ярим кечада чақириб қолишди, шундай-шундай, уханг Абди тегирмонга ўғирликка тушипти, олиб кет, дейишди. Ичимда кулиб қўйдим. Укам тегирмонга ўғирликка тушармишми, мени укам-а, гиройнинг ўғли-я! Ҳаҳ, қўйилмаган-а, яна сўпининг келинини қўйнига қилиб, билиб қолишгандан кейин ўзини тегирмонга ўғирликка тушгандай қилиб кўрсатибди-да, баки, маст-пастмикан, деб ўйлаб, майли, деб, опичлаб чиқибман. Сўзлашга-да ҳоли йўқ, шунча кўп ичасанми, ёрилиб ўл, деб сўкибман. Йўқ, ичмаган экан, қоронғида кўрмай ётқизиб қўйибман, ҳозир қарасам, соғ жойини қолдирмай қалтаклашган экан. Ҳалойиқ, ишонмасаларингиз ўзларингиз кириб кўринглар. Мен буни шундай қўйиб қўяманми, мен-а, кимсан, гиройнинг ўғли-я...

Очиқ кўксига Абдининг акаси мушти билан «тарс-тарс» ура кетди.

Йигилганлар мўъжиза бир нарсани кўришга ошиққандек, ўзларини гува Абдининг дарвозасига уришди.

Пешайвонда, сўри устида хунварқоб бўлганча Абди ётарди.

Ҳаммаёғи момоталоқ бўлиб, шишиб кетганди.

Келган-кетган билан иши йўқ эди.

Хириллаб базўр нафас олар, инқиллаб оғриқни енгиллаштиради.

— Инсофинг куриб ўл-а, сўпи, йигитни шу аҳволга соласанми-я! — деб, ҳамма бир-бировига гап маъқуллабди.

Лекин, йигитнинг бу аҳволга тушишига нима сабаб бўлганлигини биров суриштирмади.

Алоҳа, кимдир шу ҳақда эслаб қолди.

Бошқа гаплар қолиб кетди шунда.

Ёппасига шу масалада фикр алмашишлар бошланди.

Сўз тешаси билан воқеалар қудурини қавлай кетишди.

Алал-оқибатда, шу нарса аёнлашдики, ярим тунда сўпининг қайнисининг хотинини тўлғоғи тутиб қолипти. У, опамни айтиб келай, деганича сарпойчан сўпиникига чопиб келипти. Дарвоза очиқ экан. Хайрият, деб ичкарилабди. Дарвозанинг ён томонидаги уйда шитир-шитир овоз эшитилгандай бўлипти. Жияним уйроқ, шекилли, деб эшикни очиб қараса... уйнинг ўртасида кимдир пиш-пишлаб, нимадир қияпти. Сўпининг қайниси гутурт чақипти, кўриптики, уй ўртасида баданини ёввойи одамникидек жун босиб кетган Абдивой пишлалаганча шимини киймоқда экан. Шир яланғоч келинчак бўлса кўрпанинг остига кириб кетипти. Келинчакнинг эри, яъни жияни... бурчақда, ортини ўтирганча хуррак уриб ётганмиш.

Абди кўйлагини қўлига олиб, ўзини ташқарига урипти. Ўзини йўқотиб қўйган сўпининг қайниси унинг йўлини тусолмапти. Кейин эса ўзининг тўлғоқ тутиб ётган хотиниям ёддан кўтарилипти, қўлига илинган нарсани олиб, қўлига илингани кетмон экан, Абдининг ортидан қувипти. Абди деворга тирмашган пайтда унинг елкасига кетмон билан айлантириб солипти. У гуппа қулапти. Абдини устунга боғлаб, сўпи-ю опасини уйротипти, кўрган-билганларини оқизмай-томизмай бирма-бир айтиб берипти. Ҳаммалари бир бўлволиб устунга боғлоқлик Абдини ур қалтак-сур қалтак қилишипти, қорақалтак қилишипти. Уни ўбдан сулайтириб ташлашгач, маслаҳатни бир жойга қўйишиб, акасини чақирайлик, олиб кетсин, тегирмонга ўғирликка тушипти деб айтайлик, бу воқеани ҳеч кимга билдирмайлик, номусга қолмайлик, дейишипти, шундай қилишипти, ҳеч кимга билдиришмапти бу воқеани, ҳеч ким билмапти бу воқеани.

Абдининг бундан кейин одам бўлиш-бўлмаслиги ҳақида тортишув бўлиб ётган пайтда, унинг акаси қўлида челақ билан сўпининг ҳовлисига кириб кетди. Уни ҳеч ким кўрмай қолди. Йўқ, кейинчалик маълум бўлишча, анча-мунча одамлар кўришган экан-у, эътибор беришмаган экан. Мободо, сўпининг челагини олган бўлса, ма, матоҳингни бошинга ур, дебон қайтариб бермоқчи бўлиб олиб кириб кетди, дея ўйлашиб, индашмапти.

Аслида, челақдаги бензин экан.

Абдининг акаси нариги томонидаги қўшнисининг пат-патини баҳини қоқлаб чиққан экан.

Уч-тўрт дақиқадан кейин Абдининг акаси сўпининг дарвозасидан чиқди.

Қиёфасидаги хотиржамликдан отасининг ишини такрорлагани аён эди.

У кафтларини бир-бирига уриб, қоқди-да:

— Бўлди! — деди.

Сўзга хитоб қўйиб айтди.
 Сўзга нуқта қўйиб айтди.
 Барча ишини шу сўзга жам этди.
 Ҳамма эшитди.
 Дарҳол фаҳмига етишди.
 Ўринларидан туришди. Барчанинг нигоҳида ташвишли-тахликали ифодалар зулукдай ўрма-
 лаб қолди: «Наҳотки? Наҳотки, шу рост бўлса?! Йўт-э? Бўлмаган гапдир?!»
 Шу лаҳзада сўпининг уйдан гувилаб ёнғин чиқди.
 Теварак-атрофни шовқин-суронлар, ваҳимали овозлар босиб кетди:
 — Ўт кетди!
 — Ўт кетди!
 — Ёнғи-ин, мусулмонлар, ёнғи-ин!..
 Занчалиш бир овоз:
 — Эҳ худойим, нима гуноҳимиз бор эди, ўзинг мағфират айла, нима гуноҳимиз бор эди, —
 дея, овоз эгаси хўрсингани хўрсинган эди.
 Сўпининг уйи тутунга бурканди.
 — Сўпини кутқаринглар, сўпини! — эсига тушиб қолди кимнингдир.
 Уч-тўрт йиғит ўзларини ичкари уришди.
 Худого айтганлари бор экан, лаҳза ўтмай, сўпини оила аъзолари билан тўқис-туғал ташқа-
 рига етаклаб чиқишди.
 Улар уйқисираб туришгани учунми, нима бўлаётганига фаҳмлари етмаётгандек қарахтланиб
 қолгандилар. Сўпининг аёлини эсига сандиқдаги латта-путталар тушиб қолдими, уввос тортган-
 ча тутун ичига ўзини урмоқчи бўлганди, беш-олти киши амаллаб ушлаб қолишди. Шундан бўлак
 ортиқча ҳаракатлар бўлмади.
 Уларнинг чиқишини кутиб тургандек, тонгги шамол туриб қолди, ёнғин гуриллаб шифтга
 урди, шифрлар қасур-қусур синиб туша бошлади.
 Кайвонилар тилга куч беришди.
 Ишбилармонлар зир-зир югуришди.
 Ёш болаларни оталари қидириб қолишди. Оловга яқин борганларининг қулоқлари остига
 шавла қайнатишди.
 Ҳеч ким тиниб-тинчимади.
 Офат барчани яқдиллаштирди.
 — Ҳо-ой, югур!
 — Тупроқ ташла!
 — Бўлсанг-чи, тезроқ!
 — Чим кўчириб бос!..
 Фидойиликнинг чеки йўқ эди.
 Қўлларидан таиға мирилик иш келмади.
 Барибир, яқдиллигу фидойилик яхши эди!
 Аввалдан қутилган ёнғин тобора, тобора тепага ўрлар, тутун осмонда тумандай тарқарди.
 Сўпи телбаваш:
 — Уйим кўйди, хонумонига ўт тупқиди! — деганича ҳамманинг кўриб-билиб турганини оламга
 ошқор қилмоқчи бўлгандай дод солар, негадир ёқасини тутамлаб тортгани тортган эди, бундан
 кўра бўғилиб ўлсам яхшироқ эди, демоқчи бўларди, шекилли.
 Узун-узун гудоклар, сигналлар берилди.
 Ўт ўчирувчи машиналар етиб келди.
 Ўт ўчирувчилар ўзларига иш қолмаганини кўришиб, келтирган сувларини қоп-қора девор-
 ларга, йўлларга сепа кетишди.
 Кайвонилардан бири:
 — Халойиқ, тарқалинглар, халойиқ, тарқалингла-ар! — деб бақираверганидан кейин, кўпчи-
 лик қаққайиб тураверишни ўзларига эп билмай, бу ерни тэрк этишди.
 Дўжтир бова ҳам негадир кифт қисиб қўйиб:
 — Илож қанча, кетдик! — деди.
 Ўзи йўл бошлади.
 Холмўмину меҳмон унга эргашишди.
 Тонг оқаришиб, қутилмаганда ёмғир шивалай бошлади.
 Мутолишдаги чойхона пешайвонида оппоқ иштон-кўйлақдаги озғингина бир чол намоз ўқиб
 ўтирарди.
 Ўқтин-ўқтин унинг ширали овозда айтаётган калимаси атроф-жавонига таралиб-ёйилиб
 кетарди:
 Ва мин шарри росиқин иза вақоб...!
 Чол сужуд қилди.
 Яна сужуд қилди.
 Сужуд...
 Шундан сўнг қоматини дадил тиклади.
 Намозни тутатди.
 Жойнамозни қоқиб, теварак-атрофга разм солди.
 Ўзига-ўзи сўзлаётгандек:

¹Зулматли тун ёмонлигидан, вақтики унинг қоронғилиги барча нарсани қопласа, паноҳ сўрайман. Қуръо-
 ни карим. Фалақ сураси.

— Мансур чол омонатини топширди, — деди. — Жойи жаннатда бўлсин, кўп азоб чекди, пешинга жанозага...

Унинг сўнгги сўзларини одамлар бир-бирларига етказишди:

— Пешинга жанозага!

— Пешинга жанозага!

— Пешинга жанозага!

ХОТИМА

Меҳмон кўзини очганида кун пешин бўлганди.

Дўхтир бова билан Холмўмин ҳам эндигина ўринларидан туришиб, кўрпа устида чордона қурганча, бошогрига юз-юзни уриб олишганди.

Меҳмон, шаҳардан чиққанида тоғ ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас оламан, деб, бир ҳафта-ўн кун шу ерда қолишни мўлжаллаганди.

Кўзини очди-ю... тўйқусдан кетгиси келиб қолди. Ортиқ ярим кун ҳам туролмаслигини ҳис этди. Юз-қўлини ювиб келадию, йўлга тушади.

Томоқ кирди.

— Э, миймон, турдингизми? — Холмўмин негадир саросималик билан ўрнидан кўзгаларкан, кўшиб қўйди. — Қалай, калла пишдимми?

Калла пишдимми эмиш...» дея малолланиб кўнглидан ўтказган меҳмон:

— Жа-а ухлабмиз-ку, — деб, кўйлагини қидирди.

— Кўйлакми? — Холмўмин югуриб тахмон олдига келди. Тахторлик кўрпалар устидан унинг кўйлагини олиб бераркан, тушунтирди. — Кир бўлмасин деб олиб кўтовдим.

Меҳмон тунги воқеаларни гира-шира эслади.

Тушимиди, ўнгимиди дегандай ҳаросат ичра турувди, Дўхтир бова:

— Шу кеча сиз дам олиб ётаверсангиз ҳам бўларкан, бекор безовта қилибмиз-да! — деб, масалани ойдинлаштирди.

Ўнги экан.

Ўнги...

Дўхтир бова иягини қаший туриб:

— Энди бутун бизникига, миймон, — деб таклиф қилди. — Биз Холмўмин билан «ғир» этиб Мансур чолнинг таъзиясига кириб чиқамиз, унча сиз уйда ёнбошлаб ётасиз, кейин қолган жойидан давом эттираверамиз.

— Раҳмат, мен бутун қайтаман.

— Қаёққа?

— Шаҳарга, Уйга.

— Қачо-он? — Холмўмин, нималар деяпсиз ўзи, дегандай меҳмонга кўзларини катта-катта очиб қаради.

— Сизлар таъзияга бораверинглар, мен ҳам секин йўлга тушаман.

— Э, таъзия бўлаверади, — таъзияга ўтамиз, деганимни кўнглига олди, шекилли, дея ўйлаган Дўхтир бова қўл силтади. — Майли, бормай ҳам қўяверамиз.

— Йўқ, йўқ; мен барибир ҳозир кетаман. Зарур ишларим бор эди. Туман марказигача етиб олсам, у ердан кечки поездга чиқаман.

Меҳмон бир тараф, Дўхтир боваю Холмўмин иккинчи тараф бўлишди. Аввалига жавоб йўқ, деб туришди. Меҳмон икки оёқни бир этикка тикиб олгандан сўнг, ён беришга мажбур бўлишди.

Холмўмин овқат буюриб, ароқ келтирмоқчи эди, меҳмон, бир пиёла чой ичамиз, бас, деб бунгаям қарши туриб олди.

Дўхтир бова кифт қисиб:

— Тушунмай қолдим, ўлай агар, тушунмай қолдим, — деб қўйди; нимани тушунмай қолганини очиқ айтмади.

Меҳмонни Холмўминнинг аёли, келини — оила аъзолари жамул-жам бўлиб кузатиб қолишди.

Унга анча эллашиб-ўрганиб қолишгани учун:

— Яна бир айланиб келинг, янгамизни, жиянларимизни олиб келинг, — дея қайта-қайта манзират қилишди. — Кўкламда кела қолинглар, кўкламда ҳаммаёқ кўм-кўк бўлади, ям-яшил бўлади — чучмомолар очилади; кип-қизил бўлади — лолақизғалдоқлар очилади, ҳаволар ҳам мулойим бўлади, кўкламда кела қолинглар...

Меҳмон, албатта, келишга ваъда бериб, улар билан хайр-хўшлашди. Шошиб-пишаётгани аён кўриниб турди.

Холмўмин билан Дўхтир бова меҳмонни асфальт йўлгача кузатиб боришди. Туман марказигача бориб, поездга солиб келайлик, дейишганди, меҳмон қайсарлик билан қаршилиқ қилиб туриб олди.

Ҳадеганда мошин бўлавермади.

Улар мошин кутиб туришаркан, ёнларидан бир қирчанғининг сағрисиға қамчи босиб, Мутал жарчи жар солиб ўтди.

У қафталарини оғзига қарнай қилганча гоҳ ўнг томонига, гоҳ сўл томонига қараб жар соларди:

— Одамлару одамлар, бозда битган бодомлар, эшитмадим деманглар-ов! Эртага сўпи бованикидан уй ҳашарида қолманглар-ов! Топган-топганини, тутган-тутганини олиб бораверсино-ов! Ҳо-ой, офтобда исиниб ўтирган Мазбун бова, эшитдингизми? Дарвозангиз олдида босиб қўйган ёғочларингиздан тўртта синчлик ажратиб олиб бораверинг, шунча ёғочни нимаям қилардингиз? Ҳо-ой, Умар бова, ўзингизни олиб қочманг, сиздан қамиш бўлсин; одамлару одамлар,

зшитмадим деманглар, сўпи бованинг уй ҳашарига қамиш Умар бовадан бўлди; ҳа-а, яшасин, ҳа-а, яшаворсин Умар бова-а!..

Мутал жарчи жар солиш асносида кимнинг ҳашарга нима олиб боришигача бирма-бир айтиб чиқарди, унга буни айтишни оқсоқоллару қайвонилар ўргатиб қўйишганди.

Мутал жарчи бир ижрочи эди, холос.

Сут ташийдиган бир мошин келди.

Туман марказига кетаётган экан.

Ҳайдовчи кабина эшигини очди.

Меҳмон, мезбонлар — Холмўмин у Дўхтир бова билан қучоқлашиб хайрлашди.

У, мошин кабинасига чиқаркан, қулоғига узоқ-узоқлардан Мутал жарчининг овози жаранглаб эшитилди:

— Одамлару одамлар-ов, боғда биттан бодомлар-ов, эшитмадим деманглар-ов, эртага сўпи бованикига уй ҳашарига-ёв, эртага ҳашарга-ёв!..

Туман марказидан, меҳмон ўзи айтганидек, кечқурунги поездга чиқди. Ўз купесига жойлашгач, вагон ойнасидан кўкиш туманликлар орасида оғирқарвону сипогина бўлиб туришган тоғларга қараб қолди. Узоқ-узоқ қаради, кўзларини узоқламай термилди. Тоғлардан тепага, осмонга алақандай оқиш бир буғ, ҳовур кўтарилиб бораётгандай, булар ана шу тоғларнинг ҳўрсинишидан ҳосил бўлаётгандай туюларди.

Поезд ўрнидан жилди.

Меҳмон ҳамон кўзларини узоқламади.

Тарақ-туруқ, тарақ-туруқ қилганича учиб бораётган поезд лаҳза ўтмай туман марказини ортада қолдирди. Тоғлар томонидан секин-аста қоронғилик эниб кела бошлади ва кўп ўтмай жамики борлиқни ўз бағрига тортди. Ҳар ёқ-ҳар ёқда милт-милт этган чироқлар кўринар, улар қора кийимга тикилган жез тугмалардай ялтилагани билан, кийим остида нималар борлигини на кўрсата олар, на-да ундан хабар бера олардилар.

Меҳмон, ҳамон деразадан кўз узмай, зулмат бағрига тикилгани тикилган эди. Вужудини алақандай лоҳаслик чуллаганча ҳеч қандай туйғусиз, ўй-фикрсиз тикиларди, холос; шуниси яхши эди, чунки, унинг ҳис-туйғулари-ю ўй-фикрлари бу зулмат қаршисида сариқ чақага арзимасдек, уларнинг ҳеч қанақа аҳамияти йўқдек туюларди.

У чарчади.

Кўзлари толди.

Ўринга чўзилди.

Бошига чойшабини тортди.

Негадир, ҳеч қутилмаганда, қулоқлари остида тўсатдан Мутал жарчининг ҳайқириви эшитилиб кетди:

«Одамлару одамлар-ов, боғда биттан бодомлар-ов, эшитмадим деманглар-ов, эртага сўпи бованикига уй ҳашарига-ёв, эртага ҳашарга-ёв!..»

Қулоғи остида янграган бу овоз негадир унга қутку солиб қўйди.

У ўзини ўйлади.

Келажагини тасаввур этмоққа уринди.

Эртага поезддан тушибоқ қилажак ишларини ўйлади.

Аввалдан тузиб қўйган режалари шу қадар арзимас, бачкана, баҳри муҳит тўзонида ҳасчалик аҳамиятсиз эдики, ўйлашнинг ўзиёқ қалбида даҳшат, қўрқув уйғотар эди.

У кўзларини чирт юмиб олди.

Ухлолмади.

Барибир, кўзларини очмади.

Кўз очишга-да недандир, нимадандир қўрқарди.

Қўрқувини ўзининг овози билан ҳайдамоқчи бўлди.

Аввал:

— Ўт кетди, ўт кетди! — дея сўзланиб, бу хабарни каттаю кичик, ёш у қари — ҳамма-ҳаммага етказишим керак-ку, деб ўйлади, аланга ичида қолгандай тани қизиб, боши айланди. Устидаги чойшабни ҳаросат ичра улоқтириб юборди.

Терга ботди, қўрқуви-да баттар ошди. Ўз танининг қайсидир пучмоғида ўт кетадигандег-у, қолган барча ҳис-туйғулари, сезгилари уни шундан огоҳ этаётгандай эдилар. Бироқ, ўзидаги, ич-ичидаги зулмат туфайли бу хабарларнинг қайси томондан келиб, қаёққа ишора қилаётганини у билолмасди.

Мутал жарчидай жар солди.

Мутал жарчидан фарқи шу бўлдики, ўқдек учиб бораётган поезднинг овоз тугул, додлаб бақирганини ҳам биров эшитмайдиган катақдек купесига ўзига-ўзи жар солди:

— Эртага ҳашарга-ёв, эртага ҳашарга-ёв!..

Юсуф Жумаев

ҚОШИҢҒАЙ

ЕПЛАҢҒАН

ҚАРОҚЛАРИҢҒА

Бир дарахт бор дунёда,
Минг турли самар боғлар.
Олма, анор, шафтолу,
Қанд боғлар, шакар боғлар.

Бир дарахт бор дунёда,
Биттагина, яктодир.
Бир меваси бол бўлса,
Бир меваси ҳалводир.

Бир меваси тун бўлса,
Бир меваси саҳардир.
Бир меваси қуёшу
Бир меваси қамардир.

Бир меваси сут эрур,
Бир меваси қаймоқдир.
Бир меваси ўт эрур,
Бир меваси чақмоқдир.

Бир дарахт бор дунёда,
Мевалари гўзалдир.
Юсуф биридан топган —
Ҳижронида — ажалдир.

Қошларинг етгунча қароқларингга,
Камондек, ҳилолдек, эгилиб кетган.
Зулфларинг етгунча ёноқларингга,
Бир эмас, минг карра букилиб кетган.

Белим қошингдайин эгилдику, ёр,
Белим зулфингдайин букилдику, ёр.
Қошингдай етайин қароқларингга,
Зулфингдай етайин ёноқларингга.

Не-не ботир, не-не ёвқурлар,
Якка-ёлғиз жангга кирганлар.
Сотганида юртош манфурлар,
Юрагини ерга берганлар.

Не-не мардлар сафдошларини
Ёвдан бурун дўстлар қирганлар.
Тука-тўка кўзёшларини,
Юракларни ерга берганлар.

Яраланган хешлар ўқидан
Ёвни нишон олган мерганлар.
Дардларининг ўчмас чўғидан
Юракларни ерга берганлар.

Ёр бегона, қондош бегона,
Ғаним билан базм қурганлар.
Замин — Ватан, заминдир — Она,
Шундан дилни ерга берганлар.

*Ердан ўзга дард олгувчи йўқ,
Бошимда минг бало кўраман.*

*Бағримда ўқ, юрагимда ўқ,
Юрагимни ерга бераман.*

*Дарахтни болта эмас,
Болта урган йиқади.
Дарахтни олов эмас,
Гугурт чаққан ёқади.*

*Ғанимим болта бўлса,
Болта урган қондош, мор.
Ғанимим олов бўлса,
Гугурт чаққан хеш, дўст, ёр.*

*Бир ҳафтадан буён кўринмас қуёш,
Ёрсиз кулбадай нурсиз самолар.
Омадсиз ошиқдай осмон тўкар ёш,
Шоир кўзларидай сернам ҳаволар.*

*Шамсга бепарводир армони йўқлар,
Абрлар уларга соялар солмас.
Мурод қуёшига имкони йўқлар
Булутли кунларни кўтара олмас.*

*Сув остида қолган қоядайин руҳ,
Кул остида қолган отаидайин дил.
Булутлар бошимдан сочгандай андуҳ,
Кеч куз япроғидай нотавон кўнгул.*

*Бир ҳафтадан буён кўринмас қуёш,
Ёрсиз кулбадайин нурсиз самолар.
Омадсиз ошиқдай осмон тўкар ёш,
Шоир кўзларидай сернам ҳаволар.*

Олимжон Бўриев

БЕРАР БАХШ ЖАВОБИНИ ҲАР САВОЛИМГА

ЎЗБЕКИСТОНИМ МЕНИНГ

*Кўп эди ушбу жаҳонда орзу, армоним менинг,
Етди давримни сурай, дўстларки давроним менинг,*

*Бўлди юртим мустақил, кўп миллату халқлар аҳил,
Истагим тинч бўлсин энди еру осмоним менинг.*

*Тан олиб аҳли жаҳон, ўзбекни қутлар шодумон,
Юксалар Темур бобомдек шухрату шоним менинг.*

*Бир ҳилол, ўн икки юлдуз байроғингда ҳилтирар,
Қайга борсам бошим узра Ўзбекистоним менинг.*

*Мен Навоийнинг тилида меҳр изҳор айладим,
Хур Ватанни севдирувчи дину иймоним менинг.*

*Минг шукур етдик шу кунга, дилда бир армон яна,
Ҳаққа етмоғлик улуг бахтдур Олимжоним менинг.*

ИШҚ ЭРДИМИ БУ?

*Ишқ эрдими бу ва ё ҳавасдур,
Бечора кўнгул ёнувчи хасдур.*

*Чобук мақоми ул дилоро,
Мен шамъ, у гўгирди утнафасдур.*

*Бой ўғли десин гар оғзи қийшиқ,
Нотиқлик иши анга ҳавасдур.*

*Тентакка амал тегибди, хўн де,
Ҳар курси баланд жойи наҳсдур.*

*Бедона юриш қилур у жонон,
Мен новчага лек у бўйи пастдур.*

*Хушқадларининг бўлиб асири,
Ишқи майидин кўнгул аласдур.*

*Кўндир гуноҳим ва лек Олим,
Нафсинг демагайки, энди басдур.*

*Келдиму кетишга ихтиёр йўқ,
Олам безшик ажиб қафасдур.*

ШУКРОНА

*Оллоҳ шукуҳ берсин истиқлолимга,
Ун икки юлдуз жуфт бир ҳилолимга.*

*Ҳумодан туғ тутиб бахтиёр халқим,
Берар бахт жавобин ҳар саволимга.*

*Елкамда йўқ энди бировнинг юки,
Эгаман ўз фикру ўз ҳаёлимга.*

*Ҳеч кимса бўйини қисиб юрмагай,
Ё ҳақин едириб бирор золимга.*

*Мана минг шукурки, мен ҳам беармон,
Умид-ла боқяпман эрк ниҳолимга.*

*Парилар куйласа қўшиқларимни,
Девлар ҳасад қилди истиқболимга.*

*Барибир қарғалар узоқ яшайди,
Ўлсам ачинмайди менинг ҳолимга.*

*Амалу бойликмас Раббим, минг шукур,
Гўзал сўз мулкани бердинг Олимга!*

МУҲАММАС

*Хашак кўпу дон-дун доим кам бўладур,
Йиғлаганда одам кўзи нам бўладур,
Қуёш акси бир заррада жам бўладур,
Гоҳ шод кўнгул, гоҳи тўла ғам бўладур,
Бу ўткинчи дунёси бир кам бўладур.*

*Кўкка қараб интилганда кетма тубан,
Пастдан кулма, юксакларга берсанг ҳам тан.
Ҳеч таъбингга мос тушмаса ҳар анжуман.
Қиёс этиб барчасини шукур эт, юпан,
Инсон умри милтиллаган шам бўладур.*

*Кўнглунгдаги сирларингни қилма ошкор,
Ғанимат бил ҳаётингни, юрма бекор,
Зуғум қилма, бировга ҳам чекма озор,
Унутмагил сўнгги борар жойинг мазор,
То етгунча тик қоматинг ҳам бўладур.*

*Ҳар бир ишнинг бу оламда бор жавоби,
Лоқайдликдан эзгуликнинг кўп савоби,
Қўлларингда бўлсин доим ишқ китоби,
Йўлларингни ёритгайдир Ҳақ офтоби,
Нафсдан кечган энг бахтли одам бўладур.*

*Бемаъни сўз айтгандан соз жим турса тил,
Бировларга заҳар санчиб этмай хижил,
Оқибатни ўйлар кимки бўлса оқил,
Қим не қилса ўзи учун қилгайдир, бил,
Олим Бўри эзгу сўз «алҳам» бўладур...*

Одил Ҳотамов

ЮРАГИМНИ ОЙЛА БЕРГАЙМАН

...
*Хаёлингда хазонлар қалқир,
Туйғуларинг сарғайган, хароб.
Тунларингни тўзғитар балки,
Юрагимдан томган изтироб.*

*Кўзларимни тўсар дафъатан,
Товусларнинг рангдор патлари
Шамол эмас йўлим ҳатлаган,
Сочларингнинг мунгли хатлари.*

...
*Лаҳзаларнинг ёнар зар бағри,
Зар қанотли шуъла шаклида.
Еллар чалган куй томчилари,
Сувсирайди ғунча лабида.*

...
*Кўнғулумга хуш лаҳзалик меҳмон
Видо айтган мезонлар рақси.
Сокин сувда жимиллар бир он,
Кетаётган турналар акси...*

*Алдадимми, алдандимми ё,
Хиёнатга бердимми ё бўй?
Балки, ғолиб келгандир рўё,
Қарға, зоғлар шўх бадихазўй...*

*Шамолларга совурдим балки,
Туғёнларим, армонларимни.*

*Хўрсиниқлар йиқмоғи тайин,
Бахт мулкини чақин тилади.
Сендан йироқ кетганим сайин,
Исминг шунча яқин келади.*

*От қўйганча сароб, рўёга,
Саҳроларга шеъримни битсам.
Ўт кетмасми, ахир, дунёга,
Юрагингга урилиб кетсам?!*

...
*Англазмаган қўрғошин залвор,
Елкамдан юк бўлиб босар — фарз.
Нур ичмаган нигоҳимга зор
Ғунчалардан узилмаган қарз...*

...
*Балхитутлар кетгайлар қалқиб,
Қалам тўкса фармонларимни.*

*Телба-телба чалиб чапаклар,
Бош устимда кулганда дунё,
Фаслардан ғолиб шафақлар,
Дилга таскин бергайлар гўё.*

*Мен ҳам Одам Ато зурёди,
Ишқдан телба-телба юргайман.
Орзуларнинг мангу фарёди —
Юрагимни ойга бергайман.*

Дарёларга тўкилар жим-жим,
Турналарнинг тилларидан байт.
Қалам — тақдиримга мунажжим,
Ишқим ўзинг ишқисизларга айт.

* * *

Тун қаърига чўккан шарпалар,
Тин олар тун кўлкаларида.
Аччиқ тутун оғир юксалар,
Яланғоч боғ йўлкаларидан.

* * *

...Бу дунёда ҳаттоки тикан,
Тинглаб алқар гуллар сасини.
Лекин вужуд тушунармикан,
Қалбни — олам хулосасини?

Хаёл булутларга ошён, кўшк,
Кўёш ўқир сардафтарини,
Бу дунёда фақат меҳр, ишқ,
Кучар кўнгул сарҳадларини...

* * *

Дарахтга сўйлар эртак,
Илгида бутун олам.
Кўпларга бўлар эрмак,
Ишқдан маст юрган одам.

* * *

Қизғалдоқдай бир қиз хаёлин,
Хаёлинга чоғламиш булбул.
Овланиб ёлқинли ёли,
Ё раб, қанот боғламиш дулдул!

Бунча гўзал бўлмаса дунё,
Бунча майин эсмаса шамол?!
Ғофилликдан уйғондингми ё,
Уйғотганда ул соҳибжамол?!

* * *

Ўйларингни тилади чақин,
Кўзларингда ёнади малол.
Юрагингга шунчалар яқин.
Муҳаббат деб аталган савол.

Ёруғ тушлар қолади муқим,
Кипригингдан тонади уйқу.

...Ранглар чўккан маҳзун наводан
Тирилади исёнкор ақраб.
Ёмғир тўккан намчил ҳаводан
Томоқларим кетади қақраб...

Юлдузчалар айларми чил-чил,
Тўлқинларнинг тиниқ бағрини.
Ой теради озурда кўнгул
Кўзгусининг синиқларини...

...Ноқис йўлда тўзонлар жангу —
Жадаллардан ошиб ўтиб нур —
Қоғоз билан қовушар мангу,
Рух найғоми шуъла, тафаккур.

... Капалакдай зар қанотлари
Куйган улғу лаҳзалар уйғоқ —
Ўз-ўзини англамоқ сари,
Давом этар азалий тўлғоқ...

Деманг, дунё, ғам қолиб
Кувончларга тўлади.
Ахир, Машрабга толиб —
Ишқисизлардан кулади...

Андишадан тўсылган сарҳад,
Сароб янглиғ уфққа сингар.
Минг йилларким мерос муҳаббат,
Ифорлари сени ҳам енгар...

Адо бўлиб ишқнинг қасдидан,
Оҳларингни тошларга битсанг.
Энг ёруғ бир юлдуз остида,
Дунё билан бир бўлиб кетсанг...

Бош устингда юргизар ҳукм.
Муҳаббат деб аталган қутқу.

Чақин тилган хаёлинг парвоз
Қилганида чекинар сароб.
Саволингга чиқади пешвоз
Муҳаббат деб аталган жавоб...

Муқаддас бир хилқат юрагидан урган инсонда таъмасиз вафодорлик, бевоғ бир мубталолик бўлар экан. Шеърга, адабиётга нисбатан бу саҳиҳ муҳаббатни шоир Одил Ҳотамовда мен йигирма бир йилдан буён кузатаман.

Ҳар бир шоирни қисмат яратади. Ҳар бир шоир қисмати бошқаларникига ўхшамайди ҳам. Шеъриятимизни янгилаш илинжида асримизнинг 70-йилларида адабиётга кирган жангари авлод қаторида Одил Ҳотамовнинг ҳам илк изланишлари муҳлисларда умид уйғотган эди. Шеърят бир қадар янгиланди. Одил Ҳотамов эса киндик қони томган замин — Карманага қайтди...

Йиллар давомида Одил Ҳотамов шоир сифатида доврўқ таратмаган бўлса-да, руҳиятида шеърга, сўзга нисбатан ихлос асло камаймади. Балки шу боис у ташвишлар ичида ўзини йўқотмади, топди. Мен қаттиқ ишонаманки, Одил Ҳотамовнинг энг яхши шеърларидаги камсуқум самимият, ёниқ дилбарлик, руҳият рангинлиги, фикрчан ташбеҳлар, меҳрли дард қисқаси, юраги бор санъат қайсики кўнгулга, қачон кириб борса, энг маъсум чоқлардаги шаффоф орзуларни уйғотади. Ҳаётни севдиради ва ўзи ҳам ҳеч бир акс-садосиз хотирдан ўчиб кетмайди.

Вафо Файзулло

Умида Абдуазимова

*DULHIMDA
YASHAR XUR
NAFACSAH*

Сен менга бегона эмассан,
Мен сенга бегона эканман.
Дилимда яшар хур нафассан,
Ишқингда ягона эканман.

Бир ёруғ кун менга меҳрининг
Шуъласин банду банд бойладинг.
Йўлимни йўқотиб, сеҳрининг
Мавжида сарбадор айладинг.

Бўйнимга тош осиб қоядан
Сувларга сакраб ҳам чўкмадим.
Паноҳим изламай соядан
Жабрингни сипқордим — тўкмадим.

Ярим бахт, ярим дард — ҳавассан,
Яшайман хаёлга дугона.
Сен менга бегона эмассан,
Мен сенга бегона, бегона...

Бу бошим не кунни кўрмади,
Кетишим сўрайсан самимий.
Кўзларим шунчалар кўрмиди,
Мен сенга қайтишим табиий?!

Кетарсан — чўғ қолар бу танда,
Келарсан — аслингдан оҳ, йироқ!
Кўзларинг кузатар қадамда,
Сўзларинг чорлаган қўнғироқ!

Яшарман бежавоб бу ишқинг
Ишидан ичикиб, ҳайрона.
Охири тугамас қўшиқнинг
Оҳанги аро маст, вайрона...

Сен менга бегона эмассан,
Мен сенга бегона эканман.
Сен менга орзусан, ҳавассан,
Ҳижронга дугона эканман...

Мен сени орзиқиб кўп кутдим,
Кўзларим йўлингда қолдилар.
Ҳаммага арз қилиб хўп кутдим,
Дардим ўнг-сўлингда қолдилар.

Юрагим қўлимда турибди,
Истасанг ғижимлаб отаман.
Истасанг қуёшдек тик чиқиб,
Яна тик пойингга ботаман.

Юлдузлар йироқда, ой етим,
Совуқда мунғайиб турибман.
Мен сенинг васлингдан бой эдим,
Ҳажрингда қийналиб юрибман.

Айт, нима ёмонлик қилдим мен,
Билдим-ку дардингда куймоқни.
Метиндек қаддингга йиқилдим,
Билмадинг менингдек суймоқни,

Билмадинг менингдек кутмоқни,
Кўрмайди кўзларинг менингдек.
Ургандим гапимни ютмоқни,
Бўлмайди сўзларим сенингдек.

* * *

Сени беҳад телбадай суйдим,
Эшитмадинг оҳ, ингроқларни...
Сўнги пайт мен хат кутмай қўйдим,
Кутмай қўйдим қўнғироқларни.

Ёнверимда ивирсиб юрган
Оломонга қўшилиб олдим.
Бўйра бўлиб мунгайиб турган
Хужрасига тўшалиб олдим.

Ой, қуёшни кўрмай ўтсам ҳам.
Энди умрим узоқ бўлади.
Олам ҳолин сўрмай ўтсам ҳам,
Ўй, хаёлинг тузоқ бўлади.

Эртасидан умид, илинжсиз,
Кечасидан қарздорлик сезмай,
Сехрингдан қул каби иложсиз,
Бўйра бўлиб ётибман бездай.

Бундай жимлик бағримни эзар,
Дўсту душман аҳволим сезар.
Нега жимсан, сен нега жимсан,
Шу жимлигинг умримни безар?!

Ўй, хаёлинг ҳаётим дови,
Юрагим тошбағирнинг ови.
Синган юрак, тонган тилакнинг,
Ахир, бордир бир кун сўрови?..

Менингдек туйғуни тотмаган
Вужуддан мен нима ҳам кутдим?
Мен кетдим, кўзёши етмаган
Ўзга бир дунёга мен ўтдим?

Менга жуда оғир, билмайсан,
Ошиқ юрак оғир, билмайсан,
Юрагимга боғлиқ ҳар оним,
Жон-жаҳоним, ахир, билмайсан!

Билмайсан сен, ёлғизлик — даҳшат,
Ўттиз ёшда даҳшат — ёлғизлик!
Яхшиям бор ёзғиришлигу
Ўзни яниб турмоқ — чалғишлик...

Хўрсилади алмалар тунда,
Яшириниб барглар қатига.
Бизлар етишиш-чун ўртада
Битта девор турар атиги...

Орзу бўлиб бири-бирига,
Керак бўлсак яхши қанчалик.
Муҳлат бериб бир боқ эрига
Қуёш қорға қараганчалик!..

Бўйра бўлиб янглишганим йўқ,
Қовуриб ўт биринг-бирингни!..
Туш пайтида кўзинг қилиб чўғ,
Боққан қуёш, билдим сирингни!

Ва шамолга айтдим, оқ булут
Воқиф бўлиб хўмрайиб олди.
Дарахт эса дер сақлаб сукут:
«Олмаларим ғурбатда қолди...!»

* * *

Баҳор келаяпти гул сепини ёйиб, қаранг,
Субҳидам шудрингига юзини чайиб, қаранг.

Қор кўрпасин ёпинган она ер уйғонмоқда,
Бир илинжда ҳовлиққан орзиқиш бор тупроқда.

Баҳорой бор қушларнинг қўшиқларин авжида,
Қувонч ташиб югурган жилғаларнинг мавжида.

Тоққа қочган лоланинг алвонлар юзлари,
Дарахтларда бир имдод тўкин, тўлин куз сари...

Одамларга бир боқинг: кўзларида шуъла бор,
Севгини севинтирган ҳис ила ашула бор.

Ашулага жўр бўлинг, ишқли дилга кўр бўлинг,
Муҳаббатда қулоқ кар, майли кўзи кўр бўлинг.

Майли Фарҳод мисоли Чинга боринг Ширин деб,
Майли чўл кезинг билай Лайли, Мажнун сирин деб.

Бўлса фаслу фироқли, ҳаёт беҳад мароқли,
Эртанги кун умиди билан кўнгул чироқли...

Тўлқин Ҳайит

Ҳаёлат

Қисса

Шу кунларда Қодир раис азобда қолди: томоғданми? Йўқ, томоғдан қийналмайди: егани олдида, емагани кетида; чол-кампир иккиси учун ўн беш сотихли томорқада етиштирилаётган ҳосил етиб-ортади. Хўп, унда нимадан қийналади? Ўғил-қизданми? Йўқ! Ўғил-қиз ҳам ўзларидан тинган: бола-чақали, ували-жували! Ҳамма нарса мўл, ҳамма нарса бор. Аммо у қийноқда! Аниқроғи, у эмас, руҳи қийноқда. Қаёқдан ёпишди бу дард? Қаёқдан келди? Билмай қолди, билолмайди! Нафақага чиқсам, қолган беш кунлик умримни роҳат-фароғатда ўтказаман, деб ўйлаган ҳам у; бир кун катта ўғлимни-кига, бир кун кичкинасиникига, яна бир кун бошқасиникига бориб, невара-чеваралар билан чақчақлашиб кунларни қаритаман, дея кўнглига туккан ҳам у; эй банда, эй нобакор инсон, қачон бандасининг айтгани бўлган? Қачон у ўйлаган ҳамма орзулар рўёбга чиққан?

Қодир раис бир тутам оппоқ соқолини силаганча ўйга толди, кўзларидаги баҳор ўрнини кузга берди, қорачиқлар хира туман ичида қолди, ёноқларида қил томирлардек кичик-кичик ажинлар болалади. Ҳорғин нафас оларкан, руҳини яна ўша тиканли оғриқ

безгадек қақшатди. Балки, бирор касалликка йўлиққандир, ноҳос оёқдан йиқитмасайди ишқилиб!

— Ассалому алайкум!

— Ваалайкум ассалом ва раҳматуллоҳ!

Чоғроққина хона. Иссиқ. Хали қоронғи тушган бўлмаса-да, чироқ ёқилган. Чоратроф сутдек ойдин. Қодир раис Бозор имомдан ҳиммат қутаётгани йўқ; ёқтирмаслигини яхши билади. Раислик йилларида мачитни ёлиб, уни ҳайдаб юборганди. Қалласи қаёқда эди ўша пайтларда?! Мачитнинг унга оғирлиги тушганмиди?! Ёпилсин, йўқ қилинсин, бузиб ташлансин, деган ҳам ўзи, қилғиликни қилиб, бугун пушаймонда қолган ҳам ўзи! Биров унга шундай номаъқул ишни қиласан, деб пичоқ тираганмиди?!

Бозор имом тик боқиб сўрашди:

— Эсонмисиз, тақсир?

— Раҳмат! — Қодир раис дув қизарди. Раҳмат эмиш. Раҳмат эмас, шукр дейиш керак эди. Қовун туширди.

— Ўзингизнинг тани-жонингиз соғми?

— Шукур, Оллоҳ таолонинг паноҳида насибамизни териб юрибмиз.

Қодир раиснинг чакка томирларида игна санчган каби оғриқ турди. Пичинг қияпти. Халиям омонмиз, ўлганимиз йўқ, биз ҳам яшаямиз, деганими бу? Яшайверсин! Ҳеч қим унга таъна қилмаяпти! Ўтган ишга саловат: ҳаётда кимдир хато қилади, кимдир яхшилиқ.

— Бемаҳал ташрифингиздан бир мақсадингиз борга ўхшайди, тақсир?

— Худди шундоқ! — Қодир раис ютинди, томоғи, шиша зарралари ёпишгандек ачишди. «Худди шундоқ, Бозорвой!» — демоқчи эди, аммо номини тилга олишни истамади, назарида номини тилга олса, ўзини камситилгандек сездди. Яна ютинаркан, дудукланиб, зорланиб деди: — Уч-тўрт кундирки, танам олов бўлиб ёнади. Буни бехосият, деб эшитганим бор.

Бозор имомнинг бирор туки ҳам қимирламади.

— Шундай, тақсир, шундай! — деди «баттар бўл» деган оҳангда.

Қодир раис Бозор имомнинг бежирим мовий салласига ҳавас билан тикилди. У доимо бежирим салла ўрайди. Доимо мовий. Доимо бир хил. Қўлининг доғи тегмайди-ми?! Қандай тоза сақларкин?

Қодир раис сўзида давом этди:

— Дўхтирга бордим, бир қоп дори-дармон ёзиб берди. Ичувдим, баттар бўлдим, аъзойи-баданам эзилиб кетди... Маслаҳатга келувдим олдингизга!

Бозор имом оппоқ кўлидаги ола-була донали тасбеҳни иддао қилгандек силкитиб-силкитиб ағдарди:

— Ҳм-м. Дори ичиб, ёмон бўлдим денг!

— Ҳа, ёмон бўлдим.

— Бу ҳам бехосиятдир, тақсир!

Умрида фақат мақтов гулчамбарлари остида сийланган Қодир раис учун бу гап совуқ хабардек оғир туюлди. Нуқул совуқ гапиради-я, оғзинг тупроққа тўлгур, нима ёмонлик қилувдимки, бунча тепкилайди.

Бозор имом бояги совуқ оҳангда давом этди:

— Қуръони Каримда айтиладики, тақсир, ҳар банданинг ихтиёри ўзидадир. Яратган эгамиз яхши ва ёмон йўллари кўрсатиб қўйгандир, ким қайси йўлдан бориши ўз ихтиёридадир. Ихтиёр — эркинлик, банданинг иймон-ихтиёри ўзида бўлмас экан, унинг ҳар қандай ҳалол иши ҳаром ҳисобланур, лекин Оллоҳ таоло кишининг кўнглига солмаса, у бирор нарсага сажда қилолмайди. Худо денг, тақсир, кўнглингиз покланибди. Энди ўзингизни поклашингиз даркор.

Қодир раиснинг бўғзига нимадир тикилди, у бундай қўпол муомалага ўрганмаган, унинг ҳар ерда, ҳар жойда соясидан кўрқишган, ҳамиша, ҳар доим қуюқ сўрашишган, ширин муомалалар қилишган. Бу зот эса уни ерга уриб ўтирибди. Нима деса бўлади унга? Сўксинми? Бақирсинми? Лекин... лекин буни қарангки, ҳозир кўнглидагини айтишга қийналяпти. Шундай қийналяптики, умрида бундай ноқулай аҳволга тушмаган!

У ҳарчанд ўзини зўрламасин, тили айланмади, гўё музлагандек таққа тўхтаган.

Бозор имом аста мингирлади:

— Олинг, чойдан ичинг!

Қодир раис букчайган қаддини кўтарди. Яхшиямки, ўзбексана урф-одатларимиз бор, бўлмаса, шуниям айтмасди.

Бозор имом лутф қилди:

— Ширинликлардан олинг, тақсир. Бухорои шарифдан келтиришган. Мозорбосди.

Қодир раис печак қанддан бир дона олиб оғзига солди: тилида қордек эриди, таъми ширинроқ экан, чой ҳўплаган эди, анбар ҳид димоғини қитиклади. Яқин орада бунақа чой ичмаганди, чойга нимадир аралаштирилган: Бозор имомнинг муридлари кўп, келтириб туришади кучоқ-кучоқ совға-саломларни.

— Гап шуки, тақсир, — давом этди Бозор имом, — энди мачитга қатнанг. Мана буни, — у қизил ёстиқ остида яшил муқовали юпқа китоб олди, — мана буни ўқинг, ёд олинг — енгил тортасиз.

Қодир раис ҳўрсинди. Қанийди, енгил тортса. Жони қийналиб кетди, оловда ёнсанг, бунчалик азобланмайсан.

У ўрнидан турди.

— Қуллуқ, тақсир, — чўнтагига қўл тикаркан, ийманиб сўради: — Бунинг ҳақини...

— Э-э, қизиқмисиз! — Бозор имом юз ўгирди. — Мен сиздан пул сўраяпманми?

Қодир раис эрта пишган олчадек қизарди. Бекор сўради. Сўрамаслик керак эди. Хомқалла. Сендек ҳамма пул билан ўлчамайди ҳаётни.

У китобни бағрига босди. Аъзойи бадани яна безгак тутгандек қақшади, оёқларида жон қолмади. «Эшикка етмай йиқилсам керак». Бу ўй қоронғи қалбига даҳшат оловини пурқади, пешонасидан қайноқ тер қуйилди. У умрида биринчи марта тепага ёлворди: «Ё Раббим, ўзинг шарманда қилмагин!»

Бозор имом қайта тайинлади:

— Эртага, тақсир, мачитга келинг, Иншооллоҳ гуноҳингизни ювсангиз, дарддан фориғ бўласиз!

II

Мачит маҳалланинг қоқ ўртасида жойлашган; олди кунчиқарга қараган, қиш кунларида, офтоб чиқиб кун илиган файзли дақиқаларда ичкарида ўтириб намиққан чоллар айвондаги қатор турган тахта каравотларни банд қилишади: ҳазил-мutoйиба, бир оз дилкаш, бир оз ғамгин гурунг бошланади.

Қодир раис тириклик моҳиятини бугун тушунганга ўхшайди. Бу моҳият хулоса, балки сўнги тўғридан-тўғри қарор шуки, шарти кетиб, парти қолган чолларнинг ҳеч бўлмаганда суянчиғи, овуноғлари бор: ҳаммалари аҳил-иноқ, бир-бирларига суянишади, бир-бирларидан мадад олиб яшашади.

Бир кам дунё!

Қодир раис нимадан қисилади? Нимадан озор чекади? Ўзига шу саволни берса бўлармикин? Қисилади, озор чекади — бу нимаси?! У бирор нарсадан зорикдими? Одамлар қама-қамалар даврида тик этган товушдан «қалт-қалт» титраган лаҳзаларда, у колхозда оёғини узатиб яшади, душман, қулоқ, босмачи деганнинг уйини куйдирди. Шўрога шу маъқул экан, уни қўйнига олди, уруш даврида ҳам қийналмади, ҳамма эркаклар урушга кетиб, қишлоқнинг ягона хўжайинига айланди, эҳ-ҳе, қанча ожизалар... Бугун шуни эсласа, бадани музлайди, юраги увишади: гуноҳ-гуноҳ, қанчалар гуноҳ! Тирноғидан сочиғача гуноҳга ботган; кўчада унинг қорасини кўрган борки, эгасидан таёқ еган хўкиздедек тиркираб қочарди, у бундан мағрурланар, мен қанчалик қудратлиман, қанчалик зўрман, савлатимдан от ҳам ҳурқади, дея ўзича осмонларда юрарди. Энди ўша кунларни эсласа, уятдан эти ловуллаб ёнади. «Худойим, ўзинг кечир!» Эрта-кеч шу калима оғзидан тушмайди.

У чоллар билан қўшқўллаб кўришди. Ҳеч ким уни масҳара қилмади, биров унга олайиб қарамади. Қизиқ-а, биринчи маротаба бу ерга келяпти, биринчи маротаба мачитга қадам босаяпти. Чоллар мени кўриб ё қулишади, ё мазах қилишади, ё ҳайрон бўлишади, деб ўйлаганди. Буни қарангки, манови гапдон чоллар пинагиниям бузишмаяпти: гўё ҳеч гап бўлмагандай!

Унинг тик туриб қолганини кўрган Бозор имом, нарироқ сурилиб, ёнидан жой кўрсатди:

— Келинг, Қодирвой, улуғ даргоҳда ҳаммага жой етади.

Қодир раис умрида биринчи марта ёш боладек ноқулай аҳволга тушди. Бозор имом кўлидаги олачиפור тасбехни ўгира туриб деди:

— Аҳли жамоага маълум бўлсинким, бугундан эътиборан Қодирбой банди ғофил ҳам руҳларини поклаш мақсадида сафимизга келдилар.

Чоллар бараварига унга разм солдилар. Нигоҳларда фақат бир ҳайрат — қуёш қаёқдан чиқдийкин, деган ўй зоҳир эди.

Қодир раиснинг аъзойи-бадани жимирлади. Эримни қулоқ қилманг, фарзандимни фронтга жўнатманг, Сибир сургунига юборманг... Эҳ-ҳе, қанчадан-қанча кўз ёшлар, дард-фарёдлар, бақир-чақирлар олдида қилт этмаган вужуд бугун кўлидан бир иш келмайдиган, шарти кетиб, парти қолган чоллар олдида ниҳол баргидек титраб турса-я!

Ҳамиша тағдор гапирувчи Донаев пичинг қилди:

— Одамни ақли кетмасдан инсофга келгани яхши!

Эси кирди-чикди бўлиб юрадиган Мош тентак бобо:

— Аҳмоқ қариса сўпи бўлади дөнг, — деди хириллаб.

Бозор имом уни жеркиб ташлади:

— Тили-забоним бор деб валдираш гуноҳ! Мен сизга неча марта айтдим, ҳар гапга аралашманг, деб. Сатқайи одам кетинг-е!

Мош тентак бобо ўзини оклашга тушди:

— Шунчаки гап-да бу! Бировга тегинтирганим йўқ.

Чоллар пиқир-пиқир қулишди.

Уларга мазза, хоҳлашса қулишади, хоҳлашмаса йўқ. Руҳлари эркин. Енгил. Уники-чи?! Уники икки дунё юки остида.

Сутранг жигули мачит қаршисида ғийқиллаб тўхтади... Колхоз раиси Самад Қурбоннинг ўғлиники шекилли. Оқ кўйлак, қизил галстукли, қора чарм куртка кийган, узун бўйли йигит машинадан тушди. «Ўша, ўшанинг ўзи! Олифталигини қаранг!» Қодир раис хўрсинди: у ҳам уч ўғлини эркалатиб ўстирди, нима дейишса, мухайё этди. Одамлар қотган нонга зор бўлган лаҳзаларда, улар қўй гўшти, ширмон нон едилар. Э, Худо, топганининг ҳаммаси ҳаром экан: ўғилларининг биронтаси ҳам одам бўлмади, тўнғичи — Азамат, отини ўзи қўйганди, азамат йигит бўлсин, дея ният қилганди, афсус, ҳозир аллақайларда — Оренбургми, Шоренбургми, гўру балоларда тентираб юрибди. Икки йил бўляпти. Ота-она, қишлоқ ёдига келмайди. Ўртанчаси Содиқ наша билан қўлга тушиб, ўн йилга қамалиб кетди, бурунги йили. Кенжаси Санжар ичгани-ичган, колхозда тракторчи, ўтган ойда авария қилиб, бир балодан қолди. Тракторини тузатишни ҳаёлига ҳам келтирмайди. Эшикма-эшик юради, бир шиша ароқ звазига одамларнинг юмушини бажаради.

Қодир раиснинг сим-сим оғриб турадиган хаста юраги, она қорнида безовталанган ҳомиладек, қаттиқ тепди. Э Худо, шу азоб ҳам бор экан-да! Нима деган одам бўлди! Эл-юрт олдида нима обрўйи қолди?

Самад Қурбоннинг ўғли ҳамма билан кўришди-да Бозор имомга қараб деди:

— Бобо, худойи қилувдим, шунга юрсайла!

Бозор имом ўрнидан қўзғалди.

— Мошинингга сиғамизми, ўғлим!

— Сиғасизла!

Қодир раис ҳаммадан сўнг ўрнидан турди.

Олдинга ўтишга уялди. Бурунги замон бўлганда, биринчиликни ҳеч кимга бермасди, қарими, ёшми — унга барибир эди, ўйлаб бош қотириб ўтирмасди, ўзидан бошқани тан олмас, ўзидан бошқани одам ҳисобламасди. Ҳозир уялгани, тортингани ўзига наشاء қилди: аслида одам шундай бўлиши керак, орқа-олдига қараган адашмайди.

Беш нафар бобой мошинни тўлдирди. Мош тентак бобо билан Қодир раисга жой қолмади.

— Мен пешком бораман, — қўл силтади Мош тентак бобо.

Қодир раисдан сўраб ҳам ўтиришмади, борадими, йўқми. Машина ўрнидан зув қўзғалди-да, кетди-қолди.

Қодир раис оғир нафас олди; бир неча ҳафтадан буён руҳига азоб бериб юрган номсиз оғриқ аввал бошини оғритди, сўнг жигарини тирнаб ўтди, кейин юрагига чанг солди. Аҳ, бу нима азоб-а? Бу нима азоб?

Мош тентак бобо қўлини белига ташлаб йўлга тушди.

Қодир раис, кўчада ҳеч ким бўлмаганда, ҳозир дод солиши тайин эди. Кимларга тенг қилиб қўйди уни? Кимларга?

III

Дарвозадан кириши билан юраги қисилди; ҳовли тўла хазонбарг, файзсиз, нима бало, бу уйдан ўлик чиққанми?

Кампири — бақалок, бурни катта, чўтир юз аёл сандал ёнида чўзилиб ётарди.

— Ҳа-а-а, бугун кеч қолдингиз, — деди бошини кўтариб, — чой-пой қип қўювдим, зорманда совуб-нетиб қолгандир.

Қодир раиснинг аччиғи чиқди. Кўчада Мош тентакка тенг қилишса, уйда совуқ муомалага дуч келса. Нима ўзи бу? Яшашми? Ит ётиш, мирза туришми? Аёл бўлгандан кейин «келдингизми» деса, ўрнидан туриб тагингга кўрпача солса, орқангга ёстик қўйса.

— Қайларда санғиб юрувдингиз?

Қодир раис истар-истамас жавоб қилди:

— Худойига борувдим.

Оёғини сандалга тикди: муздек, совуқ! Олов ёқиб, чўғ қилиб солса, ҳақи кетадими бу зангарни!

— Ҳа-а-а, намунча тирсайган-пурсайгансиз?

Қодир раис, «ҳаммасига ўзим айбдорман» — дея эзилиб, хаёлга бериларкан, кампири билан «сан-манга» боришни истамай:

— Ўзим, — деди секингина.

Кампири бир нимадан хавотирлангандай сесканиб сўради:

— Бирор жойингиз оғрияптими?

Қодир раис ҳорғин овозда жавоб қилди:

— Йў-ўқ, оғриётгани йўқ ҳеч жойим!

Кампири, «хайрият-э» дегандек, енгил тин олди, гўштдор елкалари кўтарилиб тушди.

— Бокқа кириб хабар-пабар олмадингизми? Мол-ҳол кирган бўлса...

Қодир раис киноя аралаш деди:

— Аввал чой-пой олиб ке, суғун сўрарсан-пўрарсан! Ундан кейин тезда жойнамоз тайёрлаб-паёрлаб қўйгин.

Кампири унга ғалати тикилди.

— Салла-маллаям тайёрлаб қўй, дерсиз.

Қодир раиснинг бир тутам мошкичири соқоли тик қотди:

— Э-э, мингиллама кўп, пашша-машшага ўхшаб.

Кампирнинг жағи очилса, бир соат сайрайди. Сайрамаса, кўнгли жойига тушмайди.

— Вой-бўй, бу эркакка гап қотгину қоч, бир оғиз гапириб ҳам бўлмайди-я, савил қолгур!

Қодир раис оғриниб ўрнидан турди. Кўча — азоб, уй — азоб! Қайси кунларга қолди боши! Келиб-келиб қариганда шу аҳволга тушадими?

Боққа борсинми?

Боғда ҳузур-ҳаловат борми?

Санжарниқидан хабар олгани маъқул эмасми?

Тўқ кўк рангга бўялган ҳовли дарвозаси ёнидаги қийшайган, бир қулочли тахт ўриндиққа мук тушиб ўтирган Қодир раис ўзини қўярга жой тополмас, қаёққа боришини-ю, нима билан овунишини билмасди. Эй, одамзод, эй, ғофил банда, охиратниям ўйлаш керак экан. Шунча гердайганинг билан топганинг шуми? Қаёққа борсан: қайда умидхонанг бор? Ўғилларми? Биттасиям яроқли чиқмади. Биттасиям-а?! Шуниси, шу Санжари, жилла қуриса, учаворига қўшилса бўлмасмиди? Бунинг ишларини қаранг. Ўтган йили топганини елга совурди. Боғдан... яхшиямки, боғи бор. Қишлоқ шўроси раиси бўлган йилларида, бир кунимга яраб қолар, деб ўн беш сотих ер олиб қўйганди. Тайёр ер, нон-ош сўраётгани йўқ, анор эккан эди, уч йилда ҳосилга кирди. Хар йили яхши ҳосил беряпти. Ўтган йили икки тонна анор олди. Килосини икки сўмдан пуллади: қули пул кўрди. Қанча кўп топса, шунча қувонади. Лекин бадбахт ўғил совурди барини: у ёғидан ўтди, бу ёғидан ўтди, энди ичмайман, дада, тракторимни тузатаман, дея ҳол-жонига қўймади. Ишонди, чиппа-чин ишонди унинг гапига: Эҳ, Санжар, Санжархон! Отангни алдадинг-а? Отангни-я!

Қодир раис тақир ердек тиришган кенг пешонасини силади. Бунча шўр бўлмаса бу пешона! Яна ўша оғриқ хуруж қилиб, оёқлари, кўкраги ва бошини қаттиқ зирқиратди. Қайдан келди бу оғриқ?

Қодир раис беихтиёр туриб кетди. Қандайдир илоҳий куч уни ўрнидан тургазди. Қаёққа боради? Битта умидхонаси ўғлиники! Яхшиямки унга муаллимани олиб берган: уни тергаб, эплаб юрибди. Кўз тегмасин: ақлли ожиза. Борса, ер-кўкка сиғмайди, топган-тутганини дастурхонга тўкади. Туғишганингдан минг марта яхши. Санжар-чи? Санжар уялмайди:

— Бобой, мазангиз йўқми?! — дейди беҳаёларча. — Пулдан қарашмайсиз, бобой! Чиритиб нима қиласиз қоғозларни. Ё момошқадан кўрқасизми?

Қодир раис «тавба» қилади: унга қаттиқ гапиришдан ҳадиксирайди, «Худоё худовандо, ўзинг кечир», — дейди ичида.

Келини Наргизахон жонига ора киради: «Уялмайсизми, Санжар ака, — дейди ранжиб, — пул сўрайсиз-а, кап-катта одам бўлиб!»

Санжарга гап ўқтириш осонми: хотини оғзидагини бўғзига тикади:

— Тийил, узун соч, тумшуғингга тушиб қолмасин тагин!

Қодир раис энсаси қотиб хомуза тортади. Бир пайтлар қишлоқларида ўрис печкачи бўларди. Эр-хотин уйма-уй юриб печка қуришар, тутун тўлганларини тузатишарди. Ўша ўрис хотинини шундай кўпол уришарди.

Қодир раис илон изи ариқ бўйлаб тепага юрди. Йўқ, Санжарниқига бормаиди, ўғли яна пул деб хархаша қилади.

Дарахт барглари чирт-чирт узилиб, оёқ остига тушади. Барглар эмас, гўё унинг юраги тўкилаётганга ўхшайди. Умр кетяпти. Азоб ўтида кетяпти. Шундай ёниб тугайди-ми, нима бало?! Қариликнинг гашти бўлади, дер эдилар, қани ўша гашт, қани ўша ҳузур-ҳаловат?

Қодир раис зирқираб оғриётган бошини силади. Бу бош тақ этиб деворга тегди, кўр кўзлар ярқ этиб очилди: ҳаётни, тирикликни англади!

Уруш йиллари эрсиз қолган ожизаларни қақшатгани, бегуноҳ одамларни ҳўрлагани... барча золимликлари ўзига қайтаяпти. Қайтар дунё бу!

Қодир раиснинг кўз ўнгига озгин, заъфарон юзли аёл — Мухаррам гавдаланди. Ўшанда бригадир эди. Мухаррам икки кун ишга чиқмади. У пайтларда ишга чиқмагани жазолаш шарт эди: қўл остингдагини урасанми, сўкасанми, шўро бунга бемалол йўл берарди. Мухаррамнинг боласи касал экан. «Ошпазсан, икки кундан бери қолхозчилар иссиқ овқатсиз қоляпти, эртага ишга чиқмасанг, кўчиртириб юбораман», — дея дағдаға қилди. Ҳаммаси эсида. У пайтларда ўзи хон, қўланкаси майдон эди, айтгани-айтган, дегани-деган эди. Фалончи, кўчингни кўтар, деса бас, кўчмай кўрсин-чи: онасини Учқўрғонда кўрарди. «Кўчиртириб юбораман», деган гапдан Мухаррам кўрқди ва эртаси ишга чиқди. Касал боласи билан. Ўн кун ишлади. Эрталаб боласи шийпонда ўзилди. Шўрлик эзилиб кетди: бутун шийпонни бошига кўтариб дод солди, бунга чидолмай кенг дала титради, беозор қушлар чирқираб кўкка кўтарилди.

Қодир раис уҳ тортди. Ўшанда кўзини парда босиб, Мухаррамга нотўғри зуғум қилган экан. Мушטיפар аламзада она билан бевақт ҳаётдан насибаси узилган гўдакнинг охи энди уни қон қақшатапти, энди уни турли азобларга соляпти.

— Қодирвой, ҳо-о-о, Қодирвой!

Қодир раис бошини кўтарди: Мош тентак бобо, елкасида нимадир солинган унхалта. Олдинда Бозор имом кетиб боряпти. Қаердандир келишяпти. Кимнидир «куф-суф» қилишган кўринади.

Бозор имом қўлидаги оқимтир заранг таёғи билан «юринг» дегандек ишора қилди.
— Хуфтон намозига яқин қолди, Қодирвой.

IV

Қодир раис фақат бир нарсадан — чолларга калака бўлишдан чўчиганди. Лекин ҳеч ким ундан кулгани йўқ, аксинча бир-иккитаси: «Яхши ўйлабсиз, Қодирвой, кўп савоб иш бўпти», дея уни мақтади. Бошқа бирови: «Оллоҳ денг, гуноҳлардан соқит бўласиз», деди. Ҳарқалай, ёмон одамсан, деб кўкрагидан итаришмади, шунисиға шукр!

Аммо, ўзга дунёга тушгандек, ўзини ноқулай сезяпти, юраги қисияпти, гўёки қалб мамлакатига тун чўккан, зулмат ҳукмрон, у катта-катта минбарларда гапириб ўрганган одам. Қурултойларда бутун зални ларзага келтирган, мухтасар айтганда, уч-тўрт одам йиғилган жойда жилови қўлга олган. Бу ерда-чи? Бу ерда у соқов. Гапирай деса хато қилишдан қўрқади. Билмаган соҳага бурун суққандан ёмони йўқ.

Намозга келган чоллар Бозор имомни кутиб туришганди. Уни олдинга ўтказишди. Бошқалар ёшига қараб бирин-кетин мачитга кира бошладилар; Мош тентак бобо қўлини кўксига қўйиб, ҳаммани олдинга ўтказмоқда, Қодир раисга келганда, пихиллаб кулди-да, оёғидаги еттинчи калишни ечиб, ўзини ичкари урди.

Қодир раис тарсаки еган одамдек дув қизарди. «Хаҳ ярамас, — деди ҳасратдан ёниб, — шу тентак ҳам мени менсимасди. Бу қандай хўрлиг-а?!»

Мачит ичи жуда кенг, оёқ остидаги Хоразм, Сурхон нақшинкор гиламлари оловдек товланади; икки қатор оппоқ устунлар таъмир қилинибди. Қодир раис колхозга раис бўлган йили бу ерни зотдор отлар боқиладиган жойга айлантирганди. Эсида, ўша йили саман-бедовдан йиқилиб, қўли синди. «Фалокат оёқ остида», дея ўзини юпатганди ўшанда. Бугун ақли кириб, дунё таниганда, бу ходиса шунчаки «фалокат» эмаслигига, ҳар қалай, фаҳми етяпти.

Тепадан келган майин садо Қодир раис хаёлини бўлди. «Ўзбек бўлганингга шукр қил, гофил банда: ён-атрофингдаги ўз тилингга сўзловчи бандаларнинг андишали, мулоҳазали эканлигига шукр қил! Халқингнинг бағри кенглигига шукр қил!»

Қодир раис беихтиёр бошини лиқиллатди. «Шукур қиялпман!»

Бозор имом жамоага ҳар кунги гапини такрорлади:

— Таҳорати йўқлар учун иссиқ сув тайёрлаб қўйилган. Таҳоратхонага ўтаверинглар!

Қодир раиснинг мияси автомат ҳисобчидек тез ишлади: «Хузур-ҳаловат топаман деган киши ҳар лаҳзада таҳорат олмоғи лозим». Лекин у таҳорат олишни ипидан-игнасиғача билмайди: колхоз, пахта деб юраверибди, дунёнинг бу ишлариниям билиб қўйиш керак экан пайтида.

Кишилар кўз ўнгига таҳорат олса, рисоладагидек ўринлата олмаса, шармандаю шармисор бўлмасмикин?

Мош тентак бобо уни туртди:

— Таҳорат боти? Ҳе-ҳе-ҳе, йўқ бўлса, пашли!

Қодир раис таҳоратхонага кирмаганди. Мош тентак бобо орқасидан судралиб борди. Пастаккина, узунчоқ бу бинони тиши тўкилган чолларнинг ўзлари бундан тўрт йил олдин ҳашар йўли билан қуришганди. Ўзбек дегани ўта савобталаб халқ. Қулоғига чалинган эди: биттаси шифер, яна биттаси тахта, бошқа бирови сомон келтириб бергани! Маҳалла-қўй ёшлари ҳам қараб туришмаган: ишдан бўш пайтларида пойдеворини қазиган, бетон қўйиб беришган. Қурилишга битта Қодир раис келмаган. Келса бўларкан! Энди лўшаймонда!

Қодир раис таҳорат учун алоҳида-алоҳида жой ажратилганини кўриб енгил тортди: айбини биров кўрмайди.

Мош тентак бобо:

— Бўла қолинг! — дея овозининг борица бақирди.

Шошилиб қолган Қодир раис орқага тисариланман деб офтобага қоқилди; сув қил-қиллаб тўкилди.

Мош тентак бобо бобиллаб берди:

— Э-э-э, кўзингизга қарамайсизми? Қанақа одамсиз ўзи? Худога ёқмади шекилли ташрифингиз!

Қодир раиснинг юраги боғини гўё қақиртиканлар босди. Лабига қўнган пашшани ҳайдаёлмайди-ю, зарда қилишини қаранг. Ўргилдим сендан. Худога ёқмади эмиш! Сув тўкилса — ойдинлик! Сендақалар вайсайверишади-да билмасдан!

Меш тентак бобо мачит зшиги олдида унга иззат кўрсатди — уни ўзидан олдин ўтказди. Қодир раис мийғида кулди. Хурмат қилса бўларкан-ку! Офтоб қаердан чиқди? Тентак! Чин маънода тентак чол!

Унинг жойнамози йўқ эди. Нима қилишини билмай андак туриб қолди. Юрак мамлакатада яна зилзила бошланди: бу ерга тайёргарликсиз келмаслик керак. Эвоҳ, ҳар қадам азоб, ҳар қадамга бир муаммо! Нега бундай бўляпти!

Бошқа мачитларда гилам устига оқ бўз ташлаб қўйилади: жойнамоz кўтариб юрмайсиз. Бу ерда эса ҳар ким ўзига жойнамоz олиб келиши керак, бу қатъий анъанага айланган. Бозор имом ҳам шунинг тарафдори, унингча намозни фақат пок мато устида ўқиш керак. Бу биринчи, иккинчиси шуки, соғлиқниям ўйлаш лозим, мингта одам бош қўйган жойга табаррук пешонани тегириш ақлли одамнинг иши эмас.

Бозор имом унинг қаршисида тўхтади.

— Тақсир, беҳол кўринасиз!.. Манавини олинг! — қўлтиғидаги оқ матони унга узатди. — Сизга насиб қилган экан, Маккаи Мукаррамадан олиб келган эдим. Эҳтиёт қилинг, макруб тегмасин!

— Раҳмат сизга, катта раҳмат! — Қодир раиснинг юзи тонгда очилган лоладек яшнади.

Бозор имом:

— Яратган эгамизга шукур денг, тақсир!

Энди Қодир раис ўсал бўлди.

Бозор имом ундаги ўзгаришни сезиб, нима гаплигини фаҳмлади шекилли, фикрини тушунтира кетди:

— Мен ҳам сиздек бандаман, тақсир! Сиз бандасига раҳмат деманг, Оллоҳга шукур десангиз, савоби ҳаммамизга тегади.

Қодир раис оқшомги кўшдек лов қизарди. Ғўр банда! Ғўрлигини яна намойиш қилди.

V

Қодир раис уйга кириши билан кампири жаврай кетди:

— Шунақа қарийдимки киши дегани! Кўчадан берағ келмай қолдингиз. Уч кундирки, уйда совун-повун йўқ, киришни юмаяпсан, деб қўлоғимни еганингиз ортиқча!

Чарчаган кишига гап ёкмайди. Бу ёғи қарилик. Бир оғиз аччиқ сўз ҳам оғир ботади. Аммо Қодир раис ўзини қўлга олди.

— Нервингни бузма, кампир. Совун бўлса, ҳозир гатоп қиламан.

Кампири ҳайратланди.

Қодир раис бунга сезди, сезди-ю, мийиғида кулиб қўя қолди. Рост-да, кундан-кунга юмшаяпти, биров қаттиқ гапирса, ўзига олади-ю, лекин сиртига чиқармайди. Боя Мош тентак бобо ўлардек масҳара қилди, бир нима дедими?! Демади! Ўша билан баробар бўлишдан не фойда?! Айтди-қўйди-да.

Қодир раис, кампирига қараб, эрка оҳангда деди:

— Онаси, битта аччиқ чой домлагин, иккаламиз бир мириқиб ичайлик.

Кампири синиқ кўзойнагини оларкан:

— Кундан-кунга гўдак-пўдакка ўхшаб боряпсиз, — деди аччиқланиб. — Кувёликда айтилмаган гаплар энди эсингизга тушаяптими?

Қодир раис гапни ҳазилга бурди:

— Ҳалитдан қариб қолдик деб ўйлаяпсанми? Энди баҳорга етиб келдик! Ҳали олдинда ёз бор, онаси!

Кампири кулди:

— Кимдан юқди, ҳазил-пазил қилиш?

Қодир раис, ҳазилни эпломаса-да, кампири олдида изза бўлмаслик учун бор бисотини ковлаб, бир сўз топди:

— Ҳазилнинг этагидан туддик, онаси, энди қоп-қоп афанди эшитаверасан.

Кампири қовоғини уйди. Ёкмади шекилли. Қодир раис пар ёстиққа ёнбошлади. Хаёлга толди. Ёшлик — олов давр. У пайтларда олиб-югуриб чарчамасди: белда қувват, билақда куч етарли эди. Далани бир айланса юзтаси суқланиб қарарди. Худонинг ўзи кечирсин: гуноҳлари кўп, жуда кўп! Аёл — шайтондай гап. Ўзиям қолишмасди. Қош қоққанни кўрса, ўзидан кетарди. Ҳамма ухлаганда, шийпонга келарди. Тагида гижинг-лаган от. Ҳасаннинг хотини... О-о-о, пари эди, офат эди. Отининг пишқирганини эшитса, бас, югуриб келарди. Момиқ белидан даст кўтариб оларди-да, сой томон еларди. Шовуллаган сой, ёз кечаси... Нобакор бандангни Ўзинг кечир, Танграм, Яратган эгам! Шарманда қилма дўст-душман олдида.

Кампири дастурхон ёзди, чой-нон келтирди.

— Вараннинг йўқми, онаси?

Кампири тутатиб кетди:

— Варанни қолдими? Қизил жомадонга жойлаб бўлдингиз!

Қодир раис кесатиб деди:

— Фақат биз жойлабмизми?!

— Ади-бади айтиб ўтиришга ҳоли-жоним йўқ, чол бўлиб сиз ҳам совун-повун, гу-рунч-мурунч топиб кела қолинг!

Қодир раис их-ихлаб кулди.

У кўчага чиқди-ю, ўйланиб қолди. Кейинги вақтларда чўнтагида барака йўқ: кампирдан сўрашга уялди, пул бўлганда жавраб ўтирмасди, инқиллаб-синқиллаб бўлса-да, ўзи бориб олиб келарди. Кимдан қарз олса?

Дўкон олдида одам гавжум: бир гуруҳ эркаклар ўзаро гурунглашмоқда, баъзилари бурқитиб тамаки тутатишяпти, симёғоч остида ўтирган ёшлар қарта ўйнашяпти. Пулга бўлса керак, бақириб-чакириқлари оламни бузади. Ёш-яланг, хотин-халаж дўконга кириб-чиқиб туришибди. Қодир раис илҳақ бўлиб чор-атрофга кўз югуртирди: кимдан қарз сўраса?! У беихтиёр дўконга кирди. Лекин дўкондор кўринмасди, ёрдамчиси савдо билан андармон.

Қодир раис бировдан қарз олмаган шу пайтгача. Ҳозир битта-яримтадан сўраса, қишлоққа дoston қилмасмикин?! У яна одамларга кўз югуртирди. Кимдан сўрайди. Кимдан?

У дўкон мудирини ёрдамчиси — олакўз Шерконга яқин бориб сўради:

— Ўғлим, пенсиягача у-бу қарзга бериб турмайсанми?

Шеркон фаҳм-фаросатли йигит, у ҳам шивирлаб деди:

— Текин акам ҳозир келадилар, менсиз ҳеч нарса берма деганлар.

Қодир раис «тушунарли» дегандек бош силкиди-да, ортга қайтди. Дўкон эшигини олдида Мухаррам кампирга тўқнаш келди. У озиб-тўзиб қолган, қовоқлари бўртиб чиққан, чиқилиб-судралиб юради. «Кўзим сен бадбахтга тушмасин», дея кўк фаранг рўмоли билан юзини ёпиб ўтиб кетди.

Қодир раиснинг юрагини узилди. Қайтар дунё! У фарзандини йўқотган бўлса, Қодир раиснинг уч ўғли ўлик жон. Уларда на иймон, на эътиқод, на фаҳм-фаросат бор! Қодир раис оғир хўрсинди.

Текин дўкондор пилдираб келмоқда. У хўппа семиз, пишиллаб юради, юзи этик мой суртилгандек ялтирайди. Бунақа одамдан яхшилик чиқармикин? Қодир раис қўл силтади. Бу шунчаки бир гап-да! Ҳар нарсага ишониш керак эмас!

Текин дўкондордан ароқ ҳиди анқирди. Қўланса хид чолнинг кўнглини оздирди. Коньякми, виноми бир боло ичган. Бунча сасимаса!

Қодир раис ишонч билан оғиз жуфтлади: сўраса, йўқ демайди, бир томони қишлоқчилик, юз-юзга тушади, шаҳар эмас-ку бу ер, алдаб кетса!

— Ўғлим, бир илтимос бор эди, — деди у бироз ҳаяжонланиб. — Пенсиямни олганим йўқ, қарзга у-бу бериб турсанг!

Текин дўкондор унга ўқрайиб қаради, юзи қуя теккандек бўғриқиб қорайди.

— Ҳамманг бир хил гапирасан: пенсиямни олганим йўқ, ойлигимни олганим йўқ. Бу давлатни дўкони бўлса, рас, бир кун комиссия келиб ривизия қилса, сўғун бўйнимга отти калласидай штрафни урса, рас, а, биз виноват бўлиб қоламизми, рас! Сендақа сассиқ чоллар камомад қип мелисага тушибди, дейсанларми? Рас шундай экан, тамом, қарзга ҳеч нарса бермайман?!

— Инсоф қилгин, болам, бу кунлар ҳам ўтади.

Текин дўкондор иршайди:

— Инсоф? Бе-е-е! Инсофни сиздан сўраш керак. Эркаклар пронтга кетганда, хотинларди иштонини ичиди юрган одамдан инсоф ҳақида эшитиш хотиндан тарсаки еган билан тенг эмасми?

Уч-тўрт хангоматалаб йигитлар пиқирлаб кулишди. Гурунглашиб турган эркаклардан бири — яшил бўйинбоғ таққан зиёлинома эркак уларни жеркиб ташлади:

— Яхшимас, йигитлар, отангиз тенги одам-а?

Муқаррам кампир дўкондан чиқаркан:

— Дунёнинг ҳисоб-китоби бор, — деди шанғиллаб. — Кўрсатиб қўйди бу бемаъни одамга. Бизларни не қўйга солмаган бу ноинсоф!

Қодир раис кўрдики, расво бўладиган, ўзини четга олди-да, дўкон ёнидаги йўлдан уйга томон шошилди. Шармандаси чиқди. Расво бўлди. Эҳ, хом сут эмган банда! Сўраб нима қилардинг? Бир пайтлар дўкондорнинг отасини бир парча қоғоз учун олти ой югуртирмаганмиди?! Ўша заҳоти қўл қўйиб берса бўларди, аммо, нодон банда, ундан бир нима кутди, бекордан-бекорга томорқа олиб кетаверадими, атаганини берсин-да, деди ва шу йигитнинг отасини, Қайтмас чўлоқ — ногирон бир одамни роса қийнади.

Қилма — топарсан! Отган тошлари ўзига қайтаяпти. Қариликниям ўйлаш керак эди, Қодирбой!

У судралиб келарди. Уйга киришга юрагини бетламайди, кампири бобиллайди, еру кўкнинг зорини қилади. «Сиз ҳам одамми», дейди, «Ландавур, латтасиз», дейди. Бу замоннинг кампирлари... биз эркаклар айбдормиз, ўзимиз сабабчимиз уларнинг шу қўйга тушишларига! Улардаги иффатни, латофатни тортиб олдик, йўқ қилдик, натижада, энди улар бизни қийнашмоқда.

Муўлишда кампири қўшни аёл билан суҳбатлашиб турарди. Қодир раис саломлашиб ўтди.

— Мазалари йўқми? — сўради қўшни аёл. — Бобо ўзларини анча олдириб қўйганга ўхшайдилар.

Кампири ҳали бу таънани дастак қилмасайди: гавдангизни кўтариб юрсангиз бўлмайдимиз?! Сизни деб изза бўлдим, демасмикин?

У уйга кириб сандалига оёқ тикди: хайрият чўғ солибди, иссиққина! Ёстикни олиб, ўнг ёнга чўзилди, боши айланиб кўзи тиниб борарди.

— Ҳов, Азамат! Ҳой, сизга нима бўлди? Касал-пасалмисиз?

Қодир раис чўчиб бош кўтарди. Ҳозир жаврайди: совун қани, гуруч қани, бало қани? Аъзои-бадани қақшаб, юраги санчиб турган бўлса-да, Қодир раис ночор ҳолатини дастурхон қилишни истамай, совуққина деди:

— Шунчаки кўзим илинибди, онаси!

— Дўконда совун бор эканми?

Қодир раис қалтиради.

— Борақан, онаси, қарзга сўровдим, бермади.

Кампири рўмоли учидаги тугунни еча бошлади.

— Ўзимга айтмайсизми? Уч-тўрт сўм пулим бор!

Қодир раис сандалдан чиқиб, ўрнидан туришга чоғланди.

— Бўлмаса, бориб кела қолай.

— Кўйинг, Азамат, кўчага чиқиб бирор бола-молани топиб юборарман. Аччиқ чой ичиб, бирпас дам-пам олинг, мазангиз бўлмабди, юзингиз кул сепгандай.

Қодир раис ўзича суюнди. Ким жағ-жағ кампири қалбига яхшилик уругини сочдий-кин?!

Қодир раис битта-битта қадам босиб, зўрга юриб кетаётган кампирининг ортидан қараб қоларкан, яхши муомала қилса бўларкан-у, дея ҳаёлидан ўтказди. Қанийди, тана-сидаги оғриқдан тезда қутилиб, бахтли, тахтли чоллар каби кўча-кўйни тўлдириб юрсайди. Текин дўкандор, пиёниста нима деб ҳақорат қилди? Хотинларни иштони ичида юрган одамдан инсоф ҳақида зшитиш... Ҳаҳ, ярамас-ей, юзинг-кўзинг демай шарманда қилди-я! Бетовфиқ экан. Расво экан. Келиб-келиб шу алкашдан, шу сассиқ-дан қарз сўрайдими? Кампирида бор экан-ку қургур пул дегани! Сўраса бўлмасмиди?! Эҳ, Қодирвой, нуқул хатога йўл қўйиб, ўзингизни-ўзингиз шармандаю шармисор қилиб юрасиз-а! Етар энди шунча гап-сўзлар!

— Қодирвой-й! Ҳо, Қодирвой!

Мош тентакнинг овози.

Қодир раис шошиб ташқари чиқди.

VII

Мош тентак бобонинг катта ўғли Ўқтамбек, узун бўйли, ияги каттароқ, чуқур кўз йигит, уч йил бўлди, қандолат корхонаси очган, бутун туманни қанд-курс, новвот билан таъминлайди.

Қодир раиснинг унга ҳаваси келади. Ўғилларидан бири шу йигитга ўхшаганда, бунчалик армон қилмасди. Мош тентак — ўз номи билан тентак, болаларини тўйдириб, едириб-ичиргани йўқ ёки ҳар куни қозон қайнатган эмас, лекин фарзандлари бугун одамларнинг оғирини енгил қилиб, дуо олиб, обрў-эътибор топиб юришибди. «Қарқу-ноқдан бўлбул чиқибди». Халқ — доно. Халқ билиб сўзлайди.

Ўқтамбек қизил дастурхонга ўралган тугунни ичкари олиб кирди, чоғроққина хужра хушбўй зираю ошнинг хидига тўлди.

Мош тентак бобо ўғлини дуо қилди:

— Умринг узун бўлсин, болам, ошни ман заказ қилгандай пиширган кўринасан. Бай-бай-бай. Ҳидини қаранг, хидини!

Ўқтамбек ташқари чиқиб, офтоба, дашнов олиб кирди. Дастлаб, Бозор имомнинг одига борди-да: «Қани, бува, марҳамат!» — деди паст товушда.

Бозор имом эғнидаги оқ желакнинг енглари хифсала билан қайирди, оёқларини орқароқ олиб эгилди-да:

— Бисмиллоҳир... Қуйинг, ўғлим, — деди жилмайиб, — умрингиздан барака топинг, болам. Кам бўлмаг. Топганларингиз яхши кунларга буюрсин, — қўлини ювиб бўлгач, яна дуо қилди: — Отангизга раҳмат, болам, тупроқ олсангиз, олтин бўлсин!

Ўқтамбек қўлга сув қуйиш қоидаларини тўла ўзлаштирган кўринади: ўнг қўли офтоба дастасида, чап қўли билан жўмрак остидан тутган, сувни шариллатмасдан секин қуюди, атрофга сачратмайди. Сачратса макруб бўлишини яхши билади. Қўлни уч марта ювдиргач, елкасидаги сочиқни тутди. Социқ оппоқ, топ-тоза.

Қодир раис қўлини ювиб бўлгач, ўзига тегишини сезса-да, тили учидагини айтди-қўйди:

— Ҳар кимнинг ўғли сизга ўхшасин!

Икки катта сирли товоққа ош солиб, ўртага қўйдилар. Гўшти Бозор имом тўғраб, иликли суякни Қодир раиснинг олдига қўйди.

— Буниси сизга! Қани, марҳамат!

Қодир раис унинг раъйини қайтармади. Қайтарганида маъно йўқ, иззат қиялти, шунисига шукур!

У не-не давраларни кўрмади. Ман-ман деганлар билан ёб-ичиб кетаверарди. Шароб чинни косаларда истёъмол қилинар, ҳурилиқолару ҳофизлар хизматида шай туришарди. Бир имоси, бир ишорасига муҳтож эди улар...

Қодир раис ошдан бир чимдим олиб оғзига солди, лекин ютолмади. Гўё томоғига суяк тиқилиб қолгандек эди. Боягина иштаҳаси карнай бўлиб турувди. Энди бу нима-си?

VIII

— Ош жуда зўр бўпти, мазза кип едик, — Бозор имом оппоқ сочиққа қўлини артаркан, Мош тентак бобога қараб деди: — Отангизга раҳмат, тақсир, ўғлингизнинг диди баланд экан!

Мош тентак бобо:

— Ош бўлсин, ош бўлсин! — деди жилмайиб. У беҳад хурсандлиги юз-кўзидан билиниб турарди.

Бехосдан мачит деразасига тош тегиб, чил-чил синди.

Бозор имом чўчиб сўради:

— Нима гап? Нима бўлди?

Мош тентак бобо ташқари қаради:

— Болалар бўлса керак!

Яна тош отилди: деразанинг иккинчи кўзи ҳам чил-чил синди.

Бозор имом:

— Қаранглар, ким экан у? — деди ўрнидан тураркан.

Ҳамма ташқари чиқди.

Текин дўкондор мачит дарвозаси олдида тебраниб турар, жигар тусли костюмининг ўнг ёнига лой теккан, қизил бўйинбоғи қийшайган, оқ кўйлагининг ёқаси ичига қатла-ниб қолганди.

Мош тентак бобо уни тергаган бўлиб деди:

— Уйингга кета қолгин. Эртага гаплашамиз.

Текин дўкондор оғзидан кўлик сачратиб сўкинди:

— Сан манга... манга начайник эмассан, тентак Мош!

Бозор имомнинг жаҳли чиқди:

— Уялмайсанми азиз даргоҳнинг деразасини синдиргани?

Текин дўкондор довдирай-довдирай уларга яқин келди:

— Сан... сан сассиқ чоллар, нега мани ғийбат қиласан-ла?! Мачитда ўтириб... хиқ-хиқ... ғийбат қилишга уял... уялмайсанларми?! Ундан... ундан кўра, кампирларингни овутиб... овутиб ўтирсайла бўлмайдами?!

Бозор имом:

— Хай, хай, тақсир, ким сизни ғийбат қипти? — деди аччиқланиб. — Бу ерда ғийбатчи йўқ!

— Ўзингни гўлликка солма, имом! — ўдағайлади Текин дўкондор. — Сени яхши биламан, сен ҳам бойваччалар минан иш кўрасан. Куф-суфга айтишса, биринчи бўлиб чопасан.

Қодир раис, сабри чидамай, ўртага тушди:

— Ҳов, ука, иззатингни бил, бобонг тенги одамларни ҳақорат қилиш — гуноҳ!

Текин дўкондор ердан лой олиб унга отди.

— Хотинбоз, ўргилдим сендақа намозхондан. Биринчи бўлиб, сени ҳуритиш керак бу ердан!

Икки йигит Текин дўкондорнинг қўлигидан олиб, кўчага судрашди. Қодир раис енгил тортди. У ёқамдан олади, дея чўчиган эди. Бу дунёда яхши-ёмонни тушунадиганлар бўлмаса, нима қилардик? Шуларнинг бориға шукр!

Текин дўкондор йигитларнинг қўлидан чиқишга уринди.

— Тўхта, ушлама мени! Қўйвор! Ман... ман бу ювиқсиз намозхонларга кўрсатиб қўяман. Мачит-пачити билан йўқотиш керак. Кейин... кейин ғийбат қилишмайди.

Бозор имом ичкари кирди, қолганлар ҳам унга эргашди.

Узоқдан Текин дўкондорнинг бақиргани ҳамон эшитилиб турарди.

Бозор имом:

— Оллоҳ таоло гуноҳларимизни кечирсин, — деди оппоқ соқолини силаб. — Текин дўкондор бизни беҳудага ҳақорат қилмади. Кимдир уни ғийбат қилган. Мачит — фа-ришталар макони. Жиндай ёмонлик уларнинг қаҳрини келтиради.

Яқин-орада Бозор имомни ҳеч ким бунчалик ҳақорат қилмаганди. Оппоқ ўсиқ қош-лари пир-пир учиб турар, юққа лаблари чўччайган эди. Аввал ўнг томонидигиларга, сўнг чап ёнидагиларга назар соларкан, «огоҳ бўлинг» мазмунида деди:

— Кўнглингиз мендан ранжимасин, тақсирлар, кимда-ким ғийбат истаса, бу ерга қадам ранжида қилмасин, камолат сари кетяпмиз, Ҳаққа етмоқчимиз, бу йўлда гуноҳга йўл бермайлик. Ақли-ҳушимиздан айрилиб, одамларга кулги бўлишдан Худонинг ўзи асрасин!

Қодир раис унинг кўнглини кўтариш учун деди:

— Эртага мен худойи қилсам, йўқ демасангиз!

Бозор имом «маъқул» дегандек бош ирғади.

— Кўнглингизда яхшилик юз очаётган бўлса, унга қарши бориб бўлмайди, тақсир!

— Намунча ташвиш-пашвишга тушиб қолдингиз? Бунчалик жонсараксиз, чол? — сўради кампири унинг олдидаги қоғозга, ундаги рақамларга кўз югуртираркан.

— Мачитга ош қилиб бермоқчиман, онаси, — жавоб берди Қодир раис. — Хисоб-китоб қилсам, яхшигина бозорчилик зарур экан. Қўй думбасидан керакми? Керак! Нўхат-чи? У ҳам керак. Зиратор ҳам зарур. Хулоса шуки, масаллиқ етарли бўлса, қулинг ўргилсин ош бўлади.

Кампири тўнғиллади:

— Пенсияга чиқиб, тиниб-пиниб қолармидингиз, деб ўйловдим!

Қодир раис заҳрини ичига ютди: қариганда ҳам зикналиги йўқолмади! Букрини гўр тузатади, дейдилар, бу мижгов кампир ҳам гўрда тузаладиганга ўхшайди. Илгари бир оғиз тўнғилласа, терисини шилиб оларди, энди навбат унга келганга ўхшайди: кўзига кўрсатяпти. Ҳозир оғриниш ўрнига маслаҳат берса бўлмасмиди?

— Кампир, кўпимиз кетиб, озимиз қолди, — узоқдан гап бошлади Қодир раис, — бугун бормиз, эртага йўқ. Нафас пуф чиқиб кетса, чўбир от тайёр, обориб тикишади.

— Эзмаланманг кўп! Нафасингиз кўрсин!

Қодир раис кампирининг бу зарбасига ҳам чап бериб, уни четлаб ўтишга ҳаракат қилди.

— Сан мани тушун, кампир, оғир дард танамни кундан-кунга кемириб боряпти. Қаердан ёпишди бу бало, ҳайронман. Хабаринг бор, дўхтирга учрадим, дори ичдим, фойдаси бўлмади, дардим баттар зўрайди. Чоллар даврасига қўшилдим, ҳар қалай, ўзимни ўзим овунтирялман. Қолаверса, кампир, чолларга қўшилмасам, моховга ўхшаб ҳаммадан ажралиб қоламан.

— Ман ош қиламан, мош қиламан, дейсиз, пулни қаердан топасиз. Озроқ харажат-маражат керакми?!

Қодир раиснинг кулгиси қистади. У ҳам ҳазил аралаш деди:

— Харажат-маражат чол-полингизнинг елка-пелкасида!

Кампири бу гал:

— Киноянгиздан айланай, гап-маптиям қотирасиз, — деди кулиб.

Қодир раис чарчаб келиб аччиқ чой ичгандек ҳузур қилди.

— Гап-папти биз қайтармасак, ким қайтаради?

— Яна эзмалик қиласиз-а, чол! Ман боғдан келсам, сиз тоғдан келасиз!

Қодир раис яна ҳазиллашди:

— Ман тоғдан келганман-да, кампир!

— Ҳай, ҳай, кўпам эзма-пезма бўлаверманг! Ошингизни пулидан гапиринг!

Қодир раис кампирининг олдида паст кетишни ўзига ор билиб деди:

— Бундан сан ғам ема, кампир! Чолингни ўзи хазина эмасми?

X

Оқшом борлиққа ним қора рўмолини ёпмоқда: ғадир-будир ўрқачли Ҳисор тоғлари шудгорланган кенг далаларга, жажжи қўлчаларини осмонга узатиб турган яланғоч дарахтларга мунғайиб қарайди. Хуфтон ёки шом рангларини тоғлар ҳам хушламайди, қорли тепалари доимо офтоб нурида олтиндек жилоланиб туришини ёқтиришади улар ҳам!

Қодир раиснинг назарида бугун қуёш марра сари тез югурди. Намозшомга яқин қолди. Эй, Худойим-ей, энди етсин мақсадига — ошни вақтида етказиб бормаса, шарманда бўлади.

Бир қорсон ош. Оғир. Ҳовли дарвозасидан чиққунча Қодир раиснинг нафаси бўғзига тикилди. Кучдан қолибди. Қани у қудрат? Қани у куч-қувват?

Дарвоза олдидаги тахта ўриндиққа қорсонни қўйиб, енг учи билан пешонасидаги терни артди. Мачитгача анча масофа бор ҳали. Қорсонни кўтариб боргунча она сути оғзига келади. Ҳазил эмас бу иш. Энди нима қилди-я?!

Қодир раис кун бўйи елиб-югуриб туз татигани йўқ, қорни ногора чалаяпти. Зигир ёғ димоғини қитиклайди. Ўрни бўлганда, қорсонни очиб, бир ошам оғзига ташлаб олган бўлар эди. Иложи йўқ-да, бу ер кўча, битта-яримта кўрса, уят қилади. Ҳалиям ақли кирмабди бу чолнинг демайдими?!

Қодир раис катта кўча томонга қаради. Кўча тепадан пастлаб юқори кетган: уйдум-чүкүр асфальт, ўнг томондан ариқ оқади, ариқ бўйлаб симёғоч ўрнатилган, ора-оралаб чироқ осиб чиқилган. Лекин зоғ ҳам кўринмайди. Зўр келганда, лаббай ҳам топилмай-ди-я!

Ош, зигир ёғ ҳиди яна димоғини қитиклади: сўлаги оқди, тамшаниб ютинди. У ошни пахта ёғида тайёрламоқчи эди, кампири уришиб берди. «Уят, — деди зориллаб, — уят, кимсан фалончи ҳасислик қилибди, деса яхшими? Бундай ўйланг-да».

Қодир раис ўйлаб кўрса, кампирининг жаврашида жон бор! Шу гап баҳона бўлди-ю, беш литрлик каталокни олиб районга тушди. Жалол ошнаси уйида экан, унинг обжувози бор, зигирёғ тайёрлайди, алдамайди, ишончли одам; ҳозирги кунда зигирёғ деб

олифни сотадиган қаллоблар борки, уларнинг қилмишларини эшитиб ёқа ушлайсан киши. Қўшни қишлоқдан бирови зиғирёғ ўрнига олифни ишлатиб куйиб қолди. Олифни қозонга солган заҳоти пуф этиб аланга олган ва чолнинг соқолига ёпишган. Бетовфиқлар. Худодан қўрқишмайдиям!..

Қодир раис мачитдан хуноб бўлиб қайтди. Уйга кирган заҳоти кампири аҳволини сезиб, хавотир аралаш сўради:

— Яна нима бўлди, дадаси?

Қодир раиснинг соқоли, киприклари, ҳатто қошлари йиғлади.

— Шарманда бўлдим, кампир, шарманда!

— Ошдан тош-пош чиқдимми?

Қодир раис кампирининг оғзидагини юлиб олди:

— Тош чиқса майлига эди. Лекин...

— Нима лекин?

— Эшиқдан кираверишда, ош тўла қорсон қўлимдан учиб кетса бўладими?

Кампири қурушган лабини тишлади.

— Ошни...

— Ошни ейишолмади. Лой билан битта бўлди.

Қодир раис сандалга оёғини тикди. Унинг юраги увушиб турар, қўл-оёқлари қалтираётган эди. Бу яхшилик аломати эмас. Уни аллақандай ҳадик қўрқувга солди. Бунча азоб, бунча уқубат! Кўтара олмаса-я!

— Чой-пой ичасизми?

— Шу пайтда томоқдан чой-пой ўтармиди? — Қодир раис ич-ичидан эзилди. — Бу азоблар охири гўрга тикмасайди.

XI

Эрталаб. Қор ёққан. Ташқари совуқ.

Кампири сандалга чўғ солди. Қодир раис йўталди. Ўпкаси ғижирлади. Бир неча кунки, у ётиб қолди. Афтидан, ўша кун и бўлган нохушликни кўтаролмади. Устига устак, мачитда кимдир: «Фалончининг луқмаси ҳаром экан, ёқмади», дебди. Бу таъна унга оғир ботди, юрагини сел қилиб юборди, жон бераётгандек тўлғонди, ўша кечаси, тикан устида ётгандек, безовталаниб чиқди. Боши игна санчилгандек азоб берди. Ошқозони, жигари оғриди. Энг ёмони «шарманда бўлдим, шарманда бўлдим», деб ўзини-ўзи қийнади. Тонгга яқин кўзи илиниб, туш кўрди. Катта олчипор илон бўйнидан бўға бошлади. «Тамом, тамом! — ўйлади қўрқувга тушиб. — Энди ўламан! Ажалим шундан экан!» У жон аччиғида бўйнидаги илонни итқитиб ташлашга ҳаракат қилди, аммо кучи етмади.

— Ҳай! Ҳай! Ҳай, дадаси!

Кампирининг овози эшитилди.

Қодир раис алаҳсираб кўз очди. Кампири бошида турар, ранги девордай оқарган эди.

— Одам ҳам шунақа бўладими? Ўтакамни ёрдингиз. Қилиғингиз курсин!

Қодир раис оғир нафас олди, ўпкаси ғижирлади, кўзлари қосасидан чиққудек олайди, юзи бўғриқди.

— Бундан кўра ўлиб кетсам бўлмайдимми?

— Унақа бемаза ният-пият қилманг, чол, ҳали кўрмагандай бўп кетасиз.

— Аҳволим оғир, онаси! Омад мендан юз ўгирганга ўхшайди. Анча вақтки, танамни номаълум дард эзиб келади. Шу кунлардаги азоблар ҳиқилдоғимга келди. Бозор имомни чақиртир, ёсин тушириб қўйсин.

Кампири бу сафар уни жеркиб ташлади:

— Совуқ нафасингиз курсин, илойим.

Қодир раис бошини сараклади.

— Ҳеҳ, нодон кампир! Бир умр мени тушунмадинг. Лоақал боқий дунёга кетишимдан олдин бир оғиз ширин сўзингни аямасанг-чи!

Дарвоза ғийқиллаб очилди.

— Қодирвой! Хо-о, Қодирвой!

Мош тентак бобонинг овозини эшитган кампири деди:

— Шу тентак-пентак бўлсаям, сиздан зўр! Қаранг, эрталабдан уйма-уй изғиб юрибди...

XII

— Касаллик ҳам меҳмон, Қодирвой, — деди Мош тентак бобо уни юпатиш ниятида. — Худо денг, Ўзи шифо беради. Кечаги воқеадан хапа бўлманг. Бозор имом айтди-ларки, ошнинг ерга сочилгани катта ризқ-баракадан нишона эмиш. Айниқса, гурунчининг мачит ҳовлисига сочилиши яхшилик аломати эмиш.

Қодир раис яна ўша гапини такрорлади:

— Бозорвой келиб ёсин-посин тушириб кетсин! Бир бало бўлса...

Мош тентак бобонинг пучуқ бурни керилди:

— Канака одамсиз, Қодирвой, ҳеч киши ҳам ўзига ўлим тилайдими?
Қуюқ яшилга бўялган дераза табақалари тарақлаб ёпилди, ташқарида кучли шамол турганди.

Кампири, қўрс эмасми, бирдан шанғиллади:

— Мияси айниб қолган бу чолнинг! Шундоқ қор-бўронли кунда ўлишни хоҳлаб қоптилар. Тавба!

Қодир раис ингради:

— Бедаво азобдан кўра, дунё асалга тўлган бўлсаям, ўлган маъкул!

Мош тентак бобо қўлини пахса қилиб деди:

— Битта ошни деб шунақа кулгили аҳволга тушиш уят эмасми?

Кампири яна шанғиллади:

— Бу киши уят-пуятни биладими?

— Агар шу нарса жуда зарур десангиз, Бозор имомни етаклаб келганим бўлсин, — деди Мош тентак бобо кескин оҳангда.

Қодир раис эзилиб деди:

— Ҳе-е, мияси айниган кампир, ман ўлай дейман-у, сен...

Мош тентак бобо:

— Икки қари бир-бирини шундай бемаза гаплар билан савалаб турса, уят эмасми? — деди уларни изза қилмоқчи бўлиб.

Қодир раис оғринди,

— Мен ўлай деяпман-у, сизлар гўдаклардек устимдан кулаяпсизлар!

Кечга бориб қор гупиллаб ёга бошлади. Қодир раиснинг аҳволи ҳийла оғирлашди: ўзининг ҳам, кампирининг ҳам бир ташвишига ўн ташвиш қўшилди.

Мош тентак бобо сўзининг устидан чиқди. Бозор имомни олиб келиб, ёсин туширтди. Бу томондан Қодир раиснинг қўнгли хотиржам тортди.

— Санжарни чақирдингми? Қаерларда юрибди? — сўради у хавотирланиб.

Кампирнинг жағи очилди:

— Булар бола бўлмади, бало бўлди. Эрталаб айтиб юборувдим, ҳалигача дараги йўқ!

— Келса айт, Азаматга хабар берсин. Содиққа ҳам хабар юборинглар. Балки жавоб беришар!

— Ўша аристонга-я! Жавоб-павоб беришмайди. Илҳақ-милҳақ бўлиб ўтирманг!

— Охирги кунларимда фарзандларим бошимда бўмаса-я, бу нима кўргилик?! Бу нима азоб-а?!

Қодир раис кўзини чирт юмди. Ёноқларидан ёш думалади.

— Мени-ку кўмарсан, кампир, — Қодир раис уҳ тортди. — Аммо сенга ким соҳиблик қиларкин? Ҳеч бўлмаса, битта қиз топсак бўларкан. Балки қизимиз сан билан манга меҳрибон чиқармиди?

— Унақа хомхаёлни миянгиздан чиқариб ташланг!

— Йў-ўқ, кампир, энди бепарво бўлолмаймиз. Энди бу ёғи оз қолди. Эл-юрт, маҳалла олдида шарманда бўлмайлик: пулни нима қиламиз?

— Бироз йиққан-тиққанам бор. Олиб берган билакузугингизни сотсам-потсам дейман.

— Майли, кампир!

— Ким сотиб бераркин?

— Мош тентак бобонинг катта ўғли жуда ақлли йигит. Ўшанга ишонса бўлади.

Кампири бу сафар инжиқлик қилмади.

— Майли, чол, сиз эркак кишисиз, биласиз яхши-ёмонни! Тентак бобо келса, маслаҳат солинг, билакузукни сотиб, пулини йиғиб-пиғиб қўяй!

XIII

Ташқарида тап-тап оёқ товуши эшитилди.

— Кимдир келяпти, — деди кампири ва ўрнидан туриб сандали устини тузатди.

— Қодирвой! — Мош тентак бобо овоз берди.

Кампири эшикни очди:

— Келинг, кираверинг.

Остонада, Мош тентак бобо билан, бошига эски пахмоқ телпак, эгнига пахталари чиқиб турган фуфайка кийган Санжар сўррайиб турарди.

— Кирсанг-чи, — деди Мош тентак бобо уни туртиб. — Сут совиб қолди.

Қодир раис бошини кўтарди. Ўғлининг озгин, қорайган юзига, тиришган пешонасига боқаркан, юраги бир орзиқди.

— Ўғлим, — беихтиёр чиқиб кетди оғзидан, — қани, кел!

Санжар онаси билан сўрашди:

— Яхшимисиз, момошка?

Қодир раис ўғлининг совуқ қотган қўлидан тутаркан, уни ўзига тортиб, бағрига босди: солярка, солидор ҳиди димоғига аллақандай хуш ёқди, ҳарқалай, ўғли ёнида, ҳеч бўлмаса қабрга қўяётганда бошида туради-ку!

Мош тентак бобо қўлидаги бир литрли банкани сандал устига қўйди.

— Иссиқ сут. Совумасдан қўйиб беринг!

Қодир раис соқолини силади.

— Раҳмат сизга! Мендан қайтмаса Худодан қайтсин.

— Дурустмисиз, Қодирвой? — сўради Мош тентак бобо.

Қодир раис қурушган лабларини тили билан ҳўллаб деди:

— Соат сайин мадор кетяпти.

Мош тентак бобо унга шифо тилади:

— Яратганнинг ўзи мададкор бўлсин, Қодирвой!

— Айтганингиз келсин!

— Ҳай, ман мачитга борай, Қодирвой, қайтишда қираман. Хизмат-пизмат бўлса тортинманг.

Қодир раис кампирига қаради: «Айтайми?»

XIV

— Кампир?

— Нима дейсиз?

— Оғзим тахир бўляпти. Олма ё анор йўқми?

— Анор-панор ҳам, олма-полма ҳам йўқ!

Қодир раис юзини девор томон ўгирди. Бемор кўнгли ҳар нарсага сув кетади. Мева-чева егиси келади кўпроқ. Эрталаб узумга кўнгли кетган эди. Энди бўлса анор-олмага интиқ: Э, Худойим-е, не кунларга қолди-я?! Бировни касал дейишса, бутун маҳалла, кишлоқ хабар олиб турарди. Неча кунки, кўрпа-тўшак қилиб ётибди, на қариндош-уруғ, на ёр-дўстдан хабар бор. Мош тентак бобо қайтишда қираман деган эди, нима бўлдикин?! Ё уни ҳам йўлдан урдиларми?!

— Мош бобо келмадимми?

Кампири энсаси қотиб сайради:

— Юргандир-да қайларда Бозор имомнинг думи бўлиб! Сиз билан нима иши бор. Вақтида сариқ чақалик ёрдамингиз теккан бўлмаса!

Қодир раис соқолини силади.

— Келаман деган эди, ўшанга сўраяпман.

— Кў-ўп жаврамай жим ётинг. Бош-шимни оғритманг, ўзим ҳам гавдамни зўрға кўтариб юрибман.

Кампирининг шарттакилиги, олди-орқасига қарамай жавраши Қодир раисни ўсал қилди. Касал ётибди, кўнгли яримта, деб ўйламайдиям! Ҳеч бўлмаса кўнглини ўкситмаса садағаси кетадими?! Тушунган кампир бўлганида, бир дона олма, анор топиб келарди. Кўни-кўшни, қариндош-уруғи йўқми?!

Қодир раис кўрпани бошига буркади. «Шу кунимдан кўра ўлганим яхши». Қаердан-дир бир садо келди: «Ўзингга ўлим эмас, соғлиқ тила».

Қодир раис титраётган қўллари билан қулоқларини беркитди. Ҳеч қандай гапни эшитишга тоқати йўқ. Дод, бу дунёдан!

Кампири зинқиллаб сўради:

— Чой ичасизми?

Қодир раис беҳол ғўнғиллади:

— Йў-ў-ўқ!

Зарб билан эшик очилди.

Қодир раис кўрпадан бошини чиқарди. Мош тентак бобоми? Йў-ў-ўқ, Санжар экан!

— Она, топдим. Хўп дейишди.

Қодир раис ўғлига қарамади. Кеча она-бола ташқарида анчагина ғивир-ғивир қилиш-ганди. Нималарнидир маслаҳатлашдилар. Унга оғиз очишмади. У ҳам ота, у ҳам одам-ку!

Қодир раис қўл силтади... «Э-э-э!»

Эшик тарақлаб очилди.

Қодир раис яна умид билан бошини кўтарди. Она-бола ташқарига чиқиб кетишаёт-ганди. Қодир раис ҳўрсинди. Майли, билганларини қилишсин! Мош тентак бобо келса, олма-анор келтириб беришини илтимос қилади, унинг қўлидан ҳар бало келади, йўқ демайди. Унга бир гап бўлганга ўхшайди, кимдир йўлдан урган шекилли. Кўнгли сезяпти. Ўшанда... очарчилик йиллари эди. Шу Мош тентак бобо укаси билан машоқ тергани чиққанди. Иккаласи ярим қопдан бугдойни кўтариб келаётганда, олдидан чиқди. Укаси кўрқанидан қопини ташлаб қочди. Мош тентак эса кўкрак кериб турарди. Қодир раис унинг башарасига қамчи солди. Мош тентак ўқ тегиб ярадор бўлган шердек ўкириб юборди.

Қодир раис туриб ўтирди. Ўшанда бекорга номаъкулчиликка йўл қўйган, халқни, бечораҳол кишиларни беҳудага қийнаган экан. Бугун тушуниб турибди. Маҳалла-қўй уни ажратиш ташлади, якка мохов бўлиб ётибди кўрпа-тўшакда! Кўнгли сезяпти, охир-оқибат бир фалокат юз беради.

— Ана, эшитдингизми? Ана! Билувдим-а! Айтишибдики, Мош тентакка айтишибдики, аҳмоқ-пахмоқмисан, ўша Қодирни орқасидан уйига борасан. У хотинбоз мохов-похов бўлиб ётавермайдими, дейишибди.

Қодир раиснинг аъзойи-бадани титради. Аччиқ гап кимга ҳам ёқади?

— Ҳа, ўл-ё, совуқ! — бақирди қақшаб. — Ундан кўра ўлдириб қўя қол! Олмами, анор топиб ке десам, садонг чиқмади. Бу менга совғангми?

Кампири инқиллаб-синқиллаб ташқари чиқди.

Қодир раиснинг юраги қаттиқ санчди, боши айланди. «Шум кампир бошимга етмаса гўрга эди». Шу лаҳзада кўнгли ширин чой кўмсади. Эҳ, ўша йиллар, раислигида бир оғиз буйруғига мунтазир бўлиб турганлар қанча эди, ширин чой нима, анқонинг уруғини деса ҳам топиб келишарди.

Қодир раис хавотир аралаш эшикка қаради.

Кампири қаёққа кетди, шу ҳолда ўлиб қолса, нима бўлади? Эл нима дейди? Ишқилиб, сабр берсин! Ўғиллари келишсин! Уларга насиҳат қилсин. Болаларим, элдан қолманглар, элдан ажралиб, менинг аҳволимга тушманглар. Эл-юртдан айрилишдан оғирроқ ташвиш, оғирроқ ғам йўқ, дея уларга панд-насиҳат қилсин, тўғри йўлга бошласин. Бу елкасидаги ҳам қарз, ҳам фарз!

У яна эшикка қаради. Девкампир қаёққа кетди? Бир қарасанг, ҳалимдек юмшоқ, бир қарасанг ундан заҳар аёл йўқ! Ишқилиб, қаттиқ гапирмадимми?

Қодир раис оёқларидан жон кетаётганини сезиб, яна безовталанди, умри хунук нихоя топмасмики? Э, Худо, ўзинг сақла бу ташвишдан!

— Чол? Чол? Ҳай, кўзингизни очинг! — Кампирининг хириллаган овози элас-элас қулоғига чалинди. — Тинчликми? Одамни юрагини ёриб юбордингиз-а! Қилингиз курсин!

Қодир раис инқиллади.

— Ман ўлай дейман-у, сан қарғадай қағиллайсан!

Кампири унинг зардасига эътибор бермади.

— Олма, анор олиб келдим. Туринг, чол.

Қодир раис ҳайратланди.

— Гулдек очиляпсан, кампир.

— Ҳазил-пазилниям биласиз-а, чол.

— Олмадан арчи. Оғзим тахир бўлиб кетди.

Кампири унинг орқасига иккита ёстиқ қўйди.

— Қаерингиз оғрияпти, чол?

— Оғриган жойимнинг тайини йўқ, кампир. Боя юрагим санчиди, бошим айланди, энди бутун баданим қизияпти. Болаларни чақириш керак. Кўзим очиқлигида уларга айтадиган гапларим бор. Мабодо, бу дунёдан кетсам, уларга айт, маҳаллага келиб қўшилсин. Яна айтки, мен кеч тушундим. Ҳаммасини айт. Неча кунки касалман, аммо ҳеч ким хабар олмаяпти. Тушуниб турибман, кампир, эл олдида гуноҳларим кўп. Чолларга қўшилиб, гуноҳимни юваман, деб ўйлагандим. Оллоҳга ҳам, одамларга ҳам бу ниятим ёқмади. Қаерга бормай, пешонам деворга тақ урилаяпти. Мачитга қатнаб, сал дардимни унутаётгандим, буни ҳам кўп кўрди Худо!

Кампири олма узатди.

— Манг, энг, иштаҳангиз очилади.

Қодир раис муштдек олмани бир-икки тишлади-да, қайтарди.

— Ўтмаяпти, кампир.

— Есангиз-чи!

— Йўқ, кампир, кўнглимни беҳузур қилди.

Кимдир йўталди.

— Биров келяпти, — деди Қодир раис ташқарига нигоҳ ташлаб.

«Оиладан омад кетса, қайтиб келиши қийин. Ҳар кимни, ҳар оилани бундан Худо асрасин!» Қодир раис эшикка илҳақ бокди. Азаматни ҳам, Санжарни ҳам соғинди, жуда соғинди. Кўриб қолса, армони йўқ эди.

Эркак кишининг овози эшитилди. Кампир:

— Вой, ўлмасам, вой ўлмасам! — дея йиғлаб товуш чиқарди.

Қодир раис сергакланди: «Яна нима бўлдийкин?»

Дарвоза гийқиллаб ёпилди.

Бир оздан сўнг бир нима гурс қулади, қарға қағиллади. Қодир раис бор кучини жамлаб оёққа турди. Хабар олай-чи, нима гап?!

Қодир раиснинг ўйлагани рост чиқди. Оиладан омад кетса, қайтиб келиши қийин. Фалокат устига фалокат рўй беряпти, бугун учинчи кун, кампири ётибди, ҳали ўрнидан кўзгалгани йўқ.

Қодир раис уҳ тортди.

— Шу азоб ҳам бормиди-я, кампир!?

Ўша куни ташқари чиқса, кампири айвонда чўзилиб ётибди. Хай, Қодирвой! Хай, бахти қаро одам-а! Унинг юраги чиқиб кетди. Нима бўлди? Келган ким? Нега бирдан кампири йиқилиб қолди? Кампирини бир амаллаб уйга олиб кирди. Судраб, худди ўликдек! Олиб киргунча, терлаб пишди, жони ҳиқилдоғига тиқилди. Юзига совуқ сув сепгач, кампири ўзига келиб, кўзини очди. Қодир раис хавотирланиб сўради:

— Нима бўлди, кампир? Ўтакамни ёрдинг-ку!

— Санжар, Санжар! — деди кампири гўлдираб. — Билакузук, пулни олиб... олиб кетувди. Сотиб-потиб...

Қодир раис тушундики, ўша куни она-бола гапни бир жойга қўйган: ўликликка йиғиб қўйган пулини ҳам, билакузукни ҳам Санжарга берган. Ҳамма бало Санжарда! У онасини авраган, алдаган, кўндирган-да, пулни олган. Маълум бўлдики, уйини мелиса босибди: ҳамма ёқни тинтиб чиқишибди. Келини йиғлаб айтиб берди. Санжар вокзал-да қора дори билан қўлга тушибди. Московга жўнаб турган экан. Ўша куни уйга келган участкавой экан; кампирга воқеани айтгану кетган. Ҳам ўликлигидан айрилган, ҳам хунук воқеани эшитган кампири тўсатдан келган зарбани кўтаролмай таппа йиқилган.

Наргиза овқат олиб кирди.

— Бува, бу сизга! — чинни косани узатди у. Уйни райҳон ҳиди тутди. Қодир раис хушбўй, қайноқ шовладан бир-икки қошиқ татиб кўрди.

Наргиза пиёлада зардоли шарбати олиб кирди.

— Бува, холам ичмасмиканлар?

Қодир раис қўлидаги косани сандал устига қўйди-да, кампири ёнига бориб, унинг бошини кўтарди.

— Онаси, бир хўплагин.

Кампири бехол инқилади.

Қодир раис зўрга бўлса-да, шарбатдан кампирига бир-икки қошиқ ичирди. Лекин, орадан бир дақиқа ўтар-ўтмас, кампири қайт қилди. Наргиза қўлидаги оқ рўмоли билан қайнонасининг оғзини артди.

Қодир раис лўқ-лўқ оғриётган бошини ушлади.

— Не кунларга қолдим-а, қизим. Ишқилиб қайнонангга бир гап бўлмасин. Санжар юрагимга доғ солиб кетди.

— Ҳасан носфурўшнинг ўғли йўлдан урди уни, — деди Наргиза. — Уйга келавериб қўймади. Олтмиш минг топгин, йўл пули бўлади, қорадорини Московга сотиб келамиз, уч-тўрт миллион ишлаймиз, депти.

Қодир раис бошини чангаллади:

— Воҳ, хом болам-а! Воҳ, тентак болам-а!

XVII

Тизза бўйи қор тушди. Бу яқин-орада чол-кампир бундан қалин қор кўрмаган эди.

Кампири оғир уҳ тортди.

Қодир раис пиёлада турган пахтани олиб, унинг оғзига сув томизди.

— Онаси, кўзингни очсанг-чи, кўрқитиб юбординг одамни.

Кампири лабларини ялади, бир нималар деб пичирлади.

— Эшитмаяпман, онаси, қаттиқроқ айт! Ҳаҳ, қарилик кўрсин-а!

Қодир раис ташқарига қаради. Дераза ойнасидан осмоннинг бир парчаси кўриниб турар, ҳаво очилиб кетган, юлдузлар чарақлайди, демак, қаттиқ совуқ бўлади, ишқилиб шундай кунда...

Кампири яна лабларини қимтиди.

Қодир раис унинг оғзига яна сув томизаркан, аъзойи бадани қалтираётганидан хуноби ошди, йиғлагудай бўлиб деди:

— Ҳаҳ, гофил банда-я, кўр кўзларинг энди очилди. Одамларни қийнаган, бировга яхшилик қилмаган гуноҳи кўп бандага қарилик роҳат-фароғати насиб этмас экан. Буни кеч тушундинг, Қодир, кеч!

Эшик очилди, Қодир раис бошини кўтарди. Олдинда Бозор имом, орқада Мош тентак боб кўринди. Улар ортидан келини Наргиза сариқ идишда бир нима кўтариб келарди. Эсли аёл, овқат бўлса керак, буғи чиқиб турибди.

Қодир раис ютинди. Кечадан буён туз тотигани йўқ. Худо етказди: мадад келди. «У дунёю, бу дунё қасамки, шу балолардан ўтиб олсам, хеш товариму маҳаллам аҳли оёғини ўпиб хизмат қиламан!»

Ташқарида шамол изиллайди.

— Киш қишлигини қилгани маъқул, — деди Бозор имом Мош тентак бобога қараб. — Бу эл-юртнинг ризқ-рўзи, дон-дуни, тақсир.

— Тўғри айтасиз, имом бува, — Мош тентак бобо қўлидаги тугунни чап ёнидан ўнгига олди, — шу ризқ-рўз Қодирвойнинг ҳовлисига ҳам насиб бўлсин!

Бозор имом оппоқ соқолини силади.

— Иншооллоҳ, тақсир!

Ҳамид Норкул

ШУ ВАТАННИНГ ТОМИРИСАН

ҲУРЛИК

*Қулларини қовуштириб
тикилади ҳурликка.
Томолмаган томчидайин
ҳайрон боқар борлиққа.*

*Эгарланган от сағрида
қотиб бўлди оққан тер.
Тангрим, энди бу ёғига
ўзинг улкан мадад бер.*

*Эрка елка тутган эли
ботирлари қўллагай.
Бирлашмасанг, эй элдошим,
биринг икки бўлмагай.*

*Шу Ватаннинг томирисан,
ўтмишинг бор аксингда.
Дарахтлардай уйғоқ бўлсин
ҳурлик сенинг кўксингда.*

ЎЗБЕКШОҲ ҚИЗЛАРИ

*Эртақ эрмак эмас кимки тушунса,
Жавоб бор замоннинг сўроқларига.
Бу кўҳна дунёни чархлаган кунлар
Суяниб яшайди чироқларига.*

*Қай эртақ ўқиманг, шоҳнинг қизлари
Шартсиз теккан эмас куёвларига.
Қанчаси чидолмай осилиб қолган
Синовага боғланган аёвларига.*

Сиз, асли ўзбекнинг шоҳ қизларисиз,
Қўл етмас юлдуздай нурланинг, торланг.
Бу юртнинг мард, жасур йигитларини
Синовга чақиринг, майдонга чорланг.

Ким сизни деса гар Ватан сўзидан
Оловдек чарсиллаб кўкарсин айтинг.
Элини таниса, кимлигин билса,
Кўзини кундадан кўтарсин айтинг.

Юз қадам наридан нишонга ол денг,
Кўзга кўринмаган юртфуруш кўзин.
Улуғ боболарнинг руҳин кўрсатиб
Сўранг, танирмикан шундан сўнг ўзин?!

Чиройи, касбию молу дунёси,
Ҳаммаси насибдур алқаса тақдир.
Белида белбоғи маҳкам йигитга
Малика бўлмоққа арзийсиз, ахир!

Авлодлар келмоқда, ёшлар ўсмоқда,
Ёруғ кун йўлларга нурлар илади.
Мардларни аслида оналар туғиб,
Сиздек маликалар ботир қилади.

МАНЗАРА

Мен кундузнинг ҳалол қизи—
шу кۈёшни севаман.
Ерга тушган нурларини
кипригимда юваман.

Ҳар тонг гۈё отилади
болам бўлиб бағримга,
Булут унга осилади
кўмилганча қаҳримга.

Кўзларимга яшираман,
қорачиғим чўғдайин.
Ниятимга ўқ узганга
қайтиб борган ўқдайин.

Кечалари юлдузлардан
кўйдим унга қўриқчи.
Ойдан унга ёқа кесди,
билдирмай тун — бичиқчи...

БУ ҚАДАҲНИНГ...

Бу қадаҳнинг заҳари бор,
Юрак, қўрқма, бўлгин тахт.
Ўтиб олсак бу кўприкдан
Нарёғида катта Бахт!

Бу қадаҳнинг шакари бор,
Юрак, шошмай ичавер.
Ўтиш шартмас кўприкдан ҳам,
Суви саёз... кечавер.

ЮЛДУЗЛАРИ...

Юлдузлари увол бўлди,
Кунлар эди қандайин?
Мендайини сен топмагин,
Мен топмайин сендайин!

Ўт ичида қоврилади,
Муҳаббат бир жондайин.
Мендайини сен топмагин,
Мен топмайин сендайин.

Хотиралар - тиғи ўткир,
Пичоқ тутган қиндайин.
Мендайини сен топмагин,
Мен топмайин сендайин.

Кўнгулга-ку тош отсанг ҳам
Кўтараркан тундайин.
Мендайини сен топмагин,
Мен топмайин сендайин.

Ҳижрон ўзи шеър аммо
Сўзи ўлган ундайин,
Мендайини сен топмагин,
Мен топмайин сендайин...

МЎЪЖИЗА

Душман отган оғир сўз нақ
кўкайимга осилди.
Юрагимнинг тубидаги
тош тағига босилди.

Юрагимни дарё қилдим,
бу дарёдан йўл чиқди.
Мўъжизанинг ўзи дедим,
тошни ёриб гул чиқди...

* * *

Қирларга қарасам кўзим қамашар,
Қаҳратонлар оппоқ чойшаб ёйсалар.
Билмам, бу аёзда ким қандай яшар,
Баҳорни кучоқлаб ухлар майсалар.

Сербўрон, гоҳ сокин ҳаёт наздида
Кунларим қартайиб бораётибди.
Баҳорни кучоқлаб, қорлар остида
Дардимни ёзмоққа чора ётибди.

* * *

Севгини энг азиз туйғумдир, дедим,
Асл ишқ олдида мен ҳам ким эдим?!
Бир ўтли нигоҳнинг дардида деманг,
Кўп куйиб йиғладим севаги ҳақида.

Оҳимга гул ёнди, япроқлар ёнди,
Кўксим ерга ботди — тупроқлар ёнди.
Қишларга қасдма-қасд соқов музларга
Ўт кўйиб йиғладим севаги ҳақида.

Ҳижрон чўғларига дилимни кўмдим,
Бир бор кўрмоқ учун кўзимни юмдим,
Туннинг сийнасидан сукунат соғиб,
Сўнг тўйиб йиғладим севаги ҳақида.

Бир бор кўрмоқ учун кўзимни юмдим...

* * *

Синфдош қиз, тийра қош қиз,
Қаро кўз, зулфи қўнғироқ.
Энди қачон учрашамиз —
Жаранглар сўнги қўнғироқ.

Бунча ҳам аччиқ шодлик бу,
Бунчалар ширин айрилиқ.
Энди ҳаёт — тезоқар сув,
Боқмагай ортга қайрилиб.

Хайр мактаб — нурли маскан,
Сен биздан ҳам қолаясан.
Синфдош қиз, қўнғироқмас
Юрагимни чалаясан.

Бу жарангда синиб борар
Болаликнинг шодон саси.
Елкамизга миниб борар
Минг ташвишининг минг эркаси.

Оқимларда оқиш энди,
Ким ўзарга чопиш энди.
Танаффуссиз мактаб мағзин
Қўнғироқсиз чақиш энди.

Хайр мактаб — нурли маскан,
Сен биздан ҳам қолаясан.
Синфдош қиз, қўнғироқмас
Юрагимни чалаясан.

Кувондиқ Сиддиқ

ҲИЖРОН
ЧЎҒЛАРИГА
ДИЛИМНИ
КЎМДИМ

Қафасни кўтариб учса бўлади...

ШАВКАТ РАҲМОН

Баҳормиди, ё куз маҳали,
Қачон бўлдинг қалбимда пайдо?
Ун олтига тўлмовдим ҳали,
Кўшни қизга бўлганда шайдо.

Висол сари анча олис йўл,
Гул сочса ким, кимдир тош қалар.
Қалби — қалбим, сен эҳтиёт бўл,
Севолмаслар мендек бошқалар.

О, муҳаббат, қиёмат дўстим,
Садоқатинг қурбони бўлай.
Мен-ку сенинг бағрингда ўсдим,
Ўлсам сенинг бағрингда ўлай.

О, муҳаббат! Бир қучоқ тилсим,
Шоҳ-гадони айлаган сархуш.
О, муҳаббат! Сен — ўз қафасин
Даст кўтариб учган ўжар қуш.

* * *

«Ёр-ёр» ёрар юракни,
Ёниб борар келинчак.
Зор-зор, зор-а, аҳдидан
Тониб борар келинчак.

Алами бунча оғир —
«Милт» этди кўзимда ёш.
Севмоқ шунчалик, ахир,
Тарк этма энди, бардош.

Бир кўришга ошиқсам
Мен ҳар кеча сой кеча...
Ҳаммасин «чув» тушириб,
Не куласиз, ҳой, кеча?!

Қани тушинг ўртага,
Тоғ тойчоғи «от» бўлди.

Йиғилари жўртага
Биз севган ёр ёт бўлди.

Қоши қалдирғоч қанот,
Қоқманг қанотингизни.
Биз кечикдик, энди сиз
Қамчиланг отингизни.

Юринг, бу боғда бизга
Қолмагандир муҳаббат.
Биз сойларга оқизган
Олмалардир муҳаббат.

«Ёр-ёр» ёрар юракни,
Ёниб борар келинчак.
Зор-зор, зор-а, аҳдидан
Тониб борар келинчак.

* * *

Алиф майсаларни ўқиб бораман,
Соғинч томчиларин тўкиб бораман,
Бир қучоқ меҳрга чўкиб бораман,
Ҳар сафар бағринга қайтсам, Қўшработ.

Сендан олисда бахт бирров кўринди,
Дўст деб ахтарганим биров кўринди,
Сочида бир тутам қиров кўринди,
Онам кўшигида байтсан, Қўшработ.

Йўллар қирларингни тилиб боради,
Турналар арғамчи илиб боради,
Қор баҳор ҳажрида эриб боради,
Умримда энг гўзал пайтсан, Қўшработ.

Булбуллар уялди Эргаш бахшидан,
Равшан Файз сир очди кўнгул нақшидан,
Мадад бўл, қизғониб ёмон-яхшидан,
Энди мен сенга шеър айтсам, Қўшработ.

* * *

Кўзларингни юмгил, кўзга айлансин кўнгул.

ЖАЛОЛИДДИН РУМИЙ

*Оппоқ тонгмиш атроф осуда,
жилваланармиш гуллар
гоҳида,
учиб қолар эмиш қушлар,
жаннат эмиш гўё
деразамнинг ортида дунё...
Дунё...
«Кўзларингни юмгил,
кўзга айлансин кўнгул...»*

* * *

*Ярим кеча,
ой балқиган осмонда,
ўша дамда,
сен бўлмадинг
ёнимда,
заҳар бўлди тотиганим.*

* * *

*Яна севиб қолдим, севмай десам ҳам,
Кўзларимни ўйиб ташлагим келди.
Сиз ўтиб кетдингиз бепарво, беғам...*

*Азизам, бир марта сўзланг менга ҳам,
Ҳеч қурса қўлингиз тутай ийманиб.
Сиз айтинг, бошимни элтайин дорга,
Ҳаммадан баландда ўлай қийналиб.*

*Барибир раҳмингиз келмайди сизни,
Севмайин юракка наштар қадайсиз.
Балки севсангиз ҳам, яшириб кўзни
Кетасиз, биладан ёлғиз яшайсиз.*

*Яна севиб қолдим, севмай десам ҳам,
Кўзларимни ситиб ташлагим келди.
Сиз ўтиб кетдингиз бепарво, беғам...*

* * *

*Баҳор,
сенга узоқ талпиндим.
Мана, яна сенга етишдим,
қалбим ўрик бўлиб гуллади,
тағин гулдек нурга чўмилдим.
Бахтим шулдир, балки менинг*

Акмал Икромов

ЎЛДЕК НУРГА ЧЎМИЛДИМ

Акмал Икромов 1977 йил Самарқанд вилоятининг Пахтачи туманида туғилган. Ҳозирги кунда, Республика рассомлик коллежининг кулолчилик бўлимида ўқишда. Мен унга адабиёт фанидан дарс бераман. Бир куни менга ийманибгина шеърларини олиб келди. Маза қилиб ўқидим. Қўлимдан келганича маслаҳатлар бердим. Яхши ниятлар билан «Шарқ юлдузи» оstonасига қадам қўйдик. Мен Акмалжонга шеърятнинг минг бир азобли туғёнларию рангинкамон сەҳрли оламига бутун борлиги билан сингиб кетишини тиламан.

ГАВҲАР НОРМАТОВА,
Ўзбекистон Ёзувчилари уюшмаси
аъзоси

қувончим,
умримнинг маъниси,
шодлигим шулдир.
Билмадим,
дунёда менинг
охирги манзилим
гулдир.
Шукр, мана гулга етишдим.

* * *

Содда эдим,
ҳар кун алдайверди одамлар.
Ҳеч кимга айтмадим ичимдагини
яшайвердим ўз ёғимга ўзим қоврилиб.

* * *

Яхши-да туннинг борлиги,
акс ҳолда,
мазмун бўлмасди яшашдан.

* * *

Қўлимда бир даста гулим йўқ,
Узрим бор онажон тилимда.
Айтолмай ўксиган дилимда,
Бир даста гулим йўқ қўлимда.

Туғилган кунингиз бўлса ҳам,
Кўп такрор келса ҳам сиз учун,
Тутмадим бир даста гул нечун,
Йиғлайин изиллаб мен бугун.

Онажон қўлимда гулим йўқ,
Ийманиб яшайман боришга,
Соғиниб, соғиниб, соғиниб...

✓

Қудрат Дўстмуҳаммад

Ҳикоя

У саҳрода бир ҳушидан кетиб, бир ўзига келиб ётаркан, ит овозини эшитди. Миясининг қайсидир ҳужайраси: «Ўлимдан олдин шунақа бўлади, ғалати овозлар қулоққа чалинади», дегандай бўлди. Шу сабаб вовуллашга эътибор қилмай ётаверди. Жудаям узоқдан келди бу товуш. Эҳтимол, мияси қизиганидан ичида нимадир зинғиллаб кетгандир?

Ҳа, шундай бўлиши керак. Офтоб ғазаб отига минган, бор кучини битта нуқта — унинг бошига тўплаб ураётибди.

«Тавба! Қуёшнинг мендан бошқа иши йўқми?»

Боягина уни бинойидек ҳимоя қилиб турган бир тутам янтоқ ҳеч нимага арзимай қолди, салгина бўлса ҳам қуёшдан сақлашга ожиз. Қайтанга, гавдаси остидаги қумларга мазза, аёвсиз жазирама тиглардан панароқда. Барибир, ерга бериб ётган қўраклари чунон қизиб кетдики!

Ташналик, очлик, қуёш ва қумнинг олов тафти, мадорсизлик...

Яна вовуллаш! Энди қаттиқроқ! У уйқудан уйғонгандек бирданига ўзига келди ва бошини шартта кўтарди: «Қаёқдан келдийкин товуш?»

У қулоқларини динг қилиб турган пайтда итнинг жуда яқин ерда ҳурганини эшитди ва ўзини ҳам кўрди. Севиниб кетганидан нимадир деб бақирди, ўрнидан туришга интилди. Туролмай, судралди.

Майли, судралса ҳам майли! Худога шукр, шу дақиқага ўлмай етишди, энди ажал чангалидан қутулиб қолади. Ҳадемай итнинг эгаси от чоптириб ёки туя миниб келади.

— Вовуллайвер, итжон! Овозинг мунча ёқимли, умидбахш! Сен бўлмаганингда одамлар мени кўрмай ўтиб кетишлари мумкин эди. Раҳмат, сенга!

Ит унинг миннатдорлигига парво қилмай вовуллади. У бундан хафа бўлмади, аксинча, севинчдан йиғлаб юборди.

Во ажаб! Кўзёшлари қуриган. Бир томчи сувга зор қақшаб ётган аъзойибадан қайдан нам чиқсин?

Судралишдан фойда йўқ, ҳозир одамлар етиб келишади.

Тўхтади, юзини кафтларига қўйганча хўнграб йиғлади. Ит яна бир-икки вовулладию гойиб бўлди.

Ха, ақлли жонивор-да! Эгасини бошлаб келгани кетди. Худого шукр!
Кутди. Бир неча итнинг овози келиб турибдию одамлардан дарак йўқ. Итнинг ўзи ҳам кўринмаяпти.

У охириги кучини тўплаб, ҳозиргина ит турган тепаликка қараб судрала кетди. Қанча вақт судралди, билмайди. Вақт тушунчаси бу саҳройи кабирда йўқолиб қоларкан. Тепаликка боргунча у бир неча марта қичқирди:

— Хо-ой, одамлар! Қутқаринглар!

Товуш бериш ҳам одамнинг қувватини оларкан-а!

Тепаликка аранг етиб келди ва кўзига ташланган манзарадан ўтақаси ёрил-гудек бўлиб, ўрнидан туриб кетди. Куч қаёқдан келди, ўзи хайрон. Икки қадам ташлади-ю, қумга муккасидан йиқилди. Оғзи-бурнига қум тўлсаям яна бош кўтариб қаради: бир чақиримча наридан карвон ўтиб борарди.

— Хо-хо-о-ой, одамлар! Бу ёққа! Бу ёққа қаранглар! Қутқаринглар!

Шу тобда рўпарасида яна бир ит пайдо бўлди. Каттакон! Боягидан баҳайбат! Важоҳат билан ириллаб, унга томон ташландию, икки қадам нарида оёқларини тираб туриб олди-да, вовуллашверди.

У қўрқиб кетди. Нима қиларини билмай, мажолсизгина: «Қутқаринглар!» дея ёлворди итга қараб. Шунда беихтиёр қўлини чўзувдики, ит бир ҳамла билан қўлини узиб олишига сал қолди.

Қараса, бўлмайдиган, ит гапга тушунмаяпти. Кўзларини мўлтиратди, зора ит шу маънони тушунса!

Одам жим бўлиб қолганини кўриб, ит шаштидан тушди шекилли, карвон томонга қайтиб кетди.

— О-оҳ! Ўлдим!

Ит узоқлашиб, карвон ўтиб борарди. Узу-ун карвон! Ўркачига сув тўла меш-ларни, озиқ-овқатларни ортиб олган туялар бир маромда чайқалиб-чайқалиб бораёпти. На туяларнинг устида, на ён-верида одамлар кўринади. Ҳеч ким йўқ! Ҳар томонда итлар, ўз тилларида бир-бирларига хабар бериб, хабар олиб югуришади. Захматкаш туялар эса уларнинг измидан чиқмай, сукут сақлаб, оғизла-ри кўпириб боришади.

У кўзларига ишонмади.

«Йўқ. Бу карвонда менга қайрилиб қарайдиган кимдир бўлиши керак. Наҳот-ки, одамлар бутун бошли карвонни мана шу жониворларга топшириб қўйишган бўлса?!»

Умид билан сўнги кучларини тўплади. Ўладими-қоладими, худди шу дақи-қалар ҳал қилади. Тезроқ илгарилаш керак. Тезроқ! Карвон узоқлашиб кетмаси-дан! Қани энди, тура солиб, югуриб кетса! Карвонга етиб бориб, бир кимсани топса, ухлаб қолган бўлса, бақириб-чақириб уйғотса! Бу хатарли йўлдан қай-тинглар, акс ҳолда бизга ўхшаб абгор бўласизлар, деса!

Туялардан бир нечаси уни сездиган, сўлиқ ортидан кўпик сачратиб, бир-бири-га ўқиришди, аммо итларнинг ҳуришидан қўрқиб, юришдан тўхташмади, ҳайқи-риғига жавоб беришолмади.

У ўрнидан туролмади-ю, эмаклай бошлади.

Нариоқ борганида карвоннинг думидаги кўриқчи ит сезиб қолди. Уни кўриб тўхтади. Боягиларга ўхшаб ақилламади, гапга тушунадиган кўринади. У «Баҳ-баҳ!» деб қўли билан имо қилган эди, итнинг сарғиш кўзлари хунук ёнди, тум-шугининг қора «туғмаси» бир-икки қимирлаб, қараб тураверди.

— Баҳ, Қоплон!.. Қоплон!.. Олапар!.. — Ит турган жойида ириллай бошлади. — Бўрибосар... Баҳ-баҳ!..

Энди ит қозикдай тишларини, қип-қизил милкларини кўрсатиб, қўрқинчли ириллади.

У, тавба қилдим, дегандай, индамай қўя қолди. Карвонга яқинлашиб бўлмас экан, ёрдам келишидан ҳам умид йўқ...

У, бир сиқим қумни ит кетган томонга отди-да, мукка тушганча хўнграб юборди.

Вовуллашлар узоқлашиб борарди...

5606

«Умид қанот

бағишлайди...»

Олим Девона XIX аср ўзбек мумтоз адабиётининг вакилларида бири. Шоирнинг ҳаёти ва ижоди тўғрисида маълумотлар кам.

Ўзбекистон Фанлар Академияси томонидан чиқарилган Шарқ қўлёзмалари тўпламининг (1964 йил) VII жилдида Олим Девонанинг манғит амирларидан бўлмиш Амир Музаффар (1860—1885 йиллар) ҳукмронлик қилган даврда, амирликда мирохўр лавозимида хизмат қилган сипоҳилардан эканлиги тўғрисида ҳамда шоирнинг «Равзаи асрор» номли асари борлиги ҳақида умумий маълумот берилган.

Бундан ташқари Ўзбек Қомусининг VIII жилдида шоирнинг ҳаёти ва ижодий фаолияти хусусида қуйидаги фикрлар баён қилинган: «Олим Девона (Каломий, 19 асрнинг иккинчи ярми, Шаҳрисабз) — ўзбек шоири. Бухорода ҳоким саройида хизмат қилган. Олим Девонанинг ғазал ва мухаммаслари баёзлар орқали етиб келган. Навоий ғазалларига боғлаган мухаммаслари халқ орасида кенг тарқалган. Олим Девонанинг йирик асари «Юсуф ва Зулайҳо» достонидир».

Хуллас, юқорида қайд этилган икки манбадаги маълумотларни ҳисобга олмаганда, академик Ботир Валихўжаев ўзининг «Ўзбек эпик поэзияси тарихидан» асарида таъкидлаганидек, Олим Девонанинг «ҳаёти ва ижоди адабиётшуносликда ҳали ўрганилмадигина эмас, ҳатто унинг номи ҳозиргача номаълум бўлиб келмоқда».

Олим Девонанинг ҳаёти ва ижодий фаолиятига оид ноаниқликларга шоирнинг «Равзаи асрор» достонидаги фикрлар бирмунча ойдинлик киритади.

«Равзаи асрор» достони 9058 мисрадан ташкил топган. Ҳажман анча катта бўлган бу асардан аниқланадиги, Олим Девона Бухоро амирлиги тасарруфидаги манзилда туғилган. Дастлабки маълумотни масжидда олган, кейинчалик Самарқанд, Бухоро медресаларида ўз билимини такомилга етказган. Амирликда мирохўр мансабини эгаллаган. Бирмунча вақт масжидда имомлик қилган. Араб, форс-тожик тилларини яхши билган, асосан ўзбек тилида ижод қилган.

Шарқ адабиётида кенг тарқалган Юсуф қиссаси мавзудида қалам тебратган Олим Девона ўзининг «Равзаи асрор» достонини Абдурахмон Жомий ва Нозим Ҳиравийнинг «Юсуф ва Зулайҳо» асарлари таъсирида яратганлигини таъкидлаган.

Салафлари изидан бориб, ҳазрати Юсуф ҳақида қисса яратиншдек шарафли ишга қўл урган шоир зиммасида юксак масъулият, машаққат турганлигини қалбдан ҳис қилган:

Сохла тилинг Олими Девонасен,
Мунда агар тойса тилинг ёнасен.

Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар хазинасида сақланаётган, 6311 рақам билан қайд этилган баёзда, Олим Девона қаламига мансуб асар бор. Шунингдек, мазкур баёзга Олим Девонанинг Алишер Навоийнинг «Ўлтурғуси» радибли ғазалига боғлаган мухаммаси ҳам киритилган. Алишер Навоий ғазалининг руҳини чуқур англаган Олим Девона унинг моҳиятига мос оҳанг топган. Шоир қўллаган чиройли ташбиҳлар, ажойиб иборалар Алишер Навоий ғазалидаги сирли ва сеҳрли қирраларни очиш воситасига айланган.

Ҳозирча Олим Девонанинг «Равзаи асрор» достони ва ушбу мухаммаси борлиги аниқланган.

Бир ишонч кўнгулга таскин беради, бир умид қанот бағишлайди. Қайси бир қувончли кунда Олим Девонанинг бошқа асарлари ҳам топилса ажаб эмас.

Исмаи Санаев

АЛИШЕР НАВОИЙ
ҒАЗАЛИҒА МҲАММАС

Олим Девона
Қаломий

Сахро ғизолин ул пари айлаб шикор ўлтурғуси,
Майхона сори май ичиб ҳар кимки бор ўлтурғуси,
Бу навъ анга ҳар кимга ким бўлса дучор ўлтурғуси,
Бир кун мени ул қотиле Мажнуншиор ўлтурғуси,
Усрук чиқиб, жавлон қилиб девонавор ўлтурғуси.

Майдон аро жавлонидин гулгун саманди қолса ҳам,
Нозик билоки ишқ билан қатл айламакдин толса ҳам,
Парвоси йўқ бечоралар бир заҳм ила қийнолса ҳам,
Гар заъф ила ожизлигим кўнглуга раҳм солса ҳам,
Бошимга етгач, секратиб беихтиёр ўлтурғуси.

Бўйла оғзи рамзидин кўнглумда мавзун фикр эрур,
Рухсори узра холу хат нун сурасидин зикр эрур,
Бухудлиғим айб айламанг, ишрат майидин бикр эрур,
Васли аро гар еткурур кўнглумга беҳад шукр эрур,
Чун қолсам андин бир замон ҳижрони зор ўлтурғуси.

Майхона сори судрабон келтурмасанг, эй муғбача,¹
Мискин кўнгулни лутф ила тўлдурмасанг, эй муғбача,
Бўйинг закотин май билан еткурмасанг, эй муғбача,
Дайр ичра мен дилхастани ранжи хумор ўлтурғуси.

Бўлди кўзумга жилвагар ул қомати наврастаким,
Май тобидин терлаб юзи айлаб хиром оҳистаким,
Бодом қабоғи устида қошлар кўруб пайвастаким,
Ошиқ бўлурда билмадим мен нотавони хастаким,
Ҳажр ўлса ғам куйдирғуси, васл ўлса ёр ўлтурғуси.

Келганда чавгон боз ул теғи хоросиғаким,
Отланса бурқа ташламай рухсори зебосиғаким,
Киприк ўқини боғлағай икки қоши ёсиғаким,
Майдон аро эй аҳли дин, кирманг томошасиғаким,
Юз кўрмайин ул кофири чобуксувор ўлтурғуси.

Базм ичра нуш этмиш қадаҳ ул мўл очибдур оразин,
Ёхуд паришон даврида сунбул очибдур оразин,
Ё Олими Девонадек бир қул очибдур оразин,
Дерлар Навоий қасдиға бир гул очибдур оразин,
Кўргунча они, войким, юз хор-хор ўлтурғуси.

¹ Ушбу банддаги бир мисрани ўқиш иложи бўлмади. Тайёрловчи.

Ҳомер

Одиссейнинг саргузаштлари

БИРИНЧИ ҚЎШИҚ

- Сўйла, Муза, ул омилкор эр ҳақида менга ҳикоят,
Қайсики, ҳур ва муқаддас Трояни айлаб хароба,
Жаҳон кезд, кўрди не-не одамларни, таомилларни.
Ўз жонини сақламоқ ва ҳамроҳларин ота юртига
5 Эсон-омон етказмоқ-чун денгизларда азоб чекди у
Ва лекин минг уринса ҳам асролмади ёронларини:
У нодонлар олиймақом Ҳелиосга шаккоклик қилиб,
Ўтлоқдаги унинг қудсий буқаларин едилар сўйиб.
Бошларига бало бўлди уларнинг бу кори-бадлари.
10 Шу ҳақда сен бир нима де, Зевс қизи, латифа Муза.
Унинг жангдан омон чиққан сафдошлари, қуролдошлари*
Денгиз сузиб, аллақачон юртларига етиб олганди,
Вале ёлғиз шу йигитни завжасидан, ўз ватанидан
Жудо айлаб, асраганди теран, улкан ғорнинг қаърида
15 Маъбудалар маъбудаси мунаввара санам Калипсо,
Эрим бўлсин, дея. Аммо зое кетди ҳаракатлари.
Бу орада йиллар ўтиб, тангриларнинг инояти-ла
Унинг она Итакага қайтадиган пайти ҳам келди.
(Ва лекин у ўз хешлари давраида мусибатлардан
20 Ҳалос бўла олмади ҳеч). Гарчи ҳамма боқий тангрилар
Раҳм қилган бўлсалар ҳам Одиссейга, лекин Посейдон
Бир лаҳза ҳам тўхтамади паҳлавонни таъқиб этмоқдан.
Қув Одиссей йўлга чиққан чоғда қаҳҳор тангри Посейдон
Занжийларнинг бир қисми кун ботарда ва яна бир қисми

* Ушбу белги қўйилган сўзлар ва ибораларга дostonда учраш тартиби бўйича қўшиқ охирида изоҳ берилган.

- 25 Кун чиқарда бўлган олис ўлкасида ишрат қуларди,
У ерда у ерли халқдан ҳекатомба* (бўрдоқи қўйлар
Ва буқалар) ундиргани борган эди ўз одатича.
Бу аснода тўйланганди Зевс қошига ўзга тангрилар.
Боқийлару фокийларнинг падари Зевс суҳбат қуларкан,
- 30 Хаёлидан кетмасди ҳеч Агомемнонзода Орестнинг
Қўли билан ўлдирилган бадкор Эгист. Олимпик тангри
Шуни ўйлаб, боқийларнинг даврасида бир калом айтди:
«Ажаб! Нечун ҳар бир ишда бизга айб қўяр бандалар?
Худолардан эмиш ҳамма бало-офат, ахир, ўзлари
- 35 Эмасми шум балоларга дуч келувчи телбалик қилиб?»
Эгист ҳам шу: Агомемнон ватанига қайтган ҳамона
Дарров уни қатл этдию хотинига ўйланиб олди.
Биларди-ку оқибатин — биз Аргускуш маъбуд Ҳермесни
Юборгандик ҳузурига: «Эгист, зинҳор Агомемноннинг
- 40 Жонига қасд қила кўрма, хотинига ўйланишдан ҳам
Ўзингни тий, зеро Орест балоғатга етиб, меросхўр
Сифатида ватанига қайтганида сендан ўч олгай» —
Дея огоҳ қилганди у. Кор қилмади Ҳермеснинг гапи.
Эгист қулоқ салмади ҳеч унинг эзгу насиҳатиға
- 45 Ва оқибат, қилмишиға яраша у олди жазосин.
Деди шунда Зевс қизи Афина ўз бузрукворига:
«Эй отажон, эй Кроннинг қодир ўғли, олий ҳукмдор,
Гапинг тўғри, сазовордир Эгист шундай жазога илҳақ!
Ким ёвузлик қилса, шундай ҳалокатга учрар муҳаққақ!»
- 50 Лекин ҳозир Одиссейнинг шум қисмати эзур қалбимни.
Кўндан бери у юртидан, хешларидан жуда йироқда,
Денгизнинг қоқ киндигида,* соҳилини тўлқин ялаган,
Ўрмонзорли бир оролда денгиз туби асрорларидан
- 55 Воқиф бўлган ва бир ўзи маҳобатли устунлар ила
Кўк гумбазин тираб турган мард Атлантнинг қизи Калипсо.
Бу ҳур санам маккорлик ва сеҳр ила хушомад қилиб,
Одиссейнинг хаёлидан ўчирмоқчи бўлар юртини
Вале шўрлик йигит йиғлаб, кошки эди юртим қорасин
- 60 Узоқдан бир кўриб ўлсам қолмас эди армоним, дейди.
Наҳот унинг бу ноласи ачитмаса юрагингни ҳеч?
У Троя заминида, бандаргоҳда сенга бағишлаб
Қурбонликлар қилганди кўп — наҳот кўнглунг тўлмаган бўлса,
Сўзла менга нечун ундан дарғазабсан, эй Крон ўғли?»
- 65 Бузург тангри Афинага шундай дея қилди эътироз:
«Кўп аломат сўзлар учди, қизим сенинг дудоқларингдан.

УСТОЗГА ТАЪЗИМ

Андерсен, Шарл Перро эртаклари, Даниэл Дефо. Жонатан Свифт, Бальзак, Диккенс, Жюль Верн, Жек Лондон, Виктор Гюго, Стендал, Тургенев романлари, Эсхил, Софокл, Эврипид, Шекспир, Бомарше, Мольер драмалари, Низомий, Деҳлавий, Жомий, Навоий, Руставели достонлари, Марк Твен, О'Генри, Мопассан, Стефан Цвейг, Оскар Уайлд, Жуброн Халил ҳикоялари — жаҳон бадиий маданиятининг шу каби хазиналарисиз инсоният маънавияти анча қашшоқлашиб қолган бўлур эди.

Ўз қадрини билган, нафосатни нозик ҳис этувчи ҳар бир халқ бу асарларни бадиий таржима усталарининг олий ҳиммати ва чеккан заҳматлари туфайли она тилида ўқиб, руҳиятнинг чексиз ва сирли оламларини кашф этадилар.

Бу машаққатли ва шарафли ижодий изланишларда Абдулла Қаҳҳор, Миркарим Осим, Мирзакалон Исмоилий, Наби Алимӯҳамедов, Одил Шаропов, Зумрад, Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов, Иброҳим Ғофуров, Холида Аҳорова, Кибриё Қаҳҳорова, Мирзиёд Мирзойилов, Миад Ҳакимов хизматларини ҳам халқимиз унутмайди.

Минг-минг, миллион-миллион китобхонлар Жованни Боккаччонинг «Декамерон» асаридаги гоҳ қувноқ, гоҳ маънос ҳикояларни ўқиб, ажойиб-ғаройиб воқеалар билан танишиб, бир олам

- Нечун мен ул тангримонанд Одиссейни — бандалар ичра
 Ҳам идроки, ҳамда боқий маъбудларга ихлосмандлиги
 Кўп зиёда бўлган машҳур паҳлавонни унутарканман?
 70 Йўқ! У билан адоватда зилзилакор Посейдон фақат.
 Қув Одиссей бир кўзли дев Полифемнинг кўзин кўр қилиб,
 Посейдоннинг ғазабини қўзғаб қўйди (зеро бу девни
 Поёни йўқ шўр денгизнинг ҳукмдори Форкнинг қизи
 75 Ҳур Фооса туққан эди теран ғорда Зилзилакордан).
 Посейдон қув Одиссейни маҳв этолмас, чорасизликдан
 Денгизларда қувар мудом, Итакага яқин йўлатмай.
 Келинлар, биз ватанига қайтармоқни ўйлаб кўрайлик
 Одиссейни, Зилзилакор ғазабидан тушмоғи лозим,
 Ахир, тоқай довлашади бизлар билан бу қаҳқор маъбуд?»
 80 Деди шунда Зевснинг шаҳло кўзли қизи дилбар Афина:
 «Эй падарим, ҳукмдорлар ҳукмдори, Крон ўғлони!
 Саодатли тангрилар гар Одиссейни ота юртига
 Қайтмоғига рози бўлса, унда бизнинг Аргускуш Ҳермес
 Шу заҳоти Огизия оролига, гўзал санамнинг
 85 Ҳузурига учиб бориб, айтсин унга қароримизни:
 Офатларга бардош берган Одиссейнинг энди уйига
 Қайтар чоғи келди, десин. Мен бўлсам тез парвоз қилурмен
 Итакага — Одиссейзод Телемахнинг қалбида ғазаб
 Ўтин ёқиб, жасорат ва диловорлик уфурғум унга,
 90 Узун сочи * ахейларни машваратга чақирсин дарҳол
 Ҳамда суллоҳ куёвларни қувсин буткул ота уйдан;
 Шундоқ ҳам у очопатлар Одиссейнинг қанчадан-қанча
 Қайрилма шох буқалари, қўйларини еб битирмишлар.
 Сўнгра уни йўналтгайман Спартаю кумлоқ Пилосга,
 95 Токи топсин ўшал ёқда падаридан бирон бир дарак.
 Шундай қилса, эл ичида ном қозониб орттиргай обрў».
 Деб Афина ҳам уммон, ҳам замин узра шамолдек енгил
 Учирғувчи зарҳал шамшод кавшларини кийди пойига
 Сўнг илకిга олди залвар ва бақувват мис тигли найза *
 100 Ки чақмоқдор Зевснинг қизи қаҳрамонлар шиддатини шу
 Найза билан даф этарди. Ҳур маъбуда, мана, Олимпдан
 Куюн янглиғ учиб тушди Итакага ва Одиссейнинг
 Эшигида тафийликлар шоҳи Ментес қиёфасида
 Меҳмон сифат турди ушлаб ўтқир тигли мис найзасини;
 105 Бунда суллоҳ, шум куёвлар тағларига пўстаклар солиб
 (Бу пўстаклар улар сўйиб еган моллар териси эди),
 Давра қўриб, шашқол ўйнаб, қийқиришиб ўтирардилар.
 Муждачилар, энчи қуллар зир югуриб дастурхон тузар:
 Биров катта жомга қуйиб май ва сувни омухта қилар, *

завқ-шавқ оладилар, ҳаётда шу каби воқеаларга дуч келганларида довдираб қолмайдилар. Қадим юнон бахши шоири Ҳомернинг «Илиада» ва «Одиссея» дostonларидаги тафаккур теранлиги ва бадий юксакликни таърифлашга сўз топиш қийин.

«Декамерон» ва «Илиада»ни, Робиндранат Тагор, Жек Лондон, Александр Дюма, Карл Чапек, Николай Фонвизин, Юрий Олёша асарларини ўзбек тилининг бор жилолари, товланишлари билан халқимизга тақдим этган устозимиз Қодир Мирмуҳамедовнинг фидойи меҳнатлари, она тилимизнинг заргари эканлиги ҳақида икки оғиз илиқ гап айтишни қачонлардан буён дилимнинг тўрида сақлаб келаман.

Яна бир ажойиб устозимиз, нозиктаъб адиб Ваҳоб Рўзиматов, зар қадрини заргар билади деганларидек, Қодир Мирмуҳамедовни Ўзбекистондаги энг моҳир таржима устозларидан деб билади. Қодир Мирмуҳамедов наср ва назм таржимасида бирдай маҳоратли. Ҳомернинг «Илиада» дostonи устоз таржимасида шеърятнинг юксак бадиятини ўзбек тилида қайта мужассам эта олиши билан ибратлидир.

Қодир Мирмуҳамедовнинг барчамизни қойил қолдирган ижодий ишларидан яна бири Михаил Булгаковнинг «Уста ва Маргарита» романи таржимасидир. Мазкур роман фалсафий, бадий

- 110 Яна биров апир-шапир ювиб арттар хонтахталарни
Сўнг уларни бир-бирига туташтириб, майда тўғралган
Турфа гўштилар ҳамда нозу неъмталар-ла тўлдирардилар.
Маъбудани энг аввало тангрисифат Телемах кўрди.
Утирарди у куёвлар даврасида ғамгин ўй суриб.
- 115 Қайда экан бузрукворим? Тезроқ қайтиб келгандан эди,
Тумтарақай қувар эди уйимиздан бу қузғунларни;
Салтанатни қўлга олиб, яна юртга бош бўлар эди.
Шундай хаёл сурар экан, Афинага тушди нигоҳи;
У ўрнидан сакраб туриб, эшик томон шошиб юраркан,
- 120 Кўнгул қаттиқ ранжиди бул мусофирни кутдирганидан.
Яқин бориб ўнг қўлидан ушлади ва найзасин олди.
Сўнг баралла овоз билан баландпарвоз бир калом айтди:
«Хуш келибсан, эй мусофир, ичкари кир, бўл азиз меҳмон,
Бирор арзинг бўлса агар, зиёфатдан кейин айтарсан».
- 125 Шундай деб у йўл бошлади, Афина ҳам юрди ортидан.
Бошлаб кириб маъбудани базмгоҳга, у баланд устун
Томон юрди ва бу ерда силлиқ мармар тошдан ясалган
Қўрхонага Афинанинг найзасини яшириб қўйди —
Бир вақтлар бу хонада қайғу-ғамга сабр-бардошли
- 130 Одиссейнинг найзалари сақланарди. Кейин Телемах
Афинани ғоят кўркам роҳат курси томон бошлади,
Гулдор мато ёзиб унга, ўтиришга таклиф қилди ва
Иzzат-ишром қилиб уни, оёғига курсича қўйди,
Кейин меҳмон ёнига бир курси суриб ўзи ўтирди.
- 135 Ки Телемах жойни четдан олган эди, бадмаст куёвлар
Шовқинидан иштаҳаси бўғилмасин, дея меҳмоннинг.
У билмоқчи эди яна аста-секин меҳмондан сўраб
Олис юртда қолган ота тўғрисида бирон янгилик.
Бу аснода жория қиз мусофирга муздек сув тўла
- 140 Олтин қумғон ҳамда кумуш жом келтирди қўл ювмоқ учун.
Кейин силлиқ хонтахтага рўзғорбоши калитдор аёл
Заҳирандан нону намак, нозу неъмат келтириб қўйди.
Сўнг шарбатдор гўшт уюлган лаганларни баланд кўтариб
Олиб келди, қўйди олтин қадаҳларни меҳмон олдига;
- 145 Бул муждачи тез-тез келиб қадаҳларга май қуйиб турди.
Шу чоғ авбош куёвлар ҳам шовқин солиб кириб келдилар
Меҳмонгоҳга, савлат тўкиб ўтирдилар ўз жойларига,
Муждачилар келганларга қўл ювгани сув келтирдилар,
Жориялар сават-сават нон тортдилар хонтахталарга.
- 150 Қадаҳларга май қуйдилар дастёр ёшлар лаболаб қилиб.
Шу заҳоти таомларга қўл чўздилар сулоҳ куёвлар;
Улар ёғли ва лаззатли таомлар ила тўйдиргач қорин,

қуввати, инсонпарварлик оҳанглари билан бетакрордир. Асар таржимони Қодир Мирмуҳамедовнинг самимияти, илм-маърифатда баҳри бугроқ (жўшқин денгиз) эканлиги ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Устознинг асосий иш жойи «Ўзбекфильм»нинг дубляж студияси бўлиб, у кишининг жонбозлиги туфайли дунёдаги энг машҳур фильмларни халқимиз она тилида томоша қилди. Ул зот «Низомий», «Кафтдаги қуёш», «Бегойим Ольга», «Катта бўлишни хоҳлайман» каби фильмларнинг таржимасини каминана ишониб топширган эди. Қодир Мирмуҳамедовнинг бадний фильмлар таржимаси соҳасида шогирдлари Ҳожиакбар Шайхов, Амир Файзулла, Олим Отахонов, Зафар Комиловлар у кишининг маслаҳатларидан баҳра олганлар.

Устоз яна бир қутлуг меҳнатга, яъни, юнон адабиётининг мангу барҳаёт бадний ёлгорлиги — «Одиссея» дostonини ўзбек тилига ўгиришга қўл урдилар. Бу асар ёзилган давр, айниқса, қахрамонлари яшаган даврда юнонлар мушриклик («кўтқудолик») диний эътиқодда бўлсада, уларнинг жасоратларга, қахрамонликларга бой ҳаётида инсон шаъни, қадр-қиммати, одамзод зиммасидаги буюк вазифалар ва бурчлар олий оҳанглarda қуйланади. Бу асарни таржима қилиш нияти ҳақида устознинг ўзлари шундай дейдилар:

- Кўнгуллари тусаб қолди базм кўрки — хушоҳанг қўшиқ
 Ва муждачи соз тутқазди ашулачи Фемийга дарҳол:
- 155 Мажбур эди у куёвлар хоҳиши-ла қўшиқ айтмоққа.
 Мана, у тор чертиб гўзал бир қўшиқни кўйлай бошлади.
 Бу аснода, гапларимни эшитмасин бегона қулоқ,
 Деб оҳиста ўғирилди Афинага ўғлон Телемах:
 «Азиз меҳмон, хафа бўлма, дилимдаги гапни айтаман.
- 160 Улар ишрат қилмоқдалар, хаёллари фақат қўшиқда,
 Бетамизлар, бировларнинг молин текин еб ётибдилар,
 Балки ҳозир бу бойликлар эгасининг оппоқ суягин
 Ёмғир ювар ё долғалар юмалатар денгиз бўйида.
 Қани энди бирдан келиб қолса эди у Итакага,
- 165 Ёв куёвлар давлатни ҳам, олтинни ҳам унутиб қўйиб,
 Тангрилардан сўрардилар оёқларин йўрға қилишни.
 Лек у ўлган бўлса керак тақдирнинг шум тақозоси-ла.
 Бизга таскин бермас ҳеч ким. Тўғри, баъзан, у қайтгай, дея
 Далда бермоқ бўладилар бизга, лекин қайтмаса керак.
- 170 Энди менга айт-чи, дўстим, яширмасдан ҳеч қандай сирни:
 Кимсан? Қайси уруғдансан? Юртинг қаёқда? Ота-онанг ким?
 Қай кемада сузиб келдинг Итакага, қайси томондан?
 Сени қайси кемачилар олиб келди бизнинг ўлкага?
 Мен биламан, юртимизга келмагансан яёв, албатта?
- 175 Яна шуни очиқ айтки, ҳақиқатни билиб олайин;
 Итакага биринчи бор келишингми ё илгари ҳам
 Бўлганмисан Одиссейнинг бу уйида азиз меҳмони?
 Бир пайтлар уйимизга кўп-кўп одам келиб турарди,
 Меҳмоннавозликни жуда хуш кўрарди менинг падарим».
- 180 Жавоб қилди унга Зевснинг шаҳло кўзли қизи Афина:
 «Очиқ айтгум, мен доно шоҳ Анхисалнинг фарзандидурмен,
 Исмим Ментес, эшаксевар тафий халқин ҳукмдоримен,
 Итакага мен кемада одамларим билан келганман,
 Муддаошм — олисдаги ўлкаларга саёҳат қилмоқ,
- 185 Темесага бориб, обдор темирга мис алмаштирмоқдир,
 Ҳозир эса мен кемамни ўрмонзорли Нейон тоғининг
 Панасига, теран Ретра кўрфазига қўйиб келганман.
 Бил, қадимдан меҳмон қилган бир-бирини аждодларимиз,
 Бу тўғрида эшитгансан сен ўзинг ҳам бобонг Лазэрдан...
- 190 Демилларки, бобонг келмай қўйган эмиш энди шаҳарга,
 Йироқдаги даласида ғамга ботиб кун кечирармиш,
 Унга қараб, парваришлаб турар эмиш бир оқсоч кампир,
 Чол кун бўйи тоқзорида ишлаб ҳориб-чарчаб келганда,
 Кампир уни қарши олиб, иссиқ овқат билан сийлармиш.
- 195 Келишимдан мақсад, отанг уйга қайтди, деб эшитувдим...
 Назаримда йўлда ушлаб қолишганов уни тангрилар,
 Олижаноб шоҳ Одиссей ҳали тирик, у ер юзида;

«Камина жаҳон адабиётининг буюк бобокалони Ҳомернинг «Илиада» достонини таржима қилиб, муҳтарам ўзбек китобхонига етказиш бахтига муяссар бўлган эдим.

Бу савобли ишга кўл уришимда ҳурматли устозим, ажойиб инсон ва улуғ шоир Миртемир домла менга оқ фотиҳа берган эдилар. Адабиёт ва санъат нашриёти директори, шоир Ҳамид Фулом бу дурдона асарнинг таржимасини менга ишониб топширгани ҳам руҳлантирганди. Миртемир домланинг ўзлари ҳам Ҳомернинг иккинчи достони — «Одиссея»ни таржима қилишга киришган эдилар, бу пайтда. Лекин, афсус, бешафқат ўлим ул зотни бевақт орамиздан олиб кетди. (Аллоҳ раҳматига олган бўлсин.)

«Илиада» чоп этилиб чиққандан сўнг, унинг давоми бўлмиш «Одиссея» достонини, устознинг руҳи-поклари ҳаққи-ҳурмати, таржима қилишга бел боғладим.

Ҳомер ўзининг бу достонида Троя жанги қаҳрамонларидан бири — Одиссейнинг уруш тутаганидан кейин, то ўн йилгача ўз ватани — Итакага етиб бора олмай, турли азобу уқубатларга

- Эҳтимол, у тутқиндадир денгиз қучган бирор оролда
 Ёки уни зўрлаб ҳибс айламишлар йиртқич маҳлуқлар.
- 200 Сен қулоқ бер гапларимга— дилга салди қодир худолар;
 Гарчи қушлар парвозига қараб туриб очмасам—да фол *
 Ё пайғамбар бўлмасам ҳам, ўзим аниқ ишонаманки,
 Падарингнинг азиз юртдан жудолиги энди узоққа
 Чўзилмагай, бўлса ҳамки у кишанбанд мусофир юртда,
- 205 Ўйга қайтиш иложини топмоқ учун етар қувлиги.
 Энди менга айт—чи, иним, яширмасдан ҳеч қандай сирни,
 Сен чиндан ҳам ўғлимисан олижаноб шоҳ Одиссейнинг?
 Жуда ўхшар унга юзинг ва чиройли кўзларинг сенинг,
 Ёдимда, биз авваллари учрашардик у билан тез-тез,
- 210 Учрашардик ҳали отанг асл ахей ўғлонлари—ла
 Трояга мағрур бўйин кемаларда сузиб кетмасдан.
 Шундан бери мен ҳам уни, у ҳам мени учратмадик ҳеч».
 Одиссейнинг фаросатли ўғли деди: «Эй азиз меҳмон,
 Ҳамма гапни очиқ айтгум, ҳақиқатдан бўлгил сен огоҳ.
- 215 Онам дейди: Одиссейнинг ўғлимишман, аммо билмадим;
 Ким билибди отасининг кимлигини? Бу душвор бизга.
 Қандай хурсанд бўлар эдим агар отам то қартайгунча
 Ўз мулкида дориломон кун кечирган хушбахт зот бўлса.
 Бас, сўрабсан, жавоб берай, дейдиларки: менинг падарим
- 220 Оламдаги одамларнинг энг бадбахти эмиш, ишонсанг».
 Жавоб қилди унга Зевснинг шаҳло кўзли қизи Афина:
 «Хонадоннинг истиқболи порлоқ бўлгай, баски тангрилар
 Сендек ўғлон ато этган экан онанг — Пенелопага.
 Энди менга очиқ айтгил яширмасдан ҳеч қандай сирни,
- 225 Бунда не ҳол юз бермоқда? Қандай байрам? Қандай маърака?
 Тўйми бу ё зиёфатми? Ҳарифона ошга ўхшамас.
 Назаримда, на диёнат, на уят бор меҳмонларингда,
 Ки уларнинг бевошлигин кўрган ҳар бир покдомон одам
 Ор деб билур ўтирмоқни бул нокаслар жамоасида».
- 230 Одиссейнинг фаросатли ўғли деди: «Эй азиз меҳмон,
 Агар билмоқ истасанг сен, ҳамма гапни очиқ айтаман.
 Бир пайтлар уйимизда молу давлат беадад эрди;
 Уй соҳибин барча бирдай эъзозларди уйдалигида.
 Энди бўлса, тангрилар шум ният ила бутун оламнинг
- 235 Нигоҳидан яширмишлар уни зулмат пардага ўраб.
 Мен бунчалик қайғурмасдим агар отам ўлган бўлганда,
 Агарда у Трояда оташ жангда ҳалок бўлсайди,
 Ё жангдан сўнг дўстларининг қўлида эсон берсайди, унда
 Ахей аҳли* унинг қабри узра баланд тупроқ уярди.
- 240 Отам менга қолдирарди мангу сўнмас буюк шон-шараф...
 Ҳартиялар олиб қочди* уни, ғойиб бўлди бедарак,
 Қабри ҳам йўқ, унут бўлди бу оламда унинг номи ҳам,

дуч келгани, қўз кўриб, қулоқ эшитмаган ғаройиб воқеаларни бошидан кечиргани ҳақида ҳикоя қилади.

Ҳозирги пайтда, дostonнинг учта қўшиғи таржима қилиб бўлинган. Лекин уни давом эттиришга айрим сабаблар монелик қилмоқда. (Хусусан, нашр қимматлиги, ёшим ўтганлиги ва ҳоказолар).

Аммо, имоним комилки, ҳали адабиётимизда истеъдодли, зукко, ёш таржимонлар етишиб чиқадилар ва бу шарафли ишни, албатта, ниҳоясига етказадилар».

Устознинг бу мулоҳазаларидан ватанимиз, халқимиз маданиятини юксалтирувчи, янги авлодларга инсониятнинг бетакрор хазиналарини улашувчи зотлар келажақда ҳам етишиб чиқишига катта ишонч кўриниб турибди. Устозга таъзим билан —

Маҳкам Андихоний

- Мерос бўлиб қолди фақат ўғлига ғам-алам, вовайло.
 Лек ундан-да талх қайғуга солмиш мени боқий тангрилар,
 245 Бизга қўшни оролларда — Дулихийу Зам ва Закинфда
 Ҳамда тошлоқ Итакада яшагучи муштуми зўрлар
 Ва киборлар, биттамизга тегсин, дея қистамоқдалар
 Волидамни, кунда келиб бойлигимиз совурмоқдалар.
 Онам манфур никоҳга ҳеч рози эмас, бу офатдан ҳам
 250 Қутилишга йўл тополмай қийналмоқда, куёвлар эса,
 Молимизни талашмоқда, * маҳя этгайлар бир кун мени ҳам».
 Ҳур маъбуда Афганинг қаҳри қайнаб бир калом деди:
 «Э воҳ! Ҳозир бу беҳаё куёвларни даф қилмоқ учун
 Керак сенга олисдаги Одиссейнинг метин билаги.
 255 Оҳ, кошкийди у юртига қайтиб келиб, анов эшикдан
 Бошга кийиб дубулғасин, қалқон тутиб, мис тигли икки
 Найза ушлаб кириб келса... Шу келбатда кўрган эдим мен
 Одиссейни биринчи бор; у Мермерзод Илни зиёрат
 Қилмоқ учун Эфирага бориб, бизнинг уйда ўшанда
 260 Ҳушвақт бўлиб май ичганди, отанг ўшал узоқ юртга ҳам
 Ўзин ўчқур кемасида борган эди оғу ахтариб.
 Ўқларининг мис тигини заҳарламоқ эди нияти
 Ва лекин Ил мудом сергак худоларнинг қаҳридан кўрқиб,
 Бермаганди унга оғу менинг отам, дўстлик ҳурмати,
 265 Бериб эди Одиссейга заҳри қотил ўз бисотида,
 Агар ўшал қиёфада қириб келса отанг ногаҳон,
 Куёвларга бу зиёфат оғу бўлур эди муқаррар.
 Лекин отанг келармикин, куёвларни маҳя этармикин
 Ва ё йўқми? Бу сир фақат тангриларга аёндир, бўтам.
 270 Энди сен ва мен иккимиз қандай қилиб хонадонингни
 Бу нобакор куёвлардан покламоқни ўйлаб кўрайлик.
 Гапларимга қулоқ бер ва эшитганинг сақла дилингда.
 Эртага сен саҳоватли ахейларни кенгашга чорла,
 Тангриларни шохид қилиб, сўзлаб бергин бор ҳақиқатни,
 275 Сўнг талаб қил, шум куёвлар уй-уйига жўнаб кетсинлар,
 Гар онангнинг эр қилишга майли бўлса, унга айтгинки,
 Қайтиб борсин соҳибқудрат отасининг хонадонига.
 Ўз уйида отаси жон қизи учун мартабасига
 Монанд бисёр сеп ҳозирлаб, кўрсин никоҳ тараддудини.
 280 Агар қабул қилсанг, берай сенга яна битта маслаҳат,
 Сен бир пишиқ кема олиб, йигирмата эшкакчи билан
 Ўз отангдан дарак топмоқ учун алҳол сафарга жўна,
 Эҳтиmolки, ул ҳақда сен бирон хабар ёки Оссанинг
 Башоратин эшитарсан. Бул муждачи Зевс каломини
 285 Одамларга акс садодек такрорлайди ҳамиша, ҳар он.
 Сен аввало Пилосга бор, эшит: не дер тангриваш Нестор,
 Сўнгга ўтиб Спартага, топ зулфи зар шох Менелайни —
 У энг кейин қайтди жангдан мис совутли ахейлар ичра.
 «Отанг тирик ва юртига қайтгай», деган хабар эшитсанг,
 290 Қийналсанг ҳам, яна бир йил сабр қилиб чидо, мабодо,
 «Отанг ўлган, у энди йўқ», деган машғум гапни айтсалар,
 Шу заҳоти сен мўвтабар ота юртга қайтиб келгину
 Қабр устига баланд тепа уйғил* отанг руҳин эвзозлаб
 Ва маврака оши бергил элу юртга одат бўйича;
 295 Эр қилишга даъват эт сен кейин онанг — Пенелопани.
 Режангдаги барча ишни бирин-кетин бажариб бўлгач,
 Уйингизни зўрлик билан ишғол қилган ёв — куёвларни
 Қандай қилиб базмгоҳда найранг билан ё куч ишлатиб
 Маҳя этмоқнинг иложини ўйлаб топгин эҳтиёт бўлиб.
 300 Энди гўдак эмассан, сен, аллақачон чиқдинг у ёшдан,
 Эшитгансан: пурфазилат ўсмир Орест соҳиби шухрат

- Отасини макр ишлатиб маҳв этган қаттол Эгистдан
Қасос олиб ифтихорли бўлган эди бутун дунёда!
- 305 Сен ҳам, аё, азиз дўстим, қирчиллама йигит ёшингда
Иродали бул — авлодлар фахр ила ёдлашсин сени.
Энди менга ижозат бер, борақолай учқур кемамга,
Ҳамроҳларим йўлимга кўз тиккандирлар интизор бўлиб.
Сен элимга амал қилу ўз ғамингни ўзинг е, бўтам».
- 310 Одиссейнинг фаросатли ўғли деди: «Муҳтарам меҳмон,
Сен менга ўз ўғлинг каби ўғит бердинг фойдамни кўзлаб,
Билки, асло унутмасман сенинг эзгу насиҳатингни.
Лекин яна андак тўхта, шошилаётган бўлсанг ҳам жуда,
Ҳаммомга туш, жисмингни ҳам, қалбингни ҳам покла ғубордан.
Кейин, майли, эсдаликка мендан бирон дилиннга ёққан
- 315 Тўхфа олиб кемангга қайт — борку, ахир, шундай таомил —
Видолашар чоғда доим дўст дўстига берар ёдгорлик».
- Жавоб қилди унга Зевснинг шахло кўзли қизи Афина:
«Йўқ-йўқ! Мени ушлама сен — ҳозир жуда шошиб турибман.
Бугун менга чин юракдан бермоқ бўлган армуғонингни
- 320 Қайтишимда кириб, уйга олиб кетай бўлиб миннатдор,
Қимматбахо совғанг олиб, берай мен ҳам сенга чунг ҳадя».
- Шундай дея Зевснинг шахло кўзли қизи йўқ бўлди бирдан,
Гўё кўзга кўринмас қуш парвоз қилди мижжа қоққунча.
Афина ёш Телемахнинг юрагига мардлик, матонат
- 325 Уфурганди, отасини тилга олиб суҳбат чоғида,
Телемахнинг юраги ҳис этганди, маъбуда ила
Бугун суҳбат қурганини — шуни ўйлаб қўрқиб кетди у.
Сўнгра барно йигит аста яқин борди куёвлар томон;
Қўшиқ куйлар эди бунда янгроқ сасли машҳур хонанда;
- 330 Ўтирганлар сукут сақлаб, мароқ билан тинглади куйни;
Куйларди у ахейларнинг Троядан қайғуга ботиб
Қайтганини. Бир замонлар аҳли юнон жанг майдонидан
Шундай маҳзун қайтган эди — Афинанинг иродаси-да.
Тепада, ўз хонасида ўтирган чол Икарий қизи —
- 335 Пенелопа эшитиб бу пурзавқ куйни, зинаполадан
Шоша-пиша тушиб келди икки каниз кузатувида,
Келиб кирди ишратгоҳга маъбудаваши бу дилбар аёл
Ва тўхтади баланд шифтга таянч бўлган устун тагида
Бошидаги зар рўмолни парда қилиб тортганча юзга.
- 340 Жориелар эҳтиром-ла турди унинг икки ёнида.
Ўқсиб, йиғлаб, деди бирдан хонандага шунда малика:
«Фемий, сен кўп биласанку тангрилар ва қаҳрамонларни
Шарафловчи, қалбга ҳузур бахш этувчи куй-қўшиқларни,
Бу ердаги жамоага куйлаб бергин шулардан бирин,
- 345 Ки меҳмонлар шароб ичиб, сукут сақлаб қулоқ солсинлар,
Ушбу ҳазин қўшиғингни тўхтат шу он, уни эшитсам
Юраккинам эзилади, машвум савдо тушган бошимга;
Аргосдаю Элладада донг таратиб обрў орттирган
Шаҳворимдан жудо бўлиб, кеча-кундуз ғам чекмоқдаман».
- 350 «Онажон, — деб Одиссейнинг ўғли унга қилди эътироз, —
Хонанданинг юрагидан қайнаб чиқиб бизларни хушқуд
Этаётган бу нашъали куйни нечун манъ этмоқдасан?
Хонандада не айб, она? Олимпдаги Зевсда не айб,
Тангрилардир бандаларга жўшқин илҳом ато этгувчи.
- 355 Қўй, куйласин, данайларнинг ғамга ботиб жангдан қайтганин.
Кўряпсанку, тингламоқда уни барча жон қулоғи-ла.
Тинглайдилар уни ҳар гал гўё янги куй эшитгандай,
Сен ўзинг ҳам бу қўшиқда ҳасратингга топгайсан таскин.
Шоҳ Одиссей эмас фақат ўз юртидан йироқда қолган,
- 360 Не-не мардлар нобуд бўлмиш тангриларнинг иродаси-ла.

- Сен бор, она, рўзгорингда бекалик қил, жорияларинг
 Интизомин, не йигириб, не тўқишин кузат, яхшиси,
 Сўз сўзламоқ ярашмайди хотинларга, бу — эрлар иши;
 365 Ҳа, бугундан менинг ишим — энди менман бу уйда хожя».
- Деди ўғли. Пенелопа ҳайратланиб қайтди ортига,
 У ўглининг бу магноли сўзларини дилга жо қилиб,
 Юқорига — хобхонага чиқди. Сирдош жориялари
 Даврасида Одиссейни қўмсаб, аччиқ-аччиқ ёш тўкди
 То Афина кўзларига ширин уйқу кўндирмагунча.
- 370 Бу пайт кўшқда ёв-куёвлар шовқин солиб баҳслашардилар:
 Қай биримиз эр бўлишга лойиқмиз деб, Пенелопага.
- 375 Одиссейнинг доно ўғли шундай деди уларга қараб:
 «Қулоқ солинг, эй такаббур ва мақтанчоқ куёв тўралар!
 Келинг энди, шовқин солмай, тинч-хотиржам ишрат қилайлик.
 Тангрилардек пурмаҳорат хонанданинг серзавқ, серфараҳ,
 Куйин тинглаб дилимизни шод этайлик. Эртага эса,
 Барчангизни шахримизнинг майдонига таклиф этаман.
 Уша ерда, эл олдида юзингизга шундай дейман, мен;
 Жўнаб қолинг уйимиздан, бизнинг моллар ҳисобигамас,
 380 Ўзингиз пул харжлаб базм қурунгизлар навбатма-навбат.
 Агар сизга ўзгаларни хонавайрон қилиш хуш ёқса,
 Бировларнинг ҳисобига кун кўришдан уялмасангиз,
 Бутун буду-шудумизни қуритинглар, вале сизни мен
 Худоларга солғум ва Зевс ғазабига олғай тўхтовсиз.
- 385 Ана унда сиз ўзингиз горат қилган уйда муқаррар
 Битта қолмай ҳалокатга учрагайсиз бекордан-бекор».
- У жим қолди. Лек куёвлар унинг бундай жасоратидан
 Эсанкираб, лабларини тишладилар ҳайрон бўлишиб.
 Эътироз-ла жавоб қилди унга Евпейт ўғли Антиной;
 390 «Тангриларнинг ўзи сени такаббур ва густоҳ бўлишга
 Ўргатибди, назаримда. Гар тўлқинлар оғушидаги
 Итакага сен Зевснинг хоҳиши-ла шоҳ бўлиб қолсанг,
 Тўғри, бунга ҳақлидурсен, бошимизга бало бўлардинг!»
- Одиссейнинг доно ўғли жавоб қилди унга мулоим:
 395 «Очиқ гапни айтғум сенга, хафа бўлма, дўстим Антиной,
 Зевс подшолик ато этса, бажсонидил қабул қилардим.
 Эҳтимол сен подшоликни энг қабиҳ иш деб ҳисобларсан?
 Йўқ, шоҳ бўлиш эзгу ишдир, агар шоҳни эъозласа эл,
 Сал вақт ўтмай хазинаси ва давлати бўлғай зиёда.
- 400 Ило тўлқин қўйнидаги Итаканинг шоҳи бўлишга
 Лойиқ ёшлар ва кексалар кўп топилур, шулар ичидан
 Сиз ўзингиз подшо танланг, бас, йўқ экан энди Одиссей
 Ва лекин бу уй меники, бу ерда мен ўзим хожаман
 Шоҳ Одиссей жангоҳларда ўлжа олган қулар устидан».
- 405 Телемахга жавоб қилди Полибейнинг ўғли Евримах:
 «Эй Телемах, биз гофилмиз тўлқинларнинг оғушидаги
 Итакага ким ҳукмрон бўлишидан, бу тангриларга
 Аён фақат, шубҳа йўқки, ўз уйингда ўзингсан ҳоким,
 Ишон, дўстим, яшар экан Итакада одамлар, мудом
 410 Сенинг молу давлатингга қасд қилгувчи топилмас зинҳор.
 Вале, сендан мен бояги меҳмон ҳақда сўрамоқчийдим.
 Иси нима? Қай мамлакат фуқароси экан у ўзи?
 Қай уруғдан? Қайси авлод фарзандийкин? Қайда туғилган?
 Ё хушхабар келтирдими падарингнинг қайтиши ҳақда?
- 415 Ва ёки ўз иши билан келибдими у Итаккага?
 Бирданига кетиб қолди, бизлар билан танишмади ҳам,
 Ўшамасди у хашаки одамга ҳеч кўринишидан».
- Одиссейнинг доно ўғли жавоб қилди: «Дўстим Евримах,
 Насиб этмас энди менга отам билан дийдор кўришмоқ,

- 420 *На «Падаринг қайтиб келгай», деган гапга, на онам уйга
Чақиртирган фолбинларнинг фолларига ишонгум энди.
Одиссейнинг дўсти бўлган экан боя келган мусофир;
У тафослик, исми — Ментес, соҳибдават Анхиал ўғли,
Ўзи эса эшаксевар тафосликлар ҳукмдорийкан».*
- 425 *Одиссейзод шундай деса ҳамки, ўзи келган меҳмоннинг
Чин маъбуда эканига астоҳийдил ишонган эди..
Яна ўйин ва шўх куйга муккасидан кетди куёвлар,
Ўйни бошга кўтардилар шовқин солиб қош қорайгунча.
Қора чодрин ёпганда тун, барҳам бериб айшу ишратга,*
- 430 *Ўй-ўйига тарқалдилар текинхўрлар ухломоқ учун.
Шундан кейин Телемах ҳам куёвларни кузатиб бўлиб,
Йўл олди ўз кўшки сари (бу гўшанинг деразасидан
Кўринарди кенг ҳовлининг ғоят ажиб манзаралари),
Бугун кўрган ва эшитган нарсалари ҳақида ўйлаб.*
- 435 *Машғал ушлаб эҳтиёткор юрди унинг йўлин ёритиб
Певсенорзод Оис қизи Еврикля — оқила чўри,
Лазрт уни қиз чоғида йигирмата буқа берибон*
Олган эди, уни хушхулқ завжасидек эъзозлардию
Аммо лекин кирмаганди бир марта ҳам унинг кўйига,*
- 440 *Хотинин рашк қилишидан кўрқиб. Машғал ушлаб борарди
Еврикля, бу энага Телемахга болалигидан
Бошқа ҳамма оқсочлардан кўра кўпроқ меҳрибон эди.
Жория кўп ҳашаматли хобхонанинг эшигин очди,
Ечди ҳарир кўйлагини тўшагига ўтириб йигит*
- 445 *Ва кампирга отди уни, Еврикля уни текислаб,
Ғоят гўзал чорпоянинг ёнидаги қозиққа илди.
Кейин, аста чиқди кумуш тутқичидан ушлаб эшикнинг,
Кампир зулфин қайишини маҳкам тортиб қўйди-да кетди.
Ёш Телемах туни билан майин пўстак устида ётиб,*
- 450 *Ўйлаб чиқди Афинанинг берган ўғит-маслаҳатларин.*

ИЗОҲЛАР

11-сатр. **Унинг... сафдошлари, қуролдошлари** — Троя остонасида жанг қилган ахей (юнон) саркардалари, уларнинг саргузаштлари «Қайтиш» номли эпик дostonда баён қилинган, аммо бу дoston бизга етиб келмаган.

26-сатр. **Ҳекятонба** — бу сўзнинг айнан таржимаси «Юзта тана» демакдир. Бу тангрилар йўлига юзта тана (буқа) қурбон қилиш маъносини билдиради. Кейинчалик ҳар қандай йирик қурбонликни шу сўз билан ифодалай бошлаганлар.

52-сатр. **Денгизнинг қоқ киндигида** — соҳиллардан йироқда, денгизнинг қоқ ўртасига жойлашган орол.

90-сатр. **Ўзун сочли** — қадимги Юнонистонда озод одамлар қуллардан, шунингдек, аслзодалар авомлардан сочларининг узун-қисқалиги билан фарқ қилганлар.

99-сатр. **Мис тигли найза** — «Илиада» ва «Одиссея»да темирдан ясалган анжом ва қуроллар деярли тилга олинмайди, бу дostonлардаги қаҳрамонлар одатда мисдан ясалган ўта қўҳна буюм ва силоҳлардан фойдаланадилар.

109-сатр. **Май ва сувни омухта қилар** — юнонлар тоза май истеъмол қилмаганлар, улар одатда майни махсус жомларда сув билан чапиштириб, сўнг ичганлар.

202-сатр. **Гарчи кушлар парвозига қараб туриб, очмасам-да фолкушлар билан фол очиш** — келажак ҳақида башорат қилишнинг қадимда жуда кенг тарқалган усулларида бири бўлган.

239-сатр. **Ахей аҳли (ахейлар)** — энг қадимги юнон қабилаларидан бири.

241-сатр. **Ҳарпиялар олиб қочди** — дом-дараксиз ғойиб бўлган одам ҳақида айтиладиган матал.

250—251-сатрлар. **Куёвлар эса молиминини талашмоқда...** — куёвларнинг жинояти айнан шундан иборат. Сабабки, йигирма йилдан бери эридан ҳеч қандай хабар бўлмаган аёлга совчи қўйиш уят ҳисобланмаган.

293-сатр. **Қабр устига баланд тепа уйғил** — яъни, таомил бўйича, бегона юртда ўлиб, дафн этилмаган одам учун устига баланд қилиб тупроқ уйилган бўш қабр. Бундан мақсад, юнонларнинг тушунчаси бўйича, майитнинг руҳи, то у дафн этилмагунча қўним топа олмай, сарсон бўлиб учиб юраверар экан.

437-сатр. **Йигирмата буқа берибон** — Ҳомер яшаган жамиятда уй ҳайвонлари, кўпинча буқалар, мол айирбошлаш бирлиги ҳисобланган.

Асад Дилмурод

Фано даштидаги қуш

Роман

Парвоз онлари

Иккинчи китоб¹

Еттинчи боб

I

Саидбек, ногоҳ, ўқ еган охудек титранди...

Нима бўлди, ҳалиги ўйлар залвори босдимми?

Анча ўтгач, яна ёриша бошлади тасаввури кўзгуси, бу гал, ниҳоясиз, чидаш маҳол оғриқ билан қўшилиб ёпирилди хотиралари. Барини кўрди жимгина: қай кунгача яшнаб, азалу абадни эъзозлаш иштиёқи билан тўлиб-тошган қишлоғи энди мункиллаган чолдек букчайган, ранги — синиқ, боғларида хазонлар чирпирак, яна чатоғи, мевасидан кўза-кўза шинни пишириладиган балхи тут буталгани етмагани-дек, майдонни қалт-қалт учаётган қари-қартанг, жовдираган ёш-яланг босган. Нигоҳларда биргина нарса қотган — даҳшат, чорасизлик...

Елкасида нишони ялтираётган Сайфининг ҳамишагидек ошиғи олчи: яқинида гердайиб турган сихмўйловли гумашта қулоғига оҳори тўкилмаган латифа айтар бемалол, сўнг, гумашта қовоғини очмаса-да, ўзи пих-пихлаб кулар. Сўнг, бирдан тўхтаб, жон ҳовучлаб турган оломонга ўқраяр: осмон елкамда, ташлаворсам борми, ҳамманг битта қолмай чувалчангдай эзиласан.

Кимгадир дағдаға қила бошлар, Бўзтойгами?

Бунча ўзидан кетди, ярамас, муддаоси нимакин?

Жиққа терга ботган Саидбек Умар, «Е» хужрасида димиқиб ўтирганини эслади яна, негадир оҳ урди астагина, сал овуниш учунми, бошқа муддаоами, ваннахонага кирди, пича талмовсираб тургач, бетини чайди-да, артина-артина орқасига қайтди, лекин, каллак урилган балхи тут тагида, саросар қотган оломон қошида, бошини ҳам қилиб тиззалаган Бўзтой жилмади хотиридан, аксинча, қиёфаси ва аҳволи-руҳияси янаям аниқроқ намоён бўлди ҳаёлида.

¹ Охири. Бошланиши ўтган сонда.

Ажабо, нечун ўша лаҳза осмон гувлаб-гулдираб қуламади устига, чорасиз бўзлаётган, ёруғ дунё кўзига қоронғи кўринаётган кишлоқдошларини нечун кунпая-кун қилиб ташламади, нечун?

Ахир, ўша лаҳза, қаҳру ғазаб отига минволган, оламни, Сайфи гиж-гижлаши билан, ўша от туюқлари остида эзгилаб ташлашига инонган сихмўйлов сукутга толган Бўзтой томоғига, сира паст тушмаган Бўзтойга қўшиб, ўзининг Болалиги бўғзига ханжар тортворган эди-ку!..

Ана, ушбу лаҳзада ҳам ўша ҳолат руҳи-хаёлида аён: ваҳима исканжасида тақа-тақ қотган майдон ўртасида, ўзи чекаётган оҳни ўзи эшитишга ноқобил халойиқ қуршовида, қулочини ёзганча юзтубан қулаган Бўзтой ёнида, беозор Болалиги ночор алфозда типирчилаб ётадир — қора қонига бўянганча, бўлари бўлган борлиқни оху фиғонга тўлдирганча...

Эгам қўллади, қачондир жабр кўрган Болалигини тирилтирди Бўзтой қиёфасида, ана, тоза кўнглига ҳамон гард юктирмаган Болалик юмшоқ кароватда қолибона тарзда ўй суриб ўтирадир, даригки, теграсида ўзидан бениҳоя йироқлашган, айни пайтда, унга ўзини яқин тутаетган, аллақачон тақдирга тан берган, иссиғу совуқда фақат дийдасимас, иккала кўзи ҳам қотган Кексалик мағлубларча тўлганиб тургани, изтироб оловида қоврилиш билан бирга, нимадандир умидвор эканидан беҳабар...

Бирдан англар Саидбек: соғинч ва интизорлик ҳал қилмас кўнгилда ўралиб-чувалиб ётган жумбоқларни, ҳай-ҳай, ҳар қанча тилини узун қилиб мақтангани билан узоқ қутилган фавқулдда эзгу учрашувга тайёр эмаскан. Ана энди кўринг ногаҳоний хулосаси беадад ўкинчга айланганини. Наҳотки мувозанат бузилган бўлса? Бунга тоқат қилиш қийин, бу ёғига ҳам Худо қўлласин. Титроқ қўлларини кўксига қовуштирганча, яна пичирлаб ўқий бошлар билган дуоларини. Зилдек сукутга чўмган чоғда мук тушганча мудраётган Бўзтой қаддини ростлар, кўксини керганча керишар ҳузурланиб. Чанқаган шекилли, товушсиз ютинар, қуруқшаган лабларини ялаб. Нигоҳи сокин — хотиржам, наҳотки у олакўз махлуқ ҳўжайинлик қиладиган гўшага маҳкум эканини билмаса?

Ҳали Бўзтой ғалати ёзғирди, сиздай чинорга суянамасам кимга суянаман, деди шекилли? Нима, шунчаки жиғига тегиш учун пичинг отдими ёки чиндан ҳам имкони чатоқми? Балки бир далдага зордир? Фаҳмича, унақа эмас, Бўзтойдан шубҳалангани бекор, ахир, унинг кўмагида оламни ва одамни бошқатдан таниш, қолаверса, ўз дарди-дунёсини топиш, кўнглига, кўнгли бўйлаб сафар қилиш учун бел боғламаганими? Агар, чиндан-да, Бўзтой ўзи ҳам кўмакка муҳтож бўлса, аксига олмасми бари?

— Бўзтой, дилбандим, Худо ҳақи, устимдан кулма, менинг нимамага ҳам суянардинг, шартим кетиб, партим қолган бўлса!? — ўпкаси тўлиб кетди чоғи, Саидбек Умар қисқагина сукут сақлади. — Ёки мандан гина қивопсанми?

Бўзтой, тошиб келган қулгисини ютиб, бош ирғади аста.

Пайваст қошлари ўртасида — тугун...

— Азизим, унақамас-да, менга осон бўлгани йўқ, — зўр бериб ўзини оқлашга киришди профессор. — Қуйруқсой қайғусини бир елкамга, бурч деган савилни иккинчи елкамга ортиб, шу ергача зўрга өтдим.

— Менга қандай даъвойингиз бор? — Бўзтой қорачиқларида недир учкун ёнди липиллаб. — Йўқми? Ҳа, тузук, унда сўйлайверинг, юракни бўшатсангиз енгил тортасиз.

— Қисмат кундасига азиз бошини қўйган сендай ўктам ўғлонга қанақа даъвойим бўлсин, — у ўнг қўлини мушт қила тугиб, ҳавога ўқталди. — Фақат, Худо ҳақи ишон, сени ўлгудай соғинганман. Нимага ҳиринглайсан, унақа қима. Вой, шумтака-ей, Болалигини соғинмайдиган қанақа лодон бор дунёда, демоқчисан-да!? Юз пойиз ҳақсан, пақат... Ишон, э, оху кўзлим, пақирники бошқача, ҳеч кимникига ўхшамайдиган соғинч!

Кулгиси қистаган Бўзтой унга ҳавас билан қаради...

— Ҳо-о, шунақами?

— Шунақа, — деди Саидбек алланечук яйраб, сўнг, енгил сўлиш олди. — Ҳа, нима, сени разолат қонига ботирган ханжар фақир Болалиги бўғзига ҳам санчилганини унутдингми?

Зил-замбил жимлик қаърига тортди хужрани.

Ҳалиги бўртиқ кўзли махлуқ кўриниш берди.

Сўнг, бутун қалъа бир силкиниб тушди чамаси.

— Унутганим йўқ, — недир таъна соя солди Бўзтойнинг кизаринқираган кулча бетига. — Лекин, фақир ушоқни қатл майдонига элтишганда сиз мўмин-қобил томошабин бўлишдан бошқасига ярамабсиз, аҳли жамоа ҳам, хўш, нечун?

Қоқ бўлиб кетди томоғи, рости, Бўзтой гина-кудур билан айтган ҳақиқат кеча-кундуз Саидбекка тинчлик бермас, замона зайли билан пешонасига босилган тамға борлигини зимдан сирқиратгани-сирқиратган, тушунуксиз ўжарлик билан кўнглидаги кемтиқдан огоҳ этгани-этган, нима қилсаки уни манглайдан сидириб ташласа, ундан қутилса тоабод. Айни фурсатда Бўзтой хумордан чиқволди, ярасини янгилаш эвазига.

— Яна чок қивопсан кўксимни, дилбандим, — деди Саидбек бош чайқаб, аъзои бадани зирқираганча. — Нимасини айтай, ўша кунлари барчамиз бекишан кишанланган эдик, минг афсус!

— Кечикиб қилинган пушаймон сўт айламас.

— Кел, жоним, буларни кўя турайлик, — деди Саидбек, юзига жиддийлик тусини бериб. — Яхшиси, менга Эна Кўкбўридан гапир, у Чақалоқ билан ишончли жойга яширинганми?

Энди Бўзтой андак очилиб кулди, дили ҳам, чеҳраси ҳам ёришди анчайин, энди у гаройиб ўлчамлари бўлган қутлуғ дунёсига ғарк: Эна Кўкбўри Оллоҳ назари кўриқлайдиган — хавфсиз, осойишта, ораста хилватни манзил тутган, Чақалоқни иссиқ-юмшоқ кучоғида, меҳр-муҳаббати кўрғонида дахлсиз асраётир, мусаффо сути билан болакай нафсига ором ва қаноат бахш этаётир, фақат, анчадан бери у ярадор, дайди ўқ теккан елкасига, буни юзига синовчан термилиб турган биродарига айтсинми, йўқми?

Турмушда кўп тўқишганига қарамай, бу одам — Эртак одами, кор-ҳолдан уни хабардор қилиши керак. Барисини чамалади, лекин, етолмади ниятига, гусирлаб эшитилган қадам товушлари алғов-далғов қилиб юборди ҳаёлини.

Қисқагина жимлик... Ва эшик очилди шарақлаб: барваста, қоғоғи солиқ икки киши кирди олдинма-кейин, иккови ҳам хотиржам келиб, ёнма-ён тўхтади ўртада. Ғалати бир салобат, ўнғайсизлик, хавотир босди хонани, ажиб тарзда имиллаб, зерикарли, маза-матрасиз кеча бошлади лаҳзалар. Сўнг, зарда аралаш чуқур хўрсиниқ... Бу Сайфи эди, энсаси қотиб кетган Саидбек, нафратини қандай изҳор этишни билмай, бир унинг чўққи соқолига, бир кўлидаги тим қора резина таёғига тикилар олайиб. Кимни эргаштириб келди, ярамас? Аммо, танимади ҳамроҳини, буям пўконидан ел ўтмаган бирон гўрсўхта бўлса керак, деб қўйди ичида.

— Уу-ху-уйй, жигар, қоринчани қашилаб ётипсамми?

Қизик, Сайфи тилини тишлаб турарди феълига зид равишда, анов кимса эса, ошиб бораётган диққатини яшириб, қувноқ киёфада гап қўшди ранги оқарган Бўзтойга. Товуши ҳийла шанғи экан, ҳафсала билан ийлаб, оҳорлаб, оби-тобига келтирганига қарамай, талаффузидан яққол сезилди шу нуқсони. Ана энди Саидбек бир ишқирди, бирдан хушёр тортиб, разм солди унга ер остидан, ва, қурт ўрмалаган каби, жимирлаб кетди бадани. Ахир, бу уйгинанг куйгур Чумоли — Қўлдош Камон-ку, нега танимапти уни шу пайтгача? Шунақа, ниҳоят кўриниш берди ярамас. Бариси тушунарли: ўзан бошида ўтирволиб, шу бемалол лойқалатмоқда сувни.

— Химм, — деди у бирпасдан кейин, Бўзтойга назарини тешгудек қадаб, — чакки ёмон тушган кўзинг. Тўғрисини айт, ростдан ҳам Кўкбўри туққанми сени?

— Ҳазрати раис, камина борини ипидан-игнасиғача ойлик ҳисоботимга тиркаганман, — жимлик чўкканидан фойдаланган Сайфи чулдирай кетди. — Асли бу тирмизак Эна Кўкбўри зуриёди эмас, лекин, бешиқда ётганида ҳар кеча тоғдан эниб келиб эмизган. Жоҳил Қуйруқсой ақлини пешлаган кунларимизда бундан аввал ўзим хабар топган эдим.

— Хўш, — дея ўкрайди Қўлдош Камон, — наmunча чўзасан?

— Эсимда, яхшилик тиғи билан сийловдим.

— Энди сени сийлагани тирилиб кепти-да?

— Бир шўртумшукқа кучим етар, ҳали, раис.

— Химм, тезроқ ғамингни егин, буниси қўл остингда бўлгани билан униси очикда, эркин. Ҳали сўтга тўймаган гўдак-ку, деб хомтама бўлма, вақт тезоқар дарё! Унақалар тез вояга етади. Тўлин Ой қалъаси додлаб колмасин-а!

Сўнг, Чумоли, бирдан товушини пасайтириб, хизматга шайлигини «хўп-хўп»лаб астойдил изҳор этаётган Сайфи қулоғига қўйволди оғзини. Ўғринча нигоҳи, саросималаниб, хомуш ўлтирган, нафратини ичига ютаётган Бўзтойга қадалган. Лекин, у ҳар замонада Саидбек Умарга ҳам тикилар зимдан. Ҳозир у Сайфини бошқатдан авраётир: Энабошини тезроқ тутқун қилишга даъват этаётгани аниқ... Булар бир-бирига нақадар мос тушган, лекин, қайсиниси золроқ?

Саидбек Умар кўз ўнгида юксалиб борар Ёдгор валий — Қуйруқсойнинг содик чароғбони. Энди панжалари ҳам ингичка ва нимжон туюлмас, аксинча, чайир ва бақувват: гўё шундоқ олдида улкан ойнаи жаҳон ўрнатилган-у, ўшанда у ими-жим кўриб турар барисини. «Нимага иймон ўгирдинг?» — дея нур сочар ота кўзлари. Бир сирли иқроор уйғонар нотинчланган кўкисида. Ҳамон қоядек адл турган ҳазрат қошида тиз чўқар ногаҳон ва аста ўпар этагини.

— Сен, гумроҳ, жафокаш ерни ўтдан олиб сувга, сувдан олиб ўтга солаётган каззобларга ҳалиям ишонасанми? — Ёдгор валий соқоли учини қайириб тишлади, сўнг, қўйворди тезгина. — Ҳа, нега мум тишлаб олдинг, сукут аломати ризо, шундай-ми?

— Йўқ, ота, мен улардан тўйдим.

— Доим аравани қуруқ опқочасан.

— Одамни ҳадеб камситманг. Ана кўрасиз, Бўзтой билан бирга мен ҳам қайтаман Қуйруқсойга, — деди Саидбек Умар, миясини ўргимчак тўридай ўраган нохуш фикрларни матонат-ла инкор этиб. — Қуйруқсой ота маконим бўлса, нега ундан ётсирашим керак?

— Тўтиқуш бўп кетдинг-у, бўтам.

— Тўғри, кўп йил ўғай бўлдим унга, энди, бас, уни ҳам, ўзимни ҳам хўрлаганим ётар, энди бу ерда Хотираларим ва Болалигим билан ёнма-ён яшайман.

— Ҳа-а, тузук, лекин ишонч борми ўзингга? — ниҳоят, пича сукут сақлагач, Ёдгор валий бир қадар ўсмоқчилаб, шубҳа аралаш савол бердики, севинмақдами, ранжи-мақда, қийин кечди англаш. — Ниятинг ишқилиб бутун бўлсин, бўтам. Оғсанг, бир гуноҳингни минг қиласан. Шунга биласанми?

Саидбек Умар чайналди: «Отанинг қаҳри жўшдими?»

Йўқ, хайриятки, у осуда, босиқ...

— Анчадан бери Оллоҳни топмоқ илинжида ҳам чекасан, гоҳ мендан, гоҳ Болалигингдан мадад тилайсан. Бизга суян, лекин, суяниб қолма, аввал бизни эмас, ўзингни топгил, қолганига кейин эришасан.

Саидбек бўзарди: «Шайхи комил ҳақми?»

Кимдир сазо берди ичида: «Ҳақ!» Сўнг, қўнишганча, бирма-бир чақа бошлади ҳазрат қилган лутф мағзини. Чақаркан, аллабир кўркув босди юрагини, наздида, эҳромсимон чўққи белида қўнволиб, саробда жимирлаётган адрларни жимгина кузатаётган Айиқтош ноҳосдан қулади гумбирлаб, сўнг сокин дарани ларзага солиб, йўлида учраган дов-дарахтни қийратганча, шахд-ла келиб урилди нозик ва толиққан гавдасига...

— Болалагим дейсан... Хотираларингни тиқиштирасан... Кошки Қуйруқсой салтанатини тутиб турган робиталар билан ёнма-ён яшашга қурбинг ётса!?

Саидбек Умар сукутда... Унинг аҳволини Ёдгор валий тобора теранроқ англади, лекин, ҳозир у меҳмонига раҳму шафқат қилиш фикридан мутлақо йироқ, мавриди кептими, аямаслиги керак. Мулла Умардек эл таниган, дунё кўрган, етти ўлчаб бир кесган ориятли одам зуриёти дунёдан қўли очик, кўзи юмуқ ҳолда ўтиб кетмаслиги лозим. Ҳаргиз у орзу-ҳавас отини қамчилаш билан овора, бироқ, ичида кўркув ин қўйган, ҳал қилувчи лаҳзада ўша туйғу илондек бош кўтариб қолса-чи?

— Нима ҳам дердим, хўш, бу мулкни кўриқлаш ва хотиралар ичида делвагай яшаш фақир чекига тушган саодатдир, — қуроқ кўрпачага омонат чўккан Саидбек Умарга ер остидан нигоҳ юборди мезбон. — Бунақаси чамамда сенга ярашмас, қолаверса, сен... кўнгилчан ва савдойисан. Берилсанг қаттиқ бериласан, безсанг, тамом безасан.

— Тўғри, — дея кўзларини яширди профессор, — айбим бўйнимда.

— Юзаки тавба ниқобдир, — анчайин кескин янгради Ёдгор валий товуши. — Нокаслар билан ора-очди қилиб, галва уясини тарк этмоқчисан, хўш, эрта ўзингни ўзинг тарк этишингга тўғри келса-чи? Унда нима қиласан?

— Фақирни бўккан нарса — таъкиб!

— Асло, бу эмас чатоғи, билиб қўй, чатоғи, бирламчи, бу дунё омонат эканидан беҳабарсан, иккиламчи, ҳар нимаики кўрингани йўқлик, ҳар нимаики кўринмагани борлик эканини англашга қодир эмассан.

— Унақада... бекорми Қуйруқсойни соғиниб келганим?

— Ҳа, бўтам, Қуйруқсой — йўқлик!

— Йўқ нарсани кўмсар эканман-да?

— Сен Қуйруқсойда эмас, ўзингда яша, фақат ўзингда эмас, Оллоҳда яша! Бошқа

ҳаёт йўқ! Овора бўлма излаб! Шунча адашганинг етар! Дўзах олови урмаяптими бетингга?

— Э, падари бузрук, ўтинаман, шафқат қилинг, кўп эзманг шундоқ ҳам эзилган бағримни, — дея профессор бир парда кўтарди товушини. — Ижозат беринг, тоабад қолай Куйруқсойда, ахир, бошқа қайга ҳам бош уриб бораман!?

— Кўркаманки, тоабад мутеликка ён бериб, андишаи истиҳола ўлгирнинг қирқ-ямоқ чопонини эгнингдан ечмай, ечгани журъат қилмай ўтиб кетмасанг дунёдан!

Яна, ноҳос гумбирлаб, Айиктош қулади гўё устига...

Авлиё ота мўмmoni кўнглига бир қур назар солди, холос.

— Асли, Худо ҳақи, ўғлим, омонат дунё сен чеккан ташвишларнинг бир чимдимига ҳам арзимас, — саробда жимирлаётган сайхонлик тарафда сайр қила бошлади ота нигоҳи. — Хўш, унда тирикликка маза-матра киритадиган нарса борми-йўқми ўзи оламда? Бор, бири — сен айтаётган хотира, фақат, уқиб олки, хотиранинг ҳам суврати билан баробар сийрати мавжуддир. Ҳамма вақт бандаси учун сийрат аталмиш моҳият муҳимроқ! Машойихлар таъкидига кўра, хотира ихлос ва дуодан бўлак ҳеч нарсага муҳтож эмас, хотира учун нафс ҳам, таъма ҳам, ҳасад ҳам, мартаба ёки хазина ҳам сариқ қақа!..

Ёдгор валий нишонни аниқ олишга тиришдими, завқи тошдими ёки шунчаки йўлига сўйлай бошладими, дафъатан билиш қийин, ҳартугур, нима бўлганда ҳам, Саидбек Умар нам тортди ўзига — ер ёрилмадики, ими-жимгина кириб кетса. Ахир, наҳотки қонида молпарастлик иштиёқи бўлса? Бор эканки, қичаб-қистаб келмиш отасидан қолган, лекин нималиги номаълум мол-дунёни!

— Ўғлим, фақат марҳумлар эмас, мен ҳам сен учун бир хотираи силсиламан, фарқим — юрагим тепиб тургани... Бугун иккала оёғим ҳам гўр лабида, шунгача кўп олис, кўп оғир йўлни босиб ўтдим, не-не бекатларда кўниш қилдим, охири тушундимки, ҳаётдаги жамийки яхши-ёмон ўзимда экан, беҳуда овора бўлибман истаганимни бошқа макон, бошқа замондан қидириб?

Энди, ёпирай, шайх жунунваш қиёфада...

Тавба, у кимни имтиҳон қилаётир, ўзиними, Саидбекни?

Фаҳмича, у улкан борлиқда улкан нуқта — сокин порлагувчи қутбга айланган, поёни йўқ мазгилда кўрар кўнглини, янаям аниқроғи, ҳазрат суврат кўрғонидан сийрат мулкига кўчган, шу ажаб ҳижрат сурурига тамомила чулганган. Алҳол, руҳий ҳижрат гаштини сураётир, ажабмаски, бу ҳолати Олий зот ҳузурига сафар қилиш арафасида адо этаётган муборак ибодати бўлса!

Балки, ундай эмасдир, балки, бу лаҳзада, ҳазрати киром, айтгани — кўп олис, кўп оғир йўл бандаси учун не маъно касб этишини, бинобарин, бешик билан қабр орасидаги масофа ибратли ёки самарсиз ислоҳлару инқилоблар манбаидан бошқа нарса эмаслигини чамаи мўлжал қилаётгандир. Кимнидир ошифта, дилкашу оқибатли — доно, кимнидир овораи сарсон, ғамбода ва тажанг — садойи қилиб қўядиган ушбу йўлда нима устивор: эзгуликми ёки жаҳолат, э, Қодир эгам!?

Бора-бора устози мукаррам теран сукутга чўмди, энди у гўё тили билан эмас, нигоҳи билан сўйлар, муаззам маъно билан тўлғин улкан бир каломни ифода этишга ошиқар. Бу недир, зикри ботинми? Қароқларида ойдинлик жўш уради: Саидбек, ўғлим, камина дунё уйига қадам қўйган куним, дунё ҳам камина кўнглига мўралади, бундан ҳеч қачон ғофил қолма. Кўҳна гардун жисмимга руҳ-жон берди, мен ҳам унинг бўм-бўш кўзасини файзу баракотнинг шира-шарбати билан тўлдирдим. Азалу абад дўкони фақирни ақл-идрок, қувваи ҳофиза билан сийлади, фақир ҳам унинг мискин кулбасини сабру қаноат, ҳалимлик ва иймоннинг бебаҳо гавҳарлари билан зийнатладим. Замону макон фақирни фариштага қиёслади, мен эса замону маконни ўзимга менгазим. Ниҳоят, ақлу идроким равон ишлай кетиб, фаҳм этдимки, аввал ҳам, охир ҳам ўзимда экан!..

Саидбек кўз узмас отадан: «Шайх зикри ботин билан машғул!»

Ёдгор валий ўзини ҳам, борлиқни ҳам унутмиш... Недир хавасда у руҳи иқлимига кўчмиш, шу жараёнда гўё оламу одамни бошқатдан танишни ихтиёр қилар. Ким билсин, балки аллақачон Аршга юзлангандир. Ана, лаҳзалар кечгани сари, вужуди кучлироқ нурланар. Кейин, вужуди, аста-секин, ловуллаган хилқатга айланар, серажин пешонасини тириштириб, оҳиста хўрсинар-да, бўйра ва кўрпача тўшалган супага ҳовуч-ҳовуч чўғ бўлиб тўкилар:

Мен ўзимда туғилдим, мен ўзимда ўламан.

Улуғ тарҳ ҳам, улуғ амал ҳам — ўзим...

Тўрт фаслда ўзимда гуллаб, ўзимда мева туғдим — қуврадим.

Яхши ёнида ориқлаб, ёмон ёнида семирдим.

Ақл ичинда донишлик билан ошна тутиндим, ақл ташинда телбалик билан оғиз-бурун ўпишдим; илму ҳикматим кимгадир малол, авомлигим кимгадир эрмак...

Фақир дунёни заррасидан коинотга қадар эринмай ўргандим, қолмади билмаганим, ахийри англабманки, шунча ақлим, шунча фаросатим, шунча кучим билан то ҳануз ҳеч нарсани билмабман...

Во ажабо, бу лаҳза Ёдгор валийни таниш имконсиз, бу лаҳза шайхи калон ботини иқлимида ўзига ўзи арзи ҳол қилишга астойдил киришган, бинобарин, Саидбек Умарни лолу ҳайрон қолдирганча, ботинида ўзи билан ўзи олишар, поёни йўқ бир оламидан поёни йўқ иккинчи оламга сайру саёҳат қилар, эҳтимолки, меҳмонини ҳам шунингдек ҳузурбахш ва азобли сафарга ундар...

Ҳануз руҳида инқилоб ловуллар, долғали кечар бу инқилоб, бутун кўлами — уқубатлари ва лаззатлари билан қароқлари кўзгусида жилва қиладир...

Ҳа, бўтам, карами кенг Оллоҳ буюрмиш: мен ўзимда наҳри муаззам бўлдим, мен ўзимда жилғага айландим, мен ўзимда савашдим: зафар кучдим, өнгилдим, мен ўзимда адолат истадим: бандасини бало-қазодан кўксим билан тўсдим, бандаси тўхмат билан илма-тешиқ қилди кўксимни, мен ўзимда жоҳга кўтарилдим, бул юкса-лишим чоҳга қулаш билан ниҳоя топди, мен ўзимда саодат тиладим, орзуим ушалган кунда бадбахтлик тамға бўлиб босилди пешонамга, мен ўзимда тириклик гаштини сурмоқчи бўлдим, оғзим ошга етганда бурним қонади, ҳайҳот, англашки, англамас-лик экан, ахийри ўзимда ўлдим, фақир бу кунда «мен»лик имконини эъозламак билан машғулман, ушбу тadbир якунига етган лаҳза ўзимда руҳим билан қовушаман ва... ўзимда Оллоҳни топанман, ўзимда Оллоҳ билан дийдорлашаман, ўзимда Оллоҳ билан мангу қоламан, ўзимда Оллоҳ сари сафарим интиҳосига қадалар, ўзимда — Оллоҳда сафарим ниҳоясиздир...

Саидбек ҳушёр тортди Ёдгор валий хўрсинигидан, нима бўлди, кўнгли шайх кўнгли билан битим туздими? Сирли бир сурур туйди, айна пайтда, кўз ўнгида шайхи комил ланғиллаб ёнганига иймон ўгирди, эҳ, ёниш ҳам гапми, лағча-лағча чўғ бўлиб тўкилди-я. Мана унинг куч-қудрати нимада экан? Қизиқ, фақат ихлосу эътиқод билан ҳар кимга шундай ҳолни кечириш насиб этармикин?

— Бўтам, узр, — сал фурсатдан кейин Ёдгор валий кўз қирини юборди унга, — ажабланма телбаваш қилмишимга. Иложим қанча, гоҳида шу хил машғулотга эҳтиёж сезаман. Ўрганган кўнғил ўртанса қўймас.

— Тақсир, сиз ихтиёр қилган касб-кор камина учун тилсимдан бошқа нарса эмас, — деди Саидбек Умар хижолатини яширмай. — Сиз бир хазинасиз, сизга ҳавас қиламан.

— Хўш, ҳалитдан бери не муддао ташвишини чекасан?

— Тақсир, малол бўлмаса айтсангиз, шу кунгача ноқобил муридингиздан қандай сирни пинҳон тутдингиз?

Меҳмон тарафидан шундай саволни Ёдгор валий анчадан буён ботинан кутаётгани чамаси, шу боис, ранг-рўйида бирон ажабланиш аломати ёки бошқа бирон ўзгариш сезилмади айтарли, фақат, хил маънос тортиб, Тамғали гори томонга қаради жимгина. Анчадан кейин, жилдираб оқаётган сой бўйига бориб, таҳорат ушатиб қайтди-да, орқамдан юр, дегандек, хайрихоҳ бош ирғади Саидбек Умарга...

3

Қаҳри жўшиб ўйлар Саидбек: «Қайсиниси золроқ?»

Сўнг, қулар соддалигидан, ахир, булар шунақаки, ҳар бобда бири иккинчисидан асло қолишмас, ораларида бор-йўқ фарқ шуки, униси — дасти узун амалдор, буни-си — эпчил ва уқувли мулозим, лекин бу фарқни унча-мунчада сездиримас, панада баъзан қизишиб олишса-да, апоқ-чапоқ бўлиб кетишар тезда, қолаверса, шу кунгача бирон масала устида талашиб-тортишиб қолишгани, бирови-бировига олайиб қарганини ҳеч ким кўрмаган. Бир олманинг икки палласига ўхшаб кетишади, бир майизни тенг бўлиб ёйишларини эса асти қўяверинг. Иноқ-аҳил бўлишгани учун ҳам доимо ошиқлари олчи, йўқни ҳам бемалол йўндиришар керагида.

Фақат, ўртада кичик бир жумбоқ бор: Эна Кўкбўри воқеасини Қўлдош Камон аввалдан билармиди ёки унга бу хусусда Сайфи сўйлаб берганми?

— Пиропесор, ҳалиям ичингизда гина-гумон довча тугиб ётиптими? — қутилмаган-да Саидбек Умарга яқинлашди Тўлин Ой қалъасининг эҳтиёткор соҳиби, юмшоқдан-юмшоқ илжайиб. — Отангизни ўлдириппанми, намулча мөндан хапасиз?

— Мени тинч қўй, шунда орамиз очик, — деди Саидбек Умар димоғида пўнғиллаб. — Сендан ўлгудай тўйганман, тоқатим йўқ турқингга!

— Сизга оғирлигим тушмаётгандир, — деди Қўлдош Камон қовоғини ўйиб, — Сайфи билан зимдан кўз уриштираркан. — Худо ҳақи ишонинг: қосимийлар хўрлашган бўлса сизни, фақир қафтимда кўтаришга тайёрман.

— Инсофга кириб қопсан, чўп синдириш керак бошингда.

— Сизам мундай қайишинг-да одамга, — деди Қўлдош Камон, хиёл чиройи очилиб. — Кўпам оғир юмуш топширганимиз йўқ: ҳозирча манови қайсарни жиловлаб берсангиз кифоя!

— Ҳе, ўргилдим... сен... Анойи санайсан-да мени... Пардалама, дардинг асли бўлак... Аввало Эртақ пайини қирқмоқчисан, негаки, Энабоши билан Чақалоқ сен нокасни кушанданг.

— Ёпирай, тушимга кирмаган гап!..

— Локигин, хомтама бўма, унақаси ҳали ҳеч бир шўртумшукқа насиб этмаган, — Саидбек Умар соҳиб иззат-нафсига тегиб кетганини сездим, лекин, паст келмади. — Эсинг борида этагингни йиғгин, бу қилмишинг одамзод шаънига иснод!

— Ақли ошиб-тошган одамнинг телбадан фарқи йўқ!..

Энди Саидбек Умар кишан урди тилига, нафратга ўхшаш нарса куйдирди кўксини, қани, иложини топса-да, ҳар нарсага тумшук тикадиган, қўланса нафаслари билан «Е» ҳужраси ҳавосини бузворган иккала гўрсўхтани бир зарб билан ер тишлатса. Аттанг, қўли қалта, буни ҳечам адо этолмас. Майли, ҳадеб ғам чекавермасин, буларни, бугун бўлмаса эртага, адолат ҳомийси — Оллоҳ ўзи етарлича жазолар. Ҳозир олдидаги ташвиш бошқа: Бўзтой билан маслаҳатни бир жойга қўйиши керак. Бас, одам зўрга айланадиган каталак қадрдони жойи эмас, у кенгликларга ўрганган, у тезроқ қуёш тафтига тўйган, тўрғайлар ҳониши билан масту маскур даштига, қай бир ўтлоқда эгасиз юрган бияси билан қулуни ёнига жўнаши лозим.

— Бирон нарса англадингми, жоним? — деди ниҳоят Саидбек Умар тажанглик билан. — Булар ашинақа, девор ушлатиб кетишади истаган одамига.

Бўзтой қарахт: холи йўқ чурқ этишга.

Ва ўйга толган: «Булар қанақа шарпалар?»

Сўнг, у бу дунё билан келишиш қийинлигини англаб, зўраки кулганча, ёстиққа оғир ташлар бошини, чийрилиб ётганича эрталабга қадар кимир этмас...

Тунни мижжа қоқмай кечирган Саидбек Умар ғашлиги устига ғашлик қўшилар, тавба, бу қанақаси, у Бўзтойни жиловлаши — аниқ бир йўлга солиб бериши керак, ановилар шунақа кўрсатма беришган, қанчалар нобоп вазифа, аниқроғи, Сароёғлар унинг саъй-ҳаракати асосида Болалик билан Эртақ ўртасига раҳна солмоқчи. Бунинг учун у Бўзтойни «Сумалак» зардобини ва СН замбуруғи билан эмласа — бариси тамом: ўғлон, кўнгли кўзига чим босилар-да, жамийки эзгу хотираларидан воз кечар, жумладан, Эна Кўкбўридан ҳам айрилди, о, ана бедодлик!..

Саидбек Умарни қўрқув босди, дунё қолган-қутган оҳорини ҳам йўқотиб бораётир назарида, кўнглидан кечаётган мулоҳазаларни Бўзтойга ётиғи билан тушунтириш вақти келган шекилли. Нимадан бошласин, Фўзайлдан айрилиб қолганиданми, ҳар қанақа кашфиёти бошига битган бало бўлганиданми? Агар бу Чархпалакни кўрса... нафратдан бўғилиблар кетса керак. Кўнгли нозик-да... Ие, шошма, эшик гичирлади-ми зорланиб? Кимдир кирди, ҳа-а, таникли зотлар? Жобир Кирпи, Эсон Оқбўта, Сайфи... Бириси истеҳзоли кулган, қайсиниси қовоқ солган, энг орқадагиси негадир ғазабнок... Тавба, ким экан булар арпасини хом ўрган? Бўзчининг мокисидек қатнашади бу ерга, асли муддаолари нима? Соябонли қалпоғини қошигача бостирган Жобир Кирпи ўзини хотиржам тутишга тиришаётган Бўзтойга буюрди: «Имиллама, тезроқ кийин, жиян!» Сўнг, у шерикларини ҳам шоширди, совуқ терга ботган Саидбек бош нозир овозидаги зардани туйиб, ғалати жунжикди: яна бир мусибат ёвуқ шекилли. Кимдир пишиллаб ҳаво симириди ёнгинасида, мундоғ қараса, аллақачон соясига айланган, ҳатто гоҳо тушида ҳам кўриниш берадиган Сайфи ошнаси, бўзарганча, ўқ қилиб турибди нигоҳини: «Сиз ҳам борасиз!» Бунинг хитоби Жобир Кирпиникидан ҳам ўқтамроқ... Иззат-нафси симиллаб, оёқ тирагиси келди, бироқ, бундан нима фойда? Бошига ортиқча ғалва орттиради, холос.

— Машқингиз анақа... пастроқми, пирепесор? — илмоқли савол берди Сайфи, олдинма-кейин ташқарига чиқишгач. — Сал очинг-ай қовоқ сабилни, ҳа-ҳа, бир илтифот кўрсатинг, Худо ҳақи, бугун омадингиз чопган кун!..

Қани ҳозир Саидбек Умар қулоғига гап кирса?

Шошма, омад дедими, тавба, қанақа омад?

Ҳатто бурга думини кўролган Сайфи яна қанақа фирромликни дилига түгдийкин, асл муддаосини ўлиб-тирилиб пардалаётир, зимдан авзойи бузуқ: ўзини-ку нима қилса ҳам майли, ишқилиб, Бўзтойга тегмасин, бир бало қилиб қўймасин қора кўзлигини.

Не бир лаҳзада Худодан мадад тилаб одимлаётган Саидбек Умар муттасил қайнаб, гупириб-тошаётган тизгинсиз гирдобга дуч келди, тийиқсиз ёввойи тўлқин чаппор урганча, ўрай-ўрай, делвагай алфозда, зув ола кетди уни қайгадир, бетартиб гавдалар исканжасидан ўзи бир амаллаб қутилар, лекин, навнихол Бўзтой ҳоли не кечар?

Тўлин Ой қалъаси яқин... Ажабо, улкан, кўнгирадор, сербўёқ қалъа гўё муаллақ турар еру осмон оралиғида: гоҳо у дам солинган ёки дами қайтариб сўриб олинган шар каби шишиб-кичраяр, шунга кўра, бош гумбаз ҳам, майда-чуйда куббалар ҳам бир ҳайбат солиб семирса, бир заъфарон тортиб ориқлар.

Яна, тепани нукра-мис қозонга ўхшаш юмалоқ сайёралар тутган бижиллаб, сокин бўшлиқда тиккасига юксалган ингичка-йўғон устунларни ола-була арқонни эслатадиган сонсиз чизиклар ўргимчак тўридай чирмаган. Тинимсиз қилпиллаб ҳаракат қиладиган кўними йўқ думли ёритқичлар баъзан устунлар товарагида парвоз қила-қила қарсиллаб тўкнашар, йириклари ушоқларини гард каби чиппа тортиб олар ўзларига, айримлари ёндош тушган олмос тусли қояларга урилиб парчаланар ёки тўкнашув пайти қоялар ўзи бўлақларга бўлиниб, сочилиб кетар чор тарафга, оқибатда, тез-тез яшин чақнаб, осмон қоқ ёрилгудек бўлиб, янаям ёришиб кетар фалак буржлари, қалъа кўнгиралари ва гумбазлари.

Шунақа ҳолатки, кўриниб турган само ўлчамлари кўринмас самонинг исмсиз ўлчамлари сари шитоб ила чекиниб-суринган, ерда, ушбу майдонда нимадир галаён килар: бир издиҳом устига иккинчи издиҳом бостириб келар. Ҳадикли ва умидвор нигоҳларга тикилар-да, мен бир хасман, деган ўйга борар Саидбек, сўнг, ғалати орзиқиб кетар, наҳотки, Бўзтой йўқолиб қолмиш халойиқ ичида?

Саидбек Умар аранг илгарилади, суюклари қисирлаб кетди зич тиқинда. Гўё, ер ёрилган-да, париллаб одам чиққан, булар уйгиналарида ётишса маъқул эмасми маза қилиб, биров маймун ўйнатаётгани йўқки, қуруқ қолишса. Бай-бай, бу нима азоб-а? Бу ишга Бўзтой ҳам ҳайрондир, ишқилиб, у соғ-омон бўлсин, энди топдим деганда... О, қани, бир мўйига тегинишсин-чи, ётволиб тебалашар, ахир, шу ёқмадимиди дилида анчадан бери ўчиб ётган умид чироғини?

Шукур, у қора берди, ана, беўхшов сахнани эслатадиган супа гирдида, бинобарин, тинмай бидирлаётган Қўлдош Камон оғзига термилган Жобир Кирпи, Эсон Оқбўта, Сайфи ва яна бир қанча таниш-нотаниш казо-казолар қуршовида паришонҳол турар.

Бўзтой ёнида бўлиши зарур эканини ногоҳ англаган Саидбек Умар гранит зинага илдам қадам босуведикки, ногоҳ, яна теварак-атроф чарақлаб, фалак арзандаси — бесабр кампир қирқямоқ пўстагини қоқишга киришди: ёмғир ура кетди шитирлатиб. Ёмғир гоҳ шивалади, гоҳ шаррос куйди, ана-мана, зангор селда чўмилиб, тиникиб олди борлиқ, теран бир сукунат чўккан пайтда қоматлари чўяндан қуйилгандек тиқмачоқ-чайир йигитлар ёпирилди майдонга, сўнг, сағриси таранг қорабайир қўшилган, ҳозиргина ёғиб ўтган ёмғирда жиққа ивиган арава кўринди қибла тарафда.

Жунли тери қопланган одмиёна эгарда оёқларини айри қилиб ўтирган, анчайин жиззакилиги сезилиб турган, пахмоқ соқолли чувак киши ўзида йўқ шод — оғзи қулоғида, гоҳ кийқирганча савалаб қолар кўпикка ботган бедовни. Нақд ўқ илондек вишиллар ҳавода лаънати ўрма қамчиси. Аммо, от жонивор, ҳаддан ортиқ чарчаганми, қайсарлиги тутганми, бошқа сабабданми, сира шошилмас — бир маромда унмайдиган майда қадам ташлар, хуллас, эгасига бўйсунитгани истамаётгани англашиллар.

Тушунуксиз бир шубҳа қамради Саидбек кўнглини, қай бир ерига гўё игна санчилган, орзиқиш аралаш оғриқ туйганча, қибладан нигоҳ узмас, имиллаб келаётган аравага, арава устига кўндирилган, турган-турмиши сир-синоатдан қуйилгандек туюладиган қафасга жимгина термилиб қолар. Қафас бирам баланд ва энлики, бемалол фил сиғиши мумкин, лекин, ичида — филмас, бошқа жонивор мудраб келар.

Кимдир ингичка оҳ чекди, қараса — Бўзтой, қадрдони, чарх урганча, арава томон таллинаётир. Тубсиз қароқларида чайқалаётган ифодалар ўртаб юборди Саидбек юрагини. Беихтиёр илгари босаркан, чигил тушди ичига, Бўзтой бекорга фиғон чекмаётир, қафасда руҳи синикиб ўтирган махлуқ наҳотки Эна Кўкбўри бўлса? Ким уни маҳкум этди, Сайфими? Энди Чақалоқ аҳволи не кечар, Саидбек ҳоли-чи? Хуш, у нима қилсин, Эртакни тутқун қилишдан тап тортмаган олғирларни шунчаки қарғаш билан кифоялансинми ёки бошқа жиддийроқ иш келарми қўлидан? Энди ожизлиги билинар, тасодиф эса ишини қилган, Энабошига осон бўлмас, энди у тақдир ҳозирлаб қўйган кулфат билан юзлашар, ана, ҳали майдон ўртасида тизилган йигитлар ичидан тўрт нафари ажралиб чиқди — басма-басига ирғишлаб.

— Имилламанг, энағарлар!..

Ростики, түртовлон нақд қуюн, аммо, учиб-қўнишлари ёқмапти Сайфига: дўк урди, сўкинди. Сўнг, улар шунақа ҳаволаниб кетишдики, гўё яшинга айланишди бира-тўласи. Айниқса, ановиси — калта-бақайдан келгани ўт-олов экан: у ҳаммадан аввал чиқволди аравага, енгил бир уриниш билан ерга ағдарди қафасни. Саидбек адашма-са, Пакана елкасидан ғалати осилиб тушган бесўнақай қўллари недир йўриқларга оғишмай бўйсинаётир, шиддат билан ишлаётган мияси-шури ҳам куч ва буйруқ олар ўша йўриқлардан. Зумда у қўлфни ҳам, занглаган эшикни ҳам бузиб ташлади, кўзла-ри яшилтоб ёнмақда, иссиқ ҳовур кўтарилаётир баданидан, зарилми шунча ғазаб, ёпирай, камарида осигли нарса нима, дандон сопли ханжарми?

— Хей, биродарлар, лодон ғанимимиз мағлуб!..

— Мағ-лу-у-у-убб!..

— Ма-а-ағ-лу-у-у-уббб!..

Илғорлик яхши-да: терисига сиғмай қувонаётган Сайфи чинқирди ҳаммадан ав-вал, юксаклардан Сайфи товушига қайтган акс-садо баробарида бошқалар ҳайқи-риги ҳам янгради гумбирлаб. Охирида, Бўзтойни елкасидан силкилаганча, Қўлдош Камон бақирди, қатордан қуруқ қолишни гуноҳ билган одам қиёфасига кириб. Тавба, булар нимага бунча айюҳаннос солишадир? Анқовлик қилма, Саидбек, Энабоши ўлими булар учун энг катта байрам!..

Кутилмаганда шу дамгача тек турган оломон гуриллаб қўзғалди, Худо ҳақи, оло-мон нима қилаётганини билмас, аммо, кимнингдир қутқусига учиб, олға ташланар: гўё, жамийки йўқотишлари ва кўргиликлари учун Энабоши айбдор, қулай пайт кеп-тими, бас, ундан қасд олиш керак, қасд!..

— Сизам қуруқ қоманг, пиропе-есо-оор!

— Баччағар, — деди Саидбек Умар жони бўғзига тикилиб, — мен бегуноҳ жони-ворни эмас, сени тепкилайман, сени!

— Чакки, кўп чакки, — деди Қўлдош Камон энсаси қотиб. — Отдан тушсангиз ҳам эгардан тушишни истамайсиз, нимага?

— Сен терган тошни санаб ўтирадиган ёшда эмасман.

— Аҳ-ҳа, тузук, тузук... Биззикидан безорсиз, аммо, анув жодугар... Кимийди? Ҳа, Ёдгор валийникини санайсиз! — Эна Кўкбўри атрофида халқа солиб айланаётган гумашталарга кўз кирини ташлаб қулимсиради Қўлдош Камон. — Асли шу шумшук чол бузган миянгиз мурвати, энди эса... йўқ нарсани жар солмоқчисиз оламга.

— Ўзимни таниётган бўлсам нимаси ёмон?

— Мен сизга айтсам, одамзод ўзини танигани сайин сўқирлик гирдобига чуқур-роқ ботиб бораверар. Сиз, ўзимни топдим, деганийиз ҳамона, бошқа парда қоплар кўнглингиз кўзини.

— Пешонада борини кўраман.

— Шошманг, шу... Ёдгор валий билан намунча ош-қатиқсиз? Жонийиз шуни қўли-дами? — Қўлдош Камон майдон тарафга қўл силкиди, айна пайтда, Жобир Кирпи ва Сайфи билан кўз уриштирди. — Менимча, сиз ўша мияси суюлган чол рухий қуввати-нинг таъсир доирасига тушиб қолгансиз.

— Билмаган одамингни ёмонотли қимоқчимисан?

— Бу жуда кам учрайдиган ҳодиса, — дея давом этди Қўлдош Камон мулоҳазакор-лик билан. — Шунга кўра, сиз хоҳлаган оламингиз, хоҳлаган замонингизда, ҳатто хоҳлаган ўлчамингизда бемалол яшай оласиз, шундайми!?

— Ҳали мени жодугарга чиқазиб қўймасанг.

— Борини айтаёппан, жирилламанг, — энди Қўлдош Камон Бўзтойга тикилиб, ўйга толди. — Умуман сизда имкон катта, фақат буни баҳолашни билмайсиз. Айрим қилиқларингиз эса... бизга тегишли қутбга тамомила тескари!

— Билмайман ҳеч қанақа қутбни!

— Ҳо-о, сизнингча, бунақа юриш-туришингиз бизга ёқарканми?

— Ёқмаса нима қилай?

— Сиз кўнглингиз тусаганини қилинг, биз эса қўл қовуштириб турайлик, шунақами?

— Билмадим, — деб елка учирди яна Саидбек.

— Йўқ, азизим, бундан кейин билиб босасиз қадамни.

— Қолипга сомоқчимисан?

— Қолип ҳам керакли, шу нарса бўлмаса одамзод юрар йўлини йўқотиб, қуюшқон-дан чиқиб кетар, — дея йўғон панжаларини қисирлатди Қўлдош Камон. — Сизу биз сув келмасдан қулоқни боғлашимиз лозим. Ҳа-да, қанийди ҳамма бир-бирига ўхша-са: бир хил гапириб, бир хил фикрласа, бир пайтда ётиб, бир пайтда турса, бир хил нарса еб-ичса, бир хил кийинса, ягона кўчадан юрса!..

— Сенингча келармикин шундай кун?

— Биз истасак келади-да, — ошкора гурур билан товушини бир поғона кўтарди Қўлдош Камон. — Ҳозирдан шунга қараб оғиш қилаёппиз, сезмаёпсизми?

— Қулоғимга лағмон осма, баччағар!

— Хўш, асосий шартимиз шу: биз билан доим бирга бўласиз, ўлсак — ўликсиз, тирилсак — тирик. Ановинақа... қўмсаш... Нимаиди? Ҳа, руҳ, кўнгил... кечмиш... Яна нима? Па-арр-риво-озз! Топган товушқонингиздан ўргилдим, тезроқ чиқазиб таш-шанг барини миянгиздан, йўғасам жинни-минни бўп қоласиз.

— Ўзига тўппа кесмаган бировга угра кесаркан.

— Бугундан бизим ўлчамга кўчасиз, акс ҳолда, ҳу, ана, Эна Кўкбўридай шўрингиз-га шўрва тўкилар!..

«Шартимиз... Ўлчам... Шўрва...» Сехру жоду билан ийлангандек туюлган бу сўзларни бирин-сирин такрорлади ичида, ана шунда, улар сезгиларида уйғонган алам-ангиз армон билан йўғрилиб, лов куйдиргандай бўлди бўғзини. Бариси шунчаки пўписа, бариси ғирт ёлгон! Ҳамиша манфаат хизматида турадиган бунақа йўриқларга икки дунёда ҳам ишонмаслиги керак. Шундоқ ҳам кўп марта қашқа бўлган пешонаси, бас, энди кўзига қарайди, өтти ўлчаб бир кесади. Фақат, Кўкбўрилар ҳомийси — Энабоши ўз ўлчамадан адашгани нахотки рост? Бунга сира ишонгиси келмас, лекин, ана, майдонга ёпирилиб келувчилар кети узилмаётир, улар мақсади аниқ, Саидбек Умар эса — томошабин...

Эсида, Қуйруқсой гуриллаб ёнган, Қуйруқсойни ёқиб кул қилган ўтга гўдақлар ташланган кунда ҳам у кўрган-кечирганини жимгина ичига ютган, паққос ёрилишига бир баҳя қолганда ҳам чидаган, иродасини синдирмаган, оқибат, бариси вужудига сим-сим ўрнашган. Бира-тўла ўшанда тақдирига ҳам ўт кетмаган экан-да, мана, энди оёғи остидан бошқа фалокатлар чиқаётир, кўз ўнгида жон бераётир ишонгани ва суянгани Энабоши. Мана бу ноласи қанчалар зорли, сўнг, ноласи фарёдга, фарёди ўқирикка айланди. Бу Улуғ оғриқ ифодаси эмасми?

Саидбек қават-қават зимистон қаърига қум зарраси янглиғ чўкиб борар — жисми эзилган, руҳи эврилишда, тафакқури сўник, дили тўла армон. Бунақаси тушга ҳам кирмас, ажабо, нега қуламаётир зангори осмон? Кимдир секин туртди, қаранг, деди шодумон товушда. Тағин Қўлдош Камон тегяпти жиғига, хўш, у нимага даъват этаётир? Бирдан хушёр тортди. Ҳали қоп-қоронғи бўлиб турган олам, ёпирай, энди алвон либос киймиш ғалати тарзда. Йўқ, олам қизара-қизара чўғга айланиб, гул япроқлари каби лағча-лағча сочилмиш ўз сарҳадлари бўйлаб. Дафъатан Саидбек тушунолмади гаройиб ва миқёси кенг ўзгариш боисини, бор кучи билан диққат қилгач, кўрдики, Энабоши сийнасида — ҳали Пакана белини безаб турган дандон сопли ханжар!..

Нима қилсин Саидбек, эплаганики, аста кўксини ушлаб, ночор бир аҳволда инг-ранди, холос. Оҳ, мушфиқ онажон, одамзодни яхшилик сари ундаган заковатли зот, ожизликдан нари ўтолмаган ношуд фарзандингни кечир, сен тўккан қонга энди у ҳам ғарқ бўлгай!..

Қайсидир лаҳзада Эна Кўкбўри охирги марта чўзиб увлади, йўқ, охирги марта зорланиб нолиш қилди, ана шунда дов кўкрагидан ногаҳон сачраган шарора телба-ваш оломон қийқириқларга эврилганча забт этди юксакларни, қалъа бош гўмбази учидаги ялов билан бўйлаша-бўйлаша ёндош чизикларга илашди шитоб, кейин, яна севалай бошлаган ёмғирга қоришди ва ёмғир бўлиб ёғилди қўнишган дарахтлар, топталган майсалар, сокин хиёбонлар, тало-тўп қўпган супа-майдонга, хуллас, замин ила фалакнинг барча узоқ-ёвуқ буржларию бўшлиқларига.

Дунё дунё бўлгандан бери лолаваш ёмғирни ҳеч ким кўрмаган, бу мўъжиза ҳатто бирон-бир кимса тушига ҳам кирмаган, ушбу паллада ушбу нарсани етти яшардан өтмиш яшаргача ҳамма кўрди шундоқ ўнгида. Кимдир ажабсинди, кимдир бепарво-лигича қолди, лекин, шитирлатиб ураётган йирик-йирик томчиларга жамийки тирик жон жавради, фалак ва заминга қўшилиб.

Ғолиб келганга тамом ишонган Пакана чопа-чопа уч марта айланди ҳўл ерни осузда қучиб ётган Энабоши атрофини, сўнг, шошилишч келиб, ҳансираганча тиз чўкди супа этагида. Бошқалардек у ҳам ивиган: ўсиб кетган соч-соқоли, бети аралаш бўйни ва елкаларини алвон томчилар ювар дувиллаб. Қалин қобоклари тагидан шубҳа ва нафрат билан боқаётган қийиқ ўзлари намуноча саёз? Илгарига дадил чўзилган ва жұфтланган кафтларида бугланиб турган юмалоқ нарса нима, нахотки Чақалоқни даҳшатли олов қаъридан эсон-омон олиб чиққан Энабоши юраги!?

Дастлаб Ёдгор валий ҳаяжон оғушида ўтирган Саидбек Умар ўтинчига қулок осмади, кейинроқ ғимирлаб қолди, неларнидир мулоҳаза қилгач, таҳоратини янгилаб келди, сўнг, орқамдан юр, дегандек, аста бош ирғади унга.

Ёдгор валий Тамғали ғорини мўлжаллаб юрди, шўнинг учунми, бошқа сабабданми, Саидбек иккиланиб эргашди отага. Ногоҳ хотиралари жунбушга келди: бу мавҳумот олами билан дийдорлашиш сўнгсиз азоб-ку. Рост, жаҳаннам сафарига ҳам тайёр, аммо, Тамғали турқини елкаси чуқури кўрсин. Росаям ундан зада, ундан неча бор юрак олдирган, ҳатто тепа сочи тикка бўлиб кетар ўша маза-бемаза ҳодисаларни хотирласа.

Эсида, маъшум кунлар арафасида, Бўзтой ва бошқа бўйинсалари билан муттасил қатнардиган бу тарафга: гоҳ ўйнагани, гоҳ сойда чўмилгани, гоҳ кўзиқорин ё ўтин тергани, гоҳ пода боққани. Тамғали ғори ғалати мунғайиб қаршиларди уларни ҳар ғал, шўнинг учун ҳам у сирли туюлган ҳамиша, ичкарига қадам босгани анчагача ҳеч бири ботинмаган.

Илгаритдан, у ундоқ, бу бундоқ, мол-ҳол ёки одам ютадиган қилиғи бор, қабилидаги алмойи-алжойи ғийбатлар юрарди эл орасида. Ғийбат кўпираверса, одатда, қизиқиш ҳам ортаверадиган, ахир, пичоқ бориб Саидбек билан Бўзтой суягига қадалган, икковлон, ҳам ботирликлари тутиб, ҳам мақтангилари келиб, уни ишғол этиш учун астойдил бел боғлаган. Ана шу мақсадда, маълум тайёргарликдан сўнг, болаларга хос ғурур ва соддалик билан шиддатли ҳужумлар уюштиришган. Қонга қон, жонга жон! Афсуски, ҳар ғал кўпдан-кўп йўқотишлар беришган, абжағлари чиқиб, шаштлари синиб, шармандаи шармисор ҳолда чекинишган. Қайсар ғор истамаган йўл беришни. Лозим кўргани: мағлубият алами, пешоналарини безаган кўм-кўк ғура, дилларида янаям чуқурроқ ўрнашган армон!..

Ёдгор валий эса, азиз меҳмони ичида чигил ўраб ётган дарди қаттолни қайқдан билсин, ғор оғзида чордона қуриб, бемалол қуръон тиловат қилгач, тап тортмай, иккиланмай қадам босди қум-шағал тўшалиб ётган бўсағага. Юраги ғумириб кетган Саидбек энди не чора қўлласин, орқа-олдига қарамай ура қочсинми, ёки, э, падари бузрук, фақир бу савия афт-ангорини кўришга тоқатим йўқ, вақтида таъзиримини еганман, яна жаҳаннам азобини тортишдан мени ҳалос айланг, деб ёлборсинми?

Аммо, вақт ўтган, на жуфтак ростлашга имкон бор, на ҳалигиндай ўтинишга ҳоли. Бўйинини ҳам қилиб, жикқа терга ботиб, йўл тортаверди ота изидан. Зум ичида кўнглидан нелар кечганини фақат ўзи билар, ярамас ғор сир-синоати билан юзлашгандан кўра қоронғи ғўрга кириб ётмоққа минг марта рози.

Тўқсон ёшида ҳам ҳассага йўламаган Ёдгор валий қирчиллама йигитдек ошиқиб йўрғалар, таърифга сиғмас бир иштиёқ ва ғайрат бор босган ҳар қадамида. Баъзан ортига ўгирилиб, хомуш келаётган Саидбекка кўз қирини ташлар, бўш келма, қўрқмасдан юравер, дегандай юмшоққина жилмаяр. Аммо Саидбек ҳамон шубҳада, ана-мана пешонасини бирон қоя гирдига тарс уриб олиши, қатлама тошлар қалана-қалана ҳосил қилган девор ҳар ёндан ими-жим қисиб келишидан чўчир. Ҳадемай тор бўшлиқ тандир каби ҳил бера бошласа керак. Ахир, бунга илгари бир неча марта гувоҳ ўтган, лекин, отани қоралаб илгарилар экан, пастқам шифт кўтарилиб, харсанглар сарёғдек эриб битаётгани, хўмрайиб турган деворлар эса нурли қиёфа олганча ортга чекинаётганини ҳис қилар. Саидбек кўзларига ишонмас, аммо, яна пича юргач, атроф чакмоқ чакнагандек ёришиб кетар дафъатан.

Энди у тубсиз осмон, баланд тоғлар, яшил воҳа, шарқираб оқаётган дарё рўпарасида турар руҳланиб. Не ҳодиса рўй берди, нима, кўнгли иқлимига етиб келдими? Қушдек енгил тортар ажиб ўйдан, жадал бораётган отани бир зум унутар, яна қизиқсиниш билан разм солар теваракка.

Сирли тарзда жимирлаб, тарам-тарам кўпчиб, сокин тебраниб ётган воҳанинг поёни йўқ, адоғини илғаш қийин: сукунат ҳайқириб тургандек... Кўкдан эниб келган мовийлик заминга хос яшил бўёқлар билан бир нозик қовушган, яна, қайқандир ларзон-ларзон оқ-пушти нур ҳам ёгилар майин шовуллаб, икки бетини ўт-ўлан қоплаган сонсиз сўқмоқлар виқор тўкиб турган тоғлар этаги томон ўрмалаб кетган, япроқлари сокин шитирлаётган дарахтлар шохиди фаол мажлис қурган қушлар нағмаи ноласи чунон авжига минган...

Ажабо, қай ерга келди, анов зумрад адирлар чехрасидаги жозиб жилваланиш, олмосий шабнамга чўмилган майсалар шивир-шивири, турнакўз булоқлар мавж-

ланишида барқарор зилоллик дилидаги уйғониб улгурмаган майлларга намунача яқин?

Мангу улуғворлик нишонаси саналган туйғун ва бетакрор манзара қошида Саидбек лолу хайрон... Илгари эриша олмаганига энди эришгани, илгари кўрмагани — тушига ҳам кирмагани энди рўпарасида жамол очиб, жилваланиб, мана мен деб тургани кўнглига ойдинлик ато қилган. Улғайиш чегарасида тургандек бир наъша туйди, сўнг, Ёдгор валийни назардан қочирмаслик учун шошилди. Кўндаланг тушган, борлиги карч-карч кесилган тепа кўринди олисда. Нечундир унга бир орзиқиш билан тикилди, э, у тепамас, учи кўк барига бориб санчилган, бир қаноти мағрибга, иккинчиси машриққа чўзилган чўкки эканки, ҳайбати ва залварига чидаш маҳол...

Сўнг, бериорқда, кенггина яхлит майдонда, бири-бирини суяганча ғуж бўлиб ўсган чинорлар тортар туйқус Саидбек эътиборини. Булар чиндан паҳлавон келбатли: қулоч етмас таналари йўнилган каби сип-силлиқ, шоҳларини беҳисоб поҳол инлар тутган, тириклик гаштини сураётган турли тоифага мансуб паррандалар вижир-вижири... Майдонга элтувчи тош зиналар... Юзаси сокин жимирлаётган сарҳовуз... Тўрт тарафда тўрт шинам шийпон... Ва мағриб сарида бағоят қулай тушган, атроф-жавонибга кўрк ва салобат ато қилган қаср тахлит гиштин уй, таҳсинки, у қачон қурилган, минг йил бурунми, ё кеча?

Саидбек, Умар ҳангу манг: иморат бир товланарки, гўё, кафтда кўниб турган нақш олма... Эҳтимол, у ерга чуқур томир отган ажаб хилқатдир, ҳа, у замин билан қариндош, қутлуғ тупроқдан кеча-кундуз тинимсиз куч олар, олар-да, буни қадди-камоли, ранг-равиши, борингки, бутун киёфасига заргарона сайқал беришдек нозик ва эзгу юмушга сарфлар.

Ана, мармар ва гранитдан қўйилган пойдевори нақадар мустаҳкам, деворий гишталари ёқут парчаларидек малоҳатли, айвони устунлари ҳамда шифтига ганчдан коса, кафткоса, ислимий русумида уйғун нақшлар чекилган, пештоқи, шунингдек, ён ва орқа гардишлари турфа рангли кошинлар билан қопланган...

Фақат ҳайрат эмас, ажаб сурур ҳам порлар Саидбек Умар нигоҳида, шунчалар тўлганки, у на ўзига сиғар, на қучоғини кенг очиб, яшнаб турган оламга. Ва, назарида, бу олам ости-усти — жамийки буржлари илоҳий шафоат, илоҳий уйғониш саодатидан яралган, зеро, у ўз адолати билан устувор...

Саидбек Умар фаҳр билан шивирлади: «Қойил устасига!» Сўнг, негадир, ҳали булоқдан сув ичаётганда, панжалари орасидан тўкилган шаффоф томчилар каби тўкилиб, муаззам уй айвони сари йўрғалай кетди секин. Ичида бир хил ҳаприқиш. Оҳанрабо янглиғ тортар недир куч, ниҳоят, отилиғиб борди-да, зигирёғ суртилгандай қизғимтир товланаётган бағдодий эшикка аста теккизди пешонасини. Ёпирай, нега бу қадар эриди, нега?..

— Танидингми? — деди Ёдгор валий елкасидан қучиб.

Энди Саидбек бошқача бир ҳаяжонга тутқун: дилида ҳаёт-мамотига дахлдор илик ва ёруғ изтироблар кўзгалар, шуурида хотиралари бўлак-бўлак ҳолда бош кўтарар, ушбу бино бор кўрки, бор залвори билан тасаввурига ўрнашар, лекин, ҳисларини тилига қучирилмай қийналар, анчагача падари бузрук саволига жавоб қилолмас.

— Ҳа, — дер у ахийри тетиклашиб, терлаб-пишиб.

— Фақат, ўзингни босгил...

— Худо ҳақи эсимда... Буни раҳматли отам машҳур наққош Аъзамхонга қурдирган эдилар, — Саидбек номаълум нуқтага қадади нигоҳини, сўнг, Ёдгор валийга илқис ўғирилди. — Фақат, устоз, бунга Сайфи одамлари ўт қўйгани ёлғонмиди?

— Ёлғон экан-да. Қани, юра қол...

О, Ёдгор валийдаги бу қадар босиқлик, талаффузида ифода топган бу қадар гурур ва ишонч сирини нимада? Шайх кўзлари тўбсиз уммон, ана шу уммонда сузаётгир гўё чархи дун... Шаксиз, у бу ҳолатни аллақачон тарозига қўйган, шунинг учун ҳам ҳозир у тагин танидан руҳига ҳижрат қилгандек бир ҳолатда, буни каловланиб турган Саидбек нозик сезимлари билан сезар, сезар-да, чолнинг теран маънолар нурланган чеҳрасига суқланиб тикилар.

Кечмиш ва келаси кутблари бирлашган шекилли Ёдгор валий кўнглида, ана, у хаёлга ғарқ, ниҳоят, товушсиз дуо ўқиб, нақшинкор эшик дастасига аста узанар. Ҳаракатида энгил рағбат: бир лаҳза муаллақ қолар қули ҳавода, эшик, кимдир ичкаридан итаргандек, ногоҳ йўл берар.

Эшик очилаётганда таралган ингичка-майин товуш сингиб қолар Саидбек қулоғига, яна беихтиёр ёқа ушлар. Руҳи-равишида тушунуксиз орзиқиш: «Мен бу дунёда адашдимми ёки бу дунё менда адашдимми?» Энди мийиғида қулар, ким билсин, у шунчаки кўнгил кўчасида тентираб юргандир. Бунинг ҳам ўзига яраша ҳикмати бор,

ана, тасаввури ёришди, лаб-лунжи шишган, товони қонаган, пешонаси ғурра бола назари билан қаради рўпарасига: дахлиз яхшигина безотиғли, бир эшик ўнгга, бошқаси чапга чорлаб турар, тахмонларда тахлаб қўйилган шоҳи-атлас кўрпа-кўрпачалар гўё кимнингдир йўлига интиқ, ҳозиргина тузалгандек таассурот уйғотадиган тўкин дастурхон, бурчакдаги нафис китоб жавони тақдирга шукрона ўқиётгандек туюлар.

«Буларда ўзимни кўряпман!» Шу ўйга бориб, тагин кўтарилди руҳи, кизиги, энди Ёдгор валий эмас, Саидбек илдамлаб борар олдинда: қора терга ботган, бўғзида — ҳаяжон, шундай ҳолдаки, гўё, ҳозир у ё отасига йўлиқар, ё онасига. Кайфиятини жиловлай олмасдан қолди шекилли. Мана бу муҳташам бўлмада товрайхон хиди билан омухта қалампирмунчоқ иси анқирди гупиллаб. Ҳали-ҳамон унутмаган: намунача тароватли? Енгилгина хўрсиниб қўйди, сўнг, раҳматли волидаси шунақа ёқимли ифорга кўмилиб юришини эслаб, паришонҳол туриб қолди ўртада.

— Ана, отангдан қолган ёдгорлик!

Ганчкорий нақшлар билан зийнатланган бўлма аввалгиларига қараганда янада улғувор, янаям шинам... Ҳар жиҳатдан уйғун тушган жозиба асирига айланган Саидбек Умар, ўзини унутар ҳолда эмасми, Ёдгор валий хитоби янграгач, бир ҳовриқди ва ғалати шигиллаб кетди юраги. Ажабо, отаси мероси нимаикан: жавоҳиротми, бирон қимматбаҳо буюмми ёки ёзма ёдгорлик? Ҳайрат аралаш шайхга қаради, шайх очикроқ сўйлашдан ҳамон тийилаётир, ие, киприклари намланганми?

— Бўтам, қани бўл, тавоф қилайлик.

Бир сирли ўктамлик, ишонч ва залвор жамланмиш Ёдгор валий товушида, мулоим тикилишида сокин бир рағбат, дадилликка ундовчи ғурур зухурланган, рост, у яна улғу хижрат завқини сураётир, жисмидан руҳига кўчган-да, Саидбекни боқий олам билан юзлаштириш ташвишини чекаётир...

— Кел, бўтам, тиз чўк, қош-кўзингга сурт!..

Негадир, энди Ёдгор валий даъвати хиёл эзгин... Саидбек эса сергакланди, мундоғ қараса, падари бузрук хона тўрида, бурчларига ганчкорий нақшлар зарбланган деворга қоқилган лоланусха гилам қаршисида тиззалаган, боши ҳам, елкалари аста-аста силкинар, юмук кўзларидан милт-милт сизиб чиқаётган ёш серажин ёноқларини ювадир. Тавба, у нимага юкунаётир? Ахир, у ёлғиз Оллоҳдан бошқасига сажда қилишни гуноҳи азим санайди-ку!

Ана, Ёдгор валий жуссаси сокин нурланаётир, йўқ, бутун борлиғи аввалгидек лағча-лағча чўгга айланган, у, шу ҳолича, хиёл суриниб, ютина-ютина, гиламга тўғналган, шаклу шамойилида илоҳий жозиба ва туйғунлик акс этган, гирд-айланаси попукли-заррин шокилалар билан ўралган матоҳга бетини ва кафтларини авайлабгина босган...

Бутун кучи, бутун хоҳиш-иродаси, бутун аҳду қарорини қароқларига йиғди Саидбек, сим-сим эриб, интиқланиб, паришон тикилиб қолди рўпарасига. Темирчи босқонидек гупиллаб урарди юраги... «Бир парча латта!» Қачондир Сайфи гуппи оғзидан чиққан хитоб бир оғриқ, бир армон бўлиб жаранглар куксида, сезимлари ва шуурида, сўнг, падари бузрук ёнида ҳол-бەҳол чўкиб, отасининг қутлуғ назари тушган, отаси небир умидлар билан кетида қолдирган ёдгорлик пойида тутдек тўкила бошлар.

Имони комил: буни вақти-соатида мулла Умар бобоси қўлидан олган, бобоси — бобокалонидан... Улуғ шажара мулки... Суронли довоилар оша, авлоддан авлодга ўтиб, шу ергача эсон-омон етиб келган. Қадимда Ўғизхонга паноҳ бўлган, ана, сиртига турфаранг ипак иплар билан нозик чекилган, Ҳилол ва Ҳулкар юлдузи сари талпиниб турган Улуғ Кўкбўри суварати Энабоши сутини эмиб улғайган хоқон шижоати ва шиддатини ифода этаётир...

— Фақир кўп ташвишда эдим, — деди Ёдгор валий хўрсиниб, теран жимликни бузаркан. — Шукур, ниятимга етдим. Буйғида ўзинг эғалик қил, кўзинг қорачигдай асрагин, кейин, кимга ишонсанг, ўшанга топширарсан.

Саидбек бош ирғади, ичи ғалати симиллаб.

Ахир, ўтар дунёда суянчиги — ишонгани борми?

Бемаварид хазон бўлган ёлғизи Фузайл...

Лекин, ҳар не чорасизликда бир имкон бор, қолаверса, ноумид — шайтон, у руҳан синмаслиги керак, ана, Ўғизхон иншо эттирган Улуғ Кўкбўри нигоҳида ҳам, мозий сабоқлари билан бирга, чуқур бир қатъият тантана қилаётир. Муҳими, бу қатъиятда ғурур ва эътиқод жамланган, буни теран англагани учун ҳам Саидбек ҳозир қучли ва эркин сезаётир ўзини. Балки, бу палла, у жамийки йўқотган нарсасини топгандир, шундай бўлса, бу шодийна катта парвоз бошланганига ишора эмасми? Ёдгор валийдан бир умр миннатдор, илойим, у боқий қолсин ҳаётда, агар, у йўл кўрсатмаса,

тақдир ёпиб ташлаган эшикни очиб бермаса, бунингдек шараф ва саодат қаёқда эди унга. Охири бахайр бўлсин, охири.

Улуғ Кўкбўрининг нур сочиб товланаётган, ахийри Хиёнат тору мор бўлажагини уқтираётган салобатли қадди-бастидан орзикиб кетаётган Саидбек узмас нигоҳини. Сўнг, ёмғирли кун, басир издиҳом, ҳўл майдонга имиллаб кириб келган арава, шерикларидан ўзган Пакана, ниҳоят, Улуғ оғриқ азобини туйган Энабоши гавдаланди хаёлида. Сахий ва холис ҳомийни нобуд қилишди. Лекин, Саидбек ишонмас, у — тирик, у — кўнгил ҳамдами... Яхшиликнинг ўзи каби у эъзозда... Ҳеч қачон Саидбек ундан ажралмас, Болалиги — Бўзтой ҳам... Орада туғилган эзгу битим мангулик билан тенглашар, умри поёни кўриниб қолгани учунми, Саидбек бу ҳақиқат мағзини осонроқ қақаётир. Умр ўтаверар, уволу савоб қолаверар, қачондир отаси мулла Умар қурдирган мана бу иморат қиёфасида умид яшаб келган. Бундаги ҳар чизикда кечмиш нафаси бор, фақат кечмиш эмас, эртанги кун ҳавоси ҳам бунда намоён, хонадан хонага ўтгани сари Саидбек отаси диди-ю, уста маҳоратига таҳсин ўқийтир, мана буниси айниқса кўркамликда тенгсиз экан, сەҳри-жозибаси намунача жизилла-тиб юборди кўксини?

Ингичка ганч-бўёқлар билан зийнатланган узун-энли бўлмада Саидбек Умарни илиқ орзикиш чулғади ногаҳон, чўғдек ёнаётган юмшоқ патли гилам тўшалган саҳнда у бир тотли энтиқиш оғушида саросар турар... Азизларининг ҳавога майин-майин сингиб қолган кадрдон бўйини туйгандек бўлди, о, падари ё волидаси чиқиб келсамми ён томондаги анов мўъжаз эшикдан? Ҳозироқ амалга ошаётгандек туюлди эзгу хоҳиши, қулиб қўйди, сўнг, деразаларга тутилган ҳарир-мовий дарпардалар, тахмонларни тўлдирган адрас кўрпа-кўрпачалар, тоқчаларда қатор терилган тилла-кумуш идишлар, чинни чойнак-пиёлаларга термилди жовдираб, ажабо, булар нимадан огоҳ этаётир?

Анча кеч кўрди хонани тенг иккига бўлиб, таманно билан тўкилиб турган, нозик адо ипак гуллари тили билан арзи-холини айтаётган оч-пушти тусли сўзана-чимилдиқни... Ажабо, у бир сирли нурланарки, хона малоҳатига монанд... Ҳар бир нақшида ниҳон нозик маъноларга Саидбек тан берди, сўнг, ундаги ҳассос ифодалар юрагига кўча бошлаганини туйди. Адашмаса, панасида кимдир бор, недир энтиқиш билан, енгил-енгил нафас олаётгани эшитилар, ана, адашмапти, лип очилди чимилдиқ бир чеккаси.

Ёпирай, бу ким: сув парисими, осмондан тушган фаришта?

Ярақлаган пешонасига илон оғзидан чиққандек нафис тиллақош кўндирилган, сонсиз зумрад-ёқут беазаган тилла зебигардон товланар кўксиди, эғнида бурмача фасонда тикилган атлас қўйлак, атлас лозима, камон қошлари ўсмали, йирик-йирик чақноқ кўзлари сурмали, тимқора майин сочлари қирққокил қилиб майда ўрилган...

Бариси бир бўлди, буниси — бир: култум сув билан ютса ютгудек малак, йўқ, ҳурилиқо ишвали жилмайиб, нозик чимирилиб, босайми-босмайми, деб хумор-хумор сузулиб турар рўпарасида. Тикилишидан нур ёғилаётир, қулишидан — дур! Ақлу ҳушни ўғирловчи ҳусни камоли билан у шоҳлар саройига лойиқ, лекин, ажабки, бу ерга қаёқдан келиб қолдийкин, ҳар ким назари тушмайдиган хилват масканда не юмуш билан машғул?

— Мени танимадингизми?

Ёпирай, бу қандоғ жодули ва шуқуҳли товуш, най нолиши жамми унда, чинни жаранги? Бир ёқимли, бир шикастаки, гўё, болдай тотли акс-садо берди Саидбек дилида. Анчагача шунинг таъсирида ими-жим эврилиб турди, сўнг, ўзини сал қўлга олиб, иболи ва ўйчан порлаётган сузук кўзларга тикилди. Йўқ, бегона, илгари учратмаган бу тубсиз қароқлар, найзадек саф тортган ҳуркак мужгонларни.

— Мен эсам... сизни танидим, — деди у янаям сирли сузулиб, зар балдоқлари ёқут кўзли узуклар тақилган қўлларини кўксиди қовуштираркан. — Сиз Саидбек ака-сиз, мен бечорани ёлғизлик чангалига ташлаб қочган йигит!..

— Худо ҳақи тушунмаяпман, кимсиз? — деди Саидбек ниҳоят тилга кириб. — Кўп антиқа айб тўнкадингиз одамга.

— Ҳабибаман, — деди малак ёноқлари ловуллаб, — сизни кутавериб сарғайган, тирикликдан безган Ҳабиба... Ҳа, меҳри тош, унутибсиз-да?

— Унутиппан? Тавба қилдим-ей!

— Бизни унаштириб қўйишган бир баҳорда, нон ҳам ушатишган, — оғир кўтарилиб тушди санам кўкси. — Акажон, кўнглим дарёдек тошиб, не умидлар билан сизга ғойибона боғланувдим. Сиз менгинани назарга илмадингиз, бадар кетдингиз.

— Э, ҳа, эсладим, эсладим, сизни ўтга ташлашган.

— Тўғри, акажон, тўғри, — деди у қуюқ киприкларини бир чиройли эгиб. — Кўп

дилбар дугоналарим қаторида мени ҳам аяшмаган, аммо, ёнса тан ёнаркан, руҳ ёки жон эмас. Мана, қирқ йилдирки, онайиз қўли ва нафаси теккан чимилдикни ўзмай, ҳамон мўлтираб қутаман, сиздан эса дарак йўқ!..

Қайси бир ери сим-сим санчиди, тушунуксиз оғриқ комида тек қотди, бир оздан кейин ҳумор кўзлар ўғринча қараб-қараб қўяётганини сизди, ноилож у аста олиб қочди нигоҳини, ахир, қандай жавоб қилсин унга, қандай?

Исми бинойи: Ҳабиба! Холис ният билан бечора онаси, гўрига нур ёғилсин, шуни танлаган экан келинликка, аттанг, орзуси ушалмаган, ўзи билан ола кетган ҳой-ҳавасини. Содда ва кўҳли қизгина эса, умидлари кўксига қайта-қайта гуллаб, хилват хобгоҳдан жилмай, унинг йўлига термилар ҳануз.

Буюрмаса қийин экан... Бир қаттол ўкирик бодради юраги тўрида, умри бино бўлиб бунақа хўрликни бошқа туймаган, афсуски, ҳозир у бирон-бир нарсани Ҳабибага исботлаб беришга қодир эмас, фақат, биладикки, айби бўйнида. Бирдан таҳликага тушиб, секин тисарила бошлади остона сари. Шуури ҳам хиралашиб қолди, ҳалиги мўъжизавий ёдгорлик ва Ёдгор валийни унутиб, ташқарига отилди қайсидир эшикдан. Нақадар сулув бу жонон, деди ичида ўкиниб, ҳовли бўйлаб бафуржа тентираб юраркан, лекин, унинг ҳар кимни лол қолдиришга қодир ҳусни-малоҳатида қачондир камина билиб-билмай қилган Гуноҳ ниҳон, ўлай агар ёлғони бўлса...

2

Лолаваш ёмғирда ивиган Пакана шод, ғолиблик нашидасини сураётир, ана, чо-пиб кела-кела тиз чўқди супа рўпарасида, ёпирай, кафтларида буғланиб турган на-рса Эна Кўкбўри Юрагими?

— Намунча қуюшқондан чиқдинг, баччағар?

Ғазабда қоврилган, ёруғ дунё кўзига қоронғи кўриниб кетган Саидбек Умар босолмай қолди ўзини, Паканани олқишга кўмганча, ҳузур билан илжайиб қўяётган Кўлдош Камонга ўдағайлади ҳеч кутилмаганда. Қалампирдай аччиқ нарса тикилгандан тикилар бўғзига, чамаси, кўпдан руҳида яшаб келаётган эзгу бир ришта умри тугади, ҳа, шунақа бўлди, булар, қачондир, Болалигини аяшмагани каби, Эртакни ҳам аяшмади, қонига бўяшди. Эртак... Энабоши... Барисига мана шу суллоҳ Кўлдош Камон, пихини ёрган Сайфи, эҳтиёткорликни қалқон қилган Жобир Кирпи сабабчи, оҳ, шулар сўйди Эна Кўкбўрини, ахир, Саидбек қандай чидасин бунга, тамом, қасд олиши керак, қасд!

Айқдек ташланди Кўлдош Камон устига, агар мана шуни тинчитса, қолгани ими-жим кириб кетар инига. Қачондир Сайфини қаро ерга қапиштириб ташлагани ёдида, ҳозир буни ҳам ўшандай ҳамир қилворсин. Ол тегишли ҳақингни, ярамас! Келишти-риб тепди қорнига, ҳа, болади. Мана буниси ҳам шунга! Лекин, у қилт этмди, о, бунга тўп ўки ҳам қор қилмас, куч ва қоматдан бунга Худо берган, бунга Саидбек тепкиси чивин чаққандай гап, аммо, ўзи Саидбекка ўхшаган нусхалардан нечтасини бир чертишда учирворишга қодир. Ҳозир у қийнаб ўтирмади жонини, бир имо қилув-дики, Саидбек, резина калтаклар жоласига учраб, думалаб қолди супада. Қанча ётга-нини билмас, кўзини очсаки, бир неча биллур қандил ёритган хонада — меҳмон, аъзои бадани оғир қакшаб, кимнингдир амирона дағал товуши чалинар қулоғига.

— Бас, пропе-есо-оор, мотам тутаверманг.

— Менимча сени аёл тугмаган, — у суҳбатдошига нафрат тўла кўзларини қада-ди. — Сенда қатра меҳр йўқ, сен одамзод жонига битган чипқонсан.

— Унақа ўтламанг, — дея кулимсиради Кўлдош Камон. — Мард бўлсангиз тан олинг, камина сиззи руҳингиздаги ҳомила эдим, кейин юрагингизда жон сақладим.

— Сенга пишириб қўйиптими юракда!?

— Ҳаддингиздан ошаёписиз.

— Ҳа, эсладим, сен ҳайдалгансан, — дея давом этди Саидбек Умар, ҳамон ғазаб-бини босолмай. — Сен... Юракдан қувилган Хиёнат қўлагасисан. Бу эса, сенга озор ва хўрлик! Шунинг учун ҳам Юракдан қасос олиш учун чираниб юрипсан!

— Бу фикрни калладан чиқазиб ташанг, оқсоқол, — энди хиёл осуда ва хайрихоҳ янгради Кўлдош Камон товуши. — Биззи мақсадимиз битта: ҳар кимни суяш! Сизни ҳам унутмаймиз, аммо, сиз ҳам қанотимизга киришингиз керак. Хўш, қани, зардоб билан замбуруғ формуласидан келсайиз.

— Уу-иймм! — тиши зирқираган каби, жағига кафтини босди Саидбек Умар. — Яна лаънати формулами? Ова, мулла, неча марта айтай: йў-ў-қо-о-олл-га-а-анн!

— Одамми майна қиманг, дўппи жониворни бир ёнга олиб қўйинг-да, эслашга урининг. Биз ҳечам шошилмаймиз, биров қувилбар келаётгани йўқ орқамиздан.

Қай лаҳзада ич-ичидан тошиб келган совуқ ҳаяжон қарахт қилиб ташлади гўё Саидбек борлигини. Дикқинафас лабораторияда Носир Дамин билан қамалиб, ниҳоят топгани — оддий кўз билан кўриш қийин био-роботлар хуружини туйгандек бўлди қони ва шуурида. Қачондир бу даҳшатни манови кас бошидан кечирган, шунинг учун ҳам важоҳати ҳамиша бузуқ: Ер ва бани башар устидан ҳукм юрғизиш пайида! Мушфиқ сайёра бўйлаб митти жониворлар тарқалиб кетса борми, қиёмат-қойим бўлиши аниқ, шундай экан, майли, Қўлдош Камон дорга тортсин, зимистон қўноғига ит ўлигидай қилиб тиқиб ташласин, хоҳласа танини тилка-пора айласин, лекин, қилча ён бермас. Қутлуг кунда ичган қасами ҳақ, уни бузадиган бўлса, тамом куйиб кетар у дунё-бу дунёси.

— Биламан, вақтида сизга осон бўмаган, ундоғ-мундоғ ислоҳлар билан каллайизни қотиришган, қоп-қоп ваъдалар беришган, — профессорни овутишга урина бошлади соҳиб. — Сиз эса... Сиз оламушумул хатога йўл қўйгансиз, рости ёлгонга бирдек ишонгансиз.

— Ярамни тирнама, — деди Саидбек пўнғиллаб.

— Пуфф, ким бўпти Қосимий, Бо-бош... Тос тепаларидан қўшқўллаб урганийди Худо... Иккинчи хатойингиз... Сиз тарҳни ҳам, амални ҳам ўша ландовурлар диди ва манфаатига мослаш учун озмунча олиб-югурмагансиз.

— Бўлса бордир, лекин, онт ичаманки, сеникиям найранг, — деди Саидбек Умар ортиқча қизишмасликка тиришиб. — Ҳар қанча уён-буёнга обқочма, барибир, ё эрта, ё индин, улоқни ўз уйинг остонасига элтиб ташайсан.

— Аммо, ишонинг, биз уларга ўхшаб буқаламун эмас, ҳақиқат бетига тик қараймиз ва адолат кўзига чўп суқмаймиз.

— Бир нарсга ўзгарармикан ишонсам?

— Нега ўзгармасин? — деди Қўлдош Камон астойдил койиниб, ўзига янаям маҳлиё бўлганча. — Оҳ-оҳ, ўзгарганда-чи? Биззи ислоҳлар оғишмай тўғри келар рисолага, бизники фирромликдан ташқарида.

— Сайра, бедонам, сайра!..

— Бизга Худо ҳалолидан берсин, биз ошимизни қўрқмасдан кўчада ичаверамиз,— ҳузур қилиб ҳаво симирди Қўлдош Камон. — Биласиз, ҳаромдан ит ҳам ҳазар қилур. Бошимизга қилич келсаям алдамаймиз, ҳақни ҳақ, ноҳақни ноҳақ деймиз.

— Э, одамзод, — деди Саидбек Умар зарда аралаш, ластки лабини қонатгудек қимтиб қўяркан, — дилинг ўчоғида-чи? Чўғ бор, на тутантирик, ақлинг қозони сувга ташлаб қўйилган, аммо, нималарга оқизяпсан оғзинг сувини!?

— Ҳаёт жаннат мисоли фусункор, афсуски, паросатдан қисган ошналариёиз уни бўлғашиб, манфур хато ва увол қурбонига айлантиришди, — Саидбек қовоғини солганини кўрган соҳиб ҳам жиддийлашди. — Мана, энди, биродари азиз, бизага осон тутманг. Бай-бай, поклашимиз керак — бир, тузатишимиз керак — икки.

— Мен нима дерман, қўбизим нима деб гўнғиллар.

— Ҳар замон ва маконнинг ўз тошу тарозиси бўлур, — сиздан сир тутиш, биздан фош қилиш, деган маъно учқунлади соҳиб нигоҳида. — Шундай экан, санашда ҳам, ўлчашда ҳам адашманг, жилла қуриса, ёстикдош аёлингизни ўйланг. Янгаойим ҳали момақаймоғ-а, шундай тоза-нозик гулни бемаврид ҳазон қиманг.

— Ҳали завжаи ҳалолимни тикаманки ўртага?

— Йўқ, нимагаям арзисин бир ожиза хуни, ўртага олам ва одам тақдири тикилган,— ўнг қўли муштини чап қўли кафтига шап урди Қўлдош Камон. — Олам ва одамни қудратли лашкар муҳофазага олмоғи лозим, формула ишга тушиб кетса, эрта-индин шундай лашкар бизда бўлажак!

— Арқонни узун ташапсан-да?

— Кесатманг, ўзингиз яхшироқ биласиз жафокаш сайёрамиз тинкаи мадори қуриганини... Эсингизда бўлса керак, ер палағда тухум, мен уни бошқатдан туғаман, деган шогирдингиз Иноғом Насимий... Кажфеъл йигит гарданига олган юмушни биз эпполмаймиз, шунга қарамай, ер яраларини даволаш қўлимиздан келар.

— Ҳай-ҳай, вазифанг кўп оғир!..

— Ҳа-а, ўлманг, — деди Қўлдош Камон ғалати яйраб. — Нима қилай, қисматим шу экан. Аммо қўрқмайман. Ёнимда сиздай аллома бел боғлаб турса, ошиғим олчи туришига аминман. Келасида... Бўзтой ўнг қанотим, Чақалоқ чап қанотим бўлишига шубҳа қилмасиз?

— Ҳе, итдан тарқаган, буюр, мени осишсин!..

— Аҳ-ҳаа, жон шунчаём бекадрми сизга? Жудо соз! — кучангудек бир алфозда, пихиллаб кула-кула, чапак чалди Қўлдош Камон.— Фақат бир нарсани аниқлаб бering: сиз осилган дор Моҳинага ҳам ярайми ёки унга атаб бошқасини қурайликми?

— Мохинани билмадим, ўзинг тилла дорга лойиксан!

Тепа сочи сихдек тикрайган Қўлдош Камон, сокин хонада, гилам поёндоз бўйлаб, нари-бери юрди титраниб. Ичини ҳасад олови куйдираётгани аниқ... Ниҳоят, хумдек оғирлашган бошини ортига ташлаб, ночорона ингранди чўзиб, сўнг, Сайфини чорлаб, неларнидир қулоғига шивирлади батафсил... Ҳар бир сўзини Сайфи маъкуллаб турди, кейин, бир оқариб, бир қизараётган, захрини қандай сочишни билмай турган аллома ёнига борди ҳаволаниб: «Марҳамат қисинлар!» Нимадир Саидбекка симдай оғир ботди, бироқ, чурқ этмай, оғир қўзғалди, бўсағага яқинлашаркан, мийи-гида кулиб қўяётган Қўлдош Камон билан кўз уриштирди негадир...

3

Мана энди Саидбек Умар, шайтон малайлари назорати остида, ним қоронғи ва сокин йўлак бўйлаб, бошини ҳам қилганча қилтиллаб одимлар, толғинлиги учунми, бошқа сабабданми, иложи борица ҳеч нарсани ўйламасликка тиришар, аксига олиб, баттар чуваланар фикрлари.

Қуриб кетгур Сайфи, мазах қилгиси келиб, хиринглаганча, секин нуқилаб қўяр биқинига ҳар замонда, Саидбек, ваража қилгандай, ғалати ирганар, ён томондан унинг бетига ўқрайиб тикилар, Худо ҳақи, бу одам афсунгар, дея босиқ пичирлар, йўғасам, аввал Бўзтойни, кейин Эна Кўкбўрини қандоғ илинтирди тузоғига?

Э, Саидбек, ҳалиям соддасан, ҳар қанча қўриқлама, барибир, Сайфи муддаосига эришди: кирволди бир амаллаб қўнглинг иқлимига, ардоғингдаги қўп нодир гавҳарларни ўғирлади, чунончи, Эна Кўкбўрига тажовуз қилди, эрта-индин навбат — Бўзтой билан Чақалоққа... Эҳтиётингни қил тузукроқ, йўкса, холинга вой, ҳозир дилингда кечаётган мулоҳазалар ҳам унга аён, қарагин, афт-ангорини қоплаган истеҳзо бекорга эмас...

Бир маъюслик чулғади руҳини, саросимага тушди, зимдан ботиниб-ботинмай қаради илдам бораётган Сайфига, о, чиндан ҳам важоҳати чаток, қўйиб берса, ҳозироқ тилка-пора қилиб ташлар Саидбек борлигини. Мурувватли Тангрига ёлворишдан бошқа илож йўқ: тезроқ бунинг башарасини тескари қилсин. Афсус, Чумоли билан шунга қолди-я куни, шулар касофатига айрилди энг лазиз онларидан. Чорбоғи эта-гида, Эна Кўкбўри ва Чақалоқ билан учрашганда, эҳ, қандайин азиз ва умидбахш хисларни кечирмади дилида? Қора кўзлиги — Бўзтой билан ширин-ширин сўхбат қурганда-чи? Энди йўқотиб қўйдими уларни, наҳотки? Йўқ, бунга ишонмас, улар билан тагин топишажак, бас, пичоқ бориб суягига қадалмиш, ҳозироқ Бўзтойни ва Чақалоқни қўриши керак. Қани, Сайфига ёрсин-чи дардини.

— Чучварани хом санапсиз, азизим, — деди Сайфи бирдан, кўзлари пахтаси ағдарилиб. — Нима, бошимга бир балони орттирмоқчимисиз?

Негадир юраги гумириб кетди, бир алами икки бўлди, қани кўтара қилиб сўкса, суробини тўғрилаб қўйса, э, шуям одам бўлдим, бу бир ичаги эгри-да, қачон ўтиптики яхшилик кўчасидан, энди ўтсин. Ҳаволаниб боришини қаранг, ҳай-ҳай, бурнига найза билан ҳам тезак етказиш қийин, майли, кўргилик экан, истаганича гўдаяверсин, бир кун Худо пасайтириб қўяр попугини. Нимага тўхтади ишқириб, ҳа, имиллаб юраётганини бетиға солиб жеркиса керак, шунақа баҳона тополмай туради, ие, шошма-чи, нима деб тўнғиллади: қатл куни қяин?

— Ан-наа, — дея илжайди Сайфи, бафуржа илгари босаркан, — сирри каттасини очвордим, раис сомон тикади пўстимга!

Энди, қоқ тепасида яшин портлагандек, Саидбек каловланиб қолди, нимадир чирт узилди ичида, шунақа бўшашдики, узала тушиб ёта қолса симон орда. Анов банда эса шодумон: секин хиргойи қила бошлади эски қўшиғини. Тилини ари чакқанми, бўғзидан хириллаб чиқади товуши, лекин, у бунга эътибор бермайди, пўк бир оҳангда айтаверди, гоҳо жағини қашлаб. Тавба, халитдан йўқ нарсани байрам қилаётир шекилли. Нима бўлганда ҳам ўша мўдҳиш хабар чиқди оғзидан, яна бир фитна хиди анқийтир; шамол қўзғалмаса дарахт учи қимирламас...

Хўрлиги тутган Саидбек Умар Оллоҳга ўтинди: «Илойим, Бўзтой билан Чақалоқни паноҳингда асрагин!» Сўнг, тилаги ижобат бўлиши тайиндек, анча ёнгил тортди, недир қуч ва шижоат тўйди борлигида. Ноумид — шайтон, деб қўйди аста, ўзини қўлга олишга тиришиб. Қатл ҳақидаги гап, фаҳмича, уйдирма, Сайфи уни шунчаки қўрқитмоқчи, афтингни ёл ялагурнинг ичида бунақа ёлғонлар саржиндай қалашиб ётади ҳамиша...

Қай бир лаҳзада Саидбек Умар нохушликни ҳайдовчи ажаб ҳолат тўйди. Сайфи, гажирлиги тутиб, дасти узунлигини пёш қилиб, ер суза илгарилагани сари, нурга тўлишаверди йўлак. Бу ҳол бежиз эмас, зеро, Эгам мурувватли, холислик этагини

тутишга аҳду қарор қилган кимса йўлини ҳамиша ойдин қилар, ахир, қачондан бери у эзгу ният билан яшайди, майли қоқилсин, чалғисин, иккилансин, лекин, муддаосига етмагунча тинчимас.

Имони комилки, Эна Кўкбўри ўлган эмас, у ажал ва жаҳолатни тан олмас, разолат майдонида Юрагидан ажралгани тўғри, лекин, барибир, эрта-индин у тирилиб келар. Ана шунда Саидбек елкасига омад куши бир умрга қўниши аниқ, бундан у илҳом олар, куч-ғайратга тўлиб, шижоат отини эгарлаб минар, нимаики дилини жиловлаб келган бўлса, қўл силтар барига. Оллоҳ қўллаб, насиб қилса, чиндан ҳам эрта-индин қайтар Қуйруқсойга, қайтиб, кечмиши — Бўзтой, эртаси — Чақалоқ билан ҳамкорликда саодатли ва мазмунли умр кечирар. Энди ҳаётини бошқатдан қуражак, омади юришганики, раҳматли отаси мулла Умардан қолган мерос тоабад дилига тасалли, руҳига қанот ва ишонч бағишлар, фақат, ё, Танграм, ўша нарса жамолига истаган пайтида етиша олармикин?

— Э-э, ажина чалганми, оёқ устидаям ухлайсиз, пропесор?

Сирли тарзда ёришиб турган кўнгли бирдан хуфтон бўлди, у, енгил хўрсиниб, ноўнғай аҳволга тушганини яширолмай, ниманидир қичаб турган Сайфига тикандай санчди нигоҳини. Дод десинми, нима қилсин, бул този дастидан ҳечам кун йўқ экан, оёғи тагидан ўрмалаб чиққани-чиққан, охиригача қонини паққос ичиб, илигини зулқдай сўриб, додини бермагунча — ёруғ дунё юзини кўрганига минг пушаймон егиздурмагунча тинчимаса керак.

Тахминини тасдиқлаган каби, Сайфи бош ирғади сирли қилиб ва илжайиб. Юрак ҳаявчлаб одимлаётган, ҳаёлида Бўзтой ва Чақалоқ билан боғлиқ хотиралар чарх ураётган Саидбек сал кечроқ тушунди мулозим муддаосини, йўлини тўсиб турган гум-гурс темир эшикка қаради истар-истамас. Эшик ланг очилди. Кимдир илкис итардими, кимдир бехосдан тепдими кетига, юз тубан қулади ақл бовар қилмас зимзиё ўрага. Тап-тақир саҳнда беҳуш ётди анчагача.

Бир кун ўтдими, ҳафта, Саидбек Умар билмас, сал эс-ҳушини йиғволгач, секин қарасаки, кўнган жойи — ўра эмас, анчайин обрўли чоркунжак симон хона, обрўсики, сабру тоқат ипини чилпарчин қилворгудек мубҳам рутубат босган, қишу баҳорда чакка ўтавергани боис пойдеворидан тортиб девори белигача шўрлаган, чўкиб қоладигандек туюладиган шифти бениҳоя паст, пала-партиш қоқилган тахта поли бери неча еридан ўйиқ, ҳайхотки, ана шу салтанат эгалари — сур ва очопат каламушу сичқонлар чив-чивлаганча сурон солиб чопар наридан-берига. Бугундан бошлаб булар — улфатлари, шундай экан, булар билан тезроқ мурося битимини тузишига тўғри келар, акс ҳолда, шўргинаси қуриши мумкин: эти тугул суякларигача бемалол ғажиб-чайнаб ташлашар. Қачондан бери интиқлик билан кутиб ётишгани тайин шундайин мўмай ва беозор ўлжани.

Бир даста нур тушди торгина туйнукдан...

Қайта кузата бошлади ивирсиқ ва зах хонани.

Кўнглини недир гумон қамради, ҳа, эсида, ярим оқшомда, оч ва сур қўшин тало-тўпи аро, беҳол ғудрангандай бўлувди кимдир, ўша палла, юрагига қил сизмай тургани боис, эътибор бермовди унчалик. Энди, ичи сидирилиб турганда, ер қаъридан келгандек туюладиган ингичка ингроқ қайта эшитилди. Ожизона, маҳзун бир сас — юракни ўртаворадиган ўтинчга мойил... Аёл киши экан, ёпирай, аёл боши билан нима қилар шайтон ҳам бурун суқишни истамайдиган бу манзилгоҳда? Тавба, гуноҳи нимаикин? Хиёл ёришган хонани оҳ-воҳ тутди яна, ногоҳ кўрди товуш эгаси қарши бурчақда чўзилиб ётганини. Синчков назар солди унга ва беихтиёр қуришиб кетди ичи: «Моҳина!» Аввал алам билан пичирлади, кейин... чинқириб юборди бирдан. Овозидаги қаҳр зарбидан қулаб тушгандай бўлди залварли шифт...

Надомат гўшасида Моҳина неча кундан бери маҳкум бўлса, озиб-тўзиб, букланиб, бир бурдагина бўлиб қопти бечора: бўлиқ сийнаси чўпу устихонга айланмиш, сочлари тўзроқ — патаклаган, оппоқ, лўппи билаклари ингичка тортиб қорайган, ҳамиша чарақлаб турадиган хумор кўзлари жозибасини йўқотиб, ўрасига чўккан. Эвоҳ, не қилмиши учун уни бу аҳволга солмишлар?

Гул-пар тўшаклар муносиб эмасмиди сenga, нечун зах-совуқ орда бунингдек хору абгор ётибсан, Моҳина? Наҳотки тақдир сени шундай сийлади, малаклар малаги?

Аммо, қулоғи том битганми? Саидбек Умар илтижосини Моҳина эшитмас, не синоатки, сўниқ нигоҳи номаълум нуқтага қадалган, киприклари найзадек тик қотган, нималарнидир маҳзун пичирлаб, гўдак каби тамшаниб кўяр ҳар замонда. Бир нафас сукутга толиб, пастки лабини хиёл қимтиганча, бирдан сўйлана бошлар, Оллоҳдан ниманидир ўтинар, лекин, нимани, Саидбек англаб улгуролмас...

Ҳар қандай жабру жафо, ҳар қандай маломатга Саидбек ҳозир, аммо, бир ёстиққа

бош қўйиб, умр бўйи қайғуси-қувончини бирдек бўлишиб келган аёлни соқов деворлар ичра учратиши мумкинлигини ўйлаб кўрмаган сира. Энди кимга айтсин додини? Анов суллоҳлар эшитармикин арзи-ҳол қилса? Эшитар, бироқ, бир ишкали бор: йўқ ердаги аzza-баzza шартларига мингирламай, тоб ташламасдан, бўй эгибгина кўнса. Қанчалар бедодлик... Ҳаммасига чидаса ҳам, бунисига чидолмас, ундан кўра қаро ерда бир ховуч ҳок бўлиб ётгани минг марта яхши.

Саидбек Умар ўйи адоғига етолмас, тағин, ҳафсаласи йўқ қимирлагани, узоқ ўтирди сукут сақлаб, ниҳоят, юрак ютиб, судрала-судрала умидланиб борди Моҳина қошига: «Моҳина, азизим, намунча шалвирайсан?» Неча бор куйиниб такрорлади саволини, қаники жавоб ололса, хотини гунг, тилига кишан урилган. Ҳатто Саидбекка қараш нари турсин, киприк ҳам қоқиб қўймас. Алам аралаш ҳўрсиниқ тикилди бўғзига, «Оч-е кўзингни!» — деди талбаваш қиёфада ҳайқириб. Барибир натижа бўлмагач, нимжон елкаларидан тутиб, гоҳ хотиржам силкилади, гоҳ асабий. Яна қилча наф йўқ, жондан азиз кишиси — қиёматлик ҳамдами гўё тирик мурда. Нима қилишини билмай эзилди, қон қолмади рангида...

Тақдир яна бир маротаба синовдан ўтказиш учун қарор берганини қай маънода тушунсин, шунақа, тақдир имтиҳон қилмоқчи тағин, иложи қанча, чидашга мажбур. Моҳина билан биргаликда қутар ажалини, мана шу қарғиш теккан хилватда. Шукур қилса-чи, бу жойнинг нимаси ёмон (шип-шийдам саҳрода ёп-ёлғиз қолса нетарди), бинойидек-ку, муҳими, танҳо эмас, ёнида — жуфти ҳалоли, оҳ, ёстикдошинг иссиқ нафасини ҳис эта туриб, бемалол оёқ узатганча осойишта жон таслим қилсанг, савобига нима етсин. Фақат, Сайфи ором берармикин, қургур ҳатто тинчгина ўлишга ҳам қўймаса керак...

ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБ

1

Мана энди Саидбек Умар ҳаётида биринчи ва балки охириги марта умр поёнига етганда — юрак уришдан тўхтай бошлаган ва тамом тўхтаган фурсатда одам боласи қай ҳолни кечиражагини, мияси ҳужайралари қай тахлит азов билан ишлашини, шуурида не фикр-муддао энг кейин сўнажагини мушоҳада қила кетди хитланиб. Назарида, қайсар ва қаттол Азроил ҳозироқ эшик қоқиб, э, мухтарам домла, учрашадиган қуниimiz ҳам бор экан-ку, қани, бир ачом-ачом қилайлик, дея, зил ҳассасини дўқирлата кириб келар. Ахийри иши тушадиган бўлди Арш элчисига, майли, мавриди етипими, қадам ранжида қила қолсин тезроқ, ахир, Оллоҳ унга жиддий бурч юклаб, ажиб хислат ато қилган, зотан, у ё бедор, ё гофил бандаси учун фавқулодда янгилаиш — қайта туғилиш саодатини бағишлаши ва боқий фаслни бошлаб беражаги аён ҳақиқат...

Кеча билан кундуз қачон қовушар, қачон ажралишар, саросима оғушида бўлган Саидбек Умар сезмай қолар, ҳамирдек бўшашиб борар жимжит лаҳзаларда, алланарса бот-бот сирқиратар шуурини, не дарди қаттол бу — рўёми, май хуморими, кўрқувми ёки интизорлик, нима бўлса-да, бунча қайғули?

Меҳрибон Бўзтой қайда, дил чироғи Чақалоқ-чи?

Ҳушида ҳам, тушида ҳам Саидбек интиқ, тарс ёрилгудек юраги, ахир, не қилсин, уларни кўргиси келса!? Вужудини мунтазам ўртаб, сезимларига таралаётган юғурик нарса соғинч эканини билмасми? Билар, шу боис, дардини енгил қилиш учун, недир иштиёқ билан талпингани-талпинган. Аксига, жамийки нажот йўлларини Қўлдош Камон билан Сайфи тўсиб-ёпиб ташлаган, шундай экан, кимга ёрсин кўнглини, Моҳина-гами?

Саидбек Умар ҳўрсинди, кошки, у билан ҳасратлашиш имкони бўлса, аввалгидек, ҳамон у ўзи билан ўзи сўйлашар, қайда ўтиргани, ёнида ким жон койитаётгани, ҳатто бирон шовур, бирон хавф-хатарга парво қилмас.

Энди Саидбек гап қўшгани ботинмайди, ҳозир ҳам не деярини билмай, юмшоқ-қина тикилди маъносиз бетига, меҳр билан оҳиста силаб-сийпалади тўзғалоқ сочларини. Нохосдан сесканди титроқ панжалари ёноғига текканда, ёпирай, совук, муздек совуғ-а!

Оталиғиб турди ўтакаси ёрилгудек аҳволда, аммо, оёқларидан мадор қочиб, ўша заҳоти, ўқ еган жайрон каби, оҳиста қулади чайқалганча. Ҳеч ким, ҳеч нарса қолмади тасаввурида: на Энабоши, на Чақалоқ, на Бўзтой, на Тўлин Ой қалъаси, на Қуйруқ-сой... Фақат, саробда жимирлаётган поёнсиз бўшлиқ элас-элас кўринар кўзига. Бўшлиқ

аро тутам-тутам пушти-сарик шуълалар фавкуллода фаоллик билан талош курган, шуълалар, ажабтовур жунбушга кириб, лаҳза сайин куюқлашар, ҳансираётган ер теграсида бирлаша-бирлаша улкан ва жозибали шарора бунёд қилар.

Кутлуғ бир масрурлик туйган Саидбек шарора мавжлари билан қувлашгиси келди, сўнг, бирдан тўлиб-тошиб жўшаётган кучли оқимда кўрди ўзини, илимсиқ тафт туйди, бир нафасдан сўнг билсаки, бу нарса роҳат эмас — санчиқ... Аста-секин нигоҳига кўчди санчиқ, разм солса, чор-атрофида туманот одам ғивирлар, олисдан қанақадир эзгин куй таралиб келар, у, куй, қанотидами, халойиқ елкасидами, муаллақ сузиб борар жимгина, сўнг, бирдан ерга тушар, бир ёнида Қўлдош Камон, иккинчи ёнида Сайфи пайдо бўлар, негадир улар далда бергувчи сўзларни зўр бериб так-рорлашар. Булар авраётир, нима учун шундай қилишлари керак, қизик, бу қанақа маросим, ҳува илгарида лопиллаб бораётган нарса нима, тобутми?

Тобутга алвон бахмал ёпилган, яп-янги оҳорли мато лов-лов ёнар офтобда, негадир Саидбек унга қараёлмас, ким билсин, кўзлари қамашдими?

Пала-партиш издиҳом ичра гоҳ суриниб, гоҳ чайқалиб илгариларкан, ногоҳ бир ҳовриқиш — аччиқ шубҳа ғиппа бўғди томоғини. Ола-ола тикилди раис билан мулозимга. Сўнг, кўрқа-пуса сўради: «Марҳум ким?» Жавоб қайда, бир зот сазо бермас. Худди, ҳеч ким ўлмаган, довдир оломон шунчаки эрмак учун қўтариб бораётир қимматбаҳо мато ёпилган тобутни. Бундай бемаъниликни қандай ҳазм қилиш мумкин? Нима бўлганда ҳам ўлик эгаларига таъзия изҳор қилиш учун ҳозирлади ўзини, аммо, юраги орқасига тортиб кетди бирдан: музлаб қолган эди-я ҳали Моҳина бадани. «Тобутда — Моҳина, оҳ, жоним!» Бўзлаб юборди ўпкасини тутолмай, сўнг кўз ўнги живирлаб, гандираклаб кетди, яхшики, Қўлдош Камон билан Сайфи тутиб қолди кўлтиғидан. Аста силкилашди, шапати уришди жағларига, хушига келгандай бўлди, лекин, барибир ўзида эмасди. Бу не ҳол: ибтидоми, интиҳо?

Хўш, бу ёғи қанчага тушди? Кўмиб келишдими Моҳинани, қачон улгуришди бунга? Симон ерда гоҳ чалқанча, гоҳ кўкрагида ётиб бетўхтов ўйлар, лекин етмас ўйи адоғига. Оғир-енгилини бирдек бўлишиб келган жуфти ҳалолидан бунчалар осон ажралиб қолганини сира ақлига сиғдиролмас. Ёлғон, бари ёлғон, дея кўнгли-раъйига мослаб ҳукм чиқазади ўзича, ахир, сабил қолган эмас Моҳинанинг жони, у чайир, у тошдан-да қаттиқ, чидамли, ўзи бебардош, капалақдай нозик. Мана бу зимзий ва зах ҳужрада Моҳина қаровсиз, нон-сувсиз узоқ чидаган, хўш, ўзи қанчага дош бераркин?

Буни Худо билади, ҳартугур ҳалитдан бадани, оёқ-қўли қарахт, мияси-шуури ғуборли, дили безовта, томирларида қони гўё музлаган, бу аҳволида ҳатто эрталаб-гача жон сақлаши маҳол. Мабодо тонгга қадар чидаганда ҳам нима қизиги бор, шериклари маслаҳатига кўра, Қўлдош Камон аллақачон бичиб қўйипти кафанини: қалъа майдонида, чошгоҳ нари-берисиди, хангоматалаб халойиқ гувоҳлигида, баланд дорга тортилар, қисқаси, ҳазонмарг бўлган Моҳина ортидан ҳайё-хуйт айтиб-айтмай йўл танобини тортишга маҳкум.

Агар, аҳдидан қайтиб, бемаъни сирни очса-чи?

Агар, «Сумалак» зардоби ва СН замбуруғи формуласини қоғозга тушириб берса, омон қоларми — ажалнинг машъум оғочига рўпара бўлишдек даҳшатдан фориг бўларми, йўқми?

Афсус, бу далил — гумон, қолаверса, бу иши — ўз устидан ўзи мағзава ағдариши билан тенг, ҳатто ўгитлари билан далда бўлган Ёдгор валийга, ҳолис ният билан Бўзтой қиёфасида тирилиб келган Болалигига хиёнат! Ахир, орзу-умидлари чечакларини оёқости қолаверса, эрта қандай ўлади ўзида?

Яна бир бор англар: ўзида ўлиши — қайта туғилиши...

Яна ўйга чўмар: яхши ҳам, ёмон ҳам ўзида...

Тириклик лаззати ва аламини кўнглида жамлаган...

Шу асно, ажаб ўйлар баробарида, Ёдгор валийни эслар ва дили ёришар беихтиёр, рост, шайхдан андоза олса нимаси ёмон? Анчадан бери у бир нарсага амин: яқинлашиб бораётир кўнглига, поёни йўқ бу иқлимни тўласинча забт этиш саодати қачон насиб этаркин? Бу жумбоқни фақат Ёдгор валий еча олар, яна шайхдан кўмак тилаб, пойига бош уриб боришга мажбур, фақат, ё, Қодир эгам, бу кунда у қайда, наҳотки ҳамон ғор исканжасида бўлса?

Саидбек бу фикрни инкор қилди, бинобарин, Ёдгор валий ғор сиридан воқиф, аллақачон у изига қайтиб, қулбасида чойхўрлик қилиб ўтирган бўлса керак. Айни пайтда, недир шубҳага ҳам борди, бир хил лоҳаслик туйиб, оғир хўрсинувдики, нимадир гумбирлаб келди ногоҳ хонада. Ним қоронғиликда гум-гурс безрайиб турган эшик қулфига биров калит солди шиқирлатиб. Сўнг, ҳадикли, эҳтиёткорона ғичирлаш... Чарақлаганча лип ёнар шифтга омонат осувли чироқ. Рутубатга чўмган жимжит

хона ёришди. У, кўр бўлиб қолишдан қўриқиб, кафтлари билан тезгина тўсди юз-кўзини. «Кимсан?» — деди кейин бир оз дадиллашиб. Жавоб бўлмади. Кирган киши хотиржам пишиллаб, енгил-енгил нафас олар ёнгинасида.

Нима жин урди Саидбекни, яна босриқдими?

Тавба, ундай деса, чироқ ҳамон ёниқ, эшик ҳам қия очик, қолаверса, аниқ сезиб турар рўпарасида биров борлигини. Тагин, ҳаргиз димиқиб ётадиган хонани энди кўклам ҳавоси билан тўйинган тоза ифторлар тутган, у гўё ажаб бир гулзорда сайр қилар, атрофини қуршаган сон-саноқсиз капалаклар барқ уриб очилган чечакларга бир ийманиш ила муҳаббат изҳор этадир. Бундай осудалик ва сурурни Саидбек кутмагани, шу нарса далда бўлди кўнглига, фақат, анчагина кучли ойдиндан чўчиб-ми, бошқа сабабданми, ҳамон бетини очмай, мулоимлик билан сўради яна: «Ҳой, кимсан, инсмисан, жинс?» Тагин сазо беришни истамади нотаниш ҳамхона. Энди Саидбек ортиқ хитланиб, интиқлана қаради торчилай бошлаган кафтлари панасидан. Ё, Қодир эгам, намуноча иссиқ истара: юпқа лабларга беғубор кулги инган, тубсиз қароқларда мунислик жилваси, қатъият ёлқини, патила-патила сочлар товланиши бир майин, бир жозибали, ёпирай, қай ери кам илоҳий маъбуддан?

— Бўзтойман, оғажон!..

Бу қандай оҳорли, тоза-тиниқ товушки, тошдан-тошга урила-урила оқаётган жилға мусиқасига ҳамоханг... Анчагача титраниб турди хонада, сўнг, Саидбек Умар ҳужайралари оша сезимларида бир нозик акс-садо берди жаранглаб. Сирли, аини пайтда, ёқимли жимлик чўқди. Қизиқ, бу ажойиб фурсат уларни бир-бирларига бошқатдан таништирдими? Ахийри, Саидбек бирдан ўнглади ҳушини, шукрона кечди дилидан: «Рост, бу — Болалигим, бу — ўтда ёнмас, сувда чўкмас!» Тоғдек ўсди кўнгли, энди, ўзини босолмай қолиб, тура-сола кучди қадрдонини. Димоғига таниш нимта-тир муаттар буй — шўрлаган тупроққа, йўнғичқа-какра, ажриқ-қичитқонга ағанаб улғайган Болалиги иси урилди гупиллаб. Елкасига кўнволган ажал фариштасини унутди зумда, кейин, ажабо, ноўнгай аҳволга тушди. Шолғомдек қизарди. Тунов куни Бўзтой ҳузурига бормоқчи бўлгани, Чақалоқни кўргиси келгани, Сайфи шаштини синдиргани, унга гапини ўтказа олмагани, ўшандан бери ўз ёғига ўзи қоврилиб ётгани бир-бир кечаверди хаёлидан.

— Азизим, — деди Саидбек Умар Бўзтой боши-бетини қайта-қайта силаб, — сени нечук озод қилишди, нечук киритишди бу хилватга?

— Э, оғажон, улар мурувват нелигини билишарканми? — дея қўл силтади Бўзтой, астойдил койиниб. — Алар жонида фақат худбинлик томир отган.

— Тўғри айтасан, мабодо савобга қўл ургилари келса, луқма тайин бўлмагунча тийилиб турарлар, — Бўзтой фикрини қувватлашга киришди Саидбек Умар. — Тарозига дили-ниятларига мос тошни босарлар. Хиёнат билан ҳам, садоқат билан ҳам барабар тил бириктиришга қодирлар. Бировга бирни берсалар, ўн қилиб ундирмагунча ухламаслар.

— Беғуноҳни маломат уммонига улоқтириш, беғуноҳ оёқ-қўлларини потирлата чўкишини томоша қилишдан завқланиш улар сўйган энг зўр машғулот, десангиз-чи, оға!..

— Ҳа, яша, топдинг, — дея давом этди Саидбек Умар, ўйчанлик билан. — Э-э, Бўзтой, гоҳо ич-этимни ейман: наҳотки мен ҳам шулардан бири? Неча замондан бери гоҳ униси, гоҳ буниси билан ошу қатикман, ахир, бошимга битган савдолар ниҳояси борми, йўқми?

— Бор, муродингизга ётасиз, — деди Бўзтой қатъий қилиб. — Лекин, ҳозир маш-маша мавриди эмас.

— Одамга алам қиларкан... Ишонганинг эртаю кеч, одамзод учун жоним садқа, мушқулнингизни осон қилгувчи ўзимман, деб жағ урса-да, охир-оқибат, куйинчақлиги ўз кўмачига кул тортишдан бошқасига ярамаса!

— Ўша тоифага аталгани бор... Қани, юринг, бу ердан тезроқ кетайлик, — деди Бўзтой, юзида ташвиш кўланкаси ифодаланиб. — Сизга ҳам, менга ҳам шунчаси етгулик, тезроқ эртанинг ғамини чекмоқ керак.

— Нималар деяпсан, Бўзтой, ҳар қадамда йиртқичдан бешбаттар қоровул гўдайиб турибди-ку!

— Тўғри, лекин, алар ғафлатда ухларлар. Пешона кўзлари очигу кўнгли кўзлари юмуқ... Биласиз, бу одат азалдан Сариеғларга йўрғақда теккан, — дея кинояли кулди Бўзтой. — Ҳозир айниқса алар бизни тамом кўрмайдиган аҳволда: тун бўйи тинка-мадорлари қуригунча тўйиб шаробхўрлик қилишган.

— Оёқ устида мудрарларми?

— Худди шундай, оғажон: қай бири тик оёқда таёкдек қотган, қай бири ўзи билан ўзи жиққа-мушт тортишар, қай бири кунда янглиғ супринди ичра думалаб

ётар. — теран бир истехзо акс этди энди Бўзтой назарида. — Иншоолоҳ, биз Моҳина янга билан Чақалоқни қутқазгунимизга қадар алар ҳушларига келмаслар. Қодир Оллоҳ бизим тарафдадир.

— Барака топ, Бўзтой, савоб остига қоларкансан.

— Сиз ҳам, оғажон, сиз ҳам етишасиз катта савобга.

— Фақат... Моҳина янгангдан умидингни узгил, кеча у тупроқ бандасига айланмиш.

— Асло ундай эмас, кўнглингизни тўқ тутинг, янғажоним тирик, кеча уни бошқа хонага... ҳа, шу... Чақалоқ ёнига кўчирганлар.

— Йўғ-е, ростданми?

— Энағаликка тайин қилишган... Қизиг-а, тўғрими? — Бўзтой сукутга толди, бир оздан кейин яна сўради: — Хабарингиз борми бўлажак қатлдан?

— Сөзишимча, авзойлари бузук...

— Ҳа, шунақа... Ишбоши кўп, лекин олғири ҳамишагидек Сайфи гуппи... Қалъа майдонида осмонўпар ўтин қаланган, эрта катта олов ёқиларкан, биласиз, Қуйруқсой-да ҳам шунақасини бино қилишган эди.

— Ҳа, эсимда, жоним, ўлипгани унутиб?

— Аммо, оғажон, бу ҳали бари эмас, — деди Бўзтой кутилмаганда товуши ўзгариб. — Ловуллаган ўтга... Чақалоқни ё сиз ташаркансиз, ё янгам! Ана ҳангома! Шуни ўйлаб топиштипти, ярамаслар. Қисталанг қилишаркан, йўқ десайиз... Айй!

Жон-пони чиқиб кетган Саидбек Умар ёқа ушлади...

Тавба, булар зуваласи нима билан қорилган?

Ё, Тангри, ортиқ жазонинг йўқми?

Ахир, у шу мудҳиш ишни бажарса, кейин, тепасида саросар туриб, қандоғ жиз-биз бўлишини томоша қилса, қандоғ оҳ-воҳ чекишига қулоқ солса, ановилар қатори тугабди-да, иймон-инсофини арзон-гаровга пуллабди-да...

Тиёлмай қолди Саидбек ғазабини, шундай тоб ташлаши мумкинлигини сира ақлига сиғдирилмас, йўқ. Худо асрасин, у тентак эмас, унақа қилиқ қилгандан кўра рўй-рост осоди ўзини, ҳей, бу дунёда нима арзон — арқон арзон. Бетовфиқлар яна бир марта нозик жойини нишонга олишмоқчи, тавба, булар намуноча кўп, барчаси ягона русумда кийинган, бўй-бастлари ҳам, юз-кўзлари тузилиши ҳам бир хил — икки томчи сувдек бир-бирларига ўхшар. Тикилишлари маъносиз, ҳали Бўзтой айтганидек, бирови деворга бемажол суянган, бошқаси остонада ўликдай чўзилган, яна бириси устун қучоқлаганча чулдирар, гўё, севги изҳор қилар маъшуқасига. Эртанги шодиёна завқи булар учун чиндан ҳам бугундан бошланган: хурмачаларидан тошиб чиққунча симириб олишган шайтони лаъин сувидан. На илож, ер бағридаги яраларни тузатишга киришган Қўлдош Камон куни ана шунақа масту аластларга қолган.

Бўзтой маъноли кўз қисди, ҳушёри йўқ, ҳаммаси қарахт, демоқчи бўлди чоғи. Баттар бўлишсин, ана шуниси айни муддао, ғурбат ва ишқал чангалидан улар тезроқ кутилиб кетишлари лозим. Эрта очопат майхўрларни Қўлдош Камон тириқлай еса керак. Аммо, у Чақалоқни қайга яширган бўлса, келиб-келиб Моҳинани энағаликка буюргани айниқса ғалати. Анов куни, Бўзтой ўнг, Чақалоқ чап қанотим бўлишига шубҳа қилмасиз, дегани ёдида, буни қаранг, бошлаб алдаган экан, Чақалоқни Эна Кўкбўри изидан жўнатиш ҳақида яшириқча фармойиш берипти, бари тушунарли, бекорга мундай қилмаган, аниқроғи, Сайфи қутқусига учиб, гўдак елкасига разм солган, кўрсаки, икки кураги ўртасида — бинойидек чиройли тамға, шунақа ялтираб туриптики, кўрққанидан юраги қинидан отилиб чиқаёзган. Ан-на, асосий ишқал шунда, ростдан ҳам у газанда бўлиб кўринган кўзига: бундан яхшилик чиқиши гумон, эрта, ҳар қанча пешонасини силаган билан, тиш қайраб тушар майдонга ва Сариоёғлар додини берар.

Қўлдош Камон Сайфи маслаҳатини дастур санаб, Чақалоқни тезроқ гум қилиш режасини тузган, ана, уни тор ва қоронғи ҳужрага тикиб қўймиш, ҳозирча у симон деворларни парчалаб ташлашга қодир эмас, ёпирай, қош-кўзига маънос термилиб ўтирган, ҳар замонда ниманидир шивирлаб қўяётган аёл наҳотки Моҳина?

2

Тангрига шукрона: Чақалоқ ҳам, хотини ҳам тирик!..

Кўксини тўлдирган қувонччи Саидбек қандай изҳор этсин?

Фаҳмича, фақат зимзиё хона эмас, ой-кун баравар балқигандек, бутун олам чарақлаб кетди, вужудини илитаётган недир тафт рағбати билан қайта-қайта силади Чақалоқ пешонасини, аҳ, анов кунлар, Эна Кўкбўри қучоғида яйраб юрганда, дуркун,

семизгина эди қанчалар, қўш юлдуз каби порларди кўзлари, энди ориқлаган, бада-ни териси салқи тортиб, ёноқлари суяги туртиб чиққан, билаклари ва сонлари ингичкалашиб қолгани-чи, ҳай-ҳай, дили пок, меҳри дарё Моҳина, парваришни бўйнинга олган бўлсанг, нечун унинг қорнини тўйғазиб қўймадинг, нечун?

Шўрлик Моҳина тезгина ўқди эри нигоҳидаги маънони, ичида нимадир чирт синиб, тўлиб кетган ўпкасини бўшатиб қўяберди, ахир, у нечун билиб-билмай таъна тошларини отаётир, ихтиёр ўзида бўлса, шундай хўрлаб қўярмиди гулдан-да нозик норасидани.

— Эна Кўкбўридан ажралгандан бери Чақалоқ туз тотган эмас, — анчайин чўзилган нохуш жимликни Бузтой бузди. — Тўғрими, янгажон?

Киприклари жикқа ҳўл Моҳина бош ирғади.

Кейин, хўрсиниб, аста энгашди Чақалоқ устига.

Ҳали тиллари чиқмаган, қошлари ўрнида — майин тук...

Ҳар замонда тамшанар, нима тилар иштаҳаси, сутми?

— Гулдай очил, дурдай сочил, дўмбоғим, — Моҳина кучиб-эркалади Чақалоқни. — Ҳадеб ўрлик қилаверма-да, оппоғим! Мановилардан маза қилиб есанг-чи, гажирликдан на фойда? Йўкса, ўзинг айт, нима берай, асалми, қаймоқ, шарбатми, қуймоқ!?

Моҳинадан кейин Саидбек Умар аврашга киришди, қошиқчада атала тутди, наф бермади, сўнг, Бўзтой бор ҳунарини ишга солди, барибир зиғирча натижа йўқ, қурғур Чақалоқ қайсарлик тойини азза-базза минволган: ҳеч нарса олмас оғзига, тагин кекса дунёни бошига қўтарганча, чинқириб йиғлагани-йиғлаган.

Чақалоқ недандир ранжиган, ажабо, нимакин даъвоси?

Не армон, не сабоқ қиздираётир томирларидаги қонни?

Ҳамон у тажанг, мўлтираб тикилиши ҳамон эзгин, жилдир-жилдир қайноқ ёш ювар сўлган ёноқларини. Муштчалари тошдай тугилганини айтинг, палапон каби талпиниши эса бир сирли, эҳтимол, у қанотлари йўқлигига шунча қуйинаётгандир. «Ойдан ойдин оппоғим!» Ўртаниб бораётган Моҳина гўё алла айтди қулоғига, шунда у жим бўлди туйқус, сўнг ўйчан, жовдиروق нигоҳини тепасида юрак ҳовучлаб турган кишиларга қадади бирма-бир. Армон билан йўғрилган шивир таралди хонада: «Ҳаром лўкма менингдек норасидага равоми?» Бир эмас, бир неча марта эшитилди сирли сас, ёпирай, у гойибдан келдимми ёки Чақалоқ кўксидан отилиб чиқдимми?

Моҳина билан Бўзтой не ҳолга тушди, Саидбек Умар билмас, лекин, ўзи тош қотди қутилмаган ҳодиса қошида, анграйиб туриб қолди, ҳалиги сирли сўров эса ҳамон акс-садо бераётир идроки ва сезимларида. Тилга кирди, ҳа, чулдирай-чулдирай тилга кирди Чақалоқ! Нақадар у зукко ва нозиктаъб, у туппа-тузук билар одам-зодга нима раво, нима нораволигини, фақат, унинг тилаётгани қолдимикин бу заминда? Ахир, ҳар неки бори аллақачон аралаш-куралаш бўлиб кетган, оқдан қорани ажрим қилиш қийинлашиб бораётгани сингари, қай хил нарса покиза-ю, қай хили акси — билиш маҳол, зеро, буни Чақалоққа тушунтириш ҳам осон эмас.

Чақалоқ фақат қорни гамида йиғлаётирми?

Лаҳза сайин, у, чўкиб, холсизлана борадир. Кўпдан, пушти-паноҳи сийнасини тарк этгандан бери, егулик емагани чин, шундай эса-да, ҳамон бирон-бир таомга қайрилиб қарамас, мабодо оғзига зўрлаб тикишса, бирдан ўғжир-да, қайтариб қусиб ташлар, тавба, бу нима қилиқ, бу феъли билан эрта яшаш осон кечарканми унга.

Худо ҳақи, осон кечмас, Чақалоқ буни билади, ёруғ дунёга синов — одам боласига ихлос қўйиш у покиза маслакларни ҳимоялаш учун ташриф буюрганидан ҳам воқиф... Ҳали бузилиб улгурмаган, иншооллох, ҳеч қачон бузилмайдиган қулоғига олис мозийдан, қудратли Ўғизхон замонидан тонгги азондай бедорликка чорловчи садолар эшитилаётган бўлса, не ажаб? Бундан у масрур, бундан куч-қувват ва лаззат олаётир, шунингдек, ҳар лаҳза нозик сөзимлари уйғониб, Эна Кўкбўри сийнасини қўмсаётир, сўнгсиз бир иштиёқ ва умид билан уни ёнига чорлаётир, сен — онамсан, меҳрибоним, суянчиғимсан, сени соғиндим, кел, фақат сутингга эмас, жамолингга ҳам тўйай, дея жовдираётир мунчоқ-мунчоқ кўзлари.

Чақалоқ қорачиларини теран бир дард қамраб бораётгани бежиз эмас, у, фақат Эна Кўкбўрини эмас, кенгликларга хос тиниқ сурурни, дала-тузнинг тоза ҳавосини, ҳамиша қайгадир ошиқадиган жилғалар шилдирашини, ошиқлик даъво қилишни хушловчи қўшлар чуғурини, марду майдон йигитларни суйдира-суйдира қуйдирадиган бедовлар кишнашини ҳам соғинган. Ана шу туйғу юрагига ўзгача бир безовталиқ бўлиб кираётгани аниқ, ҳадемай, тор ва зимистон ўшани тарк этишгач, у ёнгил тортажак ва ҳаёлидаги жозиб дунё билан юзлашажак...

— Сенга жоним қурбон, қўзичоғим! — Моҳина энди анча тутволган ўзини, инжиқ

гўдаккинага бир нарса едириш илинжида жонҳалак. — Вай, ўжаргинамдан, вай, по-пукдай қош-кўзингдан ўзгинам айланай, сал туш ҳоврингдан, мана, қара, бор-йўғи бир ютумгина, бирам мазалики, қувват-да, раҳминг кесин жонингга, нима, ўзингни ўзинг увол қимоқчимисан?

Чарчадим, мадори қуридим, бошқа сабабданми, ишқилиб, бир маҳал Чақалоқ тинчиди, мўлтираб тикилди Моҳинага, майли, энди сен онам бўла қолгин, дея сўйландими-ей нигоҳи, ҳа, онам бўла қолгин, фақат, Сариевлар нафаси теккан анвунақа егуликни тикиштириб, мени кўп қийнама, бу нарса, юкмагани устига, руҳимга чок, дилимга дарз солур, шунда, эй, ҳамдамим, нимага ярайман, мискин нафс бандасига айланиб қолмайманми? Бори шу: булар дунёсига сиғмасман, бу ердан тезроқ ола кетинглар, ўз дунёмга етказинг... етказинг... етказинг...

Бир ором, бир таскин тусаган Чақалоқ нигоҳи армонларини шуёла қилиб сочаётди, унинг исён кўтараётган қароқларига тикилганча саросималаниб қолди Моҳина... Ахир, бунақаси етти ухлаб тушига ҳам кирмаган, юраги гумириб, қўрқа-пуса, бир эрига қаради, бир Бўзтойга. Ёпирай, бу не мўъжиза?

Бу хил ҳолат Саидбекка бегона эмас, эсида, бир баҳонаи сабаб билан Қуйруқсойда меҳмон бўлганда, Ёдгор валий нигоҳи ҳам шундай бийрон-бийрон сўз айтган, у тамом сеҳрланиб, кўнгил қулоғи билан тинглаган. Кароматгўй Ёдгор валийга хос хислат бунда ҳам бор экан, ҳақ рост, эртанинг эгаси шу, буки ажал чангалига тушса, эрта раҳнамосиз қолажак, бас, буни тезроқ ҳалос қилиш керак, бир ерига заха етказмасдан азалий ва абадий мазгилига етказиш лозим. Қани, Моҳина, қимирла-чи, тезроқ йўргакла, ҳа, барака топ, болладинг.

— Тутволишса-я... Нима қиламиз? — деди Моҳина титроқ овозда, Чақалоқни бағрига маҳкам босаркан. — Тириклай кўмишар, қирчинингдан қийилгурлар!

— Янгажон, кўп ғам еманг, — деди Бўзтой қулимсираб. — Шароб булар кўзига қалиндан-қалин парда тутган, балки, бу Оллоҳ кароматидир. Чўчиманг, кўнглингизни тўқ тутинг. Чақалоқни эҳтиёт қилинг, у интилаётган дунё бизга ҳам бегона эмас.

— Иншооллоҳ! — деб қўйди Саидбек.

Сўнг, жимлик... Ҳозир шовур чиқариш хатарли эканини гўё Чақалоқ ҳам сезган, йиғидан тийилиб, бемалол ухлаётди Моҳина кучоғида. Қувончу ҳадикдан саросималанган Моҳина кўз қири билан унга қараб қўяди, недир илинжда. Эҳтиёткорлик билан, ён-верига аланглаб, илгарида Бўзтой боради, орқада — Саидбек... Бири-бири билан кесишган ним қоронғи йўлақларда ҳаёт асари сезилмас, ҳар қаричда ўлик сукунат ҳукмрон, ановилар, тиззаларини қучганча, басма-басига пишиллаб ухлашар.

Ана, тонг келинчаги шафақ сочларини ёйиб қаршилади ҳориган қочоқларни, Тўлин Ой қалъаси учларига илашган алвон толалар ингичка ип каби ҳилпирар, қувноқ кабутарлар ҳар эрта рўй берадиган ва ҳечам бири-бирига ўхшамайдиган инқилоб шукуҳини ўзгача завқу шавқ билан нишонлаётди. Айримлари, тўдасидан ажралиб, шитоб шўнғийди қуйига, эниб кела-кела, қанотларини пар-пар силкитиб, қалъа майдони ўртасида чошланган саржинга ку-қулашиб қўнишар, қайдан билишсин улар тутантирик ҳам ҳозирлаб қўйилганини, ҳадемай унга гугурт чақилажagini, вишиллаганча, кўкка ўрлайдиган сариқ иблис бор салобати билан Чақалоққа аталганини...

Шошиб илгарилаётган Бўзтой майдон томонга бош ирғади, Саидбек, хаёлдан бўшаб, беихтиёр ўгирилди: савил қолгур шох-шабба ва ғўла уюми чўққи қадарли баланд. Сўқир ва қар соқчилар ивирсиб юрар теварагида, ёпирай, Пакана ҳам борми шулар орасида? Чучмал тортиб кетди юраги, оламни шалаббо қилган лолаваш ёмғир, жуфтланган кафтда буғланиб турган Юрак, бир-бирини зўр қувонч билан табриклаган Қўлдош Камон ва Сайфи гавдаланди хаёлида. Булар яна бир шодиёнага, катта куч сарфлаб, зимдан пухта ҳозирлик кўришган, муддаоларини Саидбекдан ўла-тирила яширишган, яхшики Бўзтой бор экан, агар у хабар бермаса, ёрдамга шошилмаса не кечарди Чақалоқ холи? Ким билсин, Эна Кўкбўри каби, Пакана илкига тушармиди?

— Ў, ялоқилар!..

Шунақа бир зарда, мазах оҳанги бор эдики Саидбек Умар товушида, кафтини оғзига босиб, товушсиз кулди Бўзтой... Ҳатто Моҳина ҳам жилмайди. Уларга қараб, Саидбекнинг ҳам чехраси ёришди, анчадан кейин эса, бирдан ғазабга минди, ҳадемай гуркирайдиган — еру кўкни ямламай ютгудек важоҳат оладиган офат чангалига аввал Чумоли билан Сайфини, булар изидан Жобир Кирпи ва бошқа гумроҳларни юмалоқ-ёстиқ қилиб улоқтирса. Зап хумордан чиқармиди. Ахир, булар ҳам олов-жодугар кучоғи қанчалар роҳат эканини билишсин. Пичоқни аввал ўзингга ур, оғримаса — бировга, нима дединг, мулла Бўзтой?

Қадрдони вазмин кулди, индамади, авзойидан сездики, ҳозир у ҳам мулоҳаза гирдобида, ўкина-ўкина кечмишини эслаётир, ҳаёлан Қуйруқсой заминида туриб, Эна Қўкбўри жасоратини қутлаётир, ханжарини қайраётган ниқобли жаллодга жовдираб тикилаётир... Ана, ранг-рўйида синиклик бор, фақат, у ҳоли-руҳини сездирмаслик пайида, шерикларини дадил бошлаб бораётир қовжироқ дашт ичкарисига...

3

Ана-мана ортда қолди Тўлин Ой қалъаси, энди у нуқта каби кичрайган, бағрида фақат ўзигагина маълум қайғу-қувончи ва мақсад-муддаосини яширганча, эрий-эрий, хиралашиб, исмсиз буржларга сингишиб борадир...

Энди Қўлдош Камон тиклаган қошона салобати ва сеҳру жодусини Саидбек Умар ҳам, Бўзтой ҳам, Моҳина ҳам бутунлай унутган... Ақл бовар қилмас даражада узоқ йўл танобини тортиш учун қарор берган йўловчилар ҳуши-фикри ҳозир бошқа нарсада: ўлчами йўқ ўлчамдан Чақалоқни тезроқ Сариеғлар қадами етмайдиган узоқ жойларга олиб кетиш керак, ана, Чақалоқ умидвор бокиб, бу дунёга сиғмасман, ўзимникини топиб беринг, дея беун ҳайқираётир. Ким рад эта олар тилагини, ахир, киндигини мозийда кесишган, демак, қадами келаси кунларга етажак, бунга, айниқса, Саидбек билан Бўзтой имони комил, иншооллоҳ, эрта у ҳеч кимга панд бермай, улғайгани сари, Эна Қўкбўри сути қўнғлига шижоат ато қилаверар. Ана, қадди-бастиди ҳозирданоқ баҳодирга хос сифатлар зуҳур, вақти-соати етиб, майдон талаб қилса, сичқон инини ижарага олар ановилар. Шу кун яқин, шу кун келса, Саидбек отаси мулла Умар, умуман, қайсидир бобокалони саналган Ўғизхондан қолган ёдгорлик қайга яширилганини қулоғига шипшиб қўяжак, токи, у Қўкбўриларни ўша паноҳ остида бирлаштиришга эришсин...

— Дадаси, алағдаман...

Аллақачон Моҳина чарчаб, ҳолдан тойган, шу боис, энди Чақалоқни Бўзтой кўтар-волган... Ҳалидан бери Моҳина ичини қиринди сидираётир, аниқроғи, ҳув тўқайдан гала-гала қуш чирқираганча қўкка кўтарилган пайтдаёқ сизди хавфни. Ана шуниси етмай турувди, ахир, бетга пайдар-пай урилаётган қум тўзони, қуёш пуркаётган олов каммиди?

Тишлари қайралган, башараларидан заҳар томаётган пойлоқчилар Сайфи етовида шитоб яқинлашаётгани Саидбек Умарга аллақачон аён, лекин, Моҳина қўркмасин, Бўзтой руҳи чўкмасин, деган ўй билан дами ичида, иложи борица хотиржам, бепарво кўриниш, ортига қарамаслик пайида, ўзини ҳам, ҳамроҳларини ҳам чалғитиш учун, қайси йили катта бир шаҳарда рўй берган зилзила оқибатларини узук-юлуқ ҳикоя қилар, гоҳо чалғиб қолар, хижолат чекар Бўзтойнинг ўғринча назарини сезиб.

Яйдоқ саҳро — поёнсиз, у — ўзида адашган...

Ажабо, қайси чегарасига чорлаётир қочоқларни?

Саидбек зимдан Бўзтойга қаради: ҳорғин чехрасидан қўнғлидаги тилагини билиб олмоқчи бўлдимиз? Ўктамлик билан олға интилмакда Бўзтой... Кўзлаган манзили аниқ шекилли, ахир, у ҳаммадан яхшироқ билар Чақалоқ истагини. Эҳтимол, мўлжали Қуйруқсойдир, қачондан бери ошиқар киндик қони томган маконга, рост, у азиз тупроғига юкуниш, Айиқтош елкасига минволиб, тирик эканини оламга баралла айтиш, қолаверса, падари Ёдгор валий этагини ўпишга қўпдан интиқ. Фақат, ҳалиги нохуш хабарни Саидбек унга қандай айтсин: бу кунда Қуйруқсой чароғбонидан айрилган, аниқроғи, Ёдгор валий ем бўлган Тамғали ғорига, қуриб кетгун ғор ямламай ютган отани. Бу бир тахмини, лекин, ҳақиқатга яқин, ахир, ёруғ оламга чиқса қўркмасмиди ёки унинг ўзи сазо бермасмиди, ҳалигача дом-дараксиз, ҳалигача...

Тавба, нима кечди ўшанда, гор тескари кийволдими тўнини, э, нимасини айтасиз, асли у азалдан шунақа, феъли бузук, тагин айниб қолди қутилмаганда, шу денг, Саидбекни, ёнғоқ пўчоғидай қилиб, чақа-сола улоқтириб ташлади ташқарига, энди, Ёдгор валийга қолганда тихирлик қилди нимагадир. Балки бошқачадир, ҳар ҳолда, Саидбек шунақа ҳаёлга борди, зинишда, қуриган хас-хашак узра мук тушиб, гоҳо Ҳабибани ўйлаб, узоқ кутди отани, нақд тешилиб кетаёзди кўзлари. Ичкарида, мубҳам оламда кўрган-кечиргани бир рўё янғлиғ айланар тасаввурида, яна кўргиси келар улугвор иморатни, анов ёдгорликни, ниҳоят, фақат, қўнғлига суяниб яшаган сулув мажнунани... Дилини ўртай бошлаган армон аста-секин истакка, сўнгра ёруғ орзуга айланар: мўъжиза масканига қайтиб бориши керак, токи, бобомерос ёдгорликда зарбланган Улуғ Қўкбўри сувратига тўйиб-тўйиб боқсин, туйғун кўзли, жамалак сочли, сарв қоматли малак билан туғилиб улгурмасдан ҳижронга айланган ишқ ҳақида

сирлашсин, ахийри, бугунни келаси билан кечмиш ўртасида кўприк қилолган мўйса-фидни етаклаганча ортига қайтсин...

Ярадор шер каби олға ташланди.

Бас, ювиши лозим гуноҳини...

Намунча ғашлиги боисини унча тушунмасди, бироқ, бир нарсадан умидворки, ҳозир гор унақа тентаклик қилмас, қулочини кенг ёйиб, очиқ чехра билан қаршилар, сўнг, чечаклари ифор таратиб яшнаётган водийга, кўрки-камолини намойиш этаётган иморат қошига беғараз йўллар, ҳозир, ҳозирок рўй беради шу мўъжиза, лекин, нима бўлди, у, аввалгидек феъли торлик қилиб, тош дарвозаларини кўндаланг айланганча, ҳар бирини қулф-калит билан зичлаб ёпиб ташлабди-ку, ҳай-ҳай, ана кўргилик.

Кўриб-билиб турганига Саидбек ишонмади, йўк, деди ҳўрпайиб, анов куни тортинмай-қисинмай, эмин-эркин, холисона йўл берган, сира ҳам ранжитмаган, алҳол, табиатида меҳр ва оқибат борлигини тантилик билан исботлаган, бугун ҳам сийлаши керак. Шу умидни дилига қайтадан тугиб, Оллоҳдан мадад тилаб, мисли кўрилмаган қатъият-ла яна илгари босди. Ғалаба қозонишига имон ўғирди, аммо, тез толиқди, тиззалари қалтираб, кўзлари қарокди, йўлтўсар харсанглардан бири гирдига қарс урди пешонасини ва лайлак бўлиб ағдарилди тап-тақир ерга.

Хуноби ошган Саидбек Умар мўйлаби эндигина сабзалаган кезларда ҳам шунақа аҳволга тушганини эслади, аччиқ-аччиқ кулди, барибир топаман кўнглингни, сен мени тушунишинг керак, эй, Тамғали гори, дея хитоб қилди-да, яна қачондир тақдир пешонасига битган олишувга отланди, ёпирай, тирсаклари ва тиззалари шилина-шилина узоқ эмаклаб, бутунлай ҳолдан тойиб, разм солсаки, шундоқ ичкари бўсаға-да, шағал-қум узра сулайиб ётадир, оғзидан кўпиги келиб. Бировга айтса ишонмас: рўпарада ғалати чўнқайган гадир-будир сўлақмон қоя атрофида париллаб айлана-айлана ётган жойи шу экан...

«Айёр гор тушовлаб қўйган мени!» Шу ғалати фикр қиздирди миясини, дағ-дағ учиб, юраги уюшиб, зах ерга бериб ётди кўкрагини, Ёдгор валийга жони ачиди, кексайиб қолган шайх холи не кечишини ўйлади, лекин, ўйи адоғи кўринмади, мана, ҳозир Моҳина қўлидан ушлаб, Чақалоққа қарай-қарай, Бўзтой билан бўйлашиб бораркан, ўша ҳодиса ўғирлади эс-ҳушини яна ва гумириб кетди юраги. Шунчаём ношуд бўладими одам, кечмиши дийдорига дош беролмагани устига, ёлғиз ташлаб қочди Ёдгор валийни тош қафасда, охиратда ул зоти шариф бетига қандай қарайди, қандай?

Хўрсиниқ тикилди бўғзига, киприклари нам, уф, йиғлаб юборишдан Худо асра-син, яхшики, улуғ савобни қаттол уволга айлантирганидан Бўзтой беҳабар, сал хидини сөзсами жаҳли кўзиб, ичи қоврилиб, қовоқ-тумшуги осилиб тушса керак, сиз билан бир кемага тушган одам шўрига шўрва тўкиларкан, деб ёзғириши ҳам тайин. Рўҳи чўкишини айтинг шундай қалтис паллада, ҳа, илойим хабар топмасин, мавриди келса ўзи ётиги ёним тушунтириб қўяр.

Асли, тахминича, ҳозир Бўзтой арзи-ҳол қилиб тортишадиган, бирон хангомани тинглайдиган, бирон саргузаштга қизиқадиган аҳволда эмас, шунақа тўлиб-тошганки, ўзига ҳам, дунёга ҳам сиғмас. Ахир, у бир вақтлар Қуйруқсой заминиде йўқотгани — дил жавҳарини топиш учун қойинаётганидан Саидбек қандай тонсин? Қисмат Бўзтойни аямаган, қисмат, қачондир, Саидбек Болалиги қиёфасида уни ўғирлаган, энди эса у қайтиб келди, ана шунинг шукронаси учун мағрур ва журъатли бўлиши, таъқибга киришган Сайфини чалғитиши, иложини топса, лаънати кафанга ўраб, барханлар қаърига абадий кўмиши керак.

— Оғажон, Сайфи қаттол, аямас ҳеч биримизни, — пешонасидан оқаётган реза-реза терни кафти билан сидирди Бўзтой. — Шундай экан, келинг, биз ҳам бир тадбир қўллайлик, токи, бад нияти бўйнига сиртмоқ бўлиб тушсин.

— Мен тайёрман, — деди Саидбек иккиланмай.

— Хўш, фақир чапга юраман, сиз — ўннга... Мен қасамхўрлар тўдасига кўриниш бергунча саксовуллар панасидан қўзғалманг. Чақалоқни сизга, сизни Худойим пано-хига топширдим. Қани, азизларим, бўш келманг.

— Сени тутволишса-чи, Бўзтой?

— Мен ўз ихтиёрим билан боряппан улар ҳузурига!..

Қув ўчди Саидбек Умар ранг-рўйи, ҳасратидан чанг чиққудек бир ҳолда ёқа ушла-ди, нималар деб саннаётир Бўзтой? Йўк, ўртага калласини тикарки, бунга йўл қўймас, наҳотки уни ўз хошиш-иродаси билан ажал қовутига топширса? Кемага тушганининг жони бир эмасми? Ҳали Саидбек диёнати сотворганича йўк, нима бўлганда ҳам қайтаради танлаган қалтис йўлидан, кўзланган мазгилгача, аччиқ-чучукка барабар чидаб, ўзаро ҳамдарду ҳамнафас бўлиб, бирга-бирга боришлари керак.

Бўзтой маъноли кўз қисди, муштини ҳам дўлайтирди...

Энди Саидбек сал хушёр тортди, ўғлон авзойидаги қатъият айтиб турарди мақсадини: у кўпам анқов эмас, хийлада гап кўплигини билар, ҳа, амал-тақал билан аврайди Сайфини, тилини толиб, ишонтиради ёлғонига, сўнг, Қўлдош Камон қаттиқ умид боғлаган олғир тозини, меров шериклари билан бирга, овораи сарсон қилиш учун, етаклаб кетар чўлнинг аллақайси номаълум қутбига, ҳайҳот, улар ёнида ўзи ҳам ҳалокатга учраса-чи?

— Ҳали дийдорингга тўймаган эдим, меҳрибоним.

— Яна учрашамиз, видо айтишга ҳожат йўқ!..

Дадил, ўктам жаранглади Бўзтой товуши, бир муддат у хаёлга толди, сирли товланди нигоҳи: оғажон, мен учун кўп қайғурманг, фақир ўша ўзингиз билган Болаликман, зарил келса, тегиримондан ҳам бутун чиқаман, даригки, мен ҳам сизни кеч топувдим, эрта йўқотялман, кўркманг, дийдор яна насиб этар, руҳимда яшаётган кечмиш ваъда қилаётир буни, омадки, илгари, хуфтон чоғлари, бешикни тўлдириб ётганимда, эмчаклари тўлишган Эна Кўкбўри, тоғ-тош оша ҳовлимизга тушиб келаркан-да, эмиза-эмиза тўйгазиб, ватанига қайтиб кетаркан, мана шунинг учун ҳам Сайфи гуппи мен билан ўчакишган, у чархлаб жаллодга тутқизган ханжар занги қонимда ҳалигача бор, ўша занг ҳатто руҳимга ҳам кўчган, ханузгача шунинг ташвиши билан яшайман ва, аминманки, поёнсиз хилват чўлда у билан ҳисоб-китоб қилиш осонроқ...

Сўнг, Бўзтой, Чақалоқни бағрига босиб, қайта-қайта ўпди чўлпиллатиб. Шу лаҳза бутун борлигини фахр ҳисси чулғгани тик ва мамнун боқишидан англашилди, Чақалоқни Моҳинага қайтараркан, илиқ табассум ҳадя қилди ва гармселда шовуллаб ётган заъфарон қиёқзор сари юрди шошилиб...

Ўнинчи боб

I

Бўзтой йўрғалаб борди анча жойгача, кейин, югура кетди оёғини қўлига олиб, саробда мудраётган кенгликлар оша кўздан йўқолди зумда, ғуж-ғуж саксовуллар ихотасида лолу ҳайрон турган Саидбек билан Моҳина недир умид-ла ортидан термилар, нимага, не муддаода бундай интиқ жовдирашаётгани боисини эса азда-базда билишмас...

Саидбек наздида, сахро тамом куйиккан, сахро лаҳза сайин авжига миниб, ҳар не тирик жонни зир титратиш билан қудратини намойиш этаётган жазирама тимсолида неларга қодирлигини англагандай... Қовоғи солиқ улкан барханлар ичра деярли ҳаёт нишонаси сезилмас, ҳаёт эгачиси — вақт буни яққол эътироф этиб, кенгликлар бўйлаб осуда ва серғулув йўриқларини ўрнатган, ҳатто, қум аждарҳо эмас, кўкдан тушган ва пойлоқчиликни бошлаб юборган Азроил билан ҳам тил бириктирган...

Сахро, ўзи билан ўзи қир-пичоқ олишаётган, ўз ёғига ўзи қовирилаётган сахро кўнгли сари ошиққан не-не кишилар кўксига чок солмаган... Ҳозир у бир жунбишга келса борми, Саидбекни ҳам, Моҳинани ҳам, Чақалоқни ҳам кўрдим демай бир лўкма қилиши, бир жойдан иккинчи жойга сурон солиб кўчадиган беқарор барханлари зарби-залвори остида мажақлаб, жаҳаннамга улоқтириб ташлаши ҳамирдан қил сугургандай осон. Занг босган найза авваламбор Чақалоққа ўқталган, гўдаккина бўйбастини тобора аниқроқ намоён қилаётган уқубатга яна қанча чидаркин? Жазирама зуғумига дош беролмай, тез орада Сайфи ҳам шаштидан қайтар, аммо, ҳаргиз ўз йўриқлари билан ғолиб эканига ишонган сахро ўлганда ҳам аҳдини бузмас, аксинча, фалак султони пайдар-пай ёғдираётган аёвсиз тиглардан муттасил озиқланар. Ана, у фақат Чақалоқни эмас, Моҳинани ҳам ҳолдан тойдирмиш, шўрлик хотини, нозик-нихоллиги устига, силласи қуриган эмасми, ҳазон каби қақшаб-қовжираб бораётиб. Аллақачон ўлимига минг марта рози шекилли. Инқиллаб, киприклари намланиб, ютина-ютина, зўрба-зўр илгарилар тиззасига қадар қум-тупроқ кечган ҳолда, ие, тошгами, бутагами, қоқилиб мункиб кетди ногоҳ, сал қолди-я Чақалоқ қўлидан коп-тоқдай отилиб кетишига. Ким билсин, не кор-қол рўй берарди, агар Саидбек чаққонлик қилиб, кўмак беришга улғурмаса.

Недир хавфданми, бошқа нарсаданми, огоҳ этган каби, бирдан Чақалоқ йиғлаворди чинқириб; эти юпқалашиб, териси қовжираган ёноқларидан дувиллаб тўкилган шабнам янглиғ шаффоф ёш мисоли дарёки, бир тошиб, бир мавжланиб, ғарқ қилмоқчи гўё чархи кажни. Эмраниб, лағча чўғга айланган Чақалоқ дарди-дунёси нелигини билиб турган Саидбек вужуди ўртана бошлади сим-сим... Тишини-тишига бо-

сиб, бор иродасини сафарбар этиб, овутишга киришди, кошки у кўнса, аксинча, дунёни бошига кўтаргудек алфозда зўр бериб нола қилар, оёқ-қўлини тинимсиз типирчилатар, Худо ёрдам бермаса, уни чинчитиш осонмас.

О, гажиргина, мулзам бўлиб, нотавон қиёфада эзилиб турган, буқаламун дунё билан битим тузишда нўноқлик қилиб қолган эру хотинга шафқат қилсанг-чи!

Моҳина бу қадар эпсиз-уқувсиз эканидан Саидбек бахабар экан, нукул жангари феълени пеш қилаётган Чақалоқни овутиш нари турсин, тавба, қўшилишиб хўнграйди денг. Гўдак нимаю бу нима? Жаҳли қўзиб, сабр косаси тўлган эр алами ва армонини ёш қилиб тўкаётган хотинини жеркимоқчи бўлар, лекин, захрини сочганидан зигирча наф борми?

Саидбек зўрға босади ўзини, энди хаёли рутубатли совуқ ўрмонга, билч-билч лой, чирик-хўл хазон босган хилват гўшага ва ёнғин ичида тўлганган қишлоққа кўчар. Дилини зиддиятли кечинмалар қамрар, ахир, ўша оғир фурсатларда жиддий ваколат билан Эна Кўкбўри қадам ранжида қилмиш, энди бул машаққатли вазифани ким олиши мумкин гарданига қақроқ, ёвуз, шип-шийдам саҳрода?

— Э, азаматим, — Саидбек Умар аранг одимлаётган Моҳинадан нигоҳини ўзиб, Чақалоққа қадади, — нечук бу қадар инжиқлик? Ахир, сөн Ўғизхон мансуб улуғ шажаранинг бир ҳалқасисан, Кўкбўрилар қавмининг бўлғувчи қиблагохисан. Шаҳзода каби тутгил ўзингни, қўй, қўзичоқдай маърайверма, йиғи сендай жўмардга ярашмас. Очиққан ва чанқаган бўлсанг — чида, қаноат қилишни ва нафсга қулф уришни ҳозирдан ўрган. Айтганча, Эна Кўкбўридан кўмак кутмагин, унинг сутидан ҳам умид қилма. Азиз волиданг тик туриб жон таслим қилди Сариоёғлар қўлида!

Энди сазо бермай қўйди Чақалоқ...

Қовоқлари гупдек уриб чиққан Моҳина ҳам жим...

Фақат, юраги йиғлар ўқсиб-ўқсиб... Ҳозир у эри қўзига ёмон кўринаётганидан хижолатда, шундай кунда Чақалоқ дардига малҳам бўлолмаётгани учун куйинар, лекин, қўли калта, имкони чекланган бўлса нима қилсин? Яна, бунинг қайсарлиги ҳеч бир рисолага тўғри келмас, ора-сира бир қултум-ярим қултум сув ичганини айтмаса, ҳалигача туз тотган эмас...

— Қулуним, Энабоши бекоргамас, сени ва мени деб, қолаверса, улуғ шажара бахти-тахтини деб кетди, — ўйчан қиёфада, шошилмай, дона-дона қилиб сўйлашга киришди Саидбек Умар. — Биз учун кўксини яланг қилиб тутди меҳрибон волида-миз. Катта қулфат тушди бошимизга, энди умид сендан, сен унинг покиза сийнасини булғамоқчи бўлган, охир-оқибат Юрагини суғуриб олган кўрнамаклардан ўч олишинг керак. Иншоллоҳ, Кўкбўрилар салтанати ва шуҳратини тиклаш ҳам сенинг зиммангда. Бардам бўлгин, сабру бардошингни ишга солгин, Худо кўрсатмасин, сен буқилсанг бутун авлодимиз ҳам буқилар!..

Саидбек Умар, мийиғида қулги, илҳом-завқ, иштиёқ билан тўлиб-тошиб гурунглашар, нигоҳини бир лаҳза ҳам узмас анчайин сергакланиб ва осуда тортиб қолган Чақалоқнинг чўлланган бетидан, бир ҳолдаки, гўё ширин-шакар меҳри билан йўрғаклаб, гурс-гурс тепаётган юраги тагида жойласа гўдақкинани. Бугланган тер ҳиди аралаш нимтатир ис гупиллаб урилар димоғига. Ажиб сархушлик туяди. Моҳинани эса унутган. Шўрлик Моҳина, рангида ранг қолмаган, зўрға имиллаб босар қадамини. Чамаси, Тўлин Ой қалъасининг хилват ва зах ҳужраси баданида қолдирган асорат энди кўрсатаётир кучини. Жон ҳолатда оҳ деворди бир маҳал, сўнг, юзини бужмай-тирганча, ёнбоши билан қулади қайноқ қумга. Кўрқиб кетган Саидбек ҳимоси билан нарироқда якка тикрайиб ўсган, сийрак шохлари ҳавога найзадек санчилган қари саксовул остигача аранг борди судралиб.

Кеч тушди, тонг отди, лекин, қаники бир қадам жилгани хушлари товласа, жаҳлга минволган саҳро кишан уриб ташлаган гўё оёқ-қўлларига. Ҳеч бир нажот дараги йўқ: рўпарада нафаси иссиқ барханлар гупиради тинмай, сароб мавжланади қумуш тусда (ёпирай, сувми?), тўфон хуруж қилиб қолар ҳар замонда. Тобора қуюқлашаётган чанг-тўзон, хас-хашак ўйинига тикилганча Саидбек ҳатто вақтга ҳам бўйсунмайдиган масофа танобини тортишни ўйлар... Оғзи — қоқ... Шунақа қуруқшаганки, ҳатто юти-ниши ҳам маҳол... Бир қултумгина бўлса ҳозир ўша жонивордан, атиги томоғини ҳўлласса... Ҳозир бошқа нима ҳам керак, дунёси ҳам сариқ чақага арзимас, Қуйруқ-сойда бўлиб қолсами, эҳ, Айиқтош этагидан оқиб тушадиган шарқироқ сойда маза қилиб чўмилмасмиди, зилол тўлқинлар билан қувлаша-қувлаша, тўйиб-тўйиб ичмасмиди ҳовучида?

Тун бўйи Саидбек бедор... Сал мизғувди, тушига қадрдон сой кирди айқириб, ажабки, у Моҳина билан бирга Чақалоқни чўмилтираётган эмиш, ҳузур қилган Чақалоқ қикир-қикир кулармиш, қўйворинглар, ўзим сузаман, дермиш чуғурлаб. Хайрли

шекилли туши, Саидбек хотиржам тортиб уйғонди, анчагача тепасида бирин-сирин сўнаётган юлдузларга термилиб ётди, ниҳоят, тунги салқинда бир оз ором олган Чақалоқни опичлаб, Моҳинани секин туртди-да, ҳайё-ҳуйт йўлга тушди.

— Бай-бай, полвон, жа баданинг бўшашиб қоптими? Ибей, сени қара-ю, шунақаси сендай валломат шаънига ярашадими? Унақа кўп чучанглама, яхши кунлар ҳам етаклашиб келар ҳали, тўкинлик ҳам буюриб қолар, яйловларни йилқилар кишнаши, тўялар ўқириши, қўй-қўзилар маъраши тўтиб кетар, чор-атроф мунақа шип-шийдам бўлиб ётмас. Ризкинг иншооллох бутун... Иб-ба, ҳой, шумтака, емаган-ичмаган бўлсанг, қаёқдан бир ариқ нарсани жур-жур кивординг? Ў, қойил!

Моҳинани ҳайратга солганча Саидбек пиқирлаб кулди, буни қара, боплади азамат, деди хотинига ҳўл қўйлагини кўрсатиб, ёпирай, шу лаҳза сахро ҳам товуш бергандай туюлар, қувноқ нидо дашт ичкарисидан эшитилаётирми ёки юраги қаъридан? Сирли шавққа тўлиб, аста чертиб қўйди Чақалоқ бурни учига. Шукур, қароқларидан наҳот учқунни порлар, ҳа, фақат Саидбек эмас, у ҳам арзи-хол қилаётир, фақат, у нигоҳи билан сўйлар, демак, Саидбек дил қулоғи билан тинглаши керак, Моҳина ҳам... Қара, Моҳина, берироқ келсанг-чи.

— Бу дунёга қўноқ бўлиб келдим...

— Эшитдингми? — дея шивирлади Саидбек.

Саросар одимлаётган Моҳина бош ирғади.

Рохатбахш бир тафт югургилади баданига...

— Э, йигитлар сиртлони, боқшингдаги ҳар маъно белимизга қувват, кўзимизга нур... Ёруғ дунёга синов учун келганимизга ишора қиляпсан, шундайми? Ҳа, барака топ!.. И-ии, нима бўлди, бурунчангни жийириб олдинг? Биламан нимага зорлигингни, ҳалоллини сўраяпсан, ҳе, дариг, бунақа нарса сахрои кабирда не қилсин, у курумсоқликни одат қилган, илож қанча, чидаймиз, энди сабр сенга ҳам сув, ҳам сут!..

Чақалоқ қайдан куч топди? Ғудрана-ғудрана ҳасратини тўкаётган Саидбек кучоғида осуда мизғиди. Нозик киприклари бир майин, бир бевозор қовушган... Саидбек ҳузур килди унга тикилиб, лекин, Моҳинага назари тушган, таъби тирриқ бўлди. Чўпдек озиб қолган, кўзлари киртайган хотинига ичи ачиди, ҳозир, у, гўё, ному нишонсиз бир ўлчамда бир учи кўмилган ёғочдек тип-тикка қотган. Қорайган бети ҳам, тикилиши ҳам маъносиз, чамаси, қайдалигини ҳам унутган. Шу алфозда анча турди қимир этмай, сўнг, шамол кўпориб ташлагандек, юзтубан қулади гупиллаб. Йилдек чўзилган, хира нур сочаётган ойни хўмрайган тепаликлар ортига яширган тунин Саидбек алаҳлай-алаҳлай ухлаб қолган хотини ёнида ўтказди мунғайиб. Тонг бўзарди ҳамки, у кўзгалмади, кенглик қифти ва гирдларига оқемга ўхшаш бир хил зерикарли тус берган қайноқ қумга сингиб бораётгандек ҳолда, гоҳо ингранади бемажол... Унга тикилгани сари Саидбек юраги тўкилгандай бўлади, «Бемаврид тугадингми, ова?!» — дейди тўнгиллаб. Кошки у эшитса, қулоғини том босган, мабодо эшитганда ҳам — бепарво, жавраманг, дадаси, шунчаси етар, бас, шу ерда ажалимни кутаман, деган каби маънос йилтирар кўзлари.

— Моҳина, жоним, тургил, вақтимиз зиқ!..

— Худо хайрингизни берсин, — деди у қуруқшаган лабларини ялаб, — индаманг, тинчгина ўлай, савобга қоласиз.

Энди Саидбек нима қилсин: дод солсинми?

Осмон узоқ, ер қаттиқ...

Не қиларини билмай, калласи ғовлаб, яна, жимгина Моҳинага термилди: нафас олаётирми, йўқми? Уф тортаркан, гўё, ичи ўпирилиб тушди, ахир, бирдан-бир ҳамроҳидан ажралиб қолса, манов норасида билан не кечар ҳоли тинқирлаган соқов саҳрода?

— Моҳина, шафқат қил!..

Бақирди, ёлворди, бўлмади: Моҳина ҳоли забун...

Ноилож қолган Саидбек Умар, ўзидан ўтганини ўзи билиб, бошмалдоғини сўра бошлаган Чақалоққа мурожаат қилди: «Худо бу кунимизни ҳам кўп кўрмасайди, бўталоғим!» Сўнг, нимагадир ўзини айблади, мунақа довдираб қолмаслигим керак, деди минғирлаб. Шўрлик Моҳина чарчаган, мириқиб ухлаб, ҳордиқ чиқарса, куч йиғса ўзига кеб қолар. Ана, қимирлади чоғи, не маъно зуҳурланди лабларида? Ҳозир унга бир қултум сувдан бўлак нарса керак эмас, аммо, қаёқдан олсин ўша қурғурни. Топилмас экан, деб қўл қовуштириб ўтириши ҳам яхшимас, ярашмайди эркаклик шаънига. Ҳозир таваккал қилади, Чақалоқни унинг ёнига ётқизиб қўяди-да, тафтиш ўтказди чор-атрофда, зора чўпон-чўлик сурувини суғориш учун қазиган қудуқ-мудуқ учраса.

Ҳар қандай имконсиз ҳолатда бир имкон яширин, фақат уни топа билиш лозим. Анча-мунча ўзига ишончи ортиб, кулиб қўйди, анов қир ортида ё жилға, ё ҳовуз

кутаётгандек, ғалати шувиллар юраги. Аммо, имилламаслиги керак, тимискиланиб юришга ҳақи йўқ, қанот боғлаб учиб бориши ва учиб қайтиши ҳам қарз, ҳам фарз. Худо қўллаб, ўша неъмат топилса, барча жумбоқлар өчилиб, саҳрони тиз чўктиришлари тайин. Оббо, бошлаворди-ку азамат жанжалини, мана шуниси чаток, одобни сақлаш керак, мулла, ҳа, шундай бўлсин, мана бу ерда думалаб ёта тур. Бошмалдоғингни шимияпсанми, жуда соз, шуни эрмак қилавер, фақат йиғлама, кипригингда нам кўрса Саидбек мазаси қочар, руҳи синар, қани у нари-берини синчиклаб текшириб кўрсинчи, кўнгли сөзаётир, қайдадир жимир-жимир қайнаб ётар нажот чашмаси...

2

Нафаси тикилиб роса изғиди, юмронқозиқ бўлиб кетди ўзиям...

На чора, дала-тузда инсоф йўқ: нуқул сароб пеш қилгани.

Моҳина, қайғурма, ишқилиб тирикмисан?

О, ўғлон, сен ҳам чўкма, бугун топилмаган эса, эрта шаксиз топилар, ҳай-ҳай, Саидбек қўярканми, икки дунёда ҳам қўймас, чайирлиқдан феълига юққан озгина, айниқса, икки оёғи бир этикка тикилган кезларда чунон тошар ғайрати, бир ишни охирига еткизмагунча тинчмас. Аҳди қатъий, керак бўлсами, тишлари ё тирноқлари билан қудук қазир. Инон бунга, ўғлон, фақат инжиқлик килма, Саидбек бағрини тирнама, эҳ-ҳе, барака топгур, ҳалиям бошмалдоқ жониворни чилп-чилп сўриб ётипсан-ку!?

Топволган машғулотидан Чақалоқ мамнун, икки лунжини шишириб, ғалати пишиллаб, ютинар тез-тез. Мунчоқ-мунчоқ кўзлари жилдирайди денг, ким билсин, тақдиридан нолиётирми? Қўй, паҳлавоним, нолима, сен унақа тоифадан эмас, дея ғудранди Саидбек ва, уни, даст кўтарди-да, қимир этмай ётган Моҳина қорнига ўтқизди авайлаб. Нега шундай қилди, ўзи ҳам хайрон, эҳтимол, шунчаки ҳазиллашгиси келгандир ёки бошқа муддаодамиди?

Аввал Чақалоқ йиғлаворди, кейин, бирдан тинчиб, сомондек сарғайган беозор чехрага қадади нигоҳини. Илҳақ бир нарсасини кўриб қолгандек, анчагача хайрихоқ тикилиб турди, недир умид нишона берди қароқларида. Беозоргина талпинди, илиқ табассум ҳам ҳадя қилиб улгурди, кулгичлари бирам ёришдики, нурга кўмилди гўё бутун борлиги. Ажабо, не ҳол кечаётир Чақалосда?

Энди Моҳина тўлғана бошлади безовтаҳол...

Оҳанрабо майдонига тушиб қолгандек, у, сирли энтикиб, сирли орзиқди, баданида — майин-майин жимирлаш... Аста кўтарди паришон киприкларини: наmunча ёп-ёруғ олам? Ёқимли бир қутлов чалинаётир қулоғига, аллаким қайгадир, не юмушгадир чорлаётир, нима, шунақа ҳол кечадами ўлимдан олдин? Балки бу тушдир, балки рўёдир? Мана бу тиришқоқ ва таваккалчи маъбуд эса қийиб қўяркан ҳазилни, сўлиб-қовжираган эмчагига чанг солди қурғур, вай, тавба, эммоқчи чамаси, нимасини эмади, шилпиллаб қолган терисиними?

Милт-милт ёш юва бошлади Моҳина ёноқларини, Моҳина, ич-ичидан ззилиб, бошини кўтарди аста ва бор-йўғини бағишлагиси келди унга, аммо, кошки бунинг иложи бўлса, кошки кўкси бирдан тўлишса, дилбанди Фузайлни тўйғазиб юрган вақтидагидек, сахийлиги тутса, кўрки ва камолини намоийш этиб, қайнаса, кўпириб-тошса!..

Минг ўргилсин атрофидан, оҳ, бу наmunча талпинчоқ!?

Чиндан ҳам у бўш келишни истамас, шербаччадай чирпанганча ёпишволган сийнага, сийна, бир чашмаки, такка тортиб кетган бутунлай. Бу ҳол нелигини фақат Моҳина ўзи ҳис қилар бўшашиб, сўнг, ўқинар, сўлиган эмчакларини жонсарак пайпаслаётган интизор лаблар тафтини туяр, ажабо, аста-секин лоҳаслиги чекина борар ва нимадир тасалли бағишлар вужудига.

Яна, қандайдир товуш акс-садо берадир кўксиди, илгари ҳечам бунақа ҳолни туймаган, бунинг нималигини балки эри тушунтириб берар?

— Вой, тавба, нима бўлаёпти манга? — деди Моҳина хасратидан чанг чиқиб, нозик панжалари билан Чақалоқ өлкасини силай-сила. — Кўнглим худди бегонаники... бирам алғов-далғов!

— Асабинг толиққан, хотин,— деди Саидбек зўрба-зўр жилмайиб.— Худодан хотиржамлик тила, ҳадеб эзилаверма, эс-ҳушингни йиғвол, шукур қил, өнгил тортасан.

— Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, кўзимга ўн саккиз яшар йигитча бўлиб кўриняпсиз,— Моҳина, Чақалоқни бағридан қўймай, инқиллаб-синқиллаб турди. — Ёлғон айтсам тил тортмай ўлай!

— Эсинг жойидами, хотин?

— Сиз куёвсиз, мен эсам... келинчак.

— Э-э, яшшавор-е!

— Шу денг... бинойидек безатилган шинам уйда узоқ кутганмишман сизни сарғайиб. Тўй бўмасдан чимилдикқа кирганмишман. Улим кеса дангиллама тўй қиламиз, деб овутаркан онайиз менгинани. Хўп, деб қуллуқ қиларканман, аммо, кўксим тўла оҳ, кўзим тўла ёш экан. Сиз эса дараксиз кетипсиз, ҳамон йўлингизга термилиш экан машғулотим!..

Уткир тиг тилимлаган каби, ногоҳ ачишиб кетди Саидбек Умар бовури, Чақалоқни авайлаб кучоқлаганча, арзи-ҳол қилаётган Моҳинага не жавоб айтарини билмас. Энди руҳида ҳам хуруж қила бошлар тийиқсиз санчиқ... Кутилмаган ҳодиса гўё ақл-идрокидан хорижда рўй бераётир. Хусусан Моҳина каловланган ва ҳовлиққан кўйи тушида сўйламакда, буни ҳушида ҳазм қилиши душвор, ахир, қаёқдан кўча қолди унга Ҳабибанинг надоматга тўла ҳайратомуз қисмати? Анов тушунуксиз оламда Ҳабиба кечирган турмушда Саидбек қачондир билиб-билмай қилган Гуноҳ залвори ва оғриғи жам, эҳ, буни Моҳинага тушунтириш осонми?

— Бас, тийил, — деди Саидбек титроғини босишга тиришиб. — Суюлиб қопти миянг. Ҳадеб вайсаганча болага қара тузукроқ. Бечора сенга қанчалар интиқ. Сутинг бўмаса бўмас, бир катрагина меҳринг ҳам йўқми?

Энди Моҳина гезариб қолди, тасаввурида жонланиб турган, ипак гул-нақшлари шинам ва кўркам хона зийнатига уйғун тушган чимилдикни таърифлаш иштиёқида қимтинар. Аммо бирдан айниди. Ачиша бошлаган кўзларини чирт юмувдики, нимадир илиқ-илиқ тошди ичида ва ғалати ҳаприқди. «Камина бўй қизман, патила-патила сочларимда толпопук!» Шивирлагиси келди ёки шивирладими, билмайди, ногоҳ ҳаёл олиб қолди, ёпиди, дилида келинлик ҳаваси, очилиб-сочилиб, соллона-соллона сайр қилиб юрар шилдираб оқаётган сой бўйида...

Кейин, Моҳина бошқача энтикиб кетди, қитиғи келди, о, гўдаккина беозор бир чайирлик билан чангаллаб олган эмчагини, ҳамон у интиғу интизор, чанқоқ лабларида бир нозик ифодаки, рағбат ва умид билан йўғрилган. Раҳмдил Танграм, айтгил, не чораи тadbир қилса ора тушар бунинг азиз жонига?

— Э, Худо, уволга ботмасайди!..

Ҳамон Моҳина бемажол, суюқ суюгигача қақшаб оғир, гўё увокланиб бораётир, лекин, чиройи сал тетиклашди-да, кутилмаган ўктам овозда мурожаат қилди эрига, бирпас жимгина ўй сургач, аста ўпди Чақалоқни бетидан. Ажабо, Чақалоқ бирдан чириллашини тўхтатиб, юмшоққина кулди қиқирлаб. Шунда, гўё, ёришиб кетгандек туюлди поёнсиз олам, яна, ҳалиги сирли товуш акс-садо берди кўксида, ширин энтиқди, хўш, қандай шарҳласин бу аҳволини, аттангки, Эна Кўкбўри бўлолмас, шунингдек, ҳасис эмаслиги ҳам аён, ахир, иложини топсайди, тез-тез соғмасмиди меҳрини ийдириб?

— Сен ҳалиям алаҳлаяпсан чоғимда?

Ному нишонсиз ўтда жиз-биз қоврилаётган Моҳинага ҳазил аралаш таъна ёғдирди Саидбек... Зимдан у тажанг: Ҳабиба руҳи билан руҳи қачон қовушдидикин? Шаксиз, у не бир баҳонаи сабаб билан ҳаракатга келган ўлчамида тасодифан Ҳабиба ақл-идрокидан кўчган изтироблар тўлқинини учратган ва шунга инон-ихтиёрини бериб қўйган. Мана энди суврати ва сийратида ўша малак қадди-баста ва армонларини кўраётир. Ажабмаски, шу боис келинчаклик даврини ҳам кўмсаётган бўлса, бу, бир жиҳатдан яхши — тасалли, лекин, иккинчи тарафдан, мавриди эмас. Ҳозир у, кўнгли кўчасига маҳлиё бўлиб ўтирганча, тақдирдан нолиб, эрта сўлаётган гўдакни эпласа-чи. Туппа-тузук билар увол нелигини, ҳаётга ташна, меҳрга илҳақ норасида билан тил топишиш ҳунаридан эса беҳабар. Ахир, эриб-эриб алла айтса, суйиб-суйиб алқаса, оёқ-кўлини авайлабгина уқаласа, у, ҳовурдан тушиб, ташламасми хархашасини. Ўрнида айтилган мағзи тўқ сўз ҳориган танга озиқ, чўллаган жонга роҳат ва мадад, буни Моҳинаси тушгур билиши керак, агар у эвини қилмаса, Азроилга чап беришлари гумон. Аллақачон Азроил, Сайфидан умидини узган Қўлдош Камон йўллаган бошқа ғуруҳга аралашиб, қум кечганча, ўйдим-чуқурлар бўйлаб, изларидан элан-қоран ўрмалаб келаётир. Ёруғ дунёда ҳали ҳеч ким уни чалғитолган эмас, уларга йўл бўлсин. Кунба-кун силлалари қуриб, юриш-туришлари ва ҳаракатларидан барака ариб бораётир. Офтоб тиккадан ўра бошлаганда, бирон сояни пана билиб, жимгина ётишади чўзилиб: қум — ёстик, қум — тўшак. Ҳали буниси ҳолва, эрта кафанлари ҳам, тобутлари ҳам, тобуткашлари ҳам қаҳрини аямаётган саҳронинг ўзи бўлмаса.

Саидбек бир синиқлик сизди руҳида, лекин, ўзини қўлга олди дарҳол: шундай қалтис дамда сувга тушган мушукдай шалвирашига бало борми? Тик тутиши керак

қадди-бастини ҳозир, акс ҳолда, Моҳина олдида шармандаи шармисор бўлур, тагин, ўртада ҳаргиз Чақалоқ кўндаланг, ахир, Эна Кўкбўри тириклигида у хору зорлик кўрмаган, нечун энди азоб чексин. Улуғ ҳомий сийлаган жонни улар ҳам кўзлари қорачиғидай асрашлари лозим. Ҳали унга муносиб исм қўйишлари керак, ё, Парвардигор, Ўғиз номини беришса-чи, ҳа, боболаридан нишона, Ўғиз бўла қолсин, бу таклифи Моҳинага ҳам маъқул тушар, қани, хотин қутла гўдагингни.

— Ҳа, دادаси, оғзингиз қулоғийизда?

Энди у, чехраси ёришиб, анча очилиб кулди, эҳ дея, ўмганини кериб, шап-шап уриб қўйди кафтини кафтига. Аҳдини янаям пишитгач, бугундан бу — Ўғизбой, ило-йим шавкатли баҳодир авлоди эканини оқласин, деди ҳаяжонини босолмай. Ростдан ҳам Моҳина қувонди, эри эътирофидаги ғурур шалоладай оқиб кирди дилига. Шунинг баробарида меҳр тўла кўзларини Чақалоққа тикди интиқланиб; энди Чақалоқ тагин ҳам лоҳас, нигоҳи эса анчайин тийран, у, қутилмаганда кучукчадай бигиллаб, юмшоқ-юмшоқ гижимлай бошлади Моҳина сийнасини. Аломат эрмакка у бутун борлиғи билан шўнғиди: гоҳ ғашиқиб тортқилар, гоҳ қизғаниб чимчилар, гоҳ дўлайиб эзгилар. Кафтлари бирам ёкимлики, ўзини тутолмай энтикар Моҳина, қитиги ҳам келар ошиб-тошиб, бу ҳис айникса шунақа сирлики, ловуллатиб юборар жамийки ҳужайрасини.

— Ўғизимдан ўргилай, қора кўзимдан ўргилай!..

Қаймоқдек юмшоқ, ипақдек майин энди Моҳина товуши, алла каби сеҳрлар Чақалоқни, у, ажаб тарзда тантиқланиб, чўнганган бетини қайта-қайта босар қуруқшаган сийнага, о, тентаккина, ҳалиям узмадингми умидингни?

Мурғак вужудга сингиб кетишни орзу қилаётган Моҳина нозик кечинмаларга ғарқ... Ҳатто Саидбек Умар ҳам тотли изтироблар гирдобидида бир телбаланиб, бир сархушланиб сузадир. Ҳозир эру хотин олис водийда балкиб турган Саодат мамлакатни фуқаросига айланиб, ахил-инқоқ яшаш мақсадида тоабд қовушмоқ, тоабд аҳду вафо қошонасини ардоқламоқ учун бири-бирига қарчиғайлар мисоли талпинар. Тириклик билан эш бир шаффоф нафасни ҳам сезишар, дукирлаб ура бошлар юраклари, хоҳишларики, ногоҳ кўнгиллари иклимида ёға бошлаган абри найсон зарраларига аввало сахро тўйволсин, кимки, қир-зов оша, қум-бархан оша, хор-зор ва сарсон-саргардон юрган эса, ўша тўйсин мириқиб, сўнг, чатнаган қумга, чирсиллаган тошга, қовжирок ўт-ўланга, япроқлари шовдираб тўкилган дов-дарахтга навбат етар, ниҳоят, ўрмалаган қурт-қумурсқа, соя-салқин излаб ҳалак паррандаю дарранда Худо ато қилган роҳатга қонар. Қартайган олам шунда қирчиллама йигитдек ёшариб, ҳаргиз қисиниб қолган тоғлар баландроқ кўтарар ўмганини. Ташналик азобидан жони оғриб, торайиб, пинакка кетган дарёлар бирдан гувлаб уйғонар, қирғоқларига сигмай, тўлиб-тошиб оқар, эртасидан умидини узган ариқларда зангор мавжлар тизгинини узиб ўйноқлар, ҳатто ҳар ерда дўмпайган барханлар учидан фавворалар зувиллаб отилар, зиллол тўлқинлар ҳотамтойлик билан салқин уфурар-да, бутун борлиққа ҳукмини ўтказётган жазирамани, гоҳ мағрибни, гоҳ машрикни забт этиб, еру кўкни кўмиб юбораётган тўфонни бир зарб ила кишанлар. Сўнг, сарғайган олам яшил либос кияр: тақир тепалар, яйдоқ сайхонликлар, янтоқзор-шўразорлар бошқа ўлчамга чекинар, улар ўрнида жаннат каби сўлим боғ-роғлар гуркирар, қошоналар қад ростлаб, кўзни қувнатадиган сокин хиёбонларда, барқ уриб очилган гули-раънолар қўйнида, офатижон қумри-булбуллар хониш айлаб, нозик баданли жонона жайронлар нозу карашма ила сайру саёхатга ошиқар, ҳай-ҳай!..

Сахро ва ажал фариштаси эмас, ичига кирволган мор билан ҳам олишаётган Чақалоқ Саидбек ва Моҳина Саодат мамлакатидида ҳаёлан қовушгани, ўйлари чувалана-чувалана шиддатли тус олаётганини сезди чамаси... Шил-шийдам қучоқда у ҳам ўз ўйи, ўз эрмаги билан машғул, ичакларини кемираётган махлуқ шаштини синдириш илкидан келмас, айникса, лаҳза сайин хуружга кираётган жазирама борлигини элтиб, ҳужайраларидаги охириг қатра намни сириқтира шимиб олаётганидан доғда. Барибир у аҳду қароридан қайтмас, сўлиган эмчакка босволган бетини, ана, сийна туб-тубидан элас-элас сирли сас келаётир, шу заҳоти кўнглига осмон бор буйи — эни ва залвори билан қуйилиб киргандай бўлар, сўнг, оқсоқол тоғлар виқори, зумрад далалар шовуллаши, тинмасак сой шилдираши, олмос шабнамлар жило-си майин-майин ёпирилар. Энди у жиддий мўлтираб боқар, руҳи қанотланган, ду-доқларида недир ифода, нигоҳи ошиқиб сўйланар: «Мен Ўғизман, Эна Кўкбўри боласи — Ўғиз!» Ҳамиша уйғоқ нигоҳи шивирлади, сокин чайқалаётган қорачиклари ичидагини юмшоқ-юмшоқ қилиб айтди. Борлигини ҳарир тўлқинлар чулғади, гўё ўз шодлиги ва эътирофида чўмилаётир, бинобарин, Ўғиз эканини ошкор айлаб, у нозик ҳовучларида нима яширмиш, жавоҳиротми?

Ана, энди фақат еру кўк эмас, ҳар зарра, ҳар тош-кесак, ҳар бута ларзон-ларзон: замин тирикликка бор-йўғини ҳада қилишга анчадан бери ҳозирлик кўргандек бир алфозда, фалак ҳам меҳрини нисор айлашга иштиёқманд — зангор бўшлиққа сонсиз юлдузни аямай сочворган. Шундоқ тепани гўё йил-йилт ёнаётган тилла тангалар тутган, сўнг, бири лип этиб, ёнар, қолганларига ҳам учкун туташар, порлай-порлай, тонгда улардан нишона қолмас, улкан қизил шар уфқ тахтига минар-да, бутун борлиқни ҳукмига бўйсундирар, у авайлабгина йўллаган тола-тола нур Чақалоқ киприк-ларида жилолаиб синар. Субҳидам қўтловидан у сархуш бўлар, беихтиёр ёзиб юборар қулочини.

Шодлана-шодлана тонгни қаршилаган Чақалоқнинг шундоқ қўлтиғи-елкаси аралаш бағридан патлари сийму зар билан ҳошияланган каби нафис жуфт кабутар потирлаганча кўтарилди ҳавога...

Баландда, мовий бўшлиқда, нечадир сония алоҳида-алоҳида чарх уриб, ахийри, жониворлар бирлашиб олишди шошинқираб... Жимити қанотларини деярли силкитмай, муаллақ юзишди анчагача ҳарир маъвода... Ва сарийёғ мисоли эрий-эрий йўқолишди. Қай маҳалдир яна пайдо бўлишди парча булут биқинида. Суза-суза жипслашган чокларида мангу собит осмон тоқи гулдиради безовталаниб, ер бир силкинди, қирлар бели бўкилиб, тоғлар тоши тўкилди увоқлана-увоқлана. Тиниқ ва мовий ранглар бўзарди, аста-секин қуюқлашиб, тим қора тусга кирди, фалак буржлари ўзаро тўқнашгандек, яшин чақнаб, яна қалдироқ тутди атрофни, титранган товуш салқин бўй уфурди, ниҳоят, оқдан-оқ майда-майин томчилар, кўк сатҳида бодрай-бодрай, қумуш янглиғ жозиб тўлқинга айланиб, жазирама комида қақраб ётган ерни савалай кетди шиддатли тарзда.

Саидбек босолмади ўпкасини, Моҳинани бўйнидан маҳкам кучиб, йиғлаворди баралла... Кўкси сирли кўтарилиб тушаётган Моҳина базўр босиб турар ўзини... Қирғоқдаги балиқ каби, Чақалоқ каппа-каппа очаётир оғзини... Илимсиқ ёмғир эса эзиб ёғаётир, шифо бўлувчи тоза доналар, баланддан сачраб кела-кела, дувиллаганча бошлари, елкалари, кўкракларига урилар, гўё бор армонларини ювиб юборишга аҳд қилган каби, ойдин, бесабр шарорага айланар.

Шивалай-шивалай ёмғир тинди, кўк гумбази ёришди, ҳам чўмилиб, ҳам чанқоғини бостирган сахро қиёфаси шунақа ёқимли, нафаси шунақа юмшоқ бўлиб қолдики, эр-хотин, бир-бирига хайрихоҳ қараб, мамнун жилмайди...

Ҳали Чақалоқ бағридан илкис парвоз қилган жуфт кабутарни Моҳина яна ногоҳ кўрди тепада. Хануз бир иноқлик ва бир қатъият жам қушлар ҳаракатида. Моҳина буни туйган фурсатда қизик бўлди: қай бир бўғинида нимадир аста симиллаб, чидаш маҳол оғриққа айланди. Осмондан ҳали қуйилган шарора янглиғ тезкор оғриқ тово-нидан тепасигача ишғол қилди зумда. Аъзои бадани кўпчиб, қоқ миясида, қоқ юра-гида ўнлаб, эҳтимол, юзлаб чақмоқ портлади бараварига...

3

Чақалоқни нима қилди Моҳина, ташлавордими бехосдан?

Шунақа гангидики, не кўйга тушиб, не ҳодиса кечаётганини у ақлига сиғдирилмас, сал кейинроқ, пича ўзини ўнлагач, бир ҳолатга қаратди эътиборини: гўё, бурда-бурда бўлди ҳалигина сирқираган оғриқ пайдо қилган туйғу комида, ҳаял ўтмай сочилган эти ва суяклари, фавқулодда ҳузур ато қилганча, юмшоқ-юмшоқ йиғила бошлади ёруғ доира ичида. Зирқираш чекинди, энтикиш аралаш ҳаловат эгаллади ўрнини, чамаси, қачондир мувозанатини йўқотган мувозанат қайта тикланди руҳида, ҳали санчикни таслим қилган роҳат томирлари бўйлаб югургилади голибона, шошила келиб, шабнамда ювилган гул япроғидек тозарган кўксига қуйилди иссиқ-иссиқ...

Фалати ҳолга тушди Моҳина, кимнингдир таъқибкор назаридан чўчиган каби, мушукдайгина тикилиб олди эри пинжига. Сўнг, ёмғирда жони ҳузур топган Чақалоқни, гоҳ уқалаб, гоҳ алқаб-эркалаб, нақд дилига жойлагудек бўлар. Бир лаҳза ҳам қучоғидан бўшатгиси келмас. Ширин-шакар сўзлар айтиб, меҳри ийиб, ўзини унга яқин олгани, жонини жонига тенг кўргани, мунчоқ-мунчоқ кўзлари тубига чўккиси келгани сари тўлиқиб бораверар ажаб тарзда. Руҳи тиниқлашиб борар, руҳида недир тилак инқилобга эврилар — галаён бошлар, билсаки, томирларидаги жамийки қони, вужудини чулғаган жамийки ҳарорат, шахд ила оқиб кела-кела, қуруқшаб қолган ва тароватини йўқотган сийнасида, безовта тепаётган юрагининг қайсидир мунаввар нуқтасида тўпланаётир.

Ахийри, Моҳина туголмади ўзини, «Оҳ!» — деди ихраниб, инон-ихтиёри жилов-

ни беихтиёр қўйвораркан, қўшалок юлдуз каби чакнай бошлади кўзлари. Бутун борлиги палағза-палағза, сийнаси эса тортила-тортила тўлишди, сўлқиллабгина турибди ва, ниҳоят, тирсиллаб кетган эмчаклари учи бир-икки юмшоқ-юмшоқ санчиди, сўнг, оқдан-оқ, қуюққина, илимсиқ томчилар тизиллаб отилди, ақлни олар даражада.

Не синоат рўй берди, неча йил мудраб, муз қотган, оқибат, бор-йўғини унутиб, инкор этиб, хорлаб, камситиб келган вужуд уйғондими тўсатдан, ё раб!

Атрофни муаттар ис тутди, буни лолу хайрон турган, ҳаприқиб кетаётган Саидбек Умар ҳам сизди, теран қониқиш туйди руҳида. Поёнсиз дала-туз ёқалаб сабза-гул таровати, турна кўзли булоқлар нафаси йўрғалаб, қумри ва булбулнинг нозик адо хонишлари билан йўғрилган алла саси таралгандай бўлди наздида. Қайдан келаётир тириклик нидоси? Азал ё абад қаъриданми, ёки Моҳина дили тубидан? Синоат қошида Саидбек ожиз, Моҳина эса бу ҳақда ўйлаб ҳам кўрмас, асли, ҳозир қурби етмас бунга, ҳозир, у ўзи-ўзига ўралашиб, бўғзига тикилган ҳаяжон баробарида ҳиқиллаб, йиғи аралаш телбаланиб кулар, сочлари тўзғиб, елкалари силкина-силкина, баралла ҳўнграй бошлар, «Қудратингдан айланай!» — дер қулт ютиниб, сўнг, борлигини билдирган, фано ёнида бақо мавжуд эканини англата олган эмчагини интиғу интизор Чақалоқ озига ўнглари ошиқиб.

Энди Моҳина буткул масрур: илиқ-илиқ марварид томчилар тулуп янглиғ таранглашган сийнасидан бояги ёмғирдек шивалай кетди майингина... Хушёр тортган Чақалоқ бир хил эшилди, анчадан бери ютоқиб, бесабр мўлтираб, пайласланиб турган эмасми, оппа-осон топди юмалоқланиб, ажабтовур бўртган эмчакни. Суйимлиси билан топишди, шунинг шарафига, бир бор кулиб ҳам олди қикирлаб. Сўнг, жадал киришди ишга. Бу лаҳза, эмчак, бамисоли оҳанрабо, йўқ, у — жилмайиб боқаётган, яхшисини ошириб, ёмонини яширишга тиришадиган дунёнинг ўзгинаси. Буни Чақалоқ мурғак идроки билан англади, нозик томирларига мислсиз куч оқиб кирди, энди руҳи ҳам, ақл ҳам шамдек чароғон... Бўғзига панжаларини ботирган Азроил имижим уриб кетди чўл ичкарисига, бошида ёноқларини арта-арта жилмайиб қўяётган Аёл соябон, у кўзига Эна Кўкбўри бўлиб кўринаётган бўлса не ажаб?

Чақалоқ тўйволди, хайрият, чекинди жаннат дарвозасидан.

Моҳина, гўдагинг ҳадя этаётган табассум муборақ!

Меҳрибон сийнага Чақалоқ яна авайлабгина босди бетини, уйкуга чўмди пишиллаб, Моҳина ҳам чарчоқ туйди, билмай қолди секин қумга қўзилганини. О, роҳатли дунё! Бир маҳал, кўкдан тушган холис ниятли малаклар қош-қовоғини силаб-сиплаб, қафтларида тутгандек эъзозлаб тиришувдики, туйқус, дилни қитиқлайдиган танбурий оҳангни эслатадиган эзгин ва жозиб куй чалинди қулоғига. Ётган жойида, қимирламай, кўзларини очсаки, тамоми борлиқ янаям ёшариб, оҳори тўкилмаган рангин либосларга бурканган, ўнгирлар, қир-тепалар, барханлар, дарахтлар учи ял-ял ёнадир шафақ оловида, илхому жўшган шўх-шаддод жайронлар, сағриларини ялтиратганча, чор-атрофга жавлон уриб чопадир, сахарҳез тўрғайлар интизорлик васфини вижир-вижир наволарига соладир, поёнсиз кўк бурчида ёлғиз қолган назокатли ой оҳиста чайқалаётган заминга ийманибгина ҳарир ёғду сепадир.

Яна қараса, Саидбек Умар ҳам бедор, ҳали қуриб улгурмаган нам қумда бемалол ёнбошлаган, хотиржам, мамнун ўй сурмақда, чакнаётган нигоҳи — Чақалоқда... Ҳаргиз, янглишмаса, эри ўғлон меҳри ва соғинчини дилида туғён ураётган сурур билан қовуштирган, ўғлон эса, мунисона кулимсираб, ўрталарида типирчилаб ётадир, гоҳида фалакка нигоҳ қадар, чуғур-чуғур қилиб тепага қўлларини чўзар, гўё, недир орзиқиш билан, юксақда танҳо сайр этаётган жонон сайёрани суҳбатга чорлар.

— Ўғизимдан ўргилай, қора кўзимдан ўргилай!...

Яна Моҳина ийди, бол томди тилидан, Чақалоқ, кеча ичида яраланган морни узил-кесил тор-мор этиш учун бошқатдан ёпишди сийнасига. Энди у қувватга тўлиб, анча тутволган ўзини, бемалол давом эттиради жангни. Худо ёрлақаб, омади чопди, у кечмиш соҳилдан қадамни узиб, эртанги кун бўсағасига етишди. Ана, нима зухурланди нигоҳида: ҳайрат ва сабр сувратими?

Ҳамон жимжит йўл кутар олдинда, у нималар ваъда қилаётгани қоронғи, кўрабилиб туришгани — поёнсизлик... Яхшики жазирама ҳоври пасайган, кучларига ҳам энди бемалол ишонишар, тинмай олға босишлари жоиз, фақат, э, Қодир эгам, айтгил, қайда туп қўйиб, қайда палак ёзишсин?

— Жоним Ўғизим, сахро ҳам йўрғагинг, ҳам бешигинг, эрта эр етсанг, эҳтимол, аргумоғинг ҳам бўлар, — эмчагини чангаллаб сўраётган Чақалоқни аста-аста тебратди Моҳина. — Қарагин, болам, ёввойи дала-дашт ҳам ўз йўриқлари билан яшаб, неки борини азиз санаркан. Одамзод шунча ақли ва фаросати билан ўзини ўзи танимай ўтиши кўп жавр, кўп малол. Бу нималигини кечикмай билишинг керак.

Осмон тўлишиб, илимсиқ доналар сочади.

Мағриб ва машриқ оралиғи — ифорга тўла, ҳузурбахш...

Кунлар шуқуҳи таърифга сиғмас, фақат, мазгил қайда, мазгил?

— Ўғлим Ўғиз, яхши ҳам ўтаркан, ёмон ҳам, тагин бундан чалғиб қолма, беқарор бўлсанг уволга ботасан, бунни камина кўп кўрдим, неча маротаба қашқа бўлди пешонам, — Моҳинадан кейин Саидбек Умар бошлар арзи-ҳолини. — Бўйнингга осилган мана бу дандон тишдан тўзилган шода қадрига ётгил, у, умрбод таскин бериб, Кўкбўрилар авлодидан эканингни эслатиб тургай. Уқиб олки, асл Кўкбўрилар танти ва мағрур келурлар, улар бир-бирлари гўштини ҳам, бир-бирлари бошини ҳам емаслар.

Ноумид — шайтон, ҳар ҳолда, паст-баланд ўғитлари этига эт, бўйига бўй, шўхлигига шўхлик қўшилаётган Чақалоқ қулогига сирғадек тақилиб қолаётганига ишонар эр-хотин, бинобарин, ўғлон қиёфаси ва хатти-ҳаракатида намоён зийраклик ва шижоат уларни тамом мафтун этган, илоё, ёмон кўзлардан асрагин, дея, Худога бара-варига ўтинишар эрта-кеч...

Очиғи, Саидбек Умар, бир тарафдан фахрланса, иккинчи жиҳатдан ташвишда: ҳаёт итни ҳам, битни ҳам аямас, ҳар ким зарбасига шай туриши керак, жигарбандлари Ўғиз ҳам... Эрта ҳаёт уни букиб қўймасми? Ҳайтовур, эрта умр ўғлонга ё тенгсиз роҳат, ё мислсиз азоб ўлажағи ҳозирдан сезилаётир. Ёки, у, бирон-бир омонат сандонда тобланиб, увол билан савоб, оғир билан енгил ўртасида муаллақ туриб қоларми?

Аммо, оралиқ мазгил ато қиладиган омаддан бандасини Худо асрасин, бу нарсадан Моҳина гофил, Саидбек эса... миридан-сиригача билар аросат ўйинини. Кўпдан-кўп бутун жонларни майиб-майриқ айлаган Ёртилик қонуни шу заминда илдиэ отгани унга кундек равшан. Ёртилик балосидан кимлар юрак олдирмаган, ҳатто Саидбек ўзи ҳам зада, тан олар, асли, гоҳ Қўлдош Камон, гоҳ Жобир Кирпи, гоҳ Сайфи, гоҳ бошқаси қиёфасида Ёртилик таъқиб қилаётир, фақат ундан эмас, ўзидан ҳам қочаётир, шунинг баробарида ўзи сари интилмакда, омади кулиб, ўзини топса, шу — ўзида ўлгани, шу кўнглига парвоз қилгани, вақти-соати етса, бу қувончни қадрдонлари билан баҳам кўражак...

Ногоҳ, у Ёдгор валийни эслаб, бир хил бўшабди...

Ҳаргиз тан беради ҳазратга, унинг маслағиким, илгаритдан Парвардигор бандасини қабиҳона ниятлардан адаштирган, дор остида ҳам қалтирамай, дилда ниҳон гавҳарларни мусаффо сақлашга ундаган. Кимки Унинг даъватига қулоқ солса тахти комилликка етишур, икки дунёда ҳам хорлик чангини ютмас. Нафсни кишанлаш, қаноатга суяниш, иймонни кўзга нур, белга мадор айлаш, аввало, ҳар кимнинг ўзига, иккиламчи, ҳаҳолат сиртмоғидан қутилиш учун жон чекаётган бани башарга қайишмағи демак.

Азалий ва абадий қоида шу: чидамол, чайир, серғайрат бўлсин одам боласи, сал нарсага тоб ташлаш, айниқса, шамол эсган тарафга қараб букилиш шаънимизга муносиб эмас, кишики бировга чоҳ қазимасин, қазиса, ўшанга бир кун ўзи қулар. Яна, бегона билан ҳисоблашмак умр безағи эрур, кимки таниш-нотанишни менсимаса, бу — ўзини камситгани, кимки ҳабиб кўнгил уйини вайрон айласа, бу — ўзини ерлаб, иззат-нафсига хиёнат қилгани.

Бас, ёдимизда турсинки, омонат мақсад, омонат эътиқод, омонат ҳузур-ҳаловат эвазига мартаба ва шуҳрат орттириш, охири, маслаксий, суянчу юпанчсий қолиш Одам Ато ва Момо Ҳаво замонидаёқ ажриқдай урчиган. Туя миниб, узоқни чамалаган зотлар бунингдек гирдобга маҳлиё бўлишдан ҳазар қилганлар. Жаҳолат билан оғизбурун ўпишган ҳар қандай каснинг дили ҳам, косаси ҳам оқариши даргумондир. Айримлар Кўкбўриларга ҳам, Сариеўларга ҳам бирдек садоқат кўрғазиш пайида елиб-югурлар, алар билсинки, икки кема бошини тутган одам галабаси ахйирини надомат денгизига чўкиб кетиш билан якунланур. Манфаат истаб ниқоб киймак айниқса жон азобидир, бу ҳол мангу тавқу лаънат муқаддимаси — энг улуг қулфат саналар.

Кучлилар ва ожизлар ўртасида инсофу диёнат бўзилмас кўприк бўлиши лозим. Кун туғса ҳам, ой туғса ҳам — зўрга! — қабилидағи шиор ислоҳга муҳтож, иложи борица ундан тезроқ воз кечмоқ лозим, токи, турмуш шавқи фақат дасти-тили узун чапдасту чаққонларга эмас, хокисорлар жамоасига ҳам бирдек насиб этсин.

Эски масалким, бадавлат, қулогигача қурумга ботган эса-да, ҳаргиз бегуноҳ — сувдан қуруқ чиқаверар, камбағал, соясидан ҳуркиб яшаса, айб-увол тушига кирмаса ҳам, ўтирса — ўпоқ, турса — сўпоқ, бас, деворга бостириш керак. Бунини тарозига қўйиб кўринг, ёронлар!

Тагин, Оллоҳ жазони ҳолисга эмас, мунофиққа буюрган, жазо покни хорламасин, ҳийлагар ниқобини йиртсин, алҳол, айбсизни айбдор топмак ва қийнамак орқали айш суриш — дилда тўрлаган майлни қондириш ва ҳамиша таъмага мойил нафсни тўйғазиш билан баробар. Оғирнинг устидану енгилнинг остидан юришга одатланган Ёртилик ақл машъалини ўчириб, кўнгил кўрғонини бузишга бел боғлаган кўрнамакларга дастак бўлмаслиги керак.

Ер дарди-қувончига бирдай шерик башаргина ҳаргиз нафсга тобе эмас, алалхусус, аҳли мўмин берган ваколатга кўра, элчилик либосини кийган зотлар аксарият ҳолларда Оллоҳ ҳазар қилган кўчаларда вақт-бевақт санғирлар, қадри пўчоқдан ҳам паст нарсаларга кўз тикиб, охир-оқибат, жисму жонларини шармисор надоматнинг жизғанақ айлағувчи гулханига иргитарлар.

Афсус ила лим-лим тақрор алар меъдасига урмадими?

Жиходки йўқ, қай ҳолда ғофилмиз, шуни билайлик...

Сариоёғлар этагини ўпиш ва улар босган излар гардини кўзларига тўтиё айлашдан элчиларимиз тийилишмаса — ғафлат уйқусидан уйғонишмаса, афсус, чархи гардун бугун ҳам, эрта ҳам талошу саваш, фитнаю фасод уммони ичра чорасиз. Асли, бу дунёда ҳеч ким ўзини ожиз санамас, ҳар ким шерга қиёслар ўзини, шунчалик билан ўтмиш учун жавобгар топилиши душвор, бунга ажабланмаслик ҳам керак, лекин, шундоқ пойимизда нола қилаётган келаси билан бўйлашадиган, келаси эзгу истаклари ва кечинмаларини тинглайдиган валломат қайда?

Саидбек Умар кўнглига назар солгандек бир аҳволда...

Булар Ёдгор валийдан олган сабоқларим, дер ичида...

Сўнг, яйраб кетар: «Ҳой, ширинтой, ростдан Ўғизмисан?»

Ғойибдан садо: «Инон!.. Инонавер!..»

Ва нам аралаш ҳовуч-ҳовуч шуъла ёпирилди.

Эсда қолгани шу: эр-хотин баравар кучоқлади Чақалоқни, у билан бир тан, бир жонга айланишди. Рўҳлари қанотланган... Жимгина юзиб боришар поёнсиз бўшлиқда, уқпар булутлар толаси юмшоқ-юмшоқ урилар бетларига. Ортда қолар кўп исмсиз бекатлар, ниҳоят, қуйига шўнғий-шўнғий кўниш, ҳаётнинг ўзи қадарли муқаддас кўниш...

Қайси бурж, қайси ўлчам, қайси қутбда туришибди, дафъатан айтиш қийин, атроф манзараси дилни сеҳрлаб қўядиган даражада мароқли, фусункор мағрур осмон гўё замин пойига эна келиб тиз чўккан, машриқдаги ола-бужир юксак чўққи елкасига бемалол кўнган қуёш шафақ пуркайди, кенгликлар эмас, дарадан пастга кийик янглиғ салчилаётган сой ҳам тарам-тарам қизилга бўялган. Анов харобалар қўйнида ниш урган гиёҳлар ҳам ясан-тусанга мойил, ёпирай, ҳув нарида сокин чайқалаётган қўш дўлана япроқлари нимани бунча сирли-сирли шивирлаётир?

Паришон туриб қолган Саидбек Умар кўксини баланд тутган Айиқтошни, оғзи ланг очиқ Тамғали горини, оғир-енгилга бирдек чидаб келган тошқалов кулбани кўриб энтиқди. Кулба олдида, ёпирай, кимлар ўралашаётир? Оҳорли оқ яқтак кийиб, белини белбоғ билан сириб боғлаган саллали чол... Бошланг, оёқланг, қийғир қарашли ўсмир... Ўсмир қашов билан кулба ёнидаги сайхонликда эринибгина ўтлаётган чавқар бияни ҳафсала билан қашлаётир. Бия, думи билан пашша ҳайдар ҳар замонда, сўнг, югургилаганча олислаб кетган қулуни ортидан қарай-қарай, кишнаб кўяр безовтаҳол...

Юраги кинидан отилиб чиқаёзган Саидбек ҳуш-бехуш бир-икки қадам босди илгарига, сўнг, беихтиёр тиз чўкиб, аста ўпди нимтатир бўй таратаётган ерни, қачондир Болалиги билан сирдош бўлган тупроқдан бир ҳовучини ҳавода муаллақ тутганча, бир ўксиниб, бир қувониб хайқирди:

— Ку-уйру-у-уқ со-о-ойй, ҳе-е-ейй, о-от-а-а юр-ти-иимм!

Олисда, еру осмон оралиғида, виқор тўкиб, хаёл сураётган, неча бор яхши-ёмонга гувоҳ ўтган, яхши-ёмонга яна қайта-қайта шоҳид бўладиган, энг қалтис дамда ҳам сирини сиртига чиқазмайдиган тоғ-тошдан жарангдор акс-садо қайтиб турди анча маҳалгача...

Тилак Жўра

СОҲИЛЛАР САРФАИИ ИҶЛИМ СУРАДИ

Нигоҳимни ўрар чўлғониб,
Майсазорни икки бўлган йўл.
Йўллар каби умрим тўлғониб,
Ёғдиради пешонамга дўл.

Қақраб қақшаган қирда,
Қирқ қафасни қайирди умрим.
Ҳар кечада термулиб ойга,
Ойдай титраб боради бағрим...

Ким билади? Қайларда қолди
Вужудимдан узилган товуш?
Кўк қалқиди. Юрагим толди,
Товонимни тешади совииш.

Шундай қалқиб ўтиб боради,
Кўз илғамас кунлар ҳалқоби.
Рухим, қачон кўзинг ёради,
Қор қоплаган қора ниқоби?

Қайрилибди кунлар қаноти,
Шафқатланар шамдай титроқ кўк...
Қуёш ботди. Қачон тонг отди,
Туман босган хотирамда йўқ?!

Жимирлайди жонимда Турон,
Соғинчининг йўқ сира адоғи.
Ўқсик кўнгул кўтаргин тўфон,
Милтиласин умид чироғи.

Ким билади? Қайларда қолди,
Вужудимдан узилган товуш?
Кўк қалқиди. Юрагим толди,
Товонимни тешади совииш...

Бинафша менманми, бинафша менми,
Севинча, қайгунга тутилган?

Чўлпон

Титраган туманми, менманми,
Шамоллар айланиб айланар?!
Инграган гумонми, менманми,
Хўпиқар елкамда майсалар?!

Оҳ урсам, оҳларим учарлар,
Учарлар. Дардимдан кечарлар.
Бошимни эгсам ҳам тиғинга,
Тиғларинг айланиб қочарлар!..

Мен қайга қочайин, қалдирғоч,
Мунғайган мусибат остидан?!
Мен қайга қочайин, қалдирғоч,
Мунғайган муҳаббат дастидан?!

Ойнакдан оғриниб боқади кампир,
Ташқари титради дир-дир,
Кўнгул кўрпаси бунча кир,
Ёғади-ёғади ёмғир...

Нурсиз нигоҳга ўрмалар —
Ойнакнинг оҳидан сурмалар,
Лаблар буралар-буралар,
Қор ёғар, қор ёғар, қор ёғар.

Лабларга тирмашиб титрар тиш,
Келиб қалибди-да яна қиш...

Тўлқинга яши,
соҳилга бош уриб,
кўнглун бўшатиб қайтар.
Мен
на бош уролдим,
на оёқ қўйолдим,
руҳнинг соҳилларига...

Бағримдан узилди япроғим,
Вужуд шундай титраб боради.
Бошимдаги кумуш тароғим
Хаёлимни елга қоради.

Узангидан узилар оёқ,
Хаёлларни қувиб етолмай.
Бунчалар олисдир бу сўқмоқ,
Умидим чарчади, кечалмай.

Хўрсинаман, ғариб-хастадай,
Борлиқ боқар, қалқиб-сарғайиб.
Дунё бўм-бўшгина растадай
Бу ҳалимга қарар анграйиб.

Дод дедим, ўзимни дарёга отдим,
Армон-ла армонга ўраниб ботдим.
Соҳиллар сарғайиб йўлим сўради,
Мен қайга бораман, ким ҳам билади?..

Сув билан сизилиб эзилди таним,
Тўлқинлар тўлқинга бу элда ганим,
Шалпайган майсадай бўғзимда жоним,
Билмадим, бу ҳолда қайга бораман?..

Пўртана-пўртана кечдим ўртана,
Кўл чўзсам, қўлимга тегмас бир шона.
Кўпириб-кўпириб қайга бораман,
Толиққан кўнглумни кимга ёраман?..

Ойга ҳам ёқмайди бундай сузмоғим,
Жонга ҳам ёқмайди бундай тўзмоғим,
Ё дардни, ё жонни керак узмоғим,
Қонимдан лойимни қачон қораман?..

Дод дедим, ўзимни дарёга отдим,
Армон-ла армонга ўраниб ботдим.
Соҳиллар сарғайиб йўлим сўради,
Мен қайга бораман, ким ҳам билади?..

Қайрилиб-қайрилмас умид оғочи,
Айрилиб-айрилмас умид оғочи.
Унинг йўлларига бандиман-банди,
Бандилик қумқургон. Қақшаб қочаман
Энтикиб-энтикиб изларингга мен.

Сен излаб келсанг, сен сўраб келсанг,
Йиқилиб йиғларман тизларингга мен.
Йиғларман-қуларман ёнимда бўлсанг,
Қумқургон қоплаган жонимда бўлсанг.
Айрилиб-айрилмаган умид оғочи,
Қайрилиб-қайрилмаган умид оғочи...

Далли кўнглум, девона кўнглум,
шафақлари қон талаш кўнглум
ойга боқиб бунча ошуфта,
кўнга боқиб бунча алифта,
нима топдинг, нима йўқотдинг?..

Умримнинг бедорлигини,
қуларимнинг зорлигини, торлигини
уйғотдинг,
Далли кўнглум, девона кўнглум...

Кўй мени алдама-алдама —
Алданган қуларнинг ҳалқоби.
Сизмайин қолдим мен даврама,
Тортолмай юзимга ниқоби.

Шу бўйим, шу ўйим ўзгармас,
Тоғлар тебранса ҳам бошимда.
Билмам, бу ҳол мени бездирмас,
Қирқни қоралаган ёшимда...

Рухиятдаги инкилоб

Бугун 60 ёшини қаршилаган адибимиз Шукур Холмирзаев тинимсиз изланиши, ҳар бир асарида бирор янгиликни кашф этиши билан халқ кўнглига йўл топа олди. Адабиётимизда алоҳида ўрин тутувчи «Олабўжи» асарига хос бадиий фазилятлар айниқса ибратлидир.

Мазкур романни адиб романдан катта ҳикоя деб атайди. Нима учун бу фикрдалиги сўралганида у шундай жавоб берган: «Олабўжи» «Шарқ юлдузи» журналида эълон қилинди. Шу асарнинг жанрини романдан катта ҳикоя деб белгиладим. Бу нарсани ўзимни ўзим алдаш учун қилдим. Роман десам, воқеалар тармоқланиб, сочилиб кетадигандек туюлди. Агар ҳикоя десам, демак, мен ўзимни тия биларканман. Барибир, шундай бўлса ҳам 400—500 қоғоз бўлиб кетди».

Шукур Холмирзаев мазкур асарида турли зиддиятларни ёритиб берган ва уларга ўз муносабатини билдирган. Кичик-кичик манзараларда катта-катта муаммоларни қўйган. Ҳаётини воқеаларнинг энг нозик томонлари, характерли нуқталарини топиб, уларни икир-чикиргача тасвирлайди. Аниқроғи ижтимоий-маънавий муаммолар, ўзаро инсоний муносабатларни чуқур бадиий таҳлил қилади. Асар бадиийлигини таъминлайдиган биринчи омил сифатида муаллиф ўзини қизиқтирган, ўзига яхши таниш бўлган материаллар ҳақида ёзади.

Асарда кечаги кун даҳшатлари: маънавий-ахлоқий таназзул, экологик емирилишлар, халқимиз эрксизлиги ва лоқайдлиги очиқ кўрсатиб берилган.

Романда турли хил тақдирлар ва зиддиятларга дуч келамиз. Натижада, оддий инсон сифатида, ўзимизни ҳикоя қилинаётган воқеалар иштирокчисидай сезамиз. Фаол образлар — Ултон, Баҳор, Тўқлибой Қўчқоров, Бўтабой сўпи, Султон бобо, Махфират Эгамқулов, Дунё; Ашим, Хуррам, Набилар кўз олдимизда тирик инсонлар сифатда гавдаланадилар. Булар орқали Тангриберди додхо каби миллий қаҳрамонлар тақдири билан танишар эканмиз, ўзимизда чуқур руҳий изтиробни ҳис этамиз.

Асосий қаҳрамонлардан бири — оддий совхоз ўқитувчиси Ултон Султоновдир. Ёзувчи бу қаҳрамоннинг оғир изтиробларга тўла ҳаётини шундай тасвирлагани, китобхонда унга нисбатан ачиниш ҳисси уйғонади.

Асар воқеалари, ҳаракатлар Ултон тақдири билан узвий боғлиқ. Ултон хур фикрли, содда, табиатни жону дилидан севувчи шахс сифатида тасвирланган. У доимо табиатдек табиий яшашни истайди. Унингча, ҳаётда ҳар бир иш — табиий, беғараз, макру ҳийладан холи бўлиши керак.

Адиб Ултон образини яратар экан, ўз навбатида, руҳият тасвиридан ҳам ўринли фойдаланган. Бу эса китобхонда Ултон образига қизиқишни янада ортирган.

Ултон тарих-археология факултетини битирган бўлиб, вилоятда ёзувчи сифатида ҳийла таниқли, қишлоғида табиатшунослик фанидан дарс бериш билан бирга, дарвешона ҳаёт кечиради. У табиатни яхши кўрганлиги учун кўплаб

хайвон-паррандалар нобуд бўлаётганидан доимо руҳий қийноққа тушади. Шу ўринда адиб билан қаҳрамони Ултон феълига эътибор берайлик. Адиб, табиатни яхши кўргани ҳолда, жониворларни отишни хушлайди, Ултон эса унинг акси. Биз шу хусусда сўраганимизда, у шундай жавоб берган эди: «Менинг ўзим шу туйғу ҳақида кўп ўйлаганман. Нега шунақа-я? — деб. Мен ёшлигимдан овга қизиқиб келаман. Шунинг учун доимо она юртим Сурхандарёга борсам, ов қилман, милтиқ билан дала каклигини овлайман. Мен бир нарсга аминман. Инсоният ов туфайли инсон бўлган. Отиб, ўлдириб ейиши, бундан завқланиши мумкин. Бу менинг ҳам қонимда бўлса керак. Одамлардан сўрасанг яширади. У ундоқ қилди, бу бундоқ қилди, мен отмайман деб. Бекорчи гап. Агар ўша инсоннинг кўлига милтиқ берсангиз битта какликнинг кетаётганини кўрса албатта отади». Тўғри, бир қарашда, бу сўзлари билан у ўз қаҳрамонига қарши муносабатда бўлгандай кўринади. Мақсадимиз, адиб билан қаҳрамони ўртасидаги фарқли томонларни кўрсатиш эмас, биз учун бу қаҳрамони орқали адиб қандай концепцияни кўзлагани муҳимдир.

Ултон, табиатга техника чангал солган жой борки, кўрса чидай олмайди. Муаллиф буларни ишонarli кўрсатиб беришга ҳаракат қилади. Унинг маҳорати ўзига хос услуби, табиат билан шахс ўртасидаги руҳий боғланишни идрок қилиши ва бадий тасвирга олиб кира олишида кўзга ташланади.

Адиб инсон табиатнинг бир бўлаги эканлигидан огоҳ этади, табиат — муҳитга аралашишда ҳушёр бўлиш кераклиги, шухрат, фойда кетидан қувиб, келажак олдида, бўлғуси авлод олдида маломатга қолмаслик учун атрофлича муҳокама юритиш лозимлигини уқтиради.

Ш. Холмирзаев романда Ултоннинг инсон билан табиатнинг муштараклиги ҳақидаги фикрларини берар экан, ўзи туғилиб ўсган Сурхон воҳаси табиатини сақлаб қолиш муаммосини ҳам ўртага қўяди. Инсон ва табиат ҳақидаги бизни қийнаб келаётган саволларга жавоб беради.

Дарҳақиқат, бугунги кунда табиат ва жамият орасидаги муносабат бузилди. Натижада табиат ҳам, жамият ҳам ақл бовар қилмайдиган даражада катта талофат кўрди, инқирозга учради. Романда бу инқирознинг туб асосий сабаби қилиб, жамият вакиллари — инсонларда иймон-этиқоднинг сусайиб бориши кўрсатилади. Шу тариқа Ултон ижтимоий масалалар хусусида бош қотираркан, гўё унинг ишлари авжида, она табиат бор жозибаси билан кўз ўнгида ётибди. У шу табиатнинг эрка фарзанди: ёзганлари бебаҳо бойликни муҳофаза қилиш бора-сида қўл келмоқда.

Ўқимишли, ҳар нарсани теран ҳис эта билган Ултон Тўқлибой Қўчқоров каби кишиларнинг тўрига ўзи билмаган ҳолда тушади.

Ултон табиий яшашни истагани учун ҳам алоҳида, ёлғиз — «ялмоғизнинг кулбаси»га ўхшаган кулбасида хайвонларга оид китобларни ўқиб, ҳаёл суришни хуш кўрар, ўзгалар безовта қилишини ёқтирмас эди. Бу унинг руҳиятига сингиб кетган эди. Шу сабаб, уни Қўчқоров ҳузурига чақирганда қаттиқ ранжийди: «Йигит беҳол тортиб ҳамда ғижиниб кийина бошлайди».

Ҳар бир ижодкор қаҳрамони ва персонажлар характеридаги ўзгаришни далиллаш учун уни жамиятда юз бераётган фавқуллодда ўткир воқеа-ҳодисалар орасида, улар билан узвий боғлиқ ҳолда, воқеа-ҳодисаларга муносабатларини акс эттириш орқали тасвирлайди. Айрим ёзувчилар биргина детал орқали ҳам қаҳрамон ва персонажлар характеридаги тўнтаришни далиллай олади. Дарҳақиқат, ҳар бир ижодкор асарида ўзига хос деталлардан фойдаланади. Деталлар асардаги барча воқеаларни боғлаган ҳолда, муаллиф ғоясини очишга хизмат қилади. «Қизиқ деталь, чиройли парча шу вақтда асарнинг қимматини оширадики, шу қизиқарлиги, шу чиройлиги билан ғоянинг ташвиқ қилинишига хизмат қилса», дейди А. Қаҳҳор. Ёзувчи Ултон руҳиятини, асарнинг ғоясини очиб бериш учун ҳам айиқ деталдан фойдаланган.

Асарнинг бош қаҳрамони Ултон мураккаб, тушуниш қийин бўлган шахсдек таассурот қолдиради китобхонда. Сабаб, ҳамманинг ҳурматини қозонган Ултондек йигит устози Тўқлибой Қўчқоровга ҳаддан ташқари ишонади. Оқибатда эса унинг ҳаёти фожиа билан тугайди.

Романни ўқиш жараёнида Ултонни қийнаётган изтиробларни теран ҳис қиламиз. Ёзувчи ана шу изтиробларни бадий таҳлил қилар экан, шу йўл билан

даврнинг руҳий қиёфасини ҳам тасвирга олиб киради. Ҳар бирини бир-бирига боглиқ ҳолда акс эттиради.

Ёзувчи Ултоннинг руҳий қийноқлари орқали даврнинг ижтимоий-сиёсий, маънавий психологиясини чизади. Асар бошида у Ултоннинг ташқи қиёфасида руҳий ҳолатларни ифодаловчи психологизмнинг динамик принципини қўллайдди. Вазият мураккаблаша борган сайин қаҳрамон туйғуларини бевосита таҳлил қилиш йўлига ўтиб, руҳий оламида галаён уйғотади. Бу галаён воситасида қаҳрамон ўз ҳаёти ва халқ ҳаётини тарозига солиб, мушоҳада қилади. Жамиятни шу ҳолга келтирган иллатлар асар давомида очила боради.

Юқорида биз адибнинг айиқ деталидан фойдаланганини айтган эдик. Асар интиҳосида Ултон тақдири айиқ билан менгзаб якунланганини кўрамыз:

«Лекин бир нарса кишиларни ҳайрон қолдиради: Етимчўққиди одамсимон айиқ пайдо бўлган: башараси тус одам, аммо жун босиб кетган. Юришиям — айиқники: энгашиб, бўкириб — гўлдираб юрармиш. Ва ўқтин-ўқтин шаҳарга яқин келиб бир ғор устида ўтирармиш».

Бу махлуқнинг ким эканлигини китобхоннинг ўзи ҳам сезиши табиий. Бу — Ултон. Асарни ўқиш жараёнида шунга ишонч ҳосил қиламизки, асарни яратишда давр психологияси, давр маънавий эҳтиёжи ёзувчига тинчлик бермаган. Шу сабабли буларни ҳаётий образларда гавдалантириш учун катта ижодий куч сарфлаган. Ўз навбатида етакчи ғоя, яъни Ултон ва у каби инсонларнинг тақдир романининг мавзуси тарзида ёзувчи психологиясида шаклини топган. Демак, бутун роман шу ғоя заминидан ўсиб чиққан.

Маълумки, романда Ултоннинг ҳаёт йўли, руҳий кечинмалари, тақдири орқали жамиятимизнинг турли табақаларига оид кишиларнинг ҳаёт тарзи, хато ва камчиликлари, маънавий таназзули, ютуқлари тасвирланади. Ёзувчи шу усул, услуб билан турмушимизнинг барча жабҳаларига кириб боришга, ҳаётнинг барча қирраларини, ҳар хил тақдирларни кўрсатишга, турли характерлар руҳиятини таҳлил қилиш орқали яхлит ҳулоса чиқаришга интилади.

Асарда ҳикоя қилинаётган воқеалар жиддий бир палла — қисқа пайтда кечади. Қаҳрамонлар ҳаётидаги бу палла шундай бир доvonки, ундан уларнинг бутун босиб ўтган йўли, ўтмиши, келажаги яққол кўриниб туради. Ултон ва бошқа қаҳрамонлар қалбида кескин бир драма туғён уради. Табиий кечинмалар, ҳолатлар ва манзараларнинг ҳаққоний ва бадий тасвири занжир ҳалқалари сингари ўзаро богланиб, ўзига хос эпик тафаккур ҳосил қилади.

Айни пайтда ҳар бир тасвир ичига сингдирилган фалсафий мушоҳадалар, инсоний кечинмалар шу даражада уйғунлашиб кетганки, яхлит ҳолда улар инсон ҳаётига оид умумлашмаларни ифода этиш баробарида табиий туйғулар ҳароратини китобхонга етказишда ва бадийликнинг ошишига хизмат қилган.

Ултон тақдири орқали кўтарилган масалаларга китобхон эътиборсизлик билан қарай олмайди. Зеро, адиб воқеаларга янгича нигоҳ билан муносабат билдирган, яъни ҳаётий жараённи ҳаётда қандай бўлса, шу ҳолича яратган.

Бу нималарда кўзга ташланади?

Бизнинг фикримизча, бу қуйидагиларда кўринади: биринчидан, асарда воқеалик эмас, инсон қисмати, тақдири, унинг дарди ва алами тасвири етакчилик қилади; иккинчидан, инсоннинг руҳий олами, туйғуси, изтироби, дунёқараши самимийлик билан, катта инсоний дард билан инкишоф этилиши, учинчидан эса, инсон образига бошқача ёндошиш, яъни унга инсон сифатида ёндошиш ва бор нуқсонлари ҳамда фазилатлари билан тасвирлаши, тўртинчидан, масала моҳияти тарихий нуқтаи назардан тўғри ёритилишида кўринади. Демак, Ш. Холмирозев бунга тўла муяссар бўла олган, айрим камчиликларни ҳисобга олмаганда, ўз маҳоратини намойиш эта олган.

Муҳайё Ҳамидова

ИШҚ ТАВАЖЖУХИ

Анъаналарнинг бардавомийлиги ва новаторлик, адабий алоқа ва таъсирларнинг адабиёт ривожига аҳамияти ижобий натижалар берганлиги аён. Сўнгги йиллар ўзбек адабиётини кузатиб, анъаналарнинг давом этаётганлигини, яхши самаралар бераётганини илғаш мумкин. Чунончи, Барот Бойқобилов, Омон Матжон каби шоирлар Навоий дostonларига ўхшатма тарзда қатор асарлар яратган бўлсалар, Икром Отамурод, Абдували Қутбиддин, Фахриёр каби шоирлар яратган дostonларда Евгений Евтушенко, Андрей Вознесенский, Олжас Сулаймоновлар услубига ҳамоҳанглик сезилади. Истеъдодли шоир Асқар Маҳкам дostonларида эса тасаввуфий шеърят руҳидан таъсирланиш тарзи намоён бўлиб борапти.

Шеърят мумтоз моҳиятни замонавий шаклда изҳор қилаётганлигини Асқар Маҳкамнинг «Ишқ», «Таважжуҳ» дostonлари тасдиқлайди.

Адабиёт илмининг нуктадонлари реализмнинг турлича кўриниш ва оқимлари мавжудлигини эътироф этишган: изчил реализм, натурализм, инқилобий реализм, танқидий реализм, романтик реализм ва бошқалар. Назаримизда, Асқар Маҳкам дostonлари, агар таъбир ўринли бўлса, янги бир йўналиш — шафқатсиз реализм йўсинида ифода этиляпти.

«Ишқ» ва «Таважжуҳ»даги лирик қаҳрамон Ҳаққа яқинлашиш ва ҳақиқатни сўзлаш учун жонли-жонсиз нарсаларнинг ҳеч бирига шафқат қилмайди, ўзини ҳам аямайди. Бу аёвсиз таҳлилдан ҳеч нарса четда қолмайди.

Жаҳолат ва гумроҳлик, риёкорлик ва фосиқлик қусуридан тозаришга, руҳни поклашга даъват Асқар Маҳкам дostonларининг йўриғини белгилайди. Адабиётшунос олим Исмоил Тўлаков шоир асарлари ҳақида фикр юритиб, шундай қайдни келтирган: «Асқар Маҳкам тасаввуфона фикрни теран фалсафий руҳ ва мураккаб бадиий тасвир воситалари ёрдамида ифодалашни маъқул кўради. Унинг лирик «мен»и абадиётга интилган инсон».

*Гадо деди: — Диёнатсиз кунлар аро
тупугини ишқалаб ой чеҳраларга
фасодини суртиб шаффоф таналарга
латтасини осиб гардан каллаларга
бу оламда бунча бало нима қилди?
Мозор... Пушта... Гадо... Ёлғиз гадо...*

«Олий эҳтирослар ва таранг кайфиятлар» (Белинский) силсиласида инсоният тарихини тафтиш этиш, ҳаёт шафқатсизликларини драматик-трагик ҳолатларда кўрсатиш орқали иймоний бутунликка, руҳий покликка қақирқ оҳанглари Асқар Маҳкам дostonларига ҳаётӣ эҳтиёж сифатида ўрнаша бошлаганлиги бежиз эмас. «Биз кейинги 75 йил давомида яшаб келган маъмурий буйруқбозликдан иборат тоталитар тақсимот тузуми юзага келтирган одамлар руҳиятини, уларнинг тафаккурини ўзгартиришимиз лозим», деган эди юртбошимиз Ислоҳ Каримов.

Бугунги дoston конфликти антик ва қисман мумтоз дostonчиликда бўлганидек, афсонавий қаҳрамонлар («Илиада», «Одиссея», «Шоҳнома») ўртасида ёхуд муайян қаҳрамон фаолиятдан, саргузаштларидан (Низомий, Деҳлавий, Жомий, Навоий дostonлари) ёки XX асрнинг биринчи ярми шўро адабиётига хос кўриниш: қаҳрамонни маълум ғояларнинг ташвиқотчиси сифатида тасвирлаш, уни

меҳнат қучоғида кўрсатиш ва шу асосда конфликт яратиш («Кўкан», «Жонтемир» ва бошқалар) каби усуллардан воз кечяпти. Бугунги дoston конфликтли лирик «мен» ва дунё асосига қуриляпти. Лирик «мен» комилликка интилаётган шахс. У оламни табиий гўзаллигича кўрмоқчи. Бироқ, манфаат ва нафс ридосини эғнига ташлаган дунё бунга монелик қилади.

Лирик «мен» солиҳ амалларни ўзида мужассам этган нуроний кўринишга эга бўлса, дунё, яъни, нафс зулмоний характер касб этмоқда. Тасаввуф таълимотига мувофиқ, инсон ўзида икки зид қувват курашиб турган бир борлиқдир. Рухнинг ҳолат ва ҳаракати, парвози нафси амморанинг тийилишини талаб этади. Нафсни енгиш рухнинг йўлини нурафшон этади.

Профессор Усмон Турарнинг фикрича, «тасаввуф назарий илм соҳаси бўлиш билан бир қаторда, фалсафий моҳият касб этиб, борган сайин Аллоҳнинг зоти ва сифатлари, Аллоҳ — олам муносабати, оламнинг асли ва яратилиши, Аллоҳ — инсон муносабати, инсон — олам муносабати, инсоннинг руҳий хусусиятлари, билим масаласи ва яна бошқа кўплаб масалаларда ўзига хос қарашлар илгари сурилган бир тасаввуф фалсафаси сифатида шаклланди».

Асқар Маҳкамнинг «Ишқ», «Таважжух» дostonлари ана шу тасаввуфий сифат ва хусусиятлардан руҳ олади, бизни ўраб турган табиат ва жамиятни поэтик идрок этишимизга, қолаверса, «олами суғро», яъни, ўзликни англашимиз ҳамда тинглашимизга, хулоса — сабоқлар чиқаришимизга имкон беради.

Инсон Ҳақни англаш иқтидори берилган ягона жонзотдир. Ана шу руҳий иқтидори билан у Аллоҳнинг сифатларини ўзида жамлашга қодир. Асқар Маҳкам «Ишқ» дostonида Аллоҳ сифатларини тўрт ўринда бир-бир айтиб ўтади. Шоирнинг наздида бани одам илоҳий сифатларга эришмоқ учун интилиши, нафс кirlаридан покланмоғи зарур.

Муҳитнинг шафқатсиз таҳлили «Таважжух» дostonининг ҳам асосини белгилайди. Бобур ўйлари асосига қурилган бу асарда Бобур ва муаллиф қарашлари яхлитлик касб этади.

Асқар Маҳкам Бобурни шакллантирган диний ва тасаввуфий илмлардан яхши огоҳлиги, Бобур асарлари ва дунёқарашидан хабардорлиги боис, шоҳ ва шоир Бобурнинг характерини изчил ва мантикий очиб беришга эришади. Маълумки, ҳар бир етук асарда қаҳрамон нутқидан унинг касб-кори, дунёқараши, ёши, жинси, жамиятда эгаллаб турган мавқеи англашилиб туради. Жумладан, «Таважжух»да ҳам айтилаётган ҳар бир сўз, фикр, мисра фақат ва фақат Бобурга хослиги сезилиб туради.

*Эй Ёр, осмонингнинг йиртиғи менман,
очсам жигарларим оқар хунолуд.
Эй Ёр, лаҳаддан-да чуқурроқ ер ман,
тутсанг фақат тубсиз жомда бода тут...*

Бундай мисраларни кўнгул измида юриб, шоҳлик ва шоирликнинг заққум шаробини ичган кишигина айтишга ҳақли.

Асқар Маҳкам асарида Бобурнинг руҳий дунёси, ботиний оламини поэтик эҳтирос билан очишга ҳаракат қилган. Дostonда характернинг муҳитга таъсири, муҳитнинг характерга таъйиқи мантиқан далилланган. «Ишқ» асарида бўлгани сингари, «Таважжух»да ҳам сурат ва сийрат, нафс ва руҳ, ишқ ва ўлим тушунчалари тўқнашади.

Бугунги дoston ўз ўтмишдошлари каби тайёр хулоса ва натижаларга олиб келмайди. Унинг хулоса ва натижалари асарнинг қурилмасидан, руҳидан келиб чиқади ва китобхон қалбида давом этади.

Асқар Маҳкам дostonларидаги шафқатсиз реализм бадиий тасвир воситалари, қиёфа ва табиат манзараларига ҳам сингиб боряпти.

«Ишқ» ва «Таважжух» дostonлари инсоннинг ўз нафсига қарши кураши, қаттол душманга қарши жанг қилишдан кўра қийинроқ ва шарафлироқ эканлигидан дарак бермоқда. Рухият ва тафаккурда ўрнашган жаҳолат ва риёнинг, мутеликнинг нечоғли нафратга маҳкумлигини кўрсатиш ушбу дostonларнинг моҳиятини ташкил этади.

Шавкат Ҳасанов,
филология фанлари номзоди.

Турсунбой Адашбоев

ПОЁЛАРГА ПЕРМУЛИБ ҚОЛГАН ХАЁЛ

Шоир Шавкат Раҳмонни хотирлаб

*Азал шундай ёв қочса,
кўпаяди ботирлар...
Худди қўзиқориндай,
униб чиқар потирлаб...
Шулар кечди Шавкатни,
ёзар чоғим хотирлаб...*

СИРОЖИДДИН МУАЛЛИМНИНГ ҚАЛДИРҒОЧЛАРИ

Ҳар бир шаҳар, туман ва қишлоқларда ўзбек адабиётининг толмас тарғиботчилари, тиниб-тинчимас муаллимлар борлигини унутмаслигимиз керак. Сабаби, ана шу ўқитувчилар туфайли адабиётга ошиқу шайдо бўламиз. 1964 йилнинг Наврўз кунлари Ўш шаҳридаги 1-ўрта мактабнинг ўзбек тили ва адабиёти муаллими Сирожиддин Нажмиддинов бизни учрашувга чақириб қолди. Учрашув кутилганидан ҳам завқли ўтди. Одатдагидек, савол-жавоблар бўлди. Учрашувда Сирожиддин домла мактаб қошидаги адабий тўғаракнинг аъзолари, ҳаваскор шоирлардан Музаффар Саидов билан Шавкат Раҳмоновни таништириб, шеър ўқиш навбатини уларга берди. Икки тенгдош ўқиган мағзи тўқ машқларни кунт билан тинглаган шоир Усмон Темур оҳиста шивирлади:

— **Бало чикди ҳозирги ёшлар...**

Мен ўз навбатида унга шаъма қилдим:

**Акалари яхши ёзолмай,
Изтиробдан бошини қашлар...**

Биз учрашувдан кейин Сирожиiddин Нажмиддинов домланинг қалдирғочлари, 8-синф ўқувчилари Музаффар ҳамда Шавкат билан яқиндан танишиб, уларнинг машқларини газетада босиб чиқариш ниятида ўзимиз билан олиб кетдик. Орадан кўп ўтмай, иккала бошловчи ижодкорнинг дастлабки машқлари айрим туза-тишлар билан вилоят газетасида босилиб чиқди. Кейинчалик, Музаффар ҳам, Шавкат ҳам редакция қошидаги «Илҳом» тўғарагининг фаол қатнашчилари бўлиб қолдилар. Охирги уч йил ичида икки хаваскорнинг қатор шеърлари чоп этилиб, малакаси ошди. Бу орада Сирожиiddин муаллимнинг полопон қалдирғочлари темир қанот бўлишиб, ўрта мактабни битириб, Тошкент шаҳрига йўл олишди. Музаффар Саидов Ўзбекистон миллий университетининг журналистика куллий-тига ўқишга қабул қилинди. Афсуски, Шавкатнинг омади юришмади. У ўшга қайтгач, бир муддат гишт заводида ишлаб, ҳаётнинг паст-баландини ўрганиб, турмуш ташвишларига кўникиб борди.

ПАРВОЗ

Адабиёт мухлиси, оқибатли инсон Зайнобиддин Салоҳиддиновнинг аралашу-ви билан Шавкат 1967 йилнинг бошларида вилоят босмахонасига ишга жойла-шиб, босиш цехида моҳир полиграфчи Тешавой аканинг қўлида бир йилдан ортиқроқ ишлади. Оғир босиқлик қон-қонига сингиб кетган Шавкат вақтинчалик тушқунликларга парво қилмай, босмахонанинг ўрама қоғозларига ёзилган машқ-ларини ҳимарганича ийманиб редакцияга кириб келар ва сабр-тоқат билан ка-минадан маслаҳат кутарди. Ўтган муддат ичида у шоир сифатида етилиб бора-ётганлиги содда, дилгир машқларидан кўриниб турарди. 1968 йилнинг куз ойлари-га келиб, ўша маҳалда атеист сифатида ном қозонган, айти чокда, ўшнинг супер ҳожиларидан бири собиқ муҳарриримизни кўндириб, Шавкатни биз хиз-мат қилаётган газетанинг маданият бўлимига адабий ходим қилиб ишга олдик. Барча ижодкорларда бўлгани каби вақтли матбуотнинг олди-қочди мақолалари-ни ёзишга тоби-тоқати йўқ шоир укам билан келишиб олдик. Унинг зиммаси-га «Адабиёт саҳифаси»ни тайёрлашни, шеър ва ҳикояларга обзор ёзиш ҳамда жавоблар қайтаришни юкладик. Ўта қобил, изланувчан Шавкат ўзи билан ёнма-ён меҳнат қилаётган Холдоржон Қурбонбоев, Усмон Темур, Муҳаммаджон Ўрин-боев, Талъат Солиев, Мирзоҳид Мирзараҳимов, Абдуғани Абдуғафуров каби иқтидорли ижодкорлар таъсирида чиникиб, пишиб борди. Саховатли кунлар-нинг бирида Шавкатнинг отаси — Раҳмонберди ота, онаси — Офтобхон ая ва акаси — Тошмирза оға билан яқиндан танишдик. Бироқ ижарада яшаганим са-бабли бу хонадон билан вақтинча борди-келди қилолмадик. 1969 йилнинг баҳо-рида Худо ярлақиб бир кулбани қарз-қаволага сотиб олдим. Шундан сўнг, Шав-кат билан борди-келди изга тушди. Кунларнинг бирида ҳамкасб дўстлар билан ҳашарга келган шоир укам мендан иккита китобни бериб туришимни ўтинди. Уларнинг бири машҳур рус шоири Михаил Светловнинг «Беседа» деб номлан-ган асари, иккинчиси испан шоири Гарсия Лорканинг Ленинградда нашр қилин-ган, муқовасига қизил гулнинг тасвири туширилган энг ноёб «Сайланма»си эди. Ҳар икки китобни Шавкатга берар эканман, у Лорканинг «Сайланма»сини ва-рақлаётиб мийиғида кулиб қўйди. Бунинг боиси бор эди. Китобнинг ички муқо-васига Қадамжой шаҳридаги кончилар кутубхонасининг муҳри босилганди. Мен бу китобни кутубхонадан қандай тарзда ўғирлаб чиққанлигимни айтганимда, бошқалар қатори Шавкат ҳам завқ билан кулди. Хаваскор шоирнинг Лорканинг ижоди билан дастлабки танишуви ана шундай бошланди.

Кунларнинг бирида Шавкатга Михаил Светловнинг шоирлар газетада узок ишлаши, уларда шеър ҳиссининг ўтмаслашиб кетишига сабабчи бўлади дегани-ни эслатиб, «Литературная газета»нинг охирги саҳифасидаги эълонни ўқиб чиқишини илтимос қилдим. Шоир укам уни ўқибок менга юзланди.

— Борсам бўлармикин?!

— Бўлмаса-чи...

— Ижодий кўриқдан ўтолмасам-чи?

— Ўтасан...

Гап Москвадаги Горький номли Адабиёт институтининг янги талабалар қабул қилиш бўйича эълони хусусида борарди.

— Шеърларнинг сўзма-сўз таржимасини нима қиламиз?

— Иложини топамиз.

Шавкат ота-онаси билан маслаҳатни бир жойга қўйгач, шеърларини вилоят рус газетасида ишлаётган дўстларимиз Велор Акчурин ва Михаил Синелниковлар ёрдамида сўзма-сўз ўгиртириб, машинкада кўчиртириб, танлов ҳайъатига жўнатдик. Орадан уч ой ўтгач, 1969 йилнинг июл ойида Москвадан хушxabар келди. Унда Шавкатнинг шеърлари ижодий кўриқда юқори баҳо олганлиги ай-тилиб, имтихон топшириш учун келиши сўралган эди. Бу қувончли воқеани унинг хонадонидаги яқинлари билан ўзига хос тарзда нишонладик. Раҳмонберди отанинг илтимосига кўра, Тошмирза ака ўқовлон қиттай-қиттай отдик... Бир ҳафтадан кейин Шавкатни Андижон — Москва поездига кузатиб, унга оқ йўл тиладик.

ОШКОРА СУХБАТ

Шавкатнинг хат ёзишга ўқувсизлигини билганим учун Қирриқ тарафга ўтиш-ни кўнглимга туғиб юрган кунларда Тошмирза аканинг ўзи редакцияга келиб бизни қувонтирди. Абутуриент имтихонларни топшириб, ётоқхонага жойлашиб-ди. Йилнинг охирида кишки таътилга келаркан. Талаба шоир билан 1971 йил-нинг биринчи ўн кунлигида учрашдик. Анча тўлишган, аввалгидай тўпори, кам-гап. Ташқаридан қараган кишига у «ичимдагини топ» қабилидаги одамларга ўхшаса ҳам, мен билан юракдан дардлашмоқчи эканлиги кўздан билиниб ту-рарди. Навоий боғининг кунжидаги чойхонада икковлон алламаҳалгача гурун-лашдик. Ўқишга кирганидан ўта мамнун эди.

— Шарт-шароити дуруст. Анча мослашиб олдим. Рус тилини астойдил ўрган-япман. Қизилқиялик Эгамберди Эрматов деган қирғиз шоири билан бирга ўқий-миз. Зўр йигит экан.

— Янги шеърлар ёзолдингми?

— Миср эҳромлари ҳақида туркум ёздим.

— Қани, ўқи...

У ён дафтарини олиб шикаста овозда янги машқларини ўқий бошлади. Бир-биридан маъзи тўқ мисралар. Уни сидқидилдан олқишлайман:

— Қойил!

— Ошириб юбордингиз...

— Гарсиа Лоркани у ёқдан тополмадингми?

— Топдим, лекин сиздаги наشريни ҳеч қаерда учратмадим.

— Худди ўша наشريни менга ўхшаган мухлислар ўғирлаб кетишгандир-да...

Котиб-қотиб кулишдик. Сухбатимиз жонланди. У бироз одамови бўлгани учун холи чойхонани танлаганимдан хушнуд эди. Анча суҳбатлашиб кўнгулдаги чигалликларни ёзиб хайрлашдик. Орадан уч кун ўтиб, Шавкат ишхонага келди. Туркум шеърларини дам олиш саҳифасига режалаштириб, унга ўзим аннотация ёздим. Москвадаги манзилларини олиб, якшанба кuni учрашмоқчи бўлдик. Бирок, у негадир чойхонага келмади. Бироз кутиб, кейин уйга қайтдим. Эртасига Тошмирза ака укасининг номидан уэр сўраб, кўнғироқ қилиб қолди. Шавкат Шаҳрихондаги қариндошлариникига онаси Офтобхон ая билан кетган эди.

Шавкат билан йилда икки топқир ёзги ва кишки таътилда учрашувимиз одат тусига айланди. Талаба шоирни имкон қадар моддий жиҳатдан қўллаб-қувват-лашни маъмуриятдагилар билан келишиб олганимиз учун унинг машқларига кенг-роқ ўрин берардик. Бундан ташқари, «Бизнинг календар» рукнида таниқли шоир ва адибларнинг 75—100 йиллик юбилейларига бағишланган туркум мақолаларни унинг номидан уюштириб, қалам ҳақини эса Добролюбов даҳасига йўллардик. Ойлар, йиллар этагини тутқазмай ўтиб борарди. Шавкат ўшга қачон келмасин, уйимизга кўнғироқ қилиб, хол-аҳвол сўрашга кўникиб қолган эди. Дам олиш кунлари ҳам газета ходимларининг пахта тергани, пичан ўргани чиқиши одат

тусига айланганлиги сабабли у биз билан ёнма-ён ишлаб, суҳбатлашишдан сира эринмасди.

1973 йилнинг май ойида Ёзувчилар уюшмаси томонидан Москва яқинидаги Переделкино деб аталувчи адибларнинг дам олиш уйига йўлланма олдим. Халта-хуржунимни кўтариб тўғри аэровокзалдан адабиётчиларнинг Добролюбов кўчасидаги меҳмонхонасига келиб ўрнашдим. Институт ётоқхонаси меҳмонхона билан девор-дармиён эди. Шавкатга аталган совға-саломимни олиб, уни ҳужрасидан топдим. Дам олиш куни бўлгани учун Эгамберди Эрматов, Мурод Муҳаммад Дўст, Жўлон Мамитов ва Раззоқ Абдурашид сингари ижодкорларни чакириб палов дамлаб, улфатчилик қилдик. Эртасига Шавкат мени Киев вокзалидан Переделкинога кузатиб қўйди. Орадан бир ҳафта ўтгач, у мен дам олаётган ерга эрталаб кириб келди. У билан Барис Пастернакнинг қабрини зиёрат қилгани бордик. Русларнинг серҳашам бутхонасини айланиб ўтиб, темирйўл яқинидаги емакхонада дардлашдик. Ўзига хос босиқлик билан у менга кўнглидаги гапларни айта бошлади.

— Турсунбой ака, оғам қатори бўлиб қолдингиз. Шунинг учун фақат сиз билан маслаҳатлашадиган сирларим бор.

— Ўзим маслаҳатга муҳтожман. Агар менга шунчалик ишонган бўлсанг, қулоғим сенда.

— Ўтган йили баҳорги таътилда Ўшга борганимда бир қизни яхши кўриб қолдим...

— Кимнинг қизи, қаерда ишлайди?

— Мева бозорига ёндош дўконда ишлайди. Исми Манзураҳон, Ҳосилжон аканинг қизи экан.

— Оббо! Шоири тушмагур, жуда баланд дорга осилибсан-ку...

— Нега?

— Нега эмиш... Носировларнинг сулоласи бутун Ўшга маълум-ку?! Ҳосилжон ака тикув фабрикасининг директори. Бу оила ўта бардам ва бақувват. Мен билан сенинг аҳволимиз эса ўзимизга аён. Қўлимиз калтарок...

— Таваккал, ака! Ишқ дегани бойлик билан ўлчанмайди-ку!..

— Тўғри, аммо қандай бўларкин? Сенга ростини айтсам, Носировларнинг маҳалласида ижарада яшаганман. Ҳосилжон ака билан анча-мунча улфатчилик қилиб турганмиз. Манзураҳоннинг ораси Муҳаббатхон олий ўқув юртини биздан икки йил кейин битирган. Сен ўқиган мактабда ўзбек тили ва адабиётидан дарс беради. Ўта хушрўй, саводли ва диёнатли аёл.

— Бор экансиз-ку, ака, — дея Шавкатнинг кўзлари ёниб кетди. Гўё икки-уч кундан сўнг тўй бошланиб кетадигандай унинг севинчи ичига сиғмасди. Бир-биримизга омонлик тилаб хайрлашдик. Ўшга келгач, Ҳосилжон акани топиб, улфатчилик орасида у кишига бор гапни айтдим. Саодатхон аяга бу сирни очгани юрагим дов бермади. Мактабга бориб, Муҳаббатхон билан ҳол-аҳвол сўрашгач, шоир укамнинг омонат сўзларини қулоқ қоқди қилиб қўйдим...

Шавкат ўша йилнинг бутун ёзи давомида Тошкентда Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида амалий машғулотда бўлди. Чунки ўқиши охири-лаб бораётганди. Кузга бориб, тўй ҳаракатлари бошланиб кетди. Қуда томонни бир нави кўндирдик. Манзураҳон билан Шавкатнинг никоҳ тўйларига икки кун қолганда куёв бола қуяиб-яшнаб бизникига кириб келди.

— Энди табрикласак бўладими?

— Раҳмат, ака! Индинга ЗАГСга чиқамиз...

— Шавкат! Тўйингга нима совға қилсам экан? Янганг билан топган-тутганимни конвертга солиб берганимиз маъқул, деган тўхтама келдик.

— Ака, тўй дегани кўпчилик билан битадиган маросим экан. Камчилик йўқ. Укам Маҳмуджон дардимизга малҳам бўлди. Агар малол келмаса, базм оқшомида Гарсиа Лорканинг китобини совға қилсангиз, бошим осмонга етарди...

— Наҳотки?! Лорка сендан айлансин!..

Шавкат Раҳмоннинг никоҳ тўйи қутилганидан ҳам аъло ўтди. Тошкентдан Ҳикоятхон Маҳмудова, Назми Фозилова ва Шоҳида Собирова каби ноширлар, Андижон ва Ўзгандан куёв боланинг қадрдонлари, ижодкорлар иштирок этишди. Биз қамишдан бел боғлаб тўйда камарбаста бўлдик. Мен ваъдага биноан Гарсиа Лорканинг китобини ва топган-тутганимни совға қилдим.

«БАХТЛИ ҲАМ БЎЛАДИ, ТАХТЛИ ҲАМ БЎЛАДИ...»

Янги оила Москвага кўчиб кетди. Манзураҳон ишга жойлашди. Шавкат ўқиш-ни давом эттирди. 1975 йилнинг июл ойида тўнғич фарзанди Нодира дунёга келди. Ўша йилнинг кузагида Шавкат ўқишни битириб, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётига ишга жойлашди. Барча қалам аҳллариининг пешонасига битилганидек, у ҳам бир неча йил ижарада яшашга мажбур бўлди. Тошкентга йўлим тушган куниеқ нашриётга кираман. Дангалчи ва чапдаст дўстимиз, Худо раҳмат қилгур Асқарали Шаропов билан Шавкатнинг хонадонида қозон қайнатамиз. Баъзида Манзураҳоннинг онаси Саодатхон аяни кўриб қолсам, ўз-ўзидан изтиробга тушиб, аяни юпатмоқчи бўламан. Она эмасми, фарзандларининг ҳамон бошпанасиз яшаётганидан эзилади. Мен эса ҳар икки гапимнинг бирида:

— Ая, мана кўрасиз, яқин орада улар уйли-жойли, бахтли-тахтли бўлишади. Шавкатбек куёвларингизнинг ичида энг суюкли ва пешқадами бўлади. Маъруфжон, Саидумарлар ортда қолиб кетишади.

— Қанийди шундай бўлса...

Ўш Шавкатнинг жони-дили эди. Имкон топиши билан киндик қони тўкилган диёрга ошиқарди. Қандай шароитда бўлмасин, мени излаб топарди. Айниқса, раҳматли Ҳосилжон ака кўпроқ сўроқлаб, ўғиллари Ҳошимжон билан Бахтиёрни уйимизга жўнатарди. Куёв боланинг баҳонасида божалари Маъруфжон ва Саидумарлар билан ака-ука бўлиб кетдик.

Тангрига шукрларким, Шавкат Раҳмон уйли-жойли бўлиб, ҳовли тўйларини ўтказиб, қўша-қўша фарзанд кўрди. Бирин-кетин китоблари босилиб, элнинг оғзига тушиб, Ўзбекистоннинг сеvimли шоирларидан бирига айланди. Ардоқли фарзанди Шоҳрухнинг суннат тўйи баҳонасида Шавкат билан бир неча кун давомида гурунглашдик. Тошкентлик меҳмонларни бирга кутиб олдик. Таниқли адиб Тоҳир Малик бошчилик қилган шоир ва ёзувчиларни олайлик, дўстим Илёсбек Жусубалиев олиб келган икки меш қимиз билан сийлаб кузатдик. 1980 йилнинг апрел ойи ўшликлар учун шеърят байрамига айланиб кетди. Атоқли шоир Эркин Воҳидов, Шавкат Раҳмон ва Хуршид Даврон билан бир ҳафта давомида шаҳар ва туманларда учрашувлар ўтказдик. Жойлардаги учрашувларнинг қизиқарли ўтишида Эркинбой Турсунов, Саидахмад Холтўраев, Сирожиддин Нажмиддинов, Одилжон Райимжонов, Мухаббатхон Носирова, Улфатхон Иброҳимова каби ўзбек адабиётининг фидойилари бош-қош бўлдилар. Меҳмонларнинг Арслонбобга қилган сафарлари ҳам ҳамон кўпчилиكنинг ёдида.

Тошкентга навбатдаги келишимда Шавкатнинг янги хонадонида меҳмон бўлдим. Хамир овқатга ўчлигимни билган Манзураҳон лағмон қилди. Худди ўша куни Гарсиа Лорканинг янги нашрдан чиққан ўзбекча вариантыни ювдик. Шавкат ўз одатига кўра китобга «Қадрли Турсунбой ака! Шеър ёзмасликка ҳаққи йўқ укангиздан», дея дастхат ёзиб, тўпламни менга топширди. Алламаҳалгача суҳбатлашиб, сўнгра дам олдик.

«Тоғларга термулиб суради хаёл...»

Олой қирларидан

Кетар саратон,

Совуқ шабадалар уйғонди тагин.

Қушлар қий-чувиға тўладир

осмон —

Сентябр яқин...

Эртадан кечгача

Синглим иккимиз,

Сойда чўмиламиз, чўзма отамиз.

Ярим кечагача келмай уйқумиз,

Сирли юлдузларни санаб ётамиз.

Шавкатнинг «20 йил аввал» деб номланган манзумаси 1975 йилда ёзилган. Бу автобиографик шеърда шоир юрагининг бир парчаси ётибди. Тоғларга термулиб хаёл суриш фақат Шавкат Раҳмонга хос фазилат. Чунки Раҳмонберди

ота йигирма йил давомида Олойнинг Сўфиқўрғон, Саритош, Дараўтқўрғон каби овулларида оила аъзолари билан чойхона очиб, чўпон-чўлиқларга хизмат кўрсатган. Тошмирза ака, Шавкат ва Маҳмуджонлар ёзги таътилда ота-оналарига ёрдам беришган.

Айниқса, Олой тизмалари бошқа тоғларга асло ўхшамайди. Улкан нор туяларни эслатувчи, гўёки кескир пичоқларда тигланиб ташланган қатлам-қатлам харсанг тошларни кўриб, табиатнинг қудратига лол қоласиз. Номлари ҳам ажаб-товур. Кетмонтоғ, Кетгантоғ, Етгантоғ, Эшиктош, Бешиктош, Тешиктош. Болалиги асосан тоғларда ўтганлиги учун ҳам Шавкат Раҳмон кўпроқ тоғларга мурожаат қилиши шундандир.

*Тоғлар—
нортуялар абадий чўккан,
қуриган йилларни чайнаб, кавшаниб.
Қани ясовулар, туякашлари
тиллоли, жавҳарли сандиқлар қани?
Бариси таланган,
қароқчиларнинг
изларин яшириб юборган мозий.
Яширган йилларнинг чангалзорлари
сорбонни ўлдирган қотил овози...*

1982 йилнинг июн ойи, қўзи етилиб, қимиз маромида кезлар. Кадрдон дўстларимиз, машҳур қирғиз шоирлари Жўлон Мамитов, Қаримшоқ Тошбоев ва Шодмон Саидбоқосовлар Шавкат иккимизни Олойга қимизхўрликка таклиф қилишди. Жўлон қўшни туманда зоотехник бўлиб ишлагани учун бу атрофда унинг обрў-эътибори баланд эди. Камина рулда, беш оғайни ботирлар эрталаб соат ўн бирларда Олой туманининг маркази Гулшага келиб, ўша куни тумanning биринчи котиби Жумғалбек Омонбоевнинг хонадонида меҳмон бўлдик. Ҳазил-мутойбага ўч, далигули котиб эрталабки нонушта пайтида қизиқ бир хангома-ни айтиб берди. Қўйларини ёзги яйловга олиб келган андижонлик чорвадорларнинг янги ферма мудир Солижон деган йигит бир-бирига ўхшаш, Ҳасан-Хусан тоғларни кўравериб кўникиб кетганлиги учунми, Олой тизмаларини кўргач, хангу манг бўлиб, Жумғалбекка қуйидагича мурожаат қилган экан:

— Жумғалбек ака, марҳамати кенг Оллоҳ баҳайбат нортуяларга ўхшаган шундай тоғлар зерикмасин, дея қирғизларни ҳам яратган шекилли, — деб ажабланибди...

Даврада беғубор кулги янграйди. Ҳолимизга яраша қимиз сипқорамиз. Навбатдаги сафаримиз бу 200 чақирим бўлган Чўнғолайнинг Дараўтқўрғонига бориб келишни ният қилганимиз учун йўл тадоригини кўрдик. Жўлон билан Қаримшоқ Шавкатнинг болалиги шу музофотда ўтганидан беҳабар эди. Йўл-йўлакай бу сирни ошкора қилишимизга тўғри келди. Олдиндан денгиз сатҳидан беш минг метр юксак бўлган Толдиқ довони турибди. Пешин чоғида довонга яқинлашдик. Машинанинг капотини очиб, шамоллатдик. Булоқ бошида тамадди қилиб, қимиз ичдик. Роса икки соатдан кейин улкан довонга тирмашдик. Қовун жўяқларини эслатувчи ўн икки серпантиндан иборат катта йўлда бизнинг темир тулпоримиз худди кўнғиздек ўрмалаб борарди. Боиси, ҳаво етишмайди, босим кучли. Спидометр 60 ни кўрсатиб турган бўлса ҳам, тезлик 30 нинг атрофида. Довоннинг ярмисига етганимизда қўлоқларимиз вараңглаб, бурнимиз бита бошлади. Демак, тутак забтига олаётир. Дарҳол чўнтақларимиздаги пиёздан олиб, чайнай бошладик. Кўзларимиз равшан тортди. Толдиқнинг устига эсон-омон чиқиб, пича дам олдик. Довоннинг остига қараймиз, йўлдаги машиналар бамисоли асалари қутиларига ўхшайди. Саритошга кечки соат тўртларда етиб келдик. Худди шу ерда йўл уч томонга айрилади. Чағ томондагиси Эргаштом орқали Қашқарга, ўртадаги йўл тоғли Бадахшонга, ўнг қўлдагиси эса Дараўтқўрғонга олиб боради. Ўша оқшом Саритош йўл қурилиши бошқармаси бошлиғи Ашим оғанинг уйида ҳордиқ олиб, қимизга қондик.

Эрталаб постлардан ўтгач, эллик чақирим йўл босиб, Дараўтқўрғоннинг марказига етиб келдик. Бизнинг келишимиздан хабардор бўлган хўжалик бошлиғи,

Жўлон Мамитовнинг якин дўстларидан бири — Бекмамат Ўсмонов шодон кутиб олди. Менинг назаримда, Шавкат болалиги ўтган гўшалар, йўллар, овуллар билан ўз ҳолича учрашаётганидан мамнун эди. Фақат осмонўпар тоғларга боқиб, хаёл суриш унга барча нарсадан муҳимроққа ўхшарди.

— Турсунбой ака, мана шу сўқмоқ сизни тўппа-тўғри Шохимардоннинг Кубон кўлига олиб боради, — деб қолди дабдурустан у. Мезбонимиз Бекмамат Шавкатнинг гапини тасдиқлаб: — Қадамжойга фақат шу йўлдан от ва уловда бориб келиш мумкин, — дея қўшиб қўйди.

Қирғиз халқида «Бетеге кетар бел қолар» деган доно мақол бор. Бетеге асли ёвшонсимон ўсимлик бўлиб, иқлими ўта қуруқ, ҳаво босими кам бўлган тоғли жойларда, қирларда ўсадиган кулранг кўкат йилки ва қўйлар учун ўта тўйимли озуқа ҳисобланади. «Бетегенинг қимизини ичмабсиз, бу дунёга келмабсиз», дейишади тоғлиқлар. Ёғоч шокосаларга тўлдирилган шафтоли гулидек напармон бетегенинг қимизини нафас олмасдан бир дўғовидан ичиш (арчадан чопилган коса) ҳар кимнинг кўлидан келавермайди. Табиатан жуда сўзамол йигит Бекмамат қимиз сипқориш мусобақасини бошқариб борди. Голибларга думба-жигар билан ёғли қовурға. Дала шароитида бир тутам ўтин билан қумғонлар вақиллаб қайнайди. Сабаби, босим кучли, 60 даражали иссиқда қайнаган чойнинг бир пийласини икки ҳўплашдаёқ тугатасиз. Овқатга туз солинса пишмайди. Шунинг учун дастлаб шўрвани қайнатиб олгач, сўнг намакоб сепиб танавул қиласиз. Бу ернинг шарт-шароитларини Шавкат ёддан билгани учун папиросини бурқситиб осмонўпар чўққиларга боққан ҳолда ўз ўйи билан банд. Наздимда, у шу атрофларда қолиб кетган болалигини излаётгандай. Мезбонлар Дараўтқўрғоннинг эътиборга лойиқ жойларини кўрсатишди. Мени дўппидеккина қишлоқнинг ўн икки пахсали деворлари кўпроқ қизиқтириб қолди. Тошу-шағалдан иборат бу жойларга қизил тупроқларни кимлар қаердан, қандай олиб келишган? Чор-атрофи юксак тоғлар билан қуршалган бу шинам гўшани бунёд қилган деворзонларнинг меҳнатини айтмайсизми? Бундай ўн икки пахсали деворларни фақат Исфара билан Конибодомда кўрганман, холос.

— Менимча, — дейди Бекмамат Ўсмонов, — атроф бий дала бўлгани учун ота-боболаримиз ўзларини иссиқ гармселдан, саёқ қароқчилардан ҳимоя қилиш мақсадида баланд пахсали деворларни тиклашган. Тупроқни Саритовдан, деворзонларни Бадахшондан олиб келишган.

— Балки парирухсор қизларини қизганишиб шундай қилишгандир, — дейди зимдан кулиб Жўлон.

Дараўтқўрғонда икки кеча тунаб, жума куни эрталаб йўлга тушдик. Мезбонлар «пўлат тулпоримиз»ни емлаб беришди. Толдиқ довонидан ошиб, Сўфиқўрғонда ўзак босди қилдик. Келгуси ҳафтадаги сафаримиз Оксуб билан Олабуқа туманларига бўлгани учун ўзаро келишиб олдик ва Ўш пиримни кўзлаб машинага ўтирдик.

ОКСУВГА САЁХАТ

Олойда бизга сафардош бўлган «Олатоғ» журналининг бош муҳаррири Шодмон Содибоқосов билан Чингиз Айтматовнинг ўринбосари Жўлон Мамитовни Бишкекка кузатгач, Қаримшоқ Тошбоевнинг «Нива»сида Шавкат Раҳмон учовлон сафар тортдик. Шу ўринда Қаримшоқ дўстимиз ҳақида қисқача маълумот бериб ўтмоқчиман. Қаримшоқ Тошбоев Қирғизистон Ёзувчилар уюмчасининг Ўш вилояти бўлими котиби, таниқли шоир, устоз Миртемирдан тортиб Абдулла Ориповгача бўлган шоирларимизнинг асарларини қирғиз тилига ўгирган.

Шавкатнинг шеърлари Қаримшоқнинг таржимасида қирғиз тилида жаранглаган. Покиза инсон, синалган дўст. Латифанинг устаси.

Тошкентлик меҳмонимиз учун Оксубга саёхат очилмаган кўриқ эди. Мен Сафед Булонлик бўлганим учун, Қаримшоқ эса карвонлиқларга куёвлиги сабабли ана шу музофотни танлаган эдик. Ўзган, Қадамжой, Аравон, Сузоқ, Новқат, Арслонбоб томонларда Шавкатнинг иштирокида қирғиз ва ўзбек адиблари билан бир талай ўзига хос учрашувлар ўтказганмиз. Бу томонга саёхатимиз ўзгача бўлганлиги учун уни журналхонлар билан ўртоқлашишни лозим топдик. Шу

йўналишда бешта табаррук жой бўлиб, улар Бўзбуота, Тўсқовулота (Саричелек кўриқхонаси) Бўстунота, Сафед Булон зиёратгоҳларидир. Биз Шомолдисой орқали Бўзбуотани тавоб қилиб Дўлана довонидан ўтиб, оқшом туман маркази Карвонга етиб келдик. Оқсувликлар асосан чорвачилик билан шуғулланади. Бу ернинг ёнғоғи айниқса, Фарғона водийсида машхур. Машинани энг яқин хешимиз Жўравой Чинибековнинг уйига бурдик. Дўстимиз одатдагидек ёруғ юз билан кутиб олиб, иззат-икром кўрсатди.

Эрталаб туман раҳбариятига учраб, Саричелек кўриқхонасига бориш учун рухсатнома олдик. Арқит ўрмон хўжалигининг емакхонасида нонушта қилиб, машхур қирғиз халқ оқини Женгижўқнинг уй-музейига кирдик. Шавкатга ана шу улуг оқин ҳақида Қаришмоқ куйидагиларни ҳикоя қилиб берди:

— Женгижўқнинг асли исми Ўта бўлган. Таласда туғилган. Гўдаклигида ота-онаси ўлиб кетган. Болалигида у оғир дардга чалиниб қолади. Бадани оқариб кетгани учун қариндош-уруғлари уни хонадонларидан бадарға қилади. У тоғ ошиб Оқсув томонларга келиб қолади. Фалакнинг гардишими ёки бу ёнғоқзор воҳанинг ҳавосиданми Ўта дарди халила касалликдан фориғ бўлади. Ёшлигидан билимга чанқоқ, зийрак ўсмир Намангандаги Мулла Қирғиз мадрасасида савод чиқариб, ўз замонасининг ҳозиржавоб оқинига айланади. Кўйлак устидан доим камзул кийиб юрганлиги учун Женгижўқ (Енгийўқ) деган лақаб олади. Аслида, қирғиз халқ адабиётининг сарчашмалари Женгижўқ билан Тўқтағулдан бошланади.

Қаришмоқ Тошбоев йўл-йўлакай оқиннинг Итоқар, Молоқар дарёларига бағишланган машхур «Оққан сув» достонидан парча ўқиганидан руҳланиб кетган Шавкат Раҳмон «Бу оқсоқолнинг китоблари борми?» деб қолди.

— Яқинда танланган шеърлари босилиб чиқди, — дея тасдиқлайман мен. — Ундан «Сафед Булон» номли фалсафий асари ҳам ўрин олган.

— Турсунбой ака, бу оқинни ўзбек китобхонларига тезроқ таништириш керак.

— Мавриди келиб қолар...

Чор томони ёнғоқзор ва хандон пистали дов-дарахтлар билан ўралган оҳақ тошли йўл билан тобора тепаликка ўрлаймиз. Вақт пешиндан оғиб қолганда номи жаҳонга машхур Саричелек кўлига етиб бордик. Ўрмон қоровули бу ернинг тартиб-интизоми тўғрисида бизга қисқача йўл-йўриқ кўрсатиб, чойга таклиф этди. Топган-тутганларимизни дастурхонга кўямиз. Одатга кўра бир косадан қимиз ичамиз. Моторли қайиқнинг ҳайдовчиси Равилнинг ҳасратидан чанг чиқиб турган экан:

— Қайиқнинг бензини йўқ, бир ҳафтадан бери кўлнинг нариги соҳилидаги асалчиларга нон олиб боролмай бошим гаранг. Карвондан бериб юборишган булқалар тарашадек қотиб ётибди.

— Қанча литр бензин керак, — сўрайман Равилдан.

— Уч литр бемалол бориб келишимизга етади.

— Бизни ҳам саёҳат қилдириб келиш шарти билан тўрт литр берамиз, — деб қолди Каримшоқ.

— Раҳмат, барака топинглар. Бензин сиздан, экскурсоводлик биздан.

Равилнинг мушқули осон кўчди. Моторли қайиққа жойлашдик. Саричелек кўлини қоқ ёриб қушдек учиб бораёпмиз. Кўлнинг ўртасига яқинлашганимизда димоғимизга асал ҳиди урила бошлади. Кўзини новвот нусха қоялардан узмай бораётган Шавкат болнинг хушбўй исидан тамшаниб:

— Турсунбой ака, жаннат деганлари шу бўлса керак, — деб қолди.

Тўсатдан кўлнинг нариги соҳилида бир ҳафтадан бери нон ўрнига асал билан тирикчилик ўтказаятган асалчиларнинг қичқириғи қулоққа чалина бошлади.

Ўзига хос ярим оролда мавсумий хизмат бурчини ўтаётган асалчилар қалпоқларини осмонга иргитиб кутиб олишди. Улар билан эски қадрдонлардек, қучоқлашиб кўришдик. Таҳи бузилмаган чодир ёзилди. Биз ўз навбатида тандирда ёпилган нон, узум, қовунларни дастурхонга кўямиз. Асалчиларнинг етакчиси Садирбой оқсоқол бизларга сопол косаларда янги олинган болдан узатар экан, уни кўлга тушиб, бўғзимизга қадар сувга ботгандан кейин ичишимиз кераклигини илтимос қилди. Оқсоқолнинг сўзини икки қилмай дарҳол ечиниб кўлга тушгач, худди оби-замзамни сипқораётгандек сопол косадаги суюқ асални ича бошладик. Шу маҳал кутилмаган ҳолат юз берди. Шавкат менга, мен эса унга қараб ҳайратдан қотиб-қотиб куламиз. Сабаби, кимки асал ичган бўл-

са, бошидан бурқсиб тутун чиқаётган эди. Чўмилиб чиққунимизга қадар асалчилар қарғат териб қўйишибди. Қайтар чоғимизда бошимиздан тутун чиқариб юборган тоза асалдан сотиб олмоқчи бўлдик. Бироқ Садирбой оқсоқол бу асални сотиш мумкин эмаслигини ётиғи билан тушунтирди. Чунки, бундай тоза асаллар ўша пайтдаги кўрсатмага биноан Москвага — Кремлга жўнатилар экан. Йўлга чиқиш олдидан эрта тонгда Саричелакка сув ичгани тушган кийик ва қўлонларни олисдан томоша қилдик.

Туман касалхонасининг бош шифокори, эски қадрдонимиз Асқар Кутмоновнинг топшириғига биноан Пошшаотадаги соғлиқни сақлаш ходимлари ҳордик оладиган оромгоҳда меҳмон бўлиб, машинани шу ерда қолдириб, сўқмоқ йўл орқали уловда Буваотани зиёрат қилгани отландик. Икки чақиримдан кейин Тош дарвозага яқинлашдик. Шавкат ҳам, Қаримшоқ ҳам бу ғаройиб дарвоза олдида бир муддат жиловни тортиб туриб қолди. 1938 йилнинг қишида рўй берган зилзила оқибатида сўқмоқнинг икки томонидаги баҳайбат қоялар бири-бири билан бамисоли сузишиб турган қўчқордек яқинлашиб, табиатнинг қудрати билан рўпарамиздаги улкан тешик тош пайдо бўлган.

Шавкатни ўта ҳаяжонга солган манзаралардан яна бирини Қўқийбелим (Вой, белим) довоиндан эниб тушганда кўрдик. Сўқмоқ йўлнинг қарама-қарши томонидан икки туп арча тутаб ёнарди. Оҳиста эшакдан тушиб унга яқинлашдик. Ҳар хил гумонларга бордик. Боболаримизнинг арча юз йилда бир марта ёнади, деган гапларини ҳаёлимдан ўтказдим. Ёнғоқларнинг қуриган шохларини саржинлаётган қария масалага аниқлик киритди.

— Укалар, ҳайрон бўлманглар, ҳеч ким унга қастдан олов ёққани йўқ. Вақти келганда дов-дарахт ҳам ўз-ўзидан ёниб қўл бўлади.

— Бир-бирининг висолига етолмагани учун изтиробга дош беролмай ёнаётган бўлса керак, — деди Шавкат ўйчан кайфиятда.

Буваотага чошгоҳда етдик. Жилға тепасидаги маҳобатли, қўш хонали хонақоҳга кириб, якка тизза бўлиб мук тушамиз. Олпоқ соқолли нуроний бобо кироат билан тиловат қилади. Дуоларни ўқиб, ташқарини томоша қиламиз. Учта жилғанинг ўртасидаги сайхонликдаги ҳовуз ҳудди дошқозондек қайнаб турибди. Табиатнинг қудратини қаранг, ер остидан отилиб чиқаётган муздек булоқ тинимсиз кўкка сапчийди. Ирим қилиб бир пиёладан яхна сувдан симирамиз.

Менинг бу табарруқ жойга учинчи топқир келишим. Дастлаб, беш ёшимда, отам вафот қилган йили, Наврўз маҳали онам, тоғам ва холаларим билан меҳмон бўлганмиз. Йокилим шу ерга ниёзликка аталган бўлиб, Буваотанинг шайхи ўзи қайчилаган эди. Шунинг учун мазкур қадамжой ҳақида ҳамроҳларимга билганимча ҳикоя қиламан. Чап томондаги йигирмадан ортиқ ҳужраларнинг томи Қаримшоқ билан Шавкатни ҳайратга солди. Тоғнинг бошланиш қисми ўзига хос қирқ метрли узун шийпонга ўхшайди. Бу ясси шийпон ҳужраларга бўлиниб, якандозлар солинган. Дам олиш, тунаш учун барча шароит муҳайё. Бизга ажратилган хонага кириб, фотиҳа ўқиймиз. Тартибга кўра, дастурхон ўртасидаги лаганчани очамиз. Таомил бўйича биздан олдинроқ келиб кетган меҳмонларнинг димламасини тановвул қилгач, янги овқатга тайёргарлик кўрилади. Қоида шундай. Ким бу ерга қадам ранжида қилса, ўзидан кейин келадиганларга насиба қолдириши шарт. Ҳужра ва хонақоҳлар жуда салқин, шунинг учун овқатлар мўътадил туради. Уловларни емлаб, юлдуз санаб тонг оттирдик. Пайшанба куни Пошшаотага келиб, «Нива»га миндик. Сафед Булонликларга ёлғончи бўлмаслик учун Сойғузардаги меҳмонхонага қўндик. Азонда туриб Шоҳ Фозил мақбарасини зиёрат қилиб, ота-боболаримизнинг руҳини хотирладик. Ҳамқишлоқларим, хеш-ақраболарим билан дийдорлашгач, Арчали мазорга йўналдик. Тўсқовулота билан Буваотага қилган саёҳатларимиздан ўта толиққанимиз учун бу ерда дам олишга қарор қилдик. Оқшом мухлислар даврасида Даврон бахши Шобдонов ижросида «Равшанхон» достонидан парчалар эшитдик. Шанба куни пешиндан кейин Ўшни кўзлаб жўнадик. Йўл-йўлакай Шавкат биздан нолиган оҳангда қуйидагиларни айтди:

— Каримшоқ ака икковинглар шундай гўзал жойларни атайлаб мендан яшириб юрган экансизлар-а?

— Сенинг учун тишимизнинг қавагида асраб юрган эдик...

Қаҳ-қаҳ отиб куламиз.

СЎНГГИ САФАР

1995 йилнинг баҳорида Ўш вилоят ўзбек миллий маркази Шавкат Раҳмон, Аҳмаджон Мелибоев ва каминани учрашувга чақириб қолди. Бобур номидаги мусиқали драма театри адабиёт мухлислари билан тирбанд. Соат эрталабки ўн. Учрашувни ўзбек адабиётининг қардош Қирғизистондаги жонкуяр ташвиқотчилари ёзувчи Абдуғани Абдуғафуров, Муҳаббатхон Носирова билан Улфатхон Иброҳимовалар қойиллатиб бошқаришди. Қўшиқ ва шеърлар бир-бирини тўлдириб залга файз киритди. Аҳмаджон ҳам, мен ҳам навбат билан саволларга жавоб қайтардик. Шеърят шайдолари Шавкатнинг ҳазин ва дардли шеърларини қарсаклар билан олқишлашди. Бу файзли учрашув тўрт соат давом этди ва бир умр хотирамизда сақланиб қолди. Эртасига аравонлик акахонимиз Абдуқаҳҳор Маннонов анжир сайлига таклиф этди. Усмон Темури, Аҳаджон Каримов, Мирзохид Мирзараҳимов ва Абдуғани Абдуғафуров каби ижодкор дўстларимиз иштирокида Абдуқаҳҳор аканинг чорбоғини обод қилдик. Анжир шохлари орасида олтин ёмбиларидек товланиб турган меваларга Шавкат ёш болалардек ҳайрат ва ҳаяжон билан боқади. Ҳазилкаш жўраларимиз томонидан ёғочларга осиб қўйилган шишаларни кўрганда: — Булар Турсунбой аканинг илтимосига кўра банди айланган бўлса керак, — дея кулади.

Қисқаси, анжир сайли қутилгандан ҳам аъло даражада ўтди. Ўша оқшом Аҳаджон аканинг хонадонидан тунни тонгга уладик.

Шавкатнинг «Аравон кўринишлари» сарлавҳали шеъридаги қуйидаги мисралар балки ўша кунги анжирхўрлик пайтида туғилгандир:

*Анжирзор
оқ ойнинг шуғлаларида.
Қадлари майишган,
гўё фалажруҳ.
Йиқилар чоғида бир-бирларига
мустаҳкам суянган элдир халажруҳ.
Улкан дағал қафтлар —
япроқларида
олтин анжирларни тутар анжирзор.
Кўр нурлар дайидиган бу салтанатда
сабр-қаноатли қанча занжи бор.*

Эртасига қирғиз тилида чиқадиган вилоят газетасининг муҳаррири, ажойиб дўстимиз Шайлобой Мўйдинов бошчилигида Жалолобод вилоятига жўнадик. Ёзувчи, журналист Машъал Ҳакимовнинг фарзанди Зафаржоннинг илтимосига биноан Арслонбобда, Қизилунгурда дам олдик. Эски кадрдонларимиз Улуғбек Абдусаломов билан Олмосбек Худойбердиевлар бизларга ҳамроҳлик қилишди. Учта юртдошнинг киндик қонимиз тўкилган томонларга қилган саёҳатимиз завқли ўтганлигини таърифлашга ожизман. Бироқ, бу юриш шоир Шавкат Раҳмоннинг Ўшга биз билан охириги сафари эканлигини ким ҳам хаёлига келтирибди, дейсиз...

1996 йилнинг куз ойлари. Мен истиқомат қилаётган хужра Шавкат даволанаётган касалхонага яқин бўлгани учун кун ора эрталаб бирров кириб ўтаман. Манзураҳон эрта-кеч турмуш ўртоғига парвона. Офтобхон ая, Саодатхон опа, Тошмирза ака, Маҳмуджон ва Мамлакатлар кунда-шунда. 26 сентябрнинг тонгида Шавкат ётган палатага кириб, «Таътилга чиқдим. Ўшга олиб кетай», дедим. Шавкат Манзураҳонни ташқарига чиқиб туришини илтимос қилди. Кейин ўрни-

дан дадил туриб, мени бағрига босиб, «Энди кечикдик... Ўшликларга мендан салом айтинг!» дея илтимос қилар экан, мен ўзимни тутиб туролмадим...

Орадан бир ҳафта ўтиб Махмуджон бизникига телефон қилиб, акасининг вафот этганлигини маълум қилди...

Муҳтарам журналхонлар! Иқтидорли шоир Шавкат Раҳмоннинг қўлчилик китобхонларга маълум бўлмаган, фақат Ўш билан боғлиқ ҳаёти ҳақидаги хотираларимнинг бир қисмини айтдим, холос...

Шу ўринда яна бир гап. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг раиси, Ўзбекистон Қаҳрамони, атоқли шоиримиз Абдулла Ориповнинг аралашуви билан қардош Қирғизистоннинг Ўш шаҳридаги кўчаларидан бирига Шавкат Раҳмоннинг номи берилганлигини ҳам айтиб қўйишни лозим топдим. Хотираларимни шоирнинг ўз қўли билан ёзилган охириги шеъри билан тугатмоқдаман...

*Мен бир қизил гулни учратдим,
Қўлга олдим — меники бўлди.
Бир лаҳзада қўлимда сўлди.
Эй, дод дедим.
Бу қандоқ зулм.
Ёшим ювди гул япроғини.
Қачон келди,
Қачон кетди кун,
Хаёл билан билмай қолибман.
Соч соқолим оқарди буткул.
Ҳар нарсада ҳамон толибман.*

*Эй, дод,
бунча юрак ўртанди.*

*Бу манзилдан кетмоқдаман.
Ўш қони.
Қўлим очиқ, кўзим тўла ёш билан.*

*Ҳар бир нафас
Қандай улуғ неъматдир.*

Оқиллар айирар сўзнинг фарқини

БАХШИ — СЎЗНИНГ СИҶИСИ

Ўзбек халқи ўнлаб дostonларни хотирасида сақлаб, уларни аждодлардан-авлодларга етказган сўзга чечан бахшилари билан фахрланади. Ана шундай бахшилардан бири Эргаш Жуманбулбул ўғли бўлиб, у романтик дostonларни меъёрига етказиб ижро этган.

Эргаш Жуманбулбул ўғли ўзбек халқини сўзнинг моҳиятини чуқур англайдиган, сўзнинг қадрини бaлaнд тутадиган халқ сифатида улуғлайди:

*Оқиллар айирар сўзнинг фарқини,
Баробар қилмабди ҳар мол нарҳини.
Ўзбекларда сўзга синчи кўп бўлар,
Гап билан айиринг ўзбек халқини.*

Эл-юртга маъқул келадиган сўз топиш ва мукаммал асар яратиш ҳар кимнинг ҳам қўлидан келавермайди. Бунинг учун киши сўз гавҳарининг маъносини нозик англаши, яхши сўз билан ёмон сўзни фарқлай билиши лозим. Яхши сўз айтиш учун кишининг қалби пок, нияти пок, ҳули пок бўлиши зарур. Ана шундагина, Эргаш Жуманбулбул айтмоқчи, дилдан чиққан сўз ўзгаларга таъсир этади:

*Сўз бир гавҳар, ҳар кимсaда бўлмайди,
Яхши сўз, ёронлар, кимдан чиқади.
Яхши сўз ҳар кимга таъсир қилади,
Ёмоннинг сўзи бетаъсир бўлади.*

Шоир эстетик қарашларида сўз воситасида йирик эпик асарлар яратиш, унда устозлар анъанасини бойитиш тамойили устунлик қилади.

Ўзини бахши атаб на бирор анъанага содиқ, на бирор устоз йўлига амал қилиб, на бир сўз билан тингловчи дилини ром қилган сохта шоирлар куйлаган минглаб мисралар дoston бўла олмаслигини шоир алоҳида уқдиради:

*Бу сўзларга ўзбек қулоқ солмайди,
Ўн дostonни бир тийинга олмайди,
Бақирганман, сўзлаганман сўзли деб,
Бир йил тинмай айтса, писанд қилмайди.*

Шоирлик — қисмат, дейдилар. У истеъдод туфайлигина туғилади. Агар кимда туғма истеъдод ва эътиқод бўлмаса, бир умр куйлагани билан шоир бўла олмайди.

Бундай шоирлар ёмон сўз билан яхши сўзнинг фарқини билмайдилар. Улар яхши сўзни ёмон қилиб, пурмаъно сўзни сомон каби беқадр қиладилар, дейди бахши:

*Яхши сўзни ёмон қилиб юрибди,
Доно сўзни сомон қилиб юрибди.
Иzzатли, ҳурматли, улуғ эрларни,
Хўр қил, юзин тубан қилиб юрибди.*

Иқтидорсиз киши бирор ишни қойил қила олмаганидай, сохта шоирлар ҳам бирор асарни қойилмақом қилиб ярата олмаганлар. Бундайлар ҳақида бахши куйи-ниб айтади:

*Эл ичига калта-калта матални,
Ямаштириб дoston қилиб юрибди.
Бошласа, ортини йиғиб ололмай,
Жамлай олмай вайрон қилиб юрибди.*

Улкан шахслар, элга манзур санъаткорлар баъзан ўзлари ҳақида фахриялар яратганлари тарихдан маълум. Эргаш Жуманбулбул ўғли ҳам сўз санъати, халқ бахшилари ҳақида куйлар экан, ўз ҳофизаси, маҳорати ҳақида фахрия яратган. Унда сўз ва соз туфайли эл-юрт орасида иззат-ҳурмат топганлигини алоҳида таъкидлайди:

*Шу сўз бари Жуманбулбул сўзлари,
Шоир бўл иззатман ўтган ўзлари.
Шу замонда элу халққа машҳур бўл,
Орзу билан ўтган қишу ёзлари.*

Хуллас, шоирликни, сўз сеҳрини юксак ҳис этиш, сўз орқали киши дилига мал-ҳам қўйиш ҳақиқий санъаткоргагина хосдир. Эргаш шоир ижро этган ва эл орасида ҳунузгача маъқул ва манзур бўлган қатор дostonлар халқимизнинг абадий маънавий қадрияти, эстетик қарашлари тажассум топган санъат дурдоналари сифатида аҳамиятлидир.

ЭРАҲЛАР НАҲОҲИДА КАМОЛ МОНТАҲ ЗОМ

Гўрўғли ўрта ва яқин шарқ халқлари эпик меросида маълум ва машҳур қаҳрамон образи ҳисобланади. У доим душманларининг додини бериб, мамлакати — Чамбилни обод этиб, халқнинг роҳат ва фаровати йўлида курашиб яшайди. Унинг барча муваффақиятлари ва омади чопганлиги халқ дostonларида ўзига хос тарзда тасвирланади. Гўрўғли ва оти — Фиротнинг юз йигирма беш йил умр кўришлари Хизр дуоси ҳамда чилтонларнинг ҳомийлиги туфайлидир.

Маълумки, Хизр абадий яшайди. Чунки, у аждодлар культининг тажассуми бўлиб, ўлим билмайди. У Худо ярлақаган кишиларга дуч келиб, уларнинг истакларини бажо келтиради. Олимларнинг фикрича, Хизр образининг ўлим билмаслиги, абадий ҳаёт рамзи бўлиши оловнинг инсон қиёфасида жонланиши билан боғлиқдир.

Халқ тасаввурида, Хизр оппоқ кийим кийган нуроний мўйсафид қиёфасида дуч келади. У билан қўл бериб кўришган киши бош бармоғининг суяги йўқлигидан Хизр эканлигини билиб олади. Шунда сўрашаётган киши унинг қўлини қўйиб юбормай, ўз тилакларини айтса, Хизр дарҳол унинг истакларини бажо келтиради.

Мумтоз адабиётда ҳам Хизр ана шу вазифани адо этади, аммо, кўпинча яхши либос кийган қария қиёфасида намоён бўлади.

Гўрўғли халқ идеалини ташувчи қаҳрамон бўлганлиги сабабли, дostonларда у туғилишидан тортиб умрининг охиригача Хизр ва чилтонлар ҳомийлигида яшайди. Пўлкан шоирдан ёзиб олинган «Гўрўғлининг туғилиши» дostonида тасвирланишича, Гўрўғлининг ўлик онадан туғилиши, гўрдан чиқиб ўтлаб юрган байтални эмиб улғайиши, фақат Хизр ҳомийлиги туфайли юз беради.

Гўрўғли ўн учга кирганида, Райҳон арабнинг тулпор отидан урчиб туғилган Фиротнинг тарбияси ҳам Ҳизрнинг ҳомийлигида амалга ошади. Той эндигина бир ёшга тўлганда Гўрўғли унинг тулпорлигини синаб кўриш учун, тойни миниб бир қора кучукни кувади ва уни тутиб олади. Буни кузатиб турган Хизр Гўрўғлининг тойни

майиб қилиб қўйишини билиб, уни овлоқ бир жойда вояга етказиб беришга аҳд қилади.

Кунларнинг бирида Ёвмитнинг подшоси — Урайхон вафот этади. Унинг ўрнига Гўрўғлини подшо қилиб кўтарадилар. Гўрўғли саройга кираверишда Фиротни бойлаб, ичкарига ўтади. Шу пайтдан фойдаланиб, Хизр Фиротни ўғирлаб кетади ва ўзи парваришлаб боради. Гўрўғли подшоликдан кечиб, Фиротни излаб бормаган жойи, сўрамаган одами қолмайди. Бир кун излаб-излаб Асқар тоғига бориб қолади. Шу тоғдаги саройда у Юнус пари билан Мисқол парини кўриб, уларга ошиқ бўлиб қолади. Худди шу тоғда у Фиротни ҳам топади. Аммо, нуроний бир кекса қиёфасидаги Хизр от меники деб, Фиротни Гўрўғлига бермайди. Улар ким курашда йиқитса, от ўшаники деб шартлашишади. Уч марта бел тутишганда ҳам Гўрўғли йиқилади. Отни сотиб олайин деса пули йўқ. Шунда у алаmidан йиғлайди. Хизр унинг хатти-ҳаракати ва руҳиятидан ҳали ёш бола эканлигини билиб олади. Мана шундан кейин ўзини танийтиб, унга насихат қилади.

Ҳазрати Хизр Гўрўғлини ўз қорига эргаштириб боради ва чилтонлар билан учраштиради. Чилтонлардан бири — Соқибулбул Гўрўғлига антаҳур майидан ичиради ва Гўрўғли соқибқирон бўлади. Бироқ, Фирот соқибқиронни кўтара олмас эди. Фиротга ҳам бир коса антаҳур майидан ичириб, отни ҳам соқибқирон қиладилар. Даврада ўтирган эранлар Гўрўғлидан тўртта тилагингни тила, дейдилар. Гўрўғли Фиротни сўрайди, Юнус ва Мисқол париларни хотинликка олишни, Райҳон арабдан қасдини олишни ва Ёвмит элида подшо бўлишни тилайди. Шунда Хизр: «Ҳай, аттанг, армонли бўлдинг!» — деб айтади. Чунки у: «От тилайсанми, зот тилайсанми?» — деб сўраганида, Гўрўғли: «От тилайман!» — деб айтади.

Ана шундан кейин Хизр унга чилтонлардан бири — Соқибулбулни ҳам ҳомий, маслаҳатчи ва сайи этиб тайинлайди. Гўрўғлига қирқ йигит ҳамда Ваянғандан Ҳасанхонни, Хунордан Авазхонни асранди ўтил қилиб берадилар, дуойи фотиҳа қиладилар. Уларнинг дуоларига кўра, Чортоқли Чамбил Гўрўғлининг мамлакати бўлиб, уни қиёматгача душман ололмайди, фақат қиёматда сув босиб йўқ бўлиши айтилган. Мана шу тариқа Гўрўғли туркумига мансуб дostonлар учун эпик концепция белгилаб берилган.

Гўрўғлининг бош ҳомийси — Хизр экан, у аждодлар култининг образли намоён бўлишидан иборатлиги аниқ. Аммо чилтонлар ким? Чилтонлар қирқта муқаддас инсонлар бўлиб, улар рижол-ал-ғайб — қирқ авлиё деб ҳам юритилади. Чилтонлар устидан бир киши раҳбарлик қилади. Дostonда тасвирланишича, Хизр чилтонларнинг раҳнамосига айланиб қолган. Аслида, чилтонларнинг ўз ичидан бири уларга раҳбар бўлиб, Хизрнинг уларга алоқаси йўқ. Чилтонлар раҳнамосидан қуйироқ поёнада учта раҳнамо, ундан қуйироқда эса, еттита раҳнамо мавжуд. Одатда, бу етти раҳнамо «абдал» деб аталиб, еттита иқлимга ҳомийлик қиладилар. Бош раҳнамодан қуйидаги уч раҳнамо — «се-тан» эса осмон, ер юзи ва ер ости дунёсининг раҳнамоси ҳисобланадилар. Қолган йигирма тўққиз тан эса, оддий чилтонлар бўлиб, улар яхши инсонларга ҳомийлик қилсалар, ёмонларни жазолаб, ер юзида тартиб-интизомни сақлаб юрганлар.

Халқ орасида чилтонлар, Хизр ҳақида турли-туман зътиқодий қарашлар, ирим-сиримлар, нақлу ривоятлар кенг тарқалган. Биз учун муҳими шундаки, халқ ўзи севган, ардоқлаган Гўрўғли образининг узоқ умр кўриши, душманлардан енгилмаслиги, инсоф ва адолат билан эл-юртини бошқаришига барчани ишонтириш мақсадида унга Хизр ва чилтонларни ҳомий қилиб тасвирлаган. Шунинг учун Гўрўғли асрлар оша, халқ орасида маълуму машҳур образ сифатида яшаб келади. Чунки, Хизр ва рижол ал-ғайбдек эранлар ҳомий бўлган зот камол топиши муқаррар.

Салимахон Мирзаева,

Андижон давлат университети докторанти.

ҚАҲРАМОН — ОДДИЙ ФУҚАРОМИ ЁКИ...

Истиқлолимиз ҳаётнинг барча соҳаларидаги, шу жумладан сўз санъати ҳақидаги фан — адабиётшунослик, адабий танқидчиликдаги барча ҳодисалар, қонун-қоидалар, тушунчаларнинг асл моҳиятини англашга даъват этмоқда. Айни чинакам тараққиётга қўмаклашиш вазифасини олдимизга қўндаланг қилиб қўймоқда.

Шу нуқтаи назардан бадиий асарлардаги қаҳрамон муаммосига аҳамият бериш зарур. Аниқроғи, ҳаёт ва адабиёт қаҳрамонлари тўғрисида мулоҳаза юритиш муҳим аҳамият касб этади.

Бир қарашда бу борада ҳеч қандай жумбоқ йўқдек туюлади. Хусусан, собиқ шўро даврида асосан ижобий ҳамда салбий, айрим ҳолларда эса мураккаб қаҳрамонлар хусусида гапириларди, шу аснода бадиий асарларга ёндошилларди. Ёндошиш жараёнида кўпинча ўзига хос мафкуравий қолип талабига риоя қилишга тўғри келарди. Бу қолипга «сигади-ган» қаҳрамонлар мақталарди. Аслида, қаҳрамон деганда қандай инсон назарда тутилиши-га жиддий эътибор бериларди, дейиш қийин. Мана, энди бу ҳақда бош қотирганда, дастлаб «қаҳрамон» сўзининг асл маъноси, маъзини чақиш ниятида «Ўзбек тилининг изоҳли луғати» 2-жилдида берилган таърифнинг тўғрилигини кўрсатиш учун Абдулла Қаҳ-ҳорнинг «Олтин Юлдуз» қиссасидан «Ўлимдан қўрққан киши қаҳрамон бўлмайди», деган гапни мисол тарзида келтирилган. Бунга қўшимча қилиб, Туроб Тўланинг қайси бир шеърдан қуйидаги сатрларга диққатимиз тортилади:

*Қушиғимга илҳом берган қиз,
Олам-олам ҳайдаб қўйди ер,
Ким кўрса ҳам уни, шубҳасиз,
Пахтазорнинг қаҳрамони дер.*

Келтирилган мисолларда ҳаёт ҳақиқатининг айрим қирралари мавжуд, аммо улар собиқ коммунистик мафкурага мослаштирилгани айтиш шунинг учун қўл сезилиб туради. Бунга ишонч ҳосил қилиш учун ўша изоҳли луғатдаги яна бошқа мисолларни ҳам кўриб чиқиш фойдадан холи эмас, деб ўйлаймиз. «Совет Иттифоқи Қаҳрамони» бунга қўшимча қилиб, «Социалистик Меҳнат Қаҳрамони» деган иборани эслаш мумкин.

Ўша пайтларда, тўхтанг, меҳнатнинг социалистик ва капиталистик ёки империалистик мазмуни бўладими, ахир, меҳнат — бу инсон фаолияти, қайси жамиятда яшаб, қандай ишни бажармасин, уларнинг ҳаммасига ғоявий тус берилиши бирёқламалик, деб бўлмасди. Бунинг бутун, мустақиллик даврида айтиш мумкин. Негаки, инсон фаолияти ҳеч қандай жамият ёки партия, синфларга боғланган ғояларни ёки боғланмаган илоҳий ҳолатларни қамраб олиши, бирорта ғоявий талабга «сигмайдиган» ниҳоятда мураккаб зиддиятларни ҳам ўз ичига олиши муқаррардир. Айниқса, инсоннинг ички дунёсида рўй берадиган воқеалар, муҳаббатга тегишли хатти-ҳаракатларни истиқлол пайтида баралла сўзлаяпмиз.

Мустақиллик мана тўққиз йилдан буён йўлимиз, ҳаётимизни ёритиб турган бамисоли маёқдай таъсир кўрсатяпти. Тўғри, бу маёқ қалбимизни ёритиб, бутун тан-жонимиз, руҳимизни тубдан ўзгартирди, дея олмаймиз, негаки, муҳтарам Президентимиз айтганла-ридек, ҳаётдаги барча ўзгаришлар бирданига инқилобий тарзда эмас, балки эволюцион йўл билан босқичма-босқич рўй беришини унутмаслигимиз даркор. Бу эса бадиий асарлар қаҳрамонларини талқин этишга ҳам тааллуқли деб ўйлаймиз.

Вазиятга шу жиҳатдан назар ташланса, 90-йилларда яратилган бадиий ижод намунала-рида қандайдир муҳим ижодий ўзгаришларга дуч келаяпмиз. Мисол тариқасида «Шарқ юлдузи» журнаlining 1994 йил 7—8 ҳамда 9—10-сонларида босилиб чиққан Одил Ёку-бовнинг «Адолат манзили» романидаги асосий қаҳрамонлари Суюн бургут ва унинг ўғли Лочин тақдирига бир назар ташлайлик. Романда «Маржонтов» деган тумандаги бир совхоз директори Суюн бургут лақабли инсон ва унинг оиласи бошига тушган даҳшатли мусибат-

лар батафсил тасвирланади. Тасвирлардан шуни англаш мумкинки, 80-йилларда «Ўзбек иши» деб номланган қама-қамалар, ҳар хил тазйиқу қатағонлар муаллиф диққат марказида туради.

Тўғри, ёзувчи «Ўзбек иши» тўғрисида бевосита мулоҳаза юритмайди, чунки роман сюжетини ташкил этган асосий воқеалар бадий тўқима, Суюн бургуту унинг ўғли ва бошқа қаҳрамонлар ҳам ҳаётдаги мавжуд инсонлар эмас, улар ҳам бадий тўқима маҳсулидир. Лекин шундай тўқимаки, унда бемалол ҳаёт ҳақиқати акс этгани ҳеч қандай махсус изоҳларсиз билиниб турибди.

Айтайлик, романда Вячеслав Шарановский деган «марказ», яъни, совет ҳокимиятининг содиқ вакили низоҳатда шафқатсиз, учига чиққан фашистдан ҳам баттар коммунист давлат, жамият, халқ душмани сифатида Суюн бургутни қамайди. Уни туман раҳбарларига пора берганликда айблайди, айб эса исботланмайди, тухмат эканлиги ўз-ўзидан англашилиб туради.

Одил Ёкубов Суюн бургутда айб йўқлигини ҳамма вақт таъкидлаб туради. Унинг тухматга чидай олмасдан, адолатсизликдан букилмасдан ҳалок бўлгани, сўнгра Суюн бургутнинг ўғли Лочинбек ҳам фожиали ўлим топганлиги батафсил тасвирланади. Пировардида, ҳар иккала қаҳрамон ҳар жиҳатдан ҳалол, меҳнаткаш, истеъдодли инсонлар сифатида тоталитар тузумнинг қурбони бўлганига оид воқеалар роман сюжетининг асосини ташкил этади. Уларнинг негизида ҳаёт ҳақиқати ётганлиги сезилиб туради ва бу ҳолат 90-йиллар ўзбек романчилигидаги ўзига хослик сифатида баҳоланишга арзийди. Бадий тасвирда эса, гоҳида баёнчиликка меъёридан ортиқча ўрин берилгандай таассурот қолдиради. Шунга қарамасдан, иккала қаҳрамон ота-бола — Суюн бургут ва Лочинлар тасвирида социалистик реализм талабларига эмас, балки ҳаёт ҳақиқатига мос хосликни кўрамиз. Бордию социалистик реализм нуқтаи назаридан ёндошилса, ҳар иккала қаҳрамон курашларда энгилиб, ҳалок бўлмаслиги ҳам мумкин эмаслигига ишонч ҳосил қиласиз.

«Адолат манзили» романининг сюжети ривож, ижобий ва салбий қаҳрамонлари фаолияти кўпроқ аъъанавий тарзда кўрсатилади. Шу билан бирга ноаъъанавий услублар ҳам пайдо бўляпти. Жумладан, Назар Эшонқул, Омон Мухтор кейинги ўн йилликда биринкетин тўрт-беш романлар, қиссалар, ҳикоялар эълон қилишди. Улар ҳажм, услуб, қаҳрамонлар фаолияти нуқтаи назаридан одатдаги романчиликка мос келмаслигини кўрамиз. Энг муҳими, мунозараларга сабабчи бўлаяптими, демак бу муаллифлар асарларида қандайдир ҳаётий асос мавжудлигини айтиш зарур. Масалан, Омон Мухторнинг «Аёллар мамлакати ва салтанати»дан бир неча матн парчаларини кўздан кечирайлик: «Бу даврада мен, Бахтигулдан ташқари, ҳаммани... олдин Назирани яхши кўраман! Кейин, Ҳамидани! Кейин, хотин, сени яхши кўрдим! Мана, энди, Зебо, сиз... Қирқ йиллик умримда ҳеч кимни Зебочалик севмаганман, деб ўйлаётган эдим! Ҳозир қарасам, ундай эмас экан, мен ҳар бирингизни юрак-бағрим ёниб, девона бўлиб севган эканман! Сабаб нима — билмайман!»

Бу — асарнинг асосий қаҳрамони Олимнинг дил изҳори. Шундай изҳорки, у тилга олган аёллар ҳаётига боғлаб қўйилади. Мана, қаҳрамон хотини эрининг изҳорига шундай муносабат билдиради: «—Суд! Ўртоқлик Суди! Мен талаб қиламан. Эримнинг ахлоқи! Сизлар сезмаяпсизларми? Шарманда экан! Шунча аёл билан уялмай, ўзи бўйнига олиб ўтирибди!»

Кўраёпсизки, ғайритабiiй воқеалар ҳаётда ҳамма вақт учраб турарканки, буларни қўллаб-қувватлашингиз ҳам, қоралашингиз ҳам мураккаб ҳақиқат доирасига киришини эътироф этишга мажбурсиз.

Хуллас, «Аёллар мамлакати ва салтанати» романида Олим исми қаҳрамоннинг ғаройиб, ғайритабiiй фаолиятини таҳлил қилиб, қачон, қерда ҳақиқий муҳаббат ғалаба қозонса ёки мағлубиятга учраса, ҳаммасини, кўпхотинлиликни тарғиб этипти, деб ҳисобламаслик зарур. Зотан, бадий адабиёт, шу жумладан, Омон Мухторнинг мазкур ҳамда бошқа романларидан ўрнак олиб, ҳаётни уларга мувофиқлаштириш талаб қилинаяпти, деб ўйлаш, ҳукм чиқариш нотўғридир.

Шу билан бирга, қаҳрамон муаммоси анча мураккаб, зиддиятли эканига ҳам ишонч ҳосил қиласиз, негаки, бадий асарда тасвирланган воқеалар турли-туман, хилма-хил инсонлар ҳаётига боғланади. Уларнинг орасидан қайси бири зўр ишлари, мардлиги билан ажралиб турса, ҳа, мана, буниси қаҳрамон-ку, дейсиз. Юқорида кўриб ўтилган романлардаги айрим асосий қаҳрамонларнинг баъзи хатти-ҳаракатлари шуни кўрсатадики, адабиёт, аниқроғи роман қаҳрамонлари — шунчаки оддий фуқаро эмас. Улар оддий фуқаролар учун зарур қайси бир хусусиятлари билан ўзига хос намуна, сабоқ бўлиши талаб қилинади. Бу ҳақда ҳар хил баҳс-мунозаралар, фикр-мулоҳазалар бўлиши табiiй.

Сабоат Ўрунова,

Ўзбекистон Миллий Университети аспиранти.

НАБИ ФАНИЕВ СҶАҲТАҲ ҲАҚИҚАТ

Янги шароитда санъатимиз, хусусан, кино тарихи, шоҳ асарлари муаллифлари, режиссёрлари изланишлари, ўзига хос устахоналарини замон талаблари асосида ўрганиш, кенг ёритишга катта эҳтиёж бор. Бу йўлдаги меҳнат самаралари бўлиши тадқиқот, рисола, очерклар фақат кино аҳли эмас, кенг жамоатчиликнинг эътиборини ҳам тортиши табиийдир. Шу жиҳатдан олганда, Ҳамидулла Акбаровнинг кинематографиямиз асосчиси Наби Фаниев ижодига бағишланган ва янгича қарашлар билан ёзилган рисоласи муҳим илмий-амалий аҳамият касб этади. Эътиборингизга тадқиқотнинг учинчи бобидан олинган парчани ҳавола қиламиз.

1937 йил тўфони мени ҳам ўз домига тортди. Аксилинқилобчилар ҳамда миллатчилар ҳибсга олинганига мени ҳам четлаб ўтмадилар. Авахтага 27 ой бўлдим. Сўнгра Ўзбекистон Олий судининг ҳарбий коллегияси томонидан бутунлай оқландим¹.

Наби Ғаниев

Тўфон домига тортгандек, қамаш, тергов мавсуми ижодкорга кўп қатори азоб берган. Чеккан уқубатларини Наби Ғаниев «Таржимаи ҳоли»да анча чуқур баён қилиб беради. «Маҳбус» Наби Ғаниев 27 ойдан кейин қамоқхонадан чиққач, умрининг охиригача агентлар назорати остида бўлганини тасдиқловчи ҳужжатлар ҳам мавжуд. Наби ака бу ҳолини нега қайд этмаганлар?! Кузатувда бўлганини билмаганими? Билса ҳам билмасликка олишга мажбур бўлганми? Ёки тўхматчилар яна фитна бошлашларини хоҳламаганими?

Бу саволларга энди жавоб тополмасак керак...

Лекин бошқа бир қатор муаммолар, жумбоқларни ечиш имкониятлари топилди. НКВД архивини синчиклаб ўрганиш даврида кўп масалалар ойдинлашгандек бўлди. Ижодкор қиёфаси рўйи-рост гавдаланди, букилмас иродаси, самимияти, софдиллиги кўзга яққол ташланди. Шунда «Тоҳир ва Зухра»ни яратиш учун унда ҳаётий бир эҳтиёж бўлганини англадик. Бунда ипақдек юмшоқ, мулоийм Зухра, севги-садоқат қадрига етган Тоҳирнинг муруввати мадҳ этилган бўлса, «Алпомиш»да ирода, чидам, сабр-тоқат, маънавий ва жисмоний куч, Ойбарчин ва Алпомишнинг висол онлари, эҳтирос ила айтган сўзлари тасвирланиши керак эди. Шунда ҳибс қилинган санъаткорнинг дардлари, соғинчи, қўлига қилич олишга мажбур бўлиши таъкидланарди, балки...

Наби ака «Таржимаи ҳоли»да ўша дамларни, авахтага жўнатилиш дақиқаларини тилга олган экан, биз ҳам рисоламизда 1937 йил 27 сентябр — 1939 йил 15—19 декабр кунларини (27 ойни) таърифламай ўта олмаймиз. Бу ишни бажариш бизга жуда оғир бўлади. Чунки Наби ака дўстим, шогирдим деб билган шахслар терговда мураббийга, доно ҳамкасбларига қарши сўз айтгандилар... Ғаниевнинг шахсий архиви ёқиб ташланди... Буюк санъаткор йиллар давомида терговда, судда, сўнгра агентлар назорати остида бўлгани соғлиғига путур етказди. Қанчадан-қанча сценарийлар ёзилмай қолди, ҳатто ёзилганлари экран нуруни кўрмади,² суратга олина бошлаган фильмлар чала қолди.

Шундай қилиб, Наби Ғаниев қамалиши ва 36002-рақамли «дело» очилиши арафасида нималар билан банд эди? Бу ҳақда у «таржимаи ҳоли»да бирор маълумот бермайди. Аслида, у ўша оғир дамларда ҳам тиниб-тинчимаган, ижодий, ташкилий ишларда фаоллик кўрсатган. «Фаоллик» дедик. Уни намойиш этиш оғир ва хавфли эди. Зеро, ҳар бир ишдан «сиёсий хато» изланар, «айбдор» дарҳол занжирбанд этилар, йиллаб тергов остида бўлар, тўхмат балосидан қутилиш йўлини топа олмай азоб чекарди. Бунинг устига, кино ширкатида ҳам текшир-текширлар, маълумот йиғишлар авжига чиқа бошлаган эди. Чақимчилик, ўч олиш пайида юрганларга қулай шароит вужудга келган эди.

Актёр, муаллиф, режиссёр сифатида кўзга кўриниб қолган Сулаймон Хўжаев 1934 йилнинг 4 декабр куни ҳибсга олинishiга киностудия ходими Наф Зиятдинович Нигматуллин сабабчи бўлди. У Кировнинг ўлими ҳақидаги ўзаро гапни НКВДга етказди. Терговда эса актёр Р. Тўрахўжаев ҳамкасиби С. Хўжаевни қораловчи маълумотларни келтиришга уринди...

Студиянинг раҳбарлари тез-тез ўзгариб турарди, кадрлар масаласи ҳал бўлмаганиди, сценарий танқислиги овозли кино пайдо бўлганида айниқса сезилиб қолган, техника ожиз, «павильон» эса ниҳоятда тор, жиҳозланмаган, кино тасмаларини қайта

¹Наби Ғаниев. «Таржиман ҳолим». 1952 й. 22 сентябр. Қўлёзма.

²Н. Ғаниев Намоз ҳақидаги новеллаларни тўплаб сценарий ёзмоқчи бўлганини тасдиқловчи далиллар мавжуд. Шунингдек, киностудиянинг директори Х. Енгайчев 1939 йил 20 июн куни бўлган терговда айтишича, Н. Ғаниев А. Аҳмедов билан «Аълам Бузоқ», «миллатчи» Файзиев билан «Чанқоқлик» сценарийларини ёзган. Бу асарлар қабул қилинмаган.

ишлайдиган лаборатория ишга тушмаган... Шундай дамда Н. Фаниев биринчи ўзбек овозли бадий фильми «Мен сотқин эмасман»нинг адабий пойдевори муҳокамасида иштирок этиб, эътиросли сўз айтди. Терговда эса сценарий ва фильмда «рус больше-виги Кравцов образ бўлишига қарши чиқди», деб унга айб қўйишди. Фози Юнус билан студияда ижод этмоқчи бўлди. Яна юзига солишди: «Қамалган аксилинқилобчи билан дўстлашди, киностудияга олиб келиб унга бой ролини берди». К. Яшин билан «Номус ва муҳаббат» сценарийси устида ишлади-ю, яна балого қолди. Студиянинг ўша кезлардаги директори Х. Енгаличев Фаниевни бу иши учун ҳам қоралади. Файзулла Хўжаев, Акмал Икромов, Сулаймон Хўжаев, Фози Юнус каби эндигина зан-жирбанд қилинганлар билан яқин алоқада бўлгани тергов ҳужжатларида қайта-қайта қайд этилди. Асарлари айрим шахслар ҳамда комиссиялар томонидан шундай тан-қидга учрадики, улар ҳам Н. Фаниев кетидан «ҳибс қилинишига», сиёсий нуқтаи назардан қораланишига ҳеч ким шубҳа ҳам қилмай қўйди. Фильмларда партиявий руҳ етишмаслиги айтилаверди. Уларнинг кўпига режиссёр жавоб ҳам бермади. Баъ-зан аччиқ киноя ва истеъзога тўлиб-тошган мулоҳазаси билан танқид қанчалик ноўрин эканлигини, ўша мунаққид қанчалик саёз фикрлашини билдирди-қўйди... «Адолат» сценарийсида ўзбек қизи рус йигити (агроном Борис)га турмушга чиқиши ҳаёт ҳақиқатига зид», деб гапирган Н. Фаниевни Одил Шаропов терговда айблади.¹ Сўнгра у «Сталинни қораловчи Троцкийни ақлли, донишманд шахс сифатида таъ-рифловчи латифалар айтиб юрган, Троцкий ҳатто Сталинни мот қилганини кулги аралаш айтиб берган» деб «гувоҳлик» қилди...²

Бундай далиллари, бахтга қарши кўплаб келтириш учун асос бор. Ҳар қалай, унинг асарларидан ҳам, ҳазил-мutoйибасидан ҳам, минбарда айтган танқидий фикр-ларидан ҳам хато — сиёсий хато изладилар.³ Шундай дамларда ҳам Наби ака студия, кадр тайёрлаш, ижодий ҳамкорликни мустаҳкамлаш, фильмлар ва сценарийларнинг муҳокамасини муттасил ўтказиб туриш, соғлом муҳит яратиш учун кураш олиб бор-ди. Уни киностудиядан бўшатдилар (1937 йил 17 апрел куни). Шунда у «мен «103» лақабини олдим. Билсам, Енгаличев киностудиядан бўшатган 103-ҳодим эканман», деб ҳазилга олган ва «Кинематографияда ҳалол, виждонан ишлаш истиғимни ҳеч ким қайтаролмайди. Бу йўлдаги фаолиятим давом этишига ишонаман. Ажойиб асарлар яратаман... Кинода ижод этадиган санъаткорларни тарбиялаш учун кўп иш қили-шимга ишончим комил», деб олижаноб режаларини, ёшларга мураббийлик қилиш хоҳишини билдирди. Бизга қолса, бу сўзларда Наби аканинг қалби, бағри кенглиги, ноёб истеъдод ва заковат соҳиб эканлиги ҳам сезилиб туради.

Хўш, ҳибс қилиш қай тарзда ўтди-ю, тергов нималарни аниқлади? Мўъжиза рўй бериб, Наби Фаниев зиндон кишанларидан халос бўлганига сабаб нима? Вафотига қадар унга агентлар орқали тазйиқ ўтказишга ҳаракат қилганликларини қандай изоҳ-лаш мумкин?

Хадра ва Чорсу майдонларининг ўртасида, собиқ трамвай депосининг ёнгинасида Ҳовузбор маҳалласи бўлган.⁴ Ўша ерда — Сталин кўчаси, 77-уйда Абдуғани отанинг oilаси истиқомат қилган. Машъум 37-йилнинг 27 сентябрида бу хонадонга кутилма-ган «меҳмонлар» келган. Уларнинг қўлида гражданин Наби Фаниевни қамаш ҳақидаги фармойиш бўлган. Унга НКВД 4-бўлимининг масъул ходимлари мл. лейтенант Мав-рин ҳамда лейтенант Оғабеков имзо чекканлар.⁵

«... Н. Фаниев Тошкентдаги кинофабрикада режиссёр бўлиб ишлаган, картинала-рида миллатчилик, антисовет қарашларини тарғиб қилиб келган. Шунинг учун ҳам бўшатишган.

Советларга қарши кайфиятда бўлгани ҳамда фoш этилганидан аламзада бўлган

¹ Одил Шаропов (протоколларнинг айримларида «Миршарапов Миродил» деб ёзилган). 1939 йил 19 майда терговда берган маълумотлардан.

² Ўша ерда.

³ Бу ўринда биргина мисол келтириб ўтамиз. Н. Фаниев «Қасам» фильмини Москвага юборишдан олдин киностудия ходимларига кўрсатилмаганини райри-табий бир ҳол деб билди ва бу ҳақда тер-говда ҳам айтди. Бундай дадил айтилган сўз — ҳақ сўз кўпчиликни хайратга солди, баъзиларнинг эса вазабини оширди.

⁴ Ҳовузбор маҳалласида эндиликда бир-икки хонадон қолган. Абдуғани отанинг, кейинчалик Н. Фаниевнинг мўътабар хонадони тўрт йил муқаддам бузиб ташланди. Уни сақлаб қолиш зарурлиги ҳақида кўп гапирдик...

⁵ Оғабеков кейинчалик Н. Фаниевни сўроқ ҳам қилади. Наби ака унга қандай муносабатда бўлгани-ни «Насриддин саргузаштлари» филмидан билиш мумкин. Калтафаҳм, жоҳил, золим, ҳайвоний хирс қулига айланиб қолган хунук бир шахсга Оғабек исмини беради. Бу ролни артист О. Жалилов қиёмига етказиб ўйнаган (1946).

Фаниев Н. антисовет тарғибот олиб борган ҳамда Ўзбекистоннинг марказий газетаси раҳбарига нисбатан терроризмни қўллашینی айтган.

Бу ҳол ЎзССР ЖК 66-бандининг 1-қисмида қайд этилган.

ҚАРОР

Фаниев Наби жиноий жавобгарликка тортилсин... Ҳибсга олинсин ҳамда НКВДнинг ички тюрьмасига соқчилар назоратида бўлсин.¹

Пастроқда сиёҳ билан ёзиб қўйилган ҳамда имзо чекилган: «Фаниев Наби-нинг ҳибсга олиншини қўллаб-қувватлайман. ЎзССР прокурори муовини... Имзо».

Шундай қилиб, 18/16-сон «Ҳибсга олиш ордери» билан, соқчилар кўнгилчан, ҳамиша қувноқ, шоиртабиат Набижонни халқ «черный ворон» деб атаган қафасли автомобилда олиб кетганлар.

Архив материалларига қараганда, Наби Фаниев 1939 йилнинг 9 июнига қадар сўроқ қилинмаган. Авахтада, «соқчилар назорати остида» сақланган. Шу вақтда унга талайгина айблар қўйилган. Бунда, турли комиссияларнинг хулосаларидан ташқари, маҳбус ҳолига тушиб қолган Фаниевнинг шогирдлари ҳам «хизмат» қилганлар.

Маҳбус, бир йилу саккиз ой авахтада ётганидан кейин, икки кун: 9—10 июн кунлари (1939) сўроқ қилинган. Яқинларингиз ким, деган саволга жавобан Фаниев дўстларининг исмларини айтган. «Правда Востока» газетасининг масъул муҳаррири Александровскийга қарши террор қўллаш ниятингиз бормиди, деб сўраганларида Наби ака: «Мен у кишини танимайман», деб жавоб беради.

10 июндаги сўроқда эса Н. Фаниев русларни «маллавой», «якшанба» деб масхара қилгани, уни деб руслар кино фабрикасини тарк этаётганликлари айтилганида, у: «Ўзим Москвада ўқиганман, у ерда дўстларим кўп, фильмларимни рус ва бошқа миллат вакиллари иштирокида яратсам, қандай қилиб миллатчи бўламан», деб ўринли жавоб беради.

Эҳтимол, мазкур рисолада бундай тафсилотлар келтирилиши ортиқча кўринар. Лекин бу шахснинг жасоратини, иродасини, ақл-заковатини оз бўлса-да таърифлаш мақсадида ўша архив материалларига, ҳамкасб «дўстлар» келтирган «маълумотлар»га мурожаат этиш, бинобарин, туҳмат балосига учраган Фаниевнинг ҳолатини, изтиробини, армонини тасаввур этишга, ҳис этишга яна уриниб кўрайлик.

Студияга 30-йилларнинг бошларида келган, «Қасам»ни суратта олиш ва овоз билан бўйитишда иштирок этган Одил Шаропов биргина сценарий ёзган («Қилич», 1935), асосан дубляж билан шуғулланган. У Фаниевга кетма-кет туҳмат қилиб, унинг сиёсий «хатолари»ни топишда терговга ёрдам бергани фақат газаб уйғотади. У «кино фабрикасидаги аксилинқилобий, буржуа миллатчилари ташкилотига Сулаймон Хўжаевдан кейин Н. Фаниев раҳбарлик қилди», деб «гувоҳлик» қилмоқчи бўлиши, ёш Набижон «комсомолдан 1922—1923 йиллари ҳайдалгани»ни завқ билан эслаши, ўзбек режиссёри Ҳамза номидаги театрнинг собиқ директори, ҳибсга олинган Зиё Саид билан, фан кўмитасининг собиқ раиси, қамоқда олинган Отажон Ҳошимов билан, занжирбанд этилган Хидоят Файзиев билан яқин бўлганини, халқ душмани Икромов хузурига тез-тез бориб турганини айтишдан мақсади нима эди?

Шу каби «гувоҳлар» кўп бўлганини афсуслар билан хабар қилишга мажбурмиз.² Наби ака улар билан терговда юзма-юз учрашишни истаган. Талаб ҳам қилган. Лекин бағри кенглигига қарангки, кечириб юборган кўринади. Чунки кейинчалик уларнинг кўпчилиги билан бирга ижод этаверди. Ёшларга рол, иш берди, иккинчи режиссёр этиб тайинлади. Бундай воқеалар 1941 йилда, ижодининг янги босқичи бошланганида содир бўлди. Ҳозир эса 27 ой давом этган Фаниев драмаси қандай тутаганини баён этайлик.

Маҳбус Наби Фаниев терговга хизмат қилиши лозим бўлган фильмларни кўриш комиссияларининг³ хулосаларини рад этди, мутахассислар комиссияси тузишни талаб этди, «масъулиятни сезмайдиган, кинони билмайдиган, тушунмайдиган шахсларнинг уйдирмаси» бўлмиш ўша хулосалардан норози эканлигини билдирди. Ҳаёт, санъат диалектикасидан хабардор кишилар фильмини таҳлил қила олишини таъкидлади.

¹ Наби Фаниевни ҳибсга олиш ҳақидаги фермойишдан кўчирма. ДХК архиви.

² Ўша «гувоҳлар»ни билиб қўйинг: М. Краснянский, Р. Пирмухамедов, Й. Аъзамов, С. Искандаров, Х. Енгайичев, Хонкеддиев, А. Ибрагимов, А. Ахмедов, А. Раҳмонов.

³ Рисоламизда шундай «комиссиялар»нинг фикрларига бир неча бор мурожаат этдик, айрим кўчирмалар келтирдик. Комиссиянинг бири 1938 й. 21 августда, иккинчиси кейинроқ тузилган (сана курсатилмаган). «Хулоса»лар ДХК архивида сақланади.

Наби Ганиевнинг ёшлиги

Бу кўчада
Наби Ганиев
излари қолган...

Хуллас, икки йилдан ортиқ давом этган тергов, сўнгра суд, авахта азоби 1939 йилнинг декабрига келиб ниҳоясига етгандек бўлди. 15—19 декабр кунлари Н. Фаниев оқлангандек бўлди. Лекин Тошкент област судининг қарорини ЎзССР Олий суди 1941 йилнинг 7 май куни бекор қилди ва прокуратура орқали қайта тергов қилиш тавсия этилди. Иккинчи жаҳон уруши бошланиб қолганиданми, бошқа сабаблар бўлганми, ҳар қалай тергов, гувоҳлар ва маҳбусни сўроқ қилиш материаллари учрамаганидан Наби ака қайта қамалмаган деган тахминимиз бор. Шуниси ҳам аниқки, 1941 йилнинг июн ойида Фаниев студияда фаоллик кўрсатган, ўша йилнинг ўзида икки фильм яратиб («Биз енгамиз», «Фронгда дўстлашганлар»), куз ойларида собиқ иттифоқ экранларига чиқазган. Агар олий суднинг қарорига биноан Н. Фаниев 1941 йил май ойида қамалганида ўша йилнинг июн ойида фильм устида ишлай олмас эди, умуман студиядаги фаолияти яна тўхтарди.

Лекин архивда биз учратган яна бир ҳужжат ижодкорни КГБ ёддан чиқармаганини тасдиқлайди: «Фармойиш. 1953 йил 3 январ. Фаниев Набининг жинойи иши бўйича таъқиб этиш тўхтатилсин (демак, аҳамият беринг — ўша дамгача, 1953 йил 3 январгача таъқиб давом этиб келган) ҳужжатлар архивга топширилсин. Фаниевга агентлар орқали тазйиқ кўрсатилсин».

Бундай ҳужжат билан китобхонни таништиргач, бобга яқун яшаш мантиқан тўғри бўлар... Ҳа, Наби ака шундай овир дамларда ҳам қонжўр, золим, сотқин, бевафо шахслар ҳақида эмас, севишганлар, садоқатли ёрлар, иродали йигитлар, ифбатли, гўзал қизлар ҳақида ҳикоя қилаверди. («Тоҳир ва Зухра», «Биз енгамиз», «Фарғона қизи», «Фарғона водийси»), ҳазил-мutoйиба, сўз ўйинига бой бўлган, ҳар кимда қувноқ кайфият уйғотадиган асарлар яратаверди («Насриддин Бухорода», Н. Фаниев иккинчи режиссёр: «Насриддин саргузаштлари», «Ўзбек рақси усталари», «Шоҳи сўзана»).

Тергов материаллари орасида Наби Фаниевнинг ўзи ёзган бир хат ва бир тақриз борки, улар иқтидорли режиссёр, актёр ва сценарийнависнинг дунёқараши кенглигини, миллий масалаларни тушунишини, ўзига ва атрофидагиларга нисбатан талабчанлигини очиқ-ойдин кўрсатади, у санъатимиз равнақини кўзаб иш тутишга ҳамиша интилиб келганини тасдиқлайди. Худди шу ҳужжатлар Наби ака ўз кучига, қобилиятига ишонганини ва кадрлар тайёрлашга ҳамиша жиддий аҳамият бериб келганини кўрсатади. Хат ҳам, тақриз ҳам терговга алоқадор ҳужжат бўлмаса-да, «Дело»га тикилган (дарвоқе, шу туфайли сақланиб қолган; яна бир тафсилот: Н. Фаниевнинг бадиий асарлари — сценарийлар, дастлабки фильмлар негадир «Фаниев ишига алоқаси йўқ» дея ёқиб ташланган). Бири — собиқ иттифоқ санъат бошқармаси бошлиғи П. М. Кержанцевга аталган хат 1937 йил 2 августда ёзилган.² Бу пайт Фаниев озодликда бўлган, лекин ишдан бўшатишга эди. У уч ярим ой мобайнида адолат тантана қилади, яна студияга таклиф этишади, деб ўйлаган-у, тоқати тоқ бўлиб, қўлига қалам олган. Унинг юрагидан отилиб чиққан сўзларнинг айримлари билан танишинг:

«Жамоатчилик ҳамда кино мутахассислари томонидан ишимиз хусусида танқидий мулоҳазалар билдирилмаган кино ҳамда унинг ходимлари ўсишига таъсир кўрсатди. Ўзбек кинеси пайдо бўлганидан ҳозирги кунгача (1925—1937 йиллар назарда тутилмоқда — Ҳ. А.) фильмларимиз, шунингдек, бошқа республикалардан келтирилган кино асарлари жамоатчилик кўригига қўйилмайди. Беғараз танқид кино санъатини ўзлаштираётган ёшларга жуда катта ёрдам бериши мумкин эди. Лекин, бахтта қарши, фабрикада ҳар ким ўз ҳолича иш қилади, тажриба алмашиш ҳақида ҳеч ким қайғурмайди. Ишда ошна-оғайнигарчилик ривож этди... Ўзингиз ўйлаб кўринг: «Қасам»ни киностудия ходимларига кўрсатмай туриб Москвага юбориш ғайритабиий ҳол эмасми?! Мени ҳеч танқид қилмай, ортиқча мақтаб юборишгани ҳам маъқул эмас. Буйруқ билан расмийлаштирилган ташаккурномани тўрт марта беришди, икки ёрлик билан тақдирлашди, мукофот беришди. Ўн бир йил давомида (яъни кино ширкати ташкил этилганидан бери — Ҳ. А.) илмий сафар бўлмади. Ўқувнинг бошқа турлари ҳам бўлмади. Булар ҳам менинг ўсишимга таъсир этмай қолади...

Режиссёр драматург эмас. У сценарий ёза олиши шарт эмас. Мен сценарий ёзилишида иштирок этишимнинг бирдан бир сабаби шундаки, киностудияга ёрдам бергим келади. Кинодраматургларнинг йўқлиги — бинобарин, сценарий танқислиги кино ишлаб чиқариш йўлидаги энг катта тўсиқдир...

... Мен ўзим интилган маҳорат чўққисига кўтарилганимча йўқ.

Уни забт этиш қўлимдан келишини биламан...

¹ «Шоҳи сўзана»нинг режиссёрлик нусхаси назарда тутилмоқда.

² Хат рус тилида ёзилган. Бир нусхаси ЎзССР СНК қошидаги санъат бошқармасига — Горбуноста йўлланган. Хатда Н. Фаниев имзоси, уйи адреси бор. Хат ДХК архивида сақланади.

Қатъий ишонч билан айтаманки, мен миллатчи, аксилинқилобчи эмасман. Бўлмайман ҳам. Бошқалар мен ҳақимда бундай дейишига йўл қўймайман ҳам. Кинематографияда ҳалол, виждонан ишлаш истагидан мени ҳеч ким қайтара олмайди. Бу йўлдаги фаолиятим давом этишига ишонаман. Кинематографиямизнинг ажойиб асарларини яратаман... Кинода ижод этадиган санъаткорларни тайёрлаш учун кўп иш қилишимга ишончим комил...»¹

Бу хат ёзилганига 63 йил бўлди. Фаниевнинг даҳоси кучли бўлганидан, кино истиқболи, унинг муаммоларини кўра билганидан, ҳар қалай, бутунги амалиёт, кино танқидчилиги ҳамда назарияси учун долзарб бўлган масалаларни кенг миқёсда, олий даражада (1937 йили ҳамма ҳам Москвага хат ёзишга журъат этавермас эди) кўтаришга эришган. Тоталитар тузумда демократия асослари поймол этилган, инсоннинг ҳуқуқлари мутлақо бўлмаган ўша даврда Наби ақанинг бундай оқил ва одил сўзларига қулоқ соладиган, тадбир қўллайдиган шахс топилмади. Доно сўз айтган ўша дов-юрак йигит ишсиз юрди, энди 33 ёшини нишонлаган човида занжирбанд этилди.

Наби ака баён этган фикр-мулоҳазаларни, тўғрироғи — талабларни изоҳлаб ўтиришга ҳожат йўқ. Унинг самимияти, теранлиги, ҳалоллиги ҳар бир сўзи, жумласида кўзга ташланиб турибди. Дарвоқе, фильмларидагидек бой тафаккур, ўткир зеҳн, тўлиб-тошган ҳис-ҳаяжон — буларнинг бадиий ифодаси ҳамиша равон бўлган, руҳий тўлқинлар гўеки экранни тўлдириб, тошиб, бизга етиб келган. Режиссёрнинг айтган сўзи ҳам, ёзган сўзи ҳам улкан бадиий кучга эга бўлган.

Шу боис хатнинг айрим жиҳатларига эътиборингизни тортиш билан чекланамиз. Ўша «жиҳатлар» ҳозирги миллий кинога жуда-жуда тегишли бўлиб кўринди бизга. Чунончи, танқид йўқлигидан қайғурган режиссёр бутунги кунга ҳам таъриф бергандек гўеки. Зеро, матбуот, телевидение, радио, кино муаммоларига бағишланган танқидий материални чоп этишга, ҳаво мавжлари ила хонадонларга етказишга журъат этмаяпмиз. Бу қандай оқибатларга олиб келишини кинематографиямиз асосчиси айтиб кетган...

Фильмларнинг кўриги кенг миқёсда ўтказилиши ва ўша даражада муҳокама қилиниши ҳалигача — Наби Фаниев маслаҳат бергач 63 йил ўтганидан кейин ҳам йўлга қўйилмаганига нима дейсиз?

Фақат мақтовга, мукофотга ўрганиб қолган кино арбоблари ўзларига, ишларига, фильмларига Наби Фаниев каби танқидий кўз билан қарамаяптилар. У каби «мақтовни тўхтатин!» демаяптилар.

Кинода ўқув, унинг турлари ҳақида айтилган гаплар-чи? Улар ҳозирги миллий кинога, кадрлаш тайёрлаш масаласига тегишли эмасми? Наби ака узоқни кўзлаб «ўқув ва унинг турлари» тўғрисида ихчам жумлаларни ёзганларини кўриб кино ва телевидениенинг олий илмгоҳи, академияси билан бирга муттасил ишлаб турадиган «семинарлар», «курслар», «актёрлар студияси», «драматурглар устахонаси» ҳақида ўйлашимиз лозим. Зеро, улар мустақил Ўзбекистон учун, миллий кинонинг бутуни ва эртаси учун зарур.

Н. Фаниевнинг сценарий ҳамда илмий сафар, кинодаги ошна-овайнигарчилик ҳамда санъаткорнинг бурчи ҳақидаги фикрлари ҳам ҳозирги ўта мураккаб ижодий масалаларни ҳал этишга ёрдам бериши мумкин.

Диққатингизга ҳавола қилинадиган тақриз ҳам Фаниевнинг қаламига мансуб. Тақриз зиндонга ташланишидан олдин ёзилган — 1936 йил 19 май куни. У студияга мазкур тақризни топширганидан кейин бир йил ўтгач, ҳибс қилинади. Фаниевнинг бу асарини ҳам тинтув пайтида олишган ва «Дело»га тикиб қўйишган. Ундан парча келтиришимизнинг боиси Наби ака умумназарий, эстетик масалалар юзасидан ҳам, муайян асарларнинг таҳлилида ҳам чуқур фикрларни баён этганини қайд қилишдир. Бу ижодкорнинг кўп қўлёзмалари, эскизлари, ҳикоялари (жумладан, оғзаки ҳикоялари), ҳаттоки икки китоби ва «Ҳокимият кимники», «Лотинлаштириш» каби фильмлари йўқолиб кетгани, (аниқроғи ёқиб юборилгани) туфайли янги топишган жажжи тақризи ҳам, расмий хати ҳам, фотосуратлари ҳам эътиборимизни тортиши табиийдир.

«1936 йил 10 май. «Соат ва юрак» сценарийси ҳақида (иккинчи вариант). Муаллиф Холмский».

Тақризга шундай сарлавҳа қўйилган ва сценарийда учраган тўрт нуқсон тўғрисида мулоҳаза билдирилган. Улардан икkitасини айнан келтираамиз.

«Киностудия бу йил «Соат ва юрак» сценарийси бўйича фильм яратмоқчи. Мени режиссёр этиб тайинлашган. Сценарийга жиддий эътирозим бор. Уни бу аҳволда қабул қила олмайман.

¹ Хат қисқартириб олинди. ДХҚ архивидан.

1. Сценарийда бойнинг кўп хотинлари ҳақида гап кўп боради. Лекин мазкур эпизодларда ҳеч қандай юк йўқ. Бойнинг биринчи хотини Шарофатдан ташқари бирортаси ўз хусусияти билан ажралиб турмайди. Улар шунчаки савлат тўкиб юради, холос. Қўшхотинлики аёлларнинг жисмоний ва руҳий азобланиши билан боғламоқчи бўлганлар. Таклифим: мазкур эпизодларни сценарийдан олиб ташлаш керак ёки бойнинг барча хотинлари бирма-бир, инсон сифатида фикр юритадиган, ҳаяжонини, орзу-умидини ифода эта оладиган аёллар сифатида таърифланиши керак.

2. Бойнинг хотинлари эксплуатация қилиниши, муаллиф фикрича, катта сўзана устида ишлаш жараёнида очилиши назарда тутилган. Биринчидан, бу ҳол ҳақиқатта зиддир. Чунки, инқилобдан кейин сўзана тўқишдан кўра уни сотиб олиш арзонроқ тушарди. Бинобарин, бой хотинларини бу иш билан машғул бўлишдан мутлақо манфаатдор бўлмайди. Иккинчидан, уч фильмда сўзана билан боғлиқ бўлган воқеалар тасвирланган (Н. Ғаниев «Соябонли арава», «Мохов қизи» каби фильмларни назарда тутган бўлса керак — Ҳ. А.). Учинчидан, таклифим — бой яшириб қўйган пахтани кундошлар чувашини кўрсатиш қизиқарли бўлади. Бой — кооператив раҳбари. У хотинлари тайёрлаган ипни деҳқонларга катта пулга сотади. Бундай қилинганида сценарийда таърифланган, лекин бирор бадий вазифани бажармайдиган «бой яшириб қўйган пахта» мавзуси драматургияни мураккаблаштириш учун хизмат қилиши мумкин...

Наби ака сценарийнинг ёзилиш техникаси, унинг «кинобоплиги» ёки кинога мос келмаслиги хусусида эмас, аввало характер яратиш масаласига қаратади диққатимизни. Қаҳрамонларнинг ҳар бири ўз характери, хусусиятлари, ички қиёфаларига эга бўлиши зарурлигини айтади. У режиссёр сифатида адабий сценарийни экранга мослай олишига ишонгани, лекин характер яратиш борасида, драматургик юк тақсимланишида, сюжет қурилиши соҳаларидаги нуқсонларни суратга олиш майдончасида «тўғрилаб» бўлмаслигини билиб, муайян таклифлар киритади. Аҳамият беринг: у иккинчи жумладаёқ сценарийга жиддий эътирози борлигини айтади-ю, лекин уни — асарни инкор этмайди. Қайта ишлаш, образларни мукаммаллаштириш, драматургиясини мураккаблаштириш йўллари айтиб ўтади.

Шундай қилиб, 30-йилларнинг иккинчи ярми Н. Ғаниев учун, ўзбек бадий киноси учун оғир келди. «Азамат» (1939)да 20-йиллар киносига хос бўлган жиддий нуқсонлар кўзга ташланди. «Асал»да (1940) Ҳалима Носирова, Мухаррама Турғунбоева, Асад Исмаев, Раҳим Пирмуҳамедов, Шукр Бурҳонов иштирок этган бўлсалар-да, улар — машҳур театр актёрлари — ясама муҳитда ҳаракат қилишга, тўқилган, ҳаётийликдан йироқ воқеаларда иштирок этишга мажбур бўлганлари кўзга ташланди... 1934 йилда бошланган ҳаракат 1937 йили биринчи ўзбек бадий овозли фильми — «Қасам» пайдо бўлиши билан якунландики, бу ҳолни алоҳида таъкидлаб ўтамин. Зотан, у, А. Г. Усолцев, А. Кордюм, К. Горбунов («Азамат») ёки М. Егоров ва В. Казачков («Асал») сингари «иждо» этмади. У сценарий қиёмега етмагунига қадар¹ фильм яратиш ҳаракатини бошламади. Сўнгра ундаги образларни экранга олиб чиқишга қодир бўлган ўзбек профессионал театрининг етук актёрларини студияга таклиф этди. Шу тариқа ўзбек киносига Асад Исмаев, Ҳикмат Латипов, Нурхон Эшмуҳамедов кириб келди. Улар миллий кинематографиянинг дурдоналарини яратишда фаол иштирок этишди. Режиссёр Наби Ғаниевнинг ўйлари, ҳаяжони, эътироси аввало шу ижрочилардан бири — Асад Исмаевнинг истеъдоди ила экранда мужассам бўлди.

1936—1940 йилларда бор-йўғи 3—4 фильм суратга олиними, аввало С. Хўжаевнинг қатл этилиши (1937), сўнгра Х. Девонов отиб ташланиши (1938), Н. Ғаниев 1937 йилнинг сентябридан 1939 йилнинг декабригача зиндон азобида бўлиши студияни парокандаликка олиб келди. Бирор ўзбек кинорежиссёрига иш берилмади. Фақат марказдан келганлар раҳбарлигида санаб ўтилган уч асар не-не қийинчиликлар билан суратга олинди. Ҳамза, Алишер Навоийга бағишланган фильмлар яратиш режалари тузила бошлаганида уруш ваҳимаси барчанинг фикри-зикрини банд этган эди...

Ҳамидулла Акбаров

¹ У 1934 йили Эл-Регистоннинг «Мешкоб авлоди» сценарийсини экранлаштиришдан бош тортган, сўнгра Г. Кудрявцев ва И. Иванов «Мен сотқин эмасман» сценарийсини ёзгани маълум. Бу адабий замин «Қасам» бадий фильми пайдо бўлишига олиб келди.

Абдулкарим ас-Самъоний

Ал-Ансоб

НАСАБНОМА

(VIII—XII асрда яшаган бухоролик олимлар ҳақида маълумот)

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм.

Ал-Азғуний (Азғун) — Бухоро қишлоқларидан бирининг номи. АБУ АБДУЛЛО АБДУВОХИД ИБН МУҲАММАД АЛ-АЗҒУНИЙ. Ислонинг қадимий олим имомларидан, табаа-тебоинларидан ҳисобланадилар. У кишидан Муҳаммад бин Салом ал-Пайкандий (Имом Бухорийнинг устозлари), Каъб ибн Саид ал-Қози кабилар ҳадис илмидан таҳсил оладилар. Етук муҳаддис шогирдлар етиштирганлар. Вафотлари 200 (816) ҳижрий йилга тўғри келади.

Ал-Арзакиёний — АБУ АБДУЛЛО МУҲАММАД ИБН ҲАСАН АРЗАКИЁН АЛ-АРЗАКИЁНИЙ АЛ-БУХОРИЙ (Боболари Арзакиён Хитой орқали Басрага бориб Али ибн абу Толиб разияллоҳу анҳу қўлларида таълим олиб, ислонга келдилар). Абу Абдулло Муҳаммад Хуросон, Ироқ диёрларида бўлиб, у ердаги улуғ машойих муҳаддислардан таълим олдилар. Ундан сўнг Бухорога қайтиб Саҳл ибн Мутаваккилга шогирд бўлганлар. 344(956) ҳижрий йилнинг Шайбон ойда вафот этганлар.

Ал-устоз Сибадмунӣ — Исмоил Сомоний замонида саройда дарс берганлар. Улуғ амирнинг нозик саволларини ечиб берганлар (бу киши ҳақидаги маълумотга қаралсин).

АЛ-АШМИЮНИЙ — Ашмийон Бухоро қишлоқларидан бири (бир ривоятда шаҳардаги маҳалла-ларнинг бирининг номи деб берилган). АБУ АБДУЛЛО ҲОТАМ ИБН ҲУДАЙД АЛ-БУХОРИЙ АЛ-АШМИЮНИЙ. Имом Бухорийнинг машойихларидан (ҳадис илмидан таълим берганлар).

Ал-Афрағший — (ҳозирги Варахша қишлоғи) фарағший деб ҳам юритилган Бухородан 4 фарсаҳ узоқликдаги қишлоқ. АБУ БАКР АҲМАД ИБН МУҲАММАД АЛ-АФРАҒШИЙ АЛ-БУХОРИЙ Бухоро уламоларининг етакчи олимларидан биридир. 301(914) ҳижрий йилда туғилиб, 384(995) ҳижрий йилининг Рамазон ойда вафот этганлар. Абу Бакр Муҳаммад ибн Хотам ал-Афрағший ибн Ҳайит номи билан машҳур бўлган Бухоро машойихларидан.

Анбардувоний — Анбардувон (ҳозирги Вобкент туманидаги қишлоқ) Бухоро қишлоқларидан бири. АБУ КОМИЛ АҲМАД ИБН МУҲАММАД АЛ-АНБАРДУВОНИЙ АЛ-БАСРИЙ лақаблари билан машҳур бўлганлар. «Ал-музоҳот вал музофот фил-асмоъ вал ансоб» (тарихий шахсларнинг исм-лари ва насаблари тўғрисида) китоблари бор. Жуда кўп китоб тўплаганлар. Лекин бошқа шаҳарларга чиқмаганлар. Вабо касали билан 409(1019) ҳижрий йилнинг рабиъ-ул-аввалида вафот этганлар.

Ал-Анжифриний — Анжифирин Бухоро қишлоқларидан бирининг номи. АБУ ҲАФС УМАР ИБН ЖАРИР АНЖОФИРИНИЙ АЛ-БУХОРИЙ туғилган йиллари ва ҳаёт йўллари ҳақида маълумот берилмаган. 320(933) ҳижрий йилда вафот этганлар.

Ал-Андақий — Андақ Бухородан 6 фарсаҳ узоқликдаги қишлоқнинг номи (Шофиркон тумани). АБУЛ МУЗАФФАР АБДУЛКАРИМ ИБН АБУ ҲАНИФА ИБН АББОС АЛ-АНДАҚИЙ ўз замонасининг фозил зоҳид, мутаваззеъ ахлоқи ҳамида билан ном чиқарганлар. Шамсул Аиммаи Ҳалвойидан таълим олганлар. 400(1010) ҳижрий йилда туғилиб, 481(1089) ҳижрий йилнинг шайбон ойда вафот этганлар. Бу кишининг невараларидан Абу Муҳаммад Ҳасан ибн Ҳусайн ал-Андақий, ўз даврининг тариқат илми машойихларидан эдилар ва муридларни тарбиялаш билан умрларини

ўтказдилар. Муҳаммад саллаллоху алайҳи васалламнинг суннатлари ва одобларига амал қилганлар. Хожа Юсуф Ҳамадонийнинг севимли шогирдларидан бири. Хожа Юсуф Ҳамадоний билан бирга Хоразм, сўнг Бағдодга борганлар. Муаллифнинг йитишларида, биринчи марта Бухорода ул зотни кўрганлар. Хожа Юсуф Ҳамадонийдан кўп ривоятларни ёзиб олдим, деб таъкидлаганлар. 460(1071) ҳижрий йилда туғилиб, 552(1158) ҳижрий йилнинг 26-рамазонида лайлатул қадр кечасида вафот этганлар.

Ал-Афшавоний — (Афшона) Бухородан 4 фарсах узоқликдаги қишлоқнинг номи. Абу Наср Муҳаммад ибн Иброҳим ибн Кутайба ал-Афшавоний, устозлари Абу Бакр Муҳаммад ибн Юсуф ал-Ғиждувоний. У киши саҳоба анас розияллоху анҳудан ривоят қилганлар. Яна Афшонада Абу Аҳмад ибн Ҳолок ал-Афшавоний ал-Бухорий ҳам яшаганлар, лақаблари Ҳолоқдур.

Ал-Андизий — Андиза Бухоро қишлоқларидандур. АБУ БАШИР ИБН АБДУЛЛО АЛ-АНДИЗИЙ АЛ-БУХОРИЙ. Бу киши Муҳаммад ибн Фузайл ва Исо ибн Мусо ал-Ғунжорийдан ривоят қилганлар.

Ал-Анжифириний — Анжифирин Бухоро қишлоқларидан. У ердан АБУ ҲАФС УМАР ИБН ЖАРИР АЛ-АНЖОФИРИНИЙ АЛ-БУХОРИЙ. Вафотлари 320(933) ҳижрий йилда, Анжифириний яшаган қишлоқ Анжифорин Бухоро (обод, яшил, бог-бўстонли) қишлоқларидан. Бу маконда АБУ ҲАФС УМАР ИБН ЖАРИР шашбал, хуморшер ал-адиб (шоир) Анжифириний яшаганлар.

Ал-Анжуний — Анжун Бухоро қишлоқларидан бирининг номи. Бу қишлоқдан АБУ ЛАЙС НАСР ИБН ЗОҲИР ИБН ҲАМЗА ал-Анжунийдирлар. Устозлари АБДУЛЛО ИБН АБУ ҲАФС АЛ-АВДАН ИЙДИРЛАР (Авдона ҳозирги Пешкў тумани қишлоқларидан бирининг номи).

Авданий — Хатфар дарёси бўйидаги ҳозирги Пешкў тумани қишлоқ (ҳозирги Хайрободалари). Бу ердан ҳадис уламоларининг устозларидан АБУ БАКР МУҲАММАД ИБН АБДУЛЛОХ ИБН ВАРҲАҚ ўз асрининг шофеъий мазҳабидаги уламоларидан, илмга ниҳоятда чанқоқ эдилар. Ўз илмларини бошқа кишига беришга марғуб эдилар. У кишининг дафтар-китоблари доимо ўзлари билан бирга бўлиб, енглари ичида олиб юрар эканлар.

Ханафий мазҳабининг улуғ уламоларидан фақиҳ Абу Сулаймон Довуд ибн Муҳаммад ал-Авданий. Устозлари Абдурахмон ибн Лайсдан тубандаги китобларини ривоят қилганлар. «Зикрис-солиҳин» (солиҳлар зикри), «Китоби ҳавадиси замон (замон ҳодисалари)», «Китоби раҳматил баҳоим» (хайвонларга раҳм қилмоқ), «Китоби фазоили Қуръон» (Қуръон фазилатлари) ва бошқалар. Фарзандлари Абдусаммад ҳамда Ҳофиз Абу Саҳлдир. Имом Таҳовийнинг шогирдлари (ханафий мазҳабининг улуғ уламоларидан бўлганлар). Бу кишининг китоблари «Муснади Ҳасан ибн Суфийн» (Ҳасан ибн Суфийннинг ҳадис тўплами), «Китоби манокими Абу Ҳанифа» (Абу Ҳанифанинг манокиблари)дир.

Фақиҳ Абу Саламанинг ривоят қилишича: мен (ал-Авданий) Худодан яхши фарзанд тилаганман. «Оллоҳ тасоо менга шундай фарзанд ато қилган».

Ал-Бобшӣ — *Бобша* (ҳозирги Подшойи қишлоғи, Бухоро тумани) Бухоро қишлоқларидан. АБУ-ИСҲОҚ ИБРОҲИМ ИБН МУҲАММАД БОБШӢЙ 303(916) ҳижрий йилда вафот этган.

Ал-Боноби — *Боноб* (ҳозирги Вобкент тумани) Бухоро қишлоқларидан. АБУ ТАЙЙИБ ҲУЛВОҢ ИБН САМУРА АЛ-БОНОБИЙ машҳур уламолардан, зоҳид, обид, тақводор эдилар. Бир масжидда азон айтиб турганларида бир киши хат олиб келди, қарасалар Амирдан экан, олиб келган кишининг қўлига қайтариб, қачон мен амирнинг одами бўлибман, мен уларга ишим йўқ, деб айтган эканлар. Амирга бу хабар етганда Амир, «Худоба шукр, менинг хатимни ўқимайдиган киши ҳам бор экан», деган экан.

АБУ ТОЛИБ АБДУЛЛО ИБН ВАКИЛ АЛ-БОНОБИЙ шул қишлоқдан.

АБУ БАКР АҲМАД ИБН САҲЛ АЛ-БОНОБИЙ шул қишлоқдан.

АБУ АБДУЛЛО ҲУСАЙН АЛ-БОНОБИЙ ИМОМ Бухорийнинг шайхларидан таълим олган зотдурлар.

АБУ МУҲАММАД АҲМАД ИБН МУҲАММАД АЛ-БОНОБИЙ ва АБУ ЮСУФ ЯЪҚУБ ИБН ЮСУФ АЛ-БОНОБИЙЛАР, АБУ АБДУЛЛО ҲУСАЙН БОНОБИЙнинг шогирдларидан, 296(910) ҳижрий йилнинг рабиъ-ус-соний ойида вафот этганлар.

АБУ АЛИ ҲУСАЙН ҲАМДОН БОБОНИЙ ҳам олимлардан бўлиб, 347(959) ҳижрий йилда вафот этганлар.

Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг муборак ҳадисларида айтиладирким, ўз насабларингизни ўрганинглар, шу ҳадисга мувофиқ ҳар бир киши ўзининг ота-боболари тарихи, ўз ватани тарихини билса, ўзини таниса ҳақиқий, мукаммал инсон бўлиб етишади. Пайғамбаримиз алайҳис-салом яна айтадиларким, ўзини таниган — ўз Парвардигорини танийди. Сизларга тақдим этилиб турган рисола Бухоро ва унинг атрофида яшаган кўп уламолар тўғрисида қисқача, қимматли маълумот беради, деб умид қиламиз. Бу маълумотлар XII асрда яшаб сермахсул ҳазина қолдирган Исрол амидаи машҳур Имом Абдулқарим ас-Самъонийнинг «Ал-Ансоб» китобидан таржима қилинди. Бу киши кўп мамлакатларда бўлиб, Ўрта Осиё ва Бухорода ўз кўрган-эшитганларини тўплаб катта бир қимматли асар яратганлар. Оллоҳ ул кишидан рози бўлсин.

Абдулғаффор Раззоқ,

*Ўзбекистон мусулмонлари идорасининг Бухоро вилоятидаги вакили,
Мир Араб мадрасаси мударрисси, «Масжиди Калон» жоме масжиди имом-хатиби.*

АБУ САИД ИБН ИСМАТ АЛ-БОБОНИЙ ҳадис олимларидан бўлиб, 326(939) ҳижрий йилнинг шаввол ойида вафот этганлар.

Ал-Бухорий — Бухоро Мовароуннахрининг маълум, машҳур шаҳарларидан. Бу ердан жуда кўп мумтоз таъриф ва тавсифи тилни ожиз қолдирадиган олимлар, фозиллар, муфассирлар, муҳаддислар етишиб чиққан.

Бу шаҳар (Бухоро) олимлари тўғрисида Абу Абдулло Аҳмад ибн Мухаммад ибн Сулаймон ал-Ғунжор ал-Ҳофиз ал-Бухорий бир тарих китоб битмишлар. Бу китоб «Тарихи Хожа Ғунжорий» номи ила машҳурдир, бу кишидек бирор киши мундок қимматли китоб ёзмагандир. Абу Абдулло Мухаммад ибн Исмоил ибн Иброҳим ибн Муғира ал-Бухорийнинг номлари Фарбу Шарқда машҳурким, «Саҳихул Бухорий» китобини тасниф этмишлар.

АБУЛФАЗЛ АБДУРАҲМОН ИБН МУҲАММАД ИБН ҲАМДУН ИБН БУХОРО АЛ-БУХОРИЙ — Нишопурда яшаган олимлардан. Амир Абу-Валид билан суҳбатдош эдилар, ул киши Абулфазл учун илм суҳбати ва мунозараларини ташкил қилар эди. Мабодо Амир Абу Валидга бирор мушкул масала воқеъ бўлса, дарҳол Мухаммад ибн Ҳамдунга мурожаат этар эдилар. Абулфазл вафотларидан олдин ожиз бўлиб қолдилар, рутубат касалига мубтало бўлиб, зшитмайдиган бўлдилар. 3 йил шул аҳволда бўлиб, 381(992) ҳижрий йилнинг жумодул-аввал ойида вафот этганлар. Оталари Абу Мухаммад ибн Ҳамдун қозилик ва адолат раиси эдилар, кўп улуг уламолар шул зотдан таълим олибдурлар. 348(960) ҳижрий йилнинг Рамазон ойида 92 ёшларида вафот этганлар.

Ал-Бадокорий — Бадокор Бухоро қишлоқларидан. АБУ ЖАЪФАР РИЗВОН ИБН САЛИМ АЛ-БАДОКОРИЙ шул қишлоқдан бўлиб, Абу Ҳавфси Кабирдан таълим олмишлар.

Ал-Бадиҳунӣ — Бадиҳун Бухоро қишлоқларидан. Бухородан 4 фарсах узоқликда Муғон қишлоғига яқин жойлашган. Муҳаддислар ила қадимда машҳур эди, ҳозирда ханафий мазҳабининг уламолари ила машҳурдир. АБУ ИБРОҲИМ ИСМОИЛ АЛ-БАДИХУНИЙ Абул Фазл Пайкандийнинг шогирдларидир. Абдулазизи Нахшабий шул кишининг шогирдларидур.

Ал-Бароқадий — Бароқад Бухоро қишлоқларидан. АБУ АББОС ФАЗЛ ИБН МУҲАММАД АЛ-БУХОРИЙ шул қишлоқдандурлар.

Ал-Барронӣ — Баррон Бухородан 5 фарсах узоқликдаги қишлоқдур. АБУ БАКР МУҲАММАД ИБН ИСМОИЛ АЛ-БАРРОНИЙ Абу Фазл Қоғозий ва Абул Бадрдан дарс олганлар. Абу Бакр фақиҳ ишончли, Амин уламолардан. Абу Комил Басирий «Музоҳот» китобида шундай ёзганлар: У кишининг ўғиллари Абул Маолӣ солиҳ илмига амал қилувчи олимлардан, Маккада неча муддат яшадилар, кўп кишилар бу кишининг илмларидан фойдаланганлар. Бу кишининг ўғиллари Абул Фазл ибн Бакрни ўғилларидурлар, лақаблари Нажиб (покиза)дур. Фақиҳ, фозил ва солиҳ эдилар. Панж қишлоғида улардан дарс олганман, адиб шоир эдилар. Яна адиб АБУ НАСР БАРРОНИЙ шул қишлоқдандурлар.

Ал-Барсаҳий — Барсаҳон Бухоро қишлоқларидан, шаҳардан 2 фарсах узоқликдадур. АБУ БАКР МАНСУР АЛ-БАРСАХИЙ шул қишлоқдан бўлиб, Абу Комил Басирийнинг устозларидандурлар.

Ал-Барфаҳший — Барфаҳш Бухоро қишлоқларидан. АБУ ХОТАМ ФАРИНОМ ИБН ЖАМОҲИР АЛ-БАРФАШХИЙ ул қишлоқдан бўлиб, Абдуллоҳ Сипадмунӣнинг шайхларидандурлар.

Ал-Барқадий — Барқад Бухоро қишлоқларидан. АБУ ЖАЪФАР МУҲАММАД ИБН АҲМАД АЛ-БАРКАДИЙ қозилик вазифасида ишлаганлар. Бухоро ва Самарқанд уламоларидан таълим олганлар. Султон Исмоил Сомонӣ замонларида 283(997) ҳижрий йилнинг зул-ҳижжа ойида вафот этганлар.

ЖАНОҲ ИБН АБДУЛЛО БАРКАДИЙ — Исоӣи Ғижорийнинг шогирдларидан, ўғиллари эса заҳҳок ибн Жаноҳ Барқадийдур.

Ал-Басқосий — Басқос Бухоро қишлоқларидан. АБУ АҲМАД НАБҲОИ ИБН ИСҲОҚ бўлиб, у ернинг олисларидан таълим олибдурлар. 310(923) ҳижрий йилнинг муҳаррам ойида вафот этганлар.

Ал-Басқойирий — Басқойир Бухоро қишлоқларидан. АБУ МУТАҲҲАР ИБН АЛИ АЛ-БАСҚОЙИРИЙ фозил, олим, адабда тенги йўқ зот эдилар. Ҳижоз, Хуросон, Ироқда бўлиб ул ердаги олимлардан таълим олиб, уларнинг таҳсинига лойиқ бўлдилар.

АБУ АҲМАД НАБҲОН ИБН ИСҲОҚ АЛ-БАСҚОЙИРИЙ фақиҳ, соҳид. Шом, Миср ва бошқа диёрларда бўлиб у ердаги уламолардан таълим олган зотдирлар, вафотлари 320(933) ҳижрий йилнинг муҳаррам ойида воқеъ бўлибдурлар.

Ал-Балъамий — Вазир АБУЛ ФАЗЛ БАЛЪАМИЙ Исмоил ибн Аҳмад Сомонӣнинг вазирӣ эдилар. Ўз замонасининг оқил, доно, олим ва буюк давлат арбоби эдилар. Ўша замондаги олимлар, фозиллар ул киши ҳимоясида эдилар. Жуда кўп олимлардан дарс олган зот эдилар, бу киши тўғрисида алоҳида китоблар ёзилгандур. 329(942) ҳижрий йилнинг 10 сафар ойида вафот этдилар. Ул киши Бухоро аҳлидан бўлиб, авлодлари ҳозиргача Бухорода яшаб келмоқдалар (муаллиф Саъмонӣ). Тарихи табирийни биринчи бўлиб форс тилига таржима қилганлар.

Ал-Бамижқатӣ — Бамижқат Бухоро қишлоқларидан. АБУ ҲАСАН АЛИ ИБН ҲУСАЙН АЛ-БАМИЖКАТИЙ адиб, шоир шул қишлоқнинг имом хатиби эдилар. Хожа Ғунжорийнинг устозларидурлар. 386(979) ҳижрий йилнинг йди рамазон кечасида вафот этдилар.

АБУ ЖАМОЛ ИБДО ИБН ҲИШОМ АЛ-БАМИЖКАТИЙ — шу қишлоқда яшар эдилар. Масжидда муаззинлик қилар эдилар. Ўз қишлоқларида 279(990) ҳижрий йилнинг рамазон ойида вафот этдилар. Қиш фаслининг бозор куни эди, жанозаларида сон-саноксиз кишилар ҳозир бўлдилар.

Ал-Байдарӣ — Байдара Бухоро қишлоқларидан. АБУЛ ҲАСАН МУҚОТИЛ ИБН САИД АЛ-БАЙДАРИЙ, Абу Ҳафси Кабирнинг шогирдларидан.

Ал-Бирмасӣ — Бирмас (ҳозирги Вобкент туманидаги Пермас қишлоғи). Бухоро қишлоқларидан. АБУ МУҲАММАД ҲАМД ИБН АМР БУХОРИЙ АЛ-БИРМАСИЙ. Устозлари Мухаммад ибн Иброҳим Бухорийдан таълим олибдурлар. Ул зот Абу Иброҳим Нух ибн Сиддиқ Бухорийга таълим берганлар.

Ал-Бифориний — Бифорин Бухоро қишлоқларидан. АБУ ИМРОН МУСО ИБН АФЛАҲ АЛ-БИФОРИНИЙ БУХОРИЙ узоқ умр кўрган уламолардан. Имом Бухорийнинг замонларида бўлиб ул зотнинг устозларидан таълим олмишлар. 291(905) ҳижрий йилнинг жумодил-соний ойида вафот этганлар.

АЛ-БАЙКАНДИЙ — Байканд (ҳозирги Қоракўл туманидаги Пайкент) Мовароуннаҳр шаҳарларидан. Бухородан бир манзил узоқлида чиройли катта шаҳар, жуда кўп олимлар етишиб чиққан жой. Ҳозирги вақтда харобага айланган (муаллиф). Шаҳидлар қабрини зиёрати учун бордим. Айтадиларки, 3 мингта работи бор эди. У ердаги хароба тепаликларни кўрдим. АБУ АҲМАД ИБН ЮСУФ АЛ-БАЙКАНДИЙ, АБУ ЗИКРИЁ ЯҲЁЕ ИБН ЖАЪФАР БАЙКАНДИЙ, АБУ АБДУЛЛО МУҲАММАД ИБН САЛОМ БАЙКАНДИЙ фикиҳ, ҳадис илмининг ишончли олимидурлар, мазкур кишилар имом Бухорийнинг устозларидурлар. Муҳаммад ибн Салом яқшанба куни сафар ойида 225(841) ҳижрий йилда вафот этганлар. Авлодлари АБУ ҚАСИР МУҲАММАДДУР. МУҲАММАД ИБН ЖАЪФАР АЛ-БАЙКАНДИЙ, АБУ ФАЗЛ АҲМАД ИБН АЛИ БАЙКАНДИЙ ҳофизлардан эдилар (юз минг ҳадисни ёддан билар эдилар). Ироқ, Шом, Мисрда бўлган зот. 400 дан ортқ кичик китоблар ёзибдурлар. Ҳар ҳафтада бир рисола битиб Бухородаги жомеъ масжидида ривоят қилар эдилар. Абу Амр Усмон ибн Али ал-Байкандий имом солиҳ ишончли олимлардан. Бухорода 460(1069) ҳижрий йилда туғилганлар. Мен бу кишидан кўп ҳадислар эшитганман (муаллиф). 552(1158) ҳижрий йилнинг шаввол ойида вафот этганлар. АБУ ЖАЪФАР МУҲАММАД ИБН АҲМАД БАЙКАНДИЙ, АБУ ЯҲЁЕ АҲМАД ИБН ЮНУС АЛ-БАЙКАНДИЙ Байкандда хатиб эдилар, 372(983) ҳижрий йилда Байкандда вафот этдилар.

Ат-Тодезий — Тодеза (ҳозирги Тодари Вобкент туманида) Бухоро қишлоқларидан. АБУ АЛИ ХАСАН ИБН ЗАҲҲОХ ТОДЕЗИЙ АЛ-БУХОРИЙ Бухоро аҳлидан. 326(939) ҳижрий йилнинг шаъбон ойида вафот этганлар.

Ат-Тароҳий — Тароҳи Бухоро қишлоқларидан. АБУ АБДУЛЛО ИБН МУҲАММАД ИБН МУСО АТ-ТАРОҲИЙ АЛ-БУХОРИЙ уламолардан. 350(962) ҳижрий йилнинг зул-ҳижжа ойининг охирида вафот этганлар, 1 муҳаррам кунида дафн қилинди.

Ат-Тариқотий — АБУ ҚОСИМ АЛИ ИБН АҲМАД АТ-ТАРИҚОТИЙ БУХОРИЙ (таракачи — меросни тақсимлаб берувчи бўлгани учун Тариқотий дейилган). Султон ҳузурида хизматда бўлганлар. Балҳа 409(1019) ҳижрий йилда вафот этганлар.

Ат-Турнавозий — Турнавоз Бухоро қишлоқларидан. АБУ ҲОМИД ИБН ИСО АТ-ТУРНАВОЗИЙ шул қишлоқлардан адиб ва шоир эдилар.

Ат-Тунқатий — Тункат (Шош, Тошкент қишлоқларининг номи) АБУ ЖАЪФАР ҲАЛИМ ИБН УМР АЛ-БУХОРИЙ АТ-ТУНҚАТИЙ Бухоро аҳлидан бўлиб, шул қишлоқда яшаганлар. Имом Бухорийдан ривоят қилганлар. 313(926) ҳижрий йилда вафот этганлар.

Ас-Собитий — АБУ НАСР АҲМАД ИБН АБДУЛЛО АЛ-БУХОРИЙ АС-СОБИТИЙ Бухоролик бўлиб, Бағдодда яшаганлар. Фақиҳ дарси билан машғул эдилар. То вафотларига қадар фатво соҳиби эдилар. Мансур жомеъсида дарс берар эдилар. 447(1056) ҳижрий йилнинг ражаб ойида вафот этганлар. Бағдоднинг Тобул-Ҳарб дарвозасидаги қабристонда дафн этилганлар.

Ал-Жожаний — Жожан Бухоро қишлоқларидан. АБУ НАСР АҲМАД ИБН МУҲАММАД АЛ-ЖОЖАНИЙ Бухоронинг Дарбул Ҳадид (темир дарвоза) маҳалласидаги имом Абу Бакр ибн Фазл мадрасасида дарс берганлар. Бухоро, Хижоз, Ироқ олимларидан таълим олганлар.

АБУ АКИЛ ҲАМЗА ИБН МУҲАММАД АЛ-ДАҲҲОН Жожаний шул қишлоқдандурлар. Абу Комил Басрийнинг устозларидурлар.

Ал-Жоварсоний — АБУ ЖАЪФАР МУҲАММАД ИБН БАКР ЖОВАРСОНИЙ Бухорода яшаган олимлардан. Зоҳид, тақводор, доим ибодат билан машғул бўлганлар. Кўзлари ожиз эди, аммо юз мингдан кўп ҳадисни ёддан билар эдилар. АҲАД ИБН МУҲАММАД ВА ИСҲОҚ ИБН АҲМАД БУХОРИЙлар шул зотнинг шогирдларидур. Бу зот 258(873) ҳижрий йил Омудда (Чоржўй) вафот этганлар.

Ал-Жубуний — пишлоқ тайёрлаб сотганлари учун жубуний (тахаллус) деб аташган. Бухоронинг машҳур олимларидан яна битгалари АБУ ИБРОҲИМ ИСҲОҚ ИБН МУҲАММАД Бухоронинг жомеъ масжидида имом хатиблик мартабасида эдилар. Бу улў олим Бухорода жума куни 395(1006) ҳижрий йилнинг зул-қаъда ойида вафот этганлар.

Ал-Жижорий — Бухоронинг Нурота ноҳиясидаги Сижор қишлоғи. АБУ-МУСАЙЯБ СОЛИҲ ИБН МУҲАММАД ЖИЖОРИЙДУРЛАР.

Ал-Жадидий — Бухоронинг янги кўчаси жадид (янги) дейилган. бу маҳалладан АБУ АБДУЛЛОХ МУҲАММАД ИБН АБДОН АЛ-БУХОРИЙ АЛ-ЖАДИДИЙ имом Бухорийнинг шогирдларидан.

Ал-Жанножий — АБУ ҲАФС УМАР ИБН ҲАЛФ АЛ-ЖАННОЖИЙ АЛ-БУХОРИЙ Бухоро аҳлидан бўлиб, Абу Наср Гулободийдан таълим олганлар. Жанож — Бухоронинг обод қишлоқларидан бири.

АБУ НАСР АҲМАД ИБН ФАЗЛ АЛ-ЖАНДИЙ — Абу Наср ибн Абу Исҳоқ Калободийнинг сафдошларидан, тафсир ва ҳадис илмида мумтоз (пешқадам эдилар) турки Жандий мазорлари Бухорода машҳурдир, ҳозир ҳам сақланган).

Ал-Жуваликий — АБУ ИСМАТ АҲМАД ИБН МУҲАММАД ЖУВОЛИКИЙ БУХОРИЙ Хожа Ғунжорининг устозларидандурлар. 372(983) ҳижрий йилнинг шрабиъ ул-аввал ойида вафот этганлар.

АБУ ИБРОҲИМ ИСМОИЛ ИБН МУҲАММАД АЛ-ФАКИҲ АЛ-ЖЎЙБОРИЙ АЛ-БУХОРИЙ Насафда 320(933) ҳижрий йилда вафот этганлар.

Ал-Жизоҳиштий — Жизоҳишт Бухоро қишлоқларидан. АБУ МУСЛИМ УМАР ИБН АЛИ БУХОРИЙ ЛАЙСИЙ АЛ-ЖИЗОҲИШТИЙ шу қишлоқда таваллуд топганлар. Ҳадис илмининг ҳофизларидан бири эдилар. Хуросон, Ироқ, Жибол, Аҳвозда бўлиб, ул ердаги олимлардан таълим олдилар. Бухорода Абдул Карим Қалободий (Гулбодий) ва бошқалардан таълим олдилар. Имом Бухорий ва Имом Муслим саҳихлари ўртасидаги ҳадисларни тўпладилар. Бу тўплам 40 машраса бўлди (1 машраса 1 жилдга яқиндур). Аҳвозда 466(1076) ҳижрий йилда вафот этдилар.

Ал-Ҳозимий — АБУ НАСР АҲМАД ИБН МУҲАММАД АЛ-МУАЗЗИН АЛ-БУХОРИЙ ҲОЗИМИЙ Бағдодда бўлиб, ул ерда ҳадиси шарифдан дарс бердилар. 289(900) ҳижрий йилда таваллуд топганлар ва 373(984) ҳижрий йил муҳаррам ойида вафот этганлар. Ҳозимий Исмоил Сомонийнинг вазири Абу Али Балъамийнинг надиби ва Бухоро машойихларидан эдилар. 372(983) ҳижрий йил ҳаж сафарини ирода қилиб, Нишопурга келдилар ва ул кишидан илми усулни ёзиб олдилар ва бу йўлда мазкур санада вафот эдилар.

Ал-Ҳассоб — МУҲАММАД ИБН ИБРОҲИМ АЛ-ҲАССОБ АЛ-БУХОРИЙ ФАРОИЗИЙ ҳисоб илмига ва муқаддартга (алгебра) моҳир эдилар. 338(950) ҳижрий йил зул-қайда ойида вафот этдилар. Бу ривоят Бухоро тарихида битилмишдур.

Ал-Ҳалвоий — Ҳалво сотиб ул иш билан тирикчилик қилганлари учун Ҳалвоий дейилган. АБУ МУҲАММАД АБДУЛАЗИЗ ИБН МУҲАММАД АЛ-ҲАЛВОИЙ лақаблари Шамсул-аймма (имомлар қуёши) эди. Бухоро аҳлидан бўлиб, ўз замоналарининг пешвоси эдилар. Хожа Фунжорий ва бошқа замонлардаги олимлардан таълим олибдурлар. Шамсул-аймма Заранжий (зарангарий) номини олган зот, ул зотнинг охириги шогирдларидандурлар. 449(1058) ҳижрий йилда Кешда (Шахрисабз) вафот этдилар. Бухорога олиб келиб Калобод (Гулобод)га дафн этилганлар ва мен ул зотнинг қабрларини зиёрат этдим (муаллиф Саъмоний).

Ал-Ҳосса — амир АБУЛ ҲАСАН ФОИҚ ИБН АБДУЛЛО АР-РУМИЙ АЛ-ХОССА АМИР МАНСУР ИБН НУҲ Хуросон амирининг хос кишиларидан бўлгани учун шундай аталган. Хуросоннинг 40 дан ортиқ шаҳарларида валийлик вазифасида ишлаган. Илм аҳлини ҳурмат қилганлар. Ўзлари ҳам илмга роғиб ва хайр ишларни кўп қилганлар. Бухоро ва бошқа шаҳарлардаги олимлардан таълим олиб, ўзлари дарс ҳам берар эдилар. Хожа Фунжорий ҳам шул кишидан таълим олганлар. Бухорода 389(1000) ҳижрий йил рамазон ойида вафот этганлар.

Ал-Ҳужодий — Бухоронинг катта ва обод қишлоқларидан. АБУ АЛИ МУҲАММАД ИБН АЛИ АЛ-ҲУЖОДИЙ ниҳоятда ишончли, фаҳмли зот эдилар. 417(1025) ҳижрий йилда таваллуд топганлар. Аҳад ибн Али Устоз ва бошқалардан таълим олмишлар.

Ал-Худобозий — Хужобоз, Бухоро қишлоқларидан бўлиб, шаҳардан 5 фарсах узоқда ва бу қишлоқларнинг хўжасидур. Бу қишлоқдан кўп уламолар чиқмишлар. АБУ ИСҲОҚ ИБРОҲИМ ИБН ҲАМЗА АЛ-ХУДОБОЗИЙ имом фозил, солих, тақводор, илмга амал қилувчи олимлардан. 500(1107) ҳижрий йилда Басрада бўлиб, Бодиялардан Маккага ўтдилар ва ўғиллари Абул Макорим Ҳамза билан бирга Мадинада яшадилар. 501(1108) ҳижрий йилда вафот этдилар. Абул Макорим Ҳамза Хуросонга қайтиб Мовароуннаҳрда бўлиб, яна Хуросонга бордилар. Ул ердаги олимлардан таълим олиб катта мартабаларга эришдилар. Ахлоқли, ибодатли, Қуръон тиловати ила машғул эдилар ва Бухорода ул кишидан ҳадислар эшитиб таълим олдим (муаллиф Саъмоний). 486(1094) ҳижрий йилда Бухорода туғилганлар.

Ал-Худиманканий — Кармана қишлоқларидан. Карманадан 2 фарсах узоқликда. Бу ерда Жомеъ масжиди ва минбарлари бордир. ХАТИБ АБУ НАСР АҲМАД ИБН АБУ БАҚР АЛ-ХУДИМАНКАНИЙ имом Барқудий Саҳихал ал-Бухорийни Худиманканада Фарағийдан ривоят қилмишлар ва ул кишида боболаридан қолган «Саҳихул Бухорий» китобни кўриб зиёрат қилдим (Муаллиф).

АЛ-ХОРАЖАРИЙ — Хоражари (ҳозирги Қоражери) Бухоронинг Фаровези улё (юқори фаровез)га яқин қишлоқдир. Бухородан 1 фарсахдур. Бу ердан кўп олимлар чиқмишлар, ҳаммалари Абу Ҳафси Кабирнинг шогирдларидурлар.

Ал-Хародиний — Хародин Бухоро қишлоқларидан. АБУ МУСО ХОРУН ИБН АҲМАД АЛ-ХАРОДИНИЙ Бухоро аҳлидан, 343(955) ҳижрий йилда раббӣ-ул аввал ойида Бухорода вафот этганлар.

Ал-Харьонкатий — Харьонкат Бухоро қишлоқларидан. АБУ БАҚР МУҲАММАД ИБН ХИЗР АЛ-ХАРЬОНКАТИЙ Хуросон, Ирок ва Бухоро олимларидан таълим олган зот. Хожа Фунжорий бу кишидан таълим олганлар. Харьонкатда 357(969) ҳижрий йил ражаб ойида вафот этганлар.

Ал-Хурмитаний — Хурмитан Бухоро қишлоқларидан. АБУЛ ФАЗЛ ДОВУД ИБН ЖАЪФАР АЛ-ХУРМИТАНИЙ Бухоро аҳлидандур.

Ал-Ҳасравоний — Ҳасравон (ҳозирги Кўсравон) Бухоро қишлоқларидан. АБУЛ АЛОЪ МУҲАММАД ИБН АҲМАД ҲАСРАВОНИЙ БУХОРИЙ СИДИҚ (ишончли) аҳлидан. 480(1088) ҳижрий йилда вафот этганлар.

Ал-Хумхисрий — Хумхисри Бухоро қишлоқларидан бирининг номи. АБУ САҲЛ АҲМАД ИБН МУҲАММАД АЛ-ХУМХИСРИЙ Бухоронинг Рев дарвозаси жойлашган Рев маҳалласидандур. Бу киши тўғрисида Абу Комил ал-Басрийи «Китобул Музоҳотда» ёзмишлар.

Ал-Хугоматий — Хумонат Бухоро қишлоқларидан. АБУ СОЛИҲ АТ-ТАЙИБ ИБН МУҚОТИЛ АЛ-ХУНОМАТИЙ Бухоро аҳлидан Абу Ҳафси Кабирдан ривоят этмишлар.

Ал-ХАНБОЖИЙ — АБУЛ ҲАСАН АЛИ ИБН АҲМАД. Бухоро аҳлидан бўлиб, кўп уламолардан таълим олиб, кўп шогирдлар чиқармишлар.

АЛ-ХАНБИЙ — АБУ БАҚР МУҲАММАД ИБН АҲМАД АЛ-ХАНБИЙ отаси бухоролик бўлиб Бағдодда туғилган. Ҳадис илмига моҳир эдилар. Бухорога қайтиб то вафотига қадар яшадилар. Кўп ҳадис ривоят қилар эдилар. 350(962) ҳижрий йилда Бағдодда туғилганлар.

Ал-Хунбуний — Хунбун (ҳозирги Жондор туманидаги Хумин қишлоғи). Бухородан 4 фарсах узоқликдаги қишлоқ. Хуросон чўли этагидаги бу қишлоқда бир неча кун тунадим (муаллиф). АБУЛ ҚОСИМ ВОСИЛ ИБН ҲАМЗА АЛ-ХУНБИЙ илми ҳадис учун кўп сафарларда бўлдилар. Ниҳоятда солих, ишончли, ҳадисни яхши тушунар эдилар. Абдул Карим Гулободийдан ва бошқалардан таълим олганлар. Хатиб Бағдодий «Бағдод тарихи»да ёздиларким Восил ибн Ҳамза Бухородиндур ва ҳадислари ниҳоятда кўп ва яхшидур. 467(1076) ҳижрий йилда ўз қишлоғида вафот этганлар. Яна ўшал қишлоқдан Абу Ражо Аҳмад ибн Довуд Хунбунийдурлар. Хожа Фунжорийнинг айтишларича ул киши юқори хунбундандурлар.

Ал-Хунжий — АБУ ҲАФС УМАР ИБН АБДУЛ ХОРИС СУҒДИЙ БУХОРИЙ. Басрада яшаб Бағдодда дарс бердилар. 250(865) ҳижрий йилда Бағдодда вафот этдилар.

АЛ-ХАЙЁМ — АБУ СОЛИХ ХАЛФ ИБН МУХАММАД АЛ-ХАЙЁМ БУХОРИЙ кўп ҳадисни ёддан билар эдилар. Шундоқ бўлса ҳам ҳадис илмини билиш учун сафар қилар эдилар. Бухорода 361(972) ҳижрий йилда 86 ёшда вафот этганлар. Хожа Фунжорий ҳам шу кишининг шогирдлари-дандурлар.

Ал-Дахфандунӣ — Дахфандун Бухоро қишлоқларидан. АБУ ИБРОҲИМ АБДУЛЛО ИБН ХАН-ЖАЛ АЛ-ДАХФАНДУНИЙ Имом Бухорийнинг Бухородаги устозларидан таълим олганлар. 273(887) ҳижрий йилда туғилганлар. Абу Абдулло Мухаммад ибн Исҳоқ ал-Дахфандунӣ 371(972) ҳижрий йилда вафот этганлар.

АЛ-ДУВАЙДИЙ — АБУ БАКР МУХАММАД ИБН САҲЛ АЛ-ДУВАЙДИЙ АЛ-БУХОРИЙ бани тамим қабиласининг мавлонларидан ва асли Бухоро аҳлидандур, ўз замонасининг олимларидан таълим олиб кўп шогирдлар чиқармишлар. 251(866) ҳижрий йил шаъбон ойида вафот этмишлар.

Ал-Даймасий — Даймас Бухоро қишлоқларидан (ҳозирги Демас қишлоғи) Бухородан 3 фарсахдур. АЛ-ҲАКИМ ОҲИР ИБН МУХАММАД АЛ-ДАЙМАСИЙ БУХОРИЙ 430(1039) ҳижрий йилда вафот этганлар.

АЗ-ЗАРИЙ — АБУ МУХАММАД АБДУЛЛО ИБН МУХАММАД Бухорода яшаган, асли Райдиндур. Хожа Фунжорийнинг устозларидурлар. 374(985) ҳижрий йил, сафар ойида Бухорода вафот этганлар.

АЗ-ЗИРИЙ — ЗИР ИБН АБДУЛЛО АСЛИ КУФАДАНДУРЛАР. Қутайба ибн Муслим билан келиб Бухорода яшаганлар. АБУЛ ФАВОРИС НАСАФИЙ шул зот авлодидандурлар. Абул Фаворис 366(977) йилда Насафда вафот этдилар.

ЗАНДАРМИСАНИЙ — АБУ АМР МАЪБУД ИБН АМР АЛ-ЗАНДАРМИСАНИЙ БУХОРИЙ. Зандар-мисан Бухоро қишлоқларидандур. Ўғиллари ўз оталари Ҳамдондин дарс олмишлар.

Аз-Занданий — Зандана Бухоро қишлоқларидандур. Занданича деган мато билан машҳурдир. Бухородан 4 фарсахдур. Шу қишлоқдан ҲОРИМ ЗАНДАНИЙ Ҳамдон Ҳоримни отасидур. Бу хона-дон илм аҳллари билан машҳурдир. АБУ ИСҲОҚ ИБРОҲИМ ИБН АЛ-ЗАНДАНИЙ КАРОБИСИ (Карбосбўз билан савдо қилганлар) шул қишлоқдандур. Абу Содик Аҳмад ибн Ҳусайн Занданий шу мавзенинг имом хатибидир. Бухоро олимларидан таълим олмишлар. Бизнинг устозларимиз шул зотдан ривоят қилмишлар (муаллиф), вафотлари 493(1001) ҳижрий йил. Абу Жаъфар Мухаммад ибн Саид Бухорий Занданадир, шогирдлари Мухаммад ибн Халим Бухорий айтадиларки, ул зот 320(933) ҳижрий йил рамазон ойида вафот этдилар. Абу Ҳомид Аҳмад ибн Мусо ҳам Занданидандурлар.

Зандий — Занд Бухоро қишлоқларидандур. АБУ БАКР МУХАММАД ИБН АҲМАД БУХОРИЙ ЗАНДИЙ Бухоро аҳлидан бўлиб, Ҳотам ибн Аҳмад Пайкандийнинг шогирдларидандур. Ул зотдан Хожа Фунжорий таълим олмишлар. «Занда» асли зардуштийларнинг муқаддас китобидур. Зиндик калимасига нисбат берилган. Бу ном Моний ибн Фотиқ учун берилган нисбатдур. Баҳром ибн Хурмуз замонида яшаган, олдинги китобларни ўқиб билган киши эди, аммо мажусий эди. Ўзининг номини дунёда қолдириш учун бир дин пайдо қилди, бир китоб жам қилди ва унга «Собирконий» деб атади ва бу зардуштнинг «Занд» китоби деб ном олди. Занд сўзи «Тафсир» деган маънодир ва улар бу китобни «Мусхафи моний» дер эдилар.

Аз-Зуший — Бухоро қишлоқларидан (ҳозирги Жўш Нурота яқинидаги қишлоқдур) ва Нур қалъаси яқинида. АБУ БАКР МУХАММАД ИБН АБУС-САЙЙИР СУРМОРИЙ АЗ-ЗУШИЙ, АН-НУРИЙ, АБУ ҲАФС УМАР НАСАФИЙ шул зот шогирдларидурлар.

АЗ-ЗАЙНИЙ — АҲМАД ВОЛИС ИБН АБДУШУКУР ИБН ЗАЙНИ БУХОРИЙ, аз-Зайний Бухоро аҳлидан 201(816) йилда туғилганлар. Ўғиллари АБУЛ ФАЗЛ УБАЙДУЛЛОДУР. Ўзлари Мухаммад ибн Салом Пайкандийдан таълим олмишлар. Имом Бухорий замонида яшаганлар. Ниҳоятда шижали эдилар, турклар билан урушда Хуканча деган жойда 272(886) ҳижрий йил шаввол ойида шахид бўлганлар. Бу жой Фароб ва Пайканд ўртасида жойлашган (Хуканча — ҳозирги Дукончи деган қишлоқ).

Ас-Сиборий — Бухоро қишлоқларидан. Сабири, Исборий ва Сибори деб аталади. АБУ МУ-ХАММАД АБДУМАЛИК ИБН АБДУРАҲМОН СИБОРИЙ Бухоро аҳлидандур. Хожа Фунжорийнинг «Тарихи Бухоро» китобини ривоят этмишлар. Имом Зарангарий шул зотдан таълим олмишлар.

Ас-Сибадмунӣ — Бухородан ярим фарсахда жойлашган қишлоқ (ҳозирги 5-ноҳия яқинидаги Сафед-мўй қишлоғи) АБУ МУХАММАД ИБН ЯЪҚУБ КАЛОБОДИЙ ФАҚИҲ СИБАДМУНИЙ 258 ҳижрий йилда рабиъ-ул-соний ойида таваллуд топганлар. «Устоз» номи билан машҳурдирлар. Ҳадисни жуда кўп билар эдилар. Устоз деб аталмишлари Султон Исмоил Сомонийнинг фақиҳи, доруссалтанатнинг олими эдилар. Хуросон, Ироқ, Ҳижозда бўлиб жуда кўп олимлардан таълим олдилар. Мухаммад ибн Язид Калободийдан ва бошқалардан таълим олмишлар. Вафотлари 340(952) ҳижрий йилнинг шаввол ойидир. АБУ СОЛИХ МАЪРУФ ИБН МАНСУР СИБАДМУНИЙ олдин ўтган олимлардан. Ул зот Ироқ, Шом, Ҳижозда бўлиб, улўф олимлардан таълим олганлар. АБУ БАКР АҲМАД ИБН АСАД СИБАДМУНИЙ Абдулло ибн Абу Ҳафсдан таълим олгандурлар.

Ас-Субизуғукий — Субизуғук Бухоро қишлоқларидан. МУХАММАД ИБН ХОТАМ СУБИЗУҒУКИЙ имом Абу Ҳафс Кабири Бухорийдан ва бошқа олимлардан таълим олдилар.

Ас-Сабирий — Сабири Бухоро қишлоқларидандур. АБУ ҲАФС УМАР ИБН ҲАФС САБИРИЙ 294(908) ҳижрий йил сафар ойида вафот этганлар.

Ас-Сутифағний — Сутифағни (ҳозирги Сўфидехқон) Бухоро қишлоқларидандур. АБУ ИСҲОҚ ИБРОҲИМ ИБН УЖАЙФ СУТИФАҒНИЙ, Мухаммад ибн Абдулло Бамижкатийдан таълим олдилар. Абу Солих ал-Хайём Бухорий шул зотдан таълим олдилар. 313(926) ҳижрий йил рамазон ойида вафот этганлар.

Ас-Сутиканӣ — Сутикан (ҳозирги Сўфидехқон Фиждувон ва Вобкент туманлари) Бухоро қишлоқларидан. АБУ ЗАҲҲОҚ АЛ-ФАЗЛ ИБН ҲАССОН СУТИКАНИЙ Бухоро аҳлидандур. Абу Ҳафси Кабири Бухорий, Мухаммад ибн Салом ва бошқалардан таълим олганлар.

Ас-Сижорий — Бухородан 20 фарсах узоқликдаги Нур қишлоғи (ҳозирги Нурота, Жидор деб

аталган) АБУ ШУАЙБ СОЛИХ ИБН МУЖАММАД СИЖОРИЙ улуғ шайх солих, зоҳид, фозил эдилар. 404(1014) ҳижрий йилда Бухорода вафот этганлар.

Ас-Сардарий — Сардари Бухоро қишлоқларидан. (Рометан туманида) Бу ердан улуғ олимлар жамоаси етишиб чиқмишлар. АБУ УБАЙДА УСОМА ИБН МУҲАММАД АС-САРДАРИЙ БУХОРИЙ. Абу Саид Идриси Ҳофиз айтадиларки 357(968) ҳижрий йилда ул зотдан билар китоб ёзиб олди. Бухорода вафот этганлар.

Ас-Сурморий — Сурмор Бухородан 3 фарсах узоқликдаги қишлоқдур. АБУ АҲМАД ҒОЛИБ ИБН ШУҒБА АС-СУРМОРИЙ БУХОРИЙ шул қишлоқдандур. Жуда кўп уламолардан таълим олиб-дурлар, чексиз шоғирдлари бор эди. Машҳур шижоатли имом Баҳодур Абу Исҳоқ Аҳмад ибн Исҳоқ ас-Сурморий зоҳид, ўз замонасининг ҳаққўй шижоатли қозиларидан эди. Илмда бу киши билан бирор киши тенг кела олмас эди. Бу киши тўғрисида ёзилган қиссалар ниҳоятда кенг тарқалган эди. Беҳисоб уламолардан таълим олган эдилар. Имом Бухорийнинг устозларидан биридилар.

Фарзандлари Абу Сафвон Исҳоқ ибн Аҳмад ўз оталаридан ривоят этмишлар. Ул кишининг шижоати тўғрисида «Бухоро тарихи» китобида уч варақ битик борлигини таъкидлайди. 242(857) ҳижрий йил раббӣ-ус-соний ойда вафот этибдурлар, мен ул кишининг қабрларини зиёрат қилдим (муаллиф «Самъоний»). Абу Сафвон Исҳоқ фарзандларини ёшлигидан бошлаб ўзлари билан бирга олиб юрганлар. Сафарларда юксак даражадаги олимлар билан суҳбатда бўлганлар. Фарзандларини юксак даражадаги илм соҳиби бўлишларини тарафдор бўлганлар. Имом Бухорийнинг шайхларидан Маккий ибн Иброҳим ва бошқалардан таълим олганлар.

Абу Сафвон айтадиларки, Жабалда бир Шайх ҳадис ривоят қилар эди. Бир киши чиқиб, Бухорода бир олим чиқибдур, ул кишини Аҳмад ибн Ҳафс демишлар, ул киши муржиа тоифасидан, шунда мен ҳам ул кишининг шоғирдиман, деганимда мен билан тортишди ва мен мунозаранда тортишиб, ул кишидан ғолиб бўлдим. Ул зот 276(890) ҳижрий йил рамазон ойда вафот этдилар.

АБУ ТАЛҲА МАНСУР ИБН САЛИМ АС-СУРМОРИЙ ҳам Абу Сафвоннинг шоғирди ул зотнинг шоғирди эса **АБУЛ ҲУСАЙН МУҲАММАД ИБН НАСР АЛ-СУРМОРИЙ**ДИР.

Ас-Саъдоний — **АБУ БАКР МУҲАММАД ИБН АҲМАД САЪДОНИЙ БУХОРИЙ**. Бухоро қишлоқларидандур. **АБУ МАНСУР АТИҚ ИБН АҲМАД САЪДОНИЙ** ҳам Бухоро аҳлидандур. Бухоро яшаган олимлардан қози Абул Ҳасан Али ибн Ҳумайн Суғдидур. Бу зот имом, олим, фозил, мунозара илмида тенги йўқ эдилар. Бухорода 461(1069) ҳижрий йилда вафот этмишлар.

Ас-Сикичқасий — Сикичқас Бухородан 4 фарсах узоқликдаги Самарқанд йўлидаги жарғ (чарх) қишлоғи яқинидадур. **АБУ ЮСУФ ЯЪҚУБ ИБН ЮСУФ АС-СИКАЧКАСИЙ БУХОРИЙ** Ҳожа Ғунжорийни устозларидандур.

Ас-Сақаний — **АБУЛ ҲАСАН АМР ИБН ИСҲОҚ АС-САКАНИЙ АЛ-БУХОРИЙ** ўз асрининг ҳадис олими эди. Ул кишининг вафоти илм аҳлига кўп йўқотиш бўлган. Улуғ олимлардан таълим олган зот вафотлари 344(965) ҳижрий йилдур.

Ас-Сулаймоний — **АБУЛ ФАЗЛ АҲМАД ИБН АЛИ АЛ-ПАЙКАНДИЙ АС-СУЛАЙМОНИЙ** Пайқанд аҳлидандурлар. Кўп шаҳарларда бўлиб, кўп ҳадис ёдлаганлари ила машҳур эдилар. Ниҳоятда кўп катта ва кичик таснифотлари ила машҳур эдилар. Ҳар ҳафтада битта китоб ёзиб, Пайқанддан Бухорога олиб келиб, масжиди Калонда ўқиб берар эдилар. Бу зот 311(924) ҳижрий йилда туғилиб, 404(1014) ҳижрий йил зул-қаъда ойда Пайқандда вафот этдилар. У кишининг ўғиллари Абу Абдулло ал-Файз ибн Абул Фозил Абул Аббос айтадиларки ўзлари ёзган «Тарихи насаф» китобларида 405(1015) ҳижрий йили абул Фазл Насафга келдилар, мен у кишидан жуда кўп баҳра олдим ва у кишидан 2 та ҳадис ва ҳикоялар ёзиб олдим. 413(1023) ҳижрий йилда Пайқанд вафот этдилар. Аҳмад ибн Қосим ул кишининг неваралари бўладилар, бу киши ҳам кўп олимлардан таълим олганлар. Абу Жаъфар Муҳаммад ибн Ҳусайн ас-Сулаймоний Бухорий Имом Абу Саҳлдан Бухорода таълим олганлар.

Ас-Сутхоний — Сутхон Бухоро қишлоқларидан бири. **АБУ КАСИР САЙФ ИБН ҲАФС АС-СУТХОНИЙ** кўп уламолардан таълим олганлар.

Ас-Сиёзий — (Сиёз — ҳозирги Когон туманидаги Сиёзпоён қишлоғи). **АБУ БАКР СИЁЗИЙ, АБУ КОМИЛ БАСИРИЙ** ул зотнинг шоғирдларидирлар.

АБУЛ ҲАСАН АЛИ ИБН ҲУСАЙН АС-СИЁЗИЙ кўп уламолардан таълим олганлар. Абу Аҳмад Ҳомид ибн Мусо Бухорий ас-Сиёзий ва Ҳабиби кўфий Қутайба ибн Муслим билан бирга Бухорога келганлар.

Ас-Симоружий — Симоруж сомонийларнинг қули бўлган, унинг авлодларидан амирлар, фозиллар дунёга келган. **АМИР АБУЛ ҲАСАН МУҲАММАД ИБН ИБРОҲИМ АС-СИМОРУЖИЙ НОСИРУДДАВЛА** номи билан машҳур улуғ фозиллардан эдилар. У кишининг оталари Амир Иброҳим кўп уламолардан таълим олганлар, адиб, олим. Хўросондан турк шаҳарларигача қурган бинолари машҳурдир. Бухорода амирлик вазифасида ишлаганлар. 336(948) ҳижрий йил шаввол ойда вафот этганлар. Имом Абу Бакр ибн Ҳузайма бу киши — Иброҳим дин сиёсати билан Амир сиёсатини олиб борувчи эдилар. Аммо Амир Абул Ҳасан у кишидан кўп таълим олганлар, ниҳоятда олим эдилар ҳамда у киши амирлик пайтларида тиллари, қаламлари, қилчилари билан сиёсатни юргизардилар. Сижжистонда ва Нишопурда ўттиз йилдан кўпроқ Султон хизматида бўлдилар. У кишидан фуқаролар рози эдилар, тинч яшадилар. Олимларнинг қалби дунё сирларининг қабри дер эдилар. Улуғ олимлардан Абул Ҳасан Ҳошимий айтадиларки, одил Амир Абул Ҳасан: «Сизларга Оллоҳ таоло, яъни хўросонликларга одил амир тақдим қилган». Абул Бакри қаффоли Шоший — Амир Абдул Ҳасан бўлмаганида эди ватаним Шошда яшай олмас эдим, — деб айтганлар.

Ас-Шавожий — **АБУ ИСҲОҚ ИБРОҲИМ ИБН ҲУЖАЙФ АШ-ШАВОЖИЙ** Бухоро аҳлидандур. Муҳаммад ибн Абдулло Бамижқатийдан ва бошқалардан таълим олган зот, рамазон ойининг охирида 315(926) ҳижрий йилда вафот этганлар.

Аш-Шарғий — Шарғ (чарх) Бухородан 4 фарсах узоқликдаги қишлоқ, уни Шарғ деб аташади. Самарқанд йўлидаги бу қишлоқдан кўп олимлар чиққанлар, қадимда ҳам, ҳозирда ҳам. Имом АБУ БАКР МУҲАММАД ИБН ИБРОҲИМ АШ-ШАРҒИЙ Бухоро, Хуросон, Ироқ, Ҳижоз ва бошқа шаҳарларда таълим олган зот. АБУ ҲАКИМ ШАДДОТ АШ-ШАРҒИЙ у кишининг ўғиллари Абу Амр олимлардандурлар. АБУ СОЛИҲ ШУАЙБ ИБН ЛАЙС АШ-ШАРҒИЙ Самарқандда яшаган зотлардан. Имом Бухорийнинг устозлари Муҳаммад ибн Салом Пайкандий ва бошқа олимлардан таълим олганлар. 272(866) ҳижрий йил ражаб ойида Самарқандда вафот этдилар.

АБУЛ ҲАСАН АЛИ ИБН ҲАСАН АШ-ШАРҒИЙ Имом Бамижкатийдан таълим олганлар ва Миср, Шом машойихлари бул кишидан ҳадис ёзиб олганлар, вафотлари 323(936) ҳижрий йилдир.

АБУ УСМОН САИД ИБН СУЛАЙМОН АШ-ШАРҒИЙ улуг уламолардан 300(913) ҳижрий йилда вафот этдилар. У кишининг оталари Абу Саид Сулаймон ибн Довуд аш-Шарғий Абу Ҳафси Кабирдан ва Муҳаммад ибн Салом Пайкандийдан таълим олган.

Аш-Шарафдоний — Шарафдон Бухоро қишлоқларидан бири. АБУ МУҲАММАД АБДУЛЛО ИБН МУҲАММАД АШ-ШАРАФДОНИЙ кўп уламолардан таълим олганлар. 346(958) ҳижрий йил рабиъ-ул-аввал ойида вафот этдилар. АБУ АБДУЛЛО ИБН ФОЗИЛ АШ-ШАРАФДОНИЙ, Исо ибн Мусо Ғунжорийнинг устозлари. Бухоронинг Ҳашшоби маҳалласидаги Ҳашшобин дарвозасида турар эдилар. У кишидан Бухоро машойихлари таълим олар эдилар ва дорул мирзо (касалхона) яқинида дафн этилганлар.

АБУ ШИРОН ХОРОН ИБН АШЪАС АШ-ШАРАФДОНИЙ Бухоро уламоларидандурлар.

АБДУ СОЛИҲ САЙФ ИБН СОЛИҲ АШ-ШАРАФДОНИЙ улуг машойихлардан ва зоҳидлардан эдилар. 346(958) ҳижрий йилда вафот этдилар.

АЛ-ХУШНОМИЙ — Шаъроний (ҳозирги Хушкон қишлоғи Жондор тумани). Зоҳидларидандур ва Бухородандур. Абдулло ибн Муборақдан таълим олмишлар.

АБУЛ ҲАСАН АЛИ ИБН ШУАЙБ БУХОРИЙ илм аҳлидандурлар.

АБУЛ ҚОСИМ ШУАЙБ «Ал-фараж баъдаи шидда» («Қийинчиликлардан кейинги енгиллик») китобининг муаллифи, 3 ўғиллари бор эди, улар ҳам илм аҳлидан эдилар.

АШ-ШИКОНИЙ — Шикон Бухоро қишлоқларидан (Пешкў туманидаги Ишкон қишлоғи). АБУ ИСҲОҚ ИБРОҲИМ ИБН СУЛАЙМОН АШ-ШИКОНИЙ, ўз асрининг пешволаридан, имом Абул Фазл шогирдларидан, Бухорода имло айтардилар (шеърӣй рисолалар), 429 (1093) ҳижрий йилда вафот этдилар.

АЛ-ҲАКИМ АБУ БАКР ИБН МУҲАММАД АШ-ШИКОНИЙ шамсул аймма Ҳалвойининг имлоларини ёзар эдилар. Кеш шаҳрида (Шаҳрисабз) 480 ҳижрий йилда вафот этганлар.

АБУЛ МУАЙЯН МУҲАММАД АШ-ШИКОНИЙ Самарқандда қози эдилар ва Кешда 30 йилдан ортиқроқ қозилик қилдилар. 448 (1057) йилда туғилиб, 520 (1127) ҳижрий йил ражаб ойи яқинба кунӣ вафот этганлар.

Аш-Шужоӣй — АБУ ТОҲИР МУҲАММАД ИБН АЛИ АШ-ШИЖОӣЙ АЛ-БУХОРИЙ Бухоро олимларидан. 425 (1025) ҳижрий йилда вафот этганлар.

Аш-Шиеӣй — Шие — Бухоро қишлоқларидан, 4 фарсах узоқликдадир. АБУ НАИМ АБДУСАЛОМ ИБН АЛИ АШ-ШИЕӣЙ фақих, зоҳидлардан ва Сижорийнинг шогирдларидандурлар.

Аш-Ширғошунӣй — Ширғошун Бухоронинг обод қишлоқларидан, АБУ НАСР МУҲАММАД ИБН АБУ БАКР АБДУЛЛО АШ-ШИРҒОШУНИЙ Хуросон, Ироқ сафарларида бўлиб, ул ердаги машойихлардан дарс олганлар ва ҳиянлари Абу Аҳмад Муҳаммад ибн Аҳмад аш-Ширғошунӣй у кишининг шогирдларидандур. Вафотлари 346 (958) ҳижрий йилдадур.

Аш-Шировонӣй — Шировон Бухоро қишлоқларидан, Бамижкат яқинида. АБУЛ ҚОСИМ БАКР ИБН АМИР АШ-ШИРОВОНИЙ Бухоро аҳлидандур. 314 (927) ҳижрий йил рамазон ойида вафот этганлар.

АБУЛ ҲАСАН, МУҲАММАД ИБН НУҲ АШ-ШИРОВОНИЙ шу қишлоқ аҳлидандур. Бағдод уламоларидан таълим олганлар.

Ас-Сароний — АБУЛ ҲАСАН МУҲАММАД ИБН ҲАФС АЛ-ФАРОМОЗИЙ АС-САРОНИЙ Бухоро аҳлидан. Хуросон ва Ироқда бўлиб, у ернинг олимларидан таълим олганлар. Шогирдлари АБУ БАКР МУҲАММАД ИБН ФАЗЛ БУХОРИЙ ва набиралари САИД МУҲАММАД ИБН ҲАСАН ва бошқалардур. 316 (919) ҳижрий йилда вафот этганлар (сароний — кавушларга темирдан нағал ясовчи).

Ас-Саффор — саффор лақаби мисдан идиш сотгани учун берилган. АБУ НАСР ИСҲОҚ ИБН АҲМАД АС-САФОРАЛ БУХОРИЙ Бухоро аҳлидан, булар олимлар хонадони. У кишининг авлодларидан кўп кишиларни кўрдим (Самъоний айтганлар), Бухорода бу кишидек олимни кўрмаганман. Ҳам адиб, ҳам шоир эдилар. АБУ НАСР Маккада яшайдилар ва кўп китоб ёздилар ва илмларини таркатдилар. Тоиф шаҳрида вафот этдилар. У кишининг ўғиллари АБУ ИБРОҲИМ ИСМОИЛ ИБН АБУ НАСР САФФОР нихоятда олим, фозил, ҳақгўй эдилар. Бухоро хоқони Шамсул Маликка насихат қилганлари учун 471 (1070) ҳижрий йилда ул кишини шахид қилди. У кишининг ўғиллари АБУ ИСҲОҚ ИБРОҲИМ ИБН ИСМОИЛ САФФОРИ зоҳид номи ила машҳур эдилар. Оталари каби олим, зоҳид, ҳақгўй эдилар. Султон Санжар ул кишини Маврга ўзига маслаҳатчи қилиб олган эди. У кишини Маврада учратдим, лекин сўхбатдош бўла олмадим. Бухорода вафот этдилар. У кишининг ўғиллари АБУ МУҲАММАД ҲОМИД ИБН ИБРОҲИМ САФФОР Бухоро жомеъида имом эдилар. Адаб, усулда олим эдилар ва жума кунӣ ўз рисолаларини ўқиб берар эдилар, кишилар ёзиб олар эдилар. Менинг ўғлим Абул Музаффар у кишидан таълим олди (муаллиф).

Аз-Зарманоҳий — Зарманох Бухородан бир фарсах узоқликдаги қишлоқ (ҳозирги номи Зармнок, Бухоро туманида). АБУ АБДУЛЛО МУҲАММАД ИБН ЮСУФ АЗ-ЗАРМАНОХИЙ Абдул-аввал ва Абу Ҳотом ва Жайхун ибн Абул Ҳасан ал-Фарғонийдан таълим олганлар. Вафотлари 356 (969) ҳижрий йил муҳаррамдадур.

Ар-Разманоҳий — Разманох Бухоро қишлоқларидан бўлиб, ундан бир фарсах узоқликдадур

(Зарманоҳ ва Разманоҳ худди Ҳасан-Ҳусанга ўхшаш номдир ва Зарманоҳ бирла яқиндур). АБУ САИД ИБН МУҲАММАД АР-РАЗМАНОҲИЙ БУҲОРИЙ шу қишлоқдандурлар.

Ар-Реғадмунӣ — Реғадмун Бухоро қишлоқларидан бўлиб, Бухородан 4 фарсах узоқликда жойлашган. ҚОЗИ НОСИР АҲМАД ИБН АБДУРАҲМОН АР-РЕҒАДМУНИЙ АЛ-БУҲОРИЙ шу қишлоқдандур, лақаблари қози Жамолдур. Ниҳоятда фозил, оқил, мурувватли киши эдилар. Бухорода қозилик мартабасига эришдилар ва амолӣлар (шеърӣй рисолалар) ёзар эдилар ва шогирдлари уни ёзиб олар ва тарқатар эдилар. Ушбу сатрлар муаллифи айтадиларки, мен бул кишини шогирдларини Нишопурда, Балхда, Шомда ва Марвада кўриб, улардан баҳраманд бўлдим, мен ул зотнинг кўлзмалари билан танишдим.

Ар-Романий — Романи Бухоро қишлоқларидан. Бухородан икки фарсах узоқликдаги Хунбун (ҳозирги Жондор туманидаги Хумин қишлоғи) яқинида жойлашган, ҳозир хароб бўлган. АБУ АҲМАД ҲАКИМ ИБН ЛУҚМОН АР-РОМАНИЙ Абу Абдулло ибн Абу Ҳафсдан таълим олибдурлар.

Ар-Ромитаний — Ромитан Бухоро қишлоқларидан, Армитана деб ҳам аталади. АБУ ИБРОҲИМ РАВҲ ИБН МУСТАНИР АР-РОМИТАНИЙ Абу Ҳафзи Кабирдан ривоят этибдурлар. Абу Абдулло Муҳаммад ибн Абу Ҳошим ар-Ромитаний Назр ибн Шумайлдан таълим олибдурлар. Неваралари АБУ АМР АБДУРАҲМОН ИБН АБДУЛЛО боболари ибн Абу Ҳошимдан таълим олиб ривоят қилибдурлар.

АБДУЛЛО ҲАЗОҲАЗОИЙ (Хароҳарс қишлоғи Пешкў туманида)дан таълим олдилар 414 (1024) ҳижрий йил шаввол ойда таваллуд топган бўлиб, вафотлари 493 (1103) ҳижрий йил рамазон ойда воқеъ бўлибдур. Ул зотнинг фарзандлари АБУ БАҚР МУҲАММАД ИБН АҲМАД АР-РЕҒАДМУНИЙ ниҳоятда олиму фозил, дину диёнатли зот эдилар. Бухоронинг масжиди Калонида имом хатиб мартабасида эдилар ва кишилар ул зотдан баҳраманд эдилар. Ул зот ўз боболари ва оталари ҳамда Абу Саъд Сулаймон Сарахсийдан таълим олдилар. Шогирдлари ниҳоятда кўпдир. Вафотлари 518 (1025) ҳижрий йил жумодул аввал ойда Бухорода воқеъ бўлибдур.

Ар-Ревдий: Ревди Бухоро қишлоқларидан бўлиб, АБУ САИД БИШР ИБН ИЛЁС АР-РЕВДИЙ БУҲОРИЙ ул қишлоқдандурлар. Ҳомид ибн Шабиб ар-Аздий ва Тайиб ибн Мукотилдан таълим олмишлар.

Ар-Реварсунӣ: Реварсун Бухоро қишлоқларидан бўлиб, ул қишлоқдан АБУ ИСҲОҚ ИБРОҲИМ ИБН МУҲАММАД АР-РЕВГАРИЙДУРЛАР, тилла ҳарир чачбандлар устаси эдилар. Хуросон ва Ироққа сафар қилиб Абу Али Зоҳир фақиҳ Сарахсий ва бошқа уламолардан таълим олдилар. АБДУЛАЗИЗ НАҲШАБИЙ УСМОН ФАЗЛИЙ ул зотнинг шогирдларидандурлар.

Ар-Ревий: Бухоро шаҳрининг маҳаллаларидан. Рев дарвозаси деган дарвоза (ҳозирги Намозгоҳ дарвозаси) бўлган шунга яқин маҳалла бўлгани учун Рев маҳалласи дейилган. АБУ ИСҲОҚ ИБРОҲИМ ИБН АҲМАД АР-РЕВИЙ. Ул зот Муҳаммад ибн Мусо, Муҳаммад ибн Абдулло, Абу Солиҳ Ҳалф ибн Муҳаммад ал-Хайём ва бошқалардан таълим олганлар. 417 (1027) ҳижрий йил зул-қаъда ойда Бухорода вафот этганлар.

Аз-Забағдувонӣ: Забағдун Бухоро қишлоқларидан бири, баъзи бир кишилар Забағдувон ҳам дейишади. АБУ МУҲАММАД АФЛАҲ ИБН БАССОМ АШ-ШАЙБОНИЙ АЗ-ЗАБАҒДУВОНИЙ аҳли хайрдандурлар, дуолари мақбул эрди. Қиънаби ва Муҳаммад ибн Саломдан таълим олган эдилар ва Имом Бухорий ила ҳамасдурлар.

Аз-Зараҳший: Зараҳш Бухоро қишлоқларидандур, АБУ ДОВУД СУЛАЙМОН ИБН АЗ-ЗАРАҲШИЙ АЛ-БУҲОРИЙ шу қишлоқдандурлар. Абу Ҳафси Кабирнинг фарзандлари Абдуллодан таълим олгандурлар. Вафотлари 328 (941) ҳижрий йил. Чеваралари АБУ БАҚР МУҲАММАД ИБН САИД ҲАЙСАМ ИБН КУЛАЙБ АШ-ШОШИЙДАН таълим олганлар. Вафотлари 397 (1008) ҳижрий йил ражаб ойда воқеъ бўлибдур.

Аз-Заранжарий Заранжари Бухоро қишлоқларидандур. (Зарангари Ғиждувон яқинидаги қишлоқ). АБУ СУЛАЙМОН ДОВУД ИБН ТАҲА АЗ-ЗАРАНЖАРИЙ ул қишлоқдандурлар. Муҳаммад ибн Салом Пайкандийнинг шогирдларидан ва имом Бухорий ила ҳам аср зотдурлар. Яна шу мавзудан АБУЛ ФАЗЛ БАҚР ИБН МУҲАММАД АЗ-ЗАРАҒЖИРИЙДУРЛАР. Бу зот ханафий мазаҳбидаги ривоятларга қараганда ориф билимдон олим эдилар. Фатво ва воқеотга ҳамма ул кишига тобеъ эдилар. Узоқ умр кўрдилар илмни ўз аҳлига ўргатдилар, ҳадис илмида олим ва имлода тенги йўқ зот. Устозлари Шамсул аимма Ҳалвоӣй, Абу Бақр Муҳаммад ибн Сулаймон Қоқиштувонӣй (ҳозирги Қоқиштувон) Муҳаммад ибн Абдулазиз Ҳазоҳазоӣйдир. Ўз замонасининг ягона тенги йўқ олими эдилар, мана шу сатрлар эгаси айтадиларким, ул зот менга ҳамма ёзган ва эшитган ривоятларига хати ижозат ёзиб бердилар ва каминани шогирдликка қабул этдилар. Таваллудлари 427 (1097) ҳижрий йил, вафотлари пайшанба кунӣ тонг отарда 19 рабиъ-ул-аввал ойи 512 (1119) ҳижрий йил воқеъ бўлибдур. Қабрлари Калобод (Гулобод)дадур ва ул зотнинг қабрларини зиёрат этдим (ас-Самъонӣй), АБУ ЯЪҚУБ ЮСУФ ИБН ТАЛҲА ИБН ҚОБУС АЗ-ЗАРАНЖАРИЙ ҳам ўшал қишлоқдандурлар.

Ат-Торобӣй: Тороб Бухоро қишлоқларидан бири Хунбун (Хумин яқинидаги, ҳозирги Жондор туманида) АБУЛ ФАЗЛ ИБН АШҲАБ АТ-ТОРОБИЙ Торобда яшаганлар. Имом Бухорий билан ҳам аср, Муҳаммад ибн Салом Пайкандийдан таълим олганлар. Вафотлари 265 (879) ҳижрий йилда.

АБУ РАҲАБ АҲМАД ИБН ЯЪҚУБ АЛ-ПАЙКАНДИЙ АТ-ТОРОБИЙ Торобда яшаганлар.

Ат-Турвоҳӣй: АБУ ФАЗЛ МУҲАММАД ИБН МУҲАММАД ТУРВОҲИЙ Бухоро яқинидаги қишлоқдандур. Турвоҳ 4 фарсах узоқликда. Оддий халқ тилида Турох дейилади. Шофеъӣй мазаҳбининг фақиҳларидан, «усули сиҳоҳ» (саҳиҳ ҳадислар усули) китобининг муаллифи. Яъқуб ибн Суфённинг тафсириларини ривоят қилганлар.

Ат-Тағомӣй: Тағом Бухоро қишлоқларидан бири АБУЛ ҲАСАН АЛИ ИБН ИБРОҲИМ ТАҒОМИЙ, вафотлари 343 (955) ҳижрий йил шаввол ойда.

Ат-Тусаний: Тусан Бухоро қишлоқларидан бири. АБУ ҲАФС ИМРОН ИБН РИЗВОТ АТ-ТУСАНИЙ АЛ-БУҲОРИЙ.

Одилӣй: АБУ ИБРОҲИМ ИСМОИЛ ИБН АҲМАД ОДИЛИЙ, Бухоро шаҳридан. Ўз тоғалари Абу

Муҳаммад ўз асрининг уламоларидан таълим олганлар. У кишидан АБУ ТУРОБ НАВҚАДИЙ (Ўш яқинидаги катта қишлоқ) таълим олганлар. У киши Сағониён (Чағониён)га бормокчи бўлиб кетаётганда йўлда касал бўлиб, Кеш (Шахрисабз)га қайтиб келиб ўша ерда 409 (1019) ҳижрий йилда вафот этдилар.

Ал-Абикий: АБУ ИСҲОҚ ИСМОИЛ ИБН УМАР АЛ-АБИКИЙ АЛ-БУХОРИЙ Бухоро аҳлидан. У киши Бағдодда, Балхда, Астрободда ва бошқа шаҳарларда бўлиб, у ердаги уламоларан таълим олганлар. Ўзларининг айтишларича «мен 333 (945) ҳижрий йилда туғилганман», 417 (1027) ҳижрий йилда вафот этганлар, 82 йил умр кўрганлар. Абу Комил Басирий Бухорий «Музохот» номли китобларида «Мен Абикийдан Суфиёни Савирийни «Муснад» китобини оғизларидан ёзиб олганман. Абул Ҳасан Исфаҳонийдан 2 жилдли китобларини ёзиб олганман». Ат-Тобий: АБУ АБДУРАҲМОН АЛ-ҲАСАН ИБН УСМОН АТ-ТОБИЙ. Бу киши Абу Убайд ибн Билолдан ривоят қилганлар. Бу кишидан Ҳафс ибн Довуд ривоят қилганлар.

Ал-Ажанасий: (Ажанас) Ота-боболарининг насабларидан бири АБУ МУҲАММАД АҲМАД Бухоро аҳлидан. У киши Ироққа сафар қилиб, Басра, Ҳижоз уламоларидан таълим олдилар. Исфаҳонда ва бошқа шаҳарларда таълим олдилар. 290 (903) ҳижрий йил шаъбон ойида вафот этдилар. У кишининг неваралари АБУЛ ҲАСАН АҲМАД ИБН АБДУРАҲМОН ўз боболаридан фикҳ, ҳадис илмларидан таълим олганлар. Нишопурга бориб таълим олдилар ва ўша ерда йигитлигида вафот этдилар. Ажанасийнинг ўғиллари АБУ АБДУЛЛО АБДУРАҲМОН ИБН АҲМАД АЖАНАСИЙ муаззин эдилар. Бухоролик уламолардан дарс олган ва шу билан бирга боғдорчилик, узумчилик билан шўғулланганлар. 364 (976) ҳижрий йилда Бухорода вафот этдилар. Абул Ҳасан Али ибн Аҳмад ал-Ажанасий Абу Бакр Авданийдан таълим олдилар. Ниҳоятда покиза. Илмда мумтоз, тақводор ва фозил эдилар. Бодияда, яъни Ҳижозда 395 (1006) ҳижрий йил зул-ҳижжа ойида вафот этдилар.

Изорий: АБУ БАКР МУҲАММАД ИБН ҲАМИД Бухоро шаҳридан, бу зот фақиҳ эдилар. Ўрта Осиёнинг ийрик олимларидан таълим олганлар. 383 (976) ҳижрий йил ражаб ойида вафот этганлар.

Алоий: Алои Бухоронинг кучаларидан бири. АБУ САИД АЛ-КОТИБ АЛОИЙ соҳиби харита эдилар. (Бухоро ҳокимининг харита бошлиғи) Бағдод, Ироқ уламоларидан таълим олганлар.

АЛ-ИМОМ ЗОҲИД МУҲАММАД ИБН АБДУРАҲМОН АЛОИЙ Бухоро шаҳрининг воизларидандурлар. Тафсир илмида тенги йўқ эдилар. Фасоҳат бобида ягона. Барча ишлари мақбул эди. Бухоро аҳли у киши ҳақида чиройли ривоятлар қилар эдилар.

АБУ АБДУРАҲМОН МУСИЙАБ ИБН ИСҲОҚ АЛ-АЛОИЙ Бухоро шаҳридан бўлиб, Ироқнинг улўғ уламоларидан таълим олганлар. Муҳаррам ойининг 15, 229 (844) ҳижрий йили Бухорода вафот этганлар.

Ал-Ғиждувоний: Ғиждувон энг катта қишлоқ бўлиб, Бухородан 6 фарсах узокликда бўлган кичик шаҳарча (бозори бўлган жой шаҳар ҳисобланган). АБУ НАСР АҲМАД ИБН ЮСУФ Ғиждувоннинг аҳлидан бўлиб, тобеинлардан ривоят қилганлар (сахобаларни кўрганларни тобеинлар дейишган) Абу Наср ал-Маъруф сийратлари билан, ўзининг поклиги билан машҳур. Боболари АБУ БАКР ҒИЖДУВОНИЙ ҳақида ривоят қиладилар.

АБУ САИД ҲОТАМ ИБН НАСР АЛ-МАРВАЗИЙ АЛ-ҒИЖДУВОНИЙ. Оталари марвлик бўлиб, ўзлари Ғиждувонда туғилганлар. 264 (878) ҳижрий йил рамазон ойида вафот этганлар.

Ал-Ғазоний: Ғазон Бухоро қишлоқларидан бирidir. АҲМАД ИБН ИСҲОҚ АЛ-ҒАЗОНИЙ Комил ас-Басирий билан бирга таълим олганлар.

Ал-Ғузоиш: Лақаблири Кардари бўлиб Кардари Бухоро қишлоқларидан бири (ҳозирги Ғиждувондаги Чақдари қишлоғи) АБУ УМАР ҲАФС ИБН УМАР ЗУЗОИШ ҚАРДАРИЙ, Балх, Хуросон олимларидан таълим олган. 324 (939) ҳижрий йил сафар ойида вафот этганлар.

Ал-Ғиштий: Ғишти (ҳозирги Ғиждувон туманидаги қишлоқлардан бири, иккинчи номи Ғаштий, икки ном ҳам бир маънони англатади) ИБРОҲИМ МУҲАММАД АЛ-ҒИШТИЙ.

АБУ ҲАМИД МАҲМУД ИБН ЮНУС ҒАШИДИЙ Бухоро уламоларидан.

Ал-Ғунжорий: Бу лақаб АБУ МУҲАММАД-ИСО ИБН МУСО АЛ-ҒУНЖОРИЙ машҳур (икки юзлари қип-қизил бўлганлиги учун Ғунжор деганлар) фозил, олим, содиқ, обид бўлганлар. Бухоро шаҳридан Ироқ, Ҳижоз, Миср уламоларидан дарс олганлар. Биринчи бўлиб Имом Молиқдан таълим олганлар. Имом Бухорийнинг устозлари Муҳаммад ибн Салом Пайкандий бу кишидан таълим олганлар. Бу киши Сараҳо шаҳрида 186 (803) ҳижрий йилда вафот этганлар.

АБУ АБДУЛЛО МУҲАММАД ИБН АБУ БАКР АЛ-БУХОРИЙ АЛ ВАРОҚ АЛ-ҒУНЖОР лақаблари, яъни Хожа Ғунжорий деб атаганлар. Бу киши Исо ибн Мусодан ривоят қилганлар. Лақаблири Ҳофиз эди, яъни қайси киши юз минг ҳадисни ёд билса, уни Ҳофиз деганлар. «Бухоро тарихи» ҳозирги «Тарихи Хожа Ғунжорий» номли китоблари бор. Китоби Фарзоили, Саҳобати Арба ва бошқа китобларнинг муаллифидир. Мараға бориб, у ердаги уламолардан таълим олганлар. Бухорода 412 (1022) ҳижрий йилда вафот этганлар. (Мақбаралари Исмоил Сомоний хиёбонининг Фарбий-Жанубий томонидадур).

Ал-Ғиштий: Ғишати Бухоро қишлоқларидан. АБУЛ ИСҲОҚ ИБРОҲИМ ИБН МУҲАММАД АЛ-ҒИШАТИЙ лақаблари Имом билан машҳур, Бухоро ва Марада таълим олганлар. 346 (958) ҳижрий йилда вафот этганлар.

АБУЛ ҲАСАН ИБН ТОЛИБ АЛ-ҒИШАТИЙ АБУ ҲАФСИ КАБИРДАН ривоят қиладилар. У кишининг «Китобур-рад фи-ахлил ахво», яъни «Ҳар хил туйғуларга берилган кишиларга рад китоби» бор. 320 (933) ҳижрий йилда вафот этганлар.

АЛ-ҒОРИЗИЙ: Ғориза маҳалла номи. Бухорода Қасри Ғориза деган маҳалла бўлган. Регистондан ташкарида жойлашган.

АБУ ҚУТАЙБА ИБН ҲАСАН АЛ-ҒОРИЗИЙ.

АБУ БАКР ҲАМИД ИБН УБАЙДУЛЛО АЛ-ҒОРИЗИЙ.

Воиз шайхлардан ЮСУФ ИБН МУҲАММАД АЛ-ҒОРИЗИЙ. Ал-Ғоризий Бухоронинг Ғоризак дарвозасидан.

АБУЛ АШЪАС АБДУЛАЗИЗ ИБН АБУ ХОРИС АН-НИЗОРИЙ АЛ-ФОРИЗИЙ, АБ-БУХОРИЙ АБУЛ АЗИЗ АЛ-МАКТАБИЙ бул кишининг шогирдларидур.

Ал-Фоминий: Фомин Бухоро кишлоқларидан бирининг номи. АБУ АХМАД МУХАММАД ИБН МАРДАК АЛ-ФОМИНИЙ АШ-ШАЙБОНИЙ, АБУ ЖАЪФАР МУСНАДИЙ ВА МУХАММАД ИБН САЛОМ Пайкандийдан дарс олганлар.

Ал-Фарахший: Фарахши (Варахша кишлоғи) АБУ БАКР МУХАММАД ИБН ҲАМИД АЛ-ФАРАХШИЙ Бухоро фуқароларидан. 155 (767) ҳижрий йил ражаб ойда вафот этганлар. Исо Ғунжорийнинг устозларидан.

АБУ МУСО ИБРОҲИМ ИБН КОСТАН АЛ-ФАРАХШИЙ Бухоро уламоларидан.

АБУ БАКР МУХАММАД ИБН ҲОТАМ АЛ-ФАРАХШИЙ рамазон ойининг 363 (974) ҳижрий йилида вафот этганлар (100 ёшида ифмор пайтида вафот этганлар).

АЛ-ФАРМОНКИЙ: Бухоро шахридан, АБУ МУХАММАД ИБН ҲУМАЙД ўғиллари. АБУ АБДУЛЛО МУХАММАД ИБН ФАРМОНКИЙ икковлари ҳижратнинг 2-асрида яшаган уламолардан.

АЛ-ФОШИНИЙ: Фошина Бухоро кишлоқларидан (ҳозирги Лоша яқинидаги Фошун кишлоғи Бухоро туманида).

Абу Закир: ЯҲЁ ИБН ЗАКРИЁ АЛ-ФОШИНИЙ АБУ ҲАФСИ КАБИР БУХОРИЙНИНГ ўғилларидан таълим олганлар.

Ал-Фошидайзажий: ал-Фошидайда Бухоро кишлоқларининг номи. Абу Али ибн Хизр ал Ҳусайн ал-Фошидайзажий ал-Бухорий. Ўз асрининг уламоларидан. Бағдодда яшаганлар. Бухоролик олимлардан таълим олганлар. Бу кишининг жуда кўп шогирдлари ва издошлари бўлган. Неваралари АБУ ХАЙЁН АЛИ ИБН МУХАММАД бу кишининг шогирдларидан бўлганлар. 424 (1094) ҳижрий йил Бухорода сешанба куни вафот этганлар. Қабрлари Калободда.

Ал-Фазлий: АБУ БАКР ИБН МУХАММАД ИБН ФАЗЛ БУХОРИЙ у кишининг авлодларидан АБУ УМАР УСМОН ИБРОҲИМ АЛ-БУХОРИЙ АЛ-ФАЗЛИЙ. Солиҳ, покиза сийратлари билан ҳаммани ҳайратда қолдирган зот эдилар. Шогирдлари сон-саноксиз эди. 426 (1036) ҳижрий йилда туғилган. У кишининг ўғиллари АБУ МУХАММАД АБДУЛАЗИЗ ИБН УСМОН Бухорода қози эдилар. У кишининг қозилик пайтларида ҳамма у кишидан рози эди. 515 (822) ҳижрий йилда ҳаж сафарида бўлиб қайтганларидан сўнг, у кишининг ҳажлари тилларда дoston бўлган. Бағдод ва Марв уламоларидан таълим олганлар. Мусанний айтадилар. Мен у киши билан Марва учрашганман, 533 (1149) йилнинг рабиъ-ул-аввал ойда вафот этганлар. Қозининг амакиларининг неваралари АБУ БАКР МУХАММАД ИБН МУХАММАД АЛ-ФАЗЛИЙ АЛ-БУХОРИЙДИР.

Бухоронинг жомеъ масжиди Калонида хатиб эдилар. Покиза, зоҳид эдилар. Юзлари ниҳоятда нузли эди. Мусанний айтадиларки: Мен у кишидан бир китобни оғзаки ёзиб олдим. У кишининг ёнларида Пайғамбаримизнинг ҳассалари бор эди. У ҳассани ҳар бир келган киши зиёрат қилар эди. Вафотлари 549 (115) ҳижрий йили Бухоро шахрида.

Фағондизий: Фағондиза Бухоро кишлоқларидан бирининг номи. АБУ ИСҲОҚ ИБРОҲИМ ИБН НУҲ ФАҒОНДИЗИЙ.

Ал-Фағидрий: Фағдира Бухоро кишлоқларидан бирининг номи. АБУ АХМАД НАБҲОН ИБН ҲАСАН ФАҒДИРИЙ Хожа Ғунжорийнинг шогирдларидандур.

АБУ ЯҲЁ ЮСУФ ИБН ЯЪҚУБ олимлардан ҳисобланиб 300 (913) ҳижрий йилнинг рабиъ-ул-аввал ойда Бухорода вафот этганлар.

Ал-Фағиштий: АБУ АМИР ҲАФС ИБН МАНСУР ИБН ФАҒИШТ боболарининг номлари. Асли пайқандлик бўлиб, бу кишидан МУХАММАД ИБН САЛОМ Пайкандий таълим олганлар. Мухаммад ибн Салом Пайкандий тўрт ака-ука бўлиб, ҲАФ ҲАВОЗИН ва ҒОЛИБ тўртовлари у кишининг таълимини олганлар. Мухаммад ибн Салом айтадиларким: «Мен у кишидан тақводорлик, кишилар билан тез киришиб кетадиган ҳусусиятларни ўргандим».

Ал-Фағитусиний: Бухоро кишлоқларидан. АБУ ИСҲОҚ ИБРОҲИМ ИБН ХОРУН АЛ-ФАҒИТУСИНИЙ 303 (916) ҳижрий йилда вафот этганлар.

АБУЛ ФАЗЛ МУХАММАД ИБН НАИМ ФАҒИТУСИНИЙ Хожа Ғунжорийнинг устозлари. 372 (983) ҳижрий йилда вафот этганлар.

Фаёзасуний: Фаёзасун Бухоро кишлоқларидан бири. АБУ СОЛИҲ САЛАМА ИБН АН-НАЖИМ АЛ-ФАЁЗАСУНИЙ, АН НАҲВИЙ Бухоро аҳлидан. Лақаблири Салмаайхдур.

КУХАНДҶИЙ. Бухоро шаҳрининг ичидаги қичик қалъа, уни ички шаҳар, яъни арабча ал-Мадитадут-Доҳила деб юритилган.

АБУ АБДУРАҲМОН МУХАММАД ИБН ХОРУН АН-АНСОРИЙ АЛ-КУХАНДҶИЙ Бухоро аҳлидан бўлиб, Абдулло ибн Муборак Исо ибн Мусо Ғунжорийдан таълим олганлар. Ироқ ва Ҳижоз сафарида бўлиб, у ерларда таълим олганлар. Шогирдлари САИД ИБН ЖАНОҚ ВА АСБОТ ИБН АБСА. Булар бухороликлардир. АБУЛ ҲАСАН ИБН ҲАСАН АЛ-МУАЗЗИН, АЛ-КУХАНДҶИЙ Бухоронинг ички шахриданур. Кўп уламолардан таълим олиб, Бухорода 346 (958) ҳижрий йилнинг жуводил аввал ойда вафот этдилар. АБУ АМР МУХАММАД ИБН ҲОМИД АЛ-КУХАНДҶИЙ МУАЗЗИН УЛ АБЯЗ (оппоқ Муаззин) лақаби билан машҳурдирлар. 369 (980) ҳижрий йил Абул Ҳасан Наср ибн Аҳмад ибн Исмоил Сомоний озод қилган қулларидандир. Вафотлари 376 (987) ҳижрий йилдадур.

АЛ-ҚАЛЛОС. Қаллос арабча сўз бўлиб Қалс — арқон демақдир (кемаларга ишлатиладиган арқон). Арқон сотувчиларни Қаллос деб аташганлар.

АБУ ИБРОҲИМ ИСҲОҚ ИБН АБДУЛЛО АЛ-ҚАЛЛОС Бухородандурлар. Бухоронинг улуг уламоларидан Мухаммад ибн Саломдан таълим олганлар.

Ал-Қоҳиштувоний: Қоҳиштувон (ҳозирги Қоҳиштувон Ромитан туманида) Бухоро кишлоқларидан. Ул ерда рабoт ҳам бордур. АБУ БАКР МУХАММАД ИБН СУЛАЙМОН АЛ-ҚОҲИШТУВОНИЙ БУХОРИЙ, имом Заранжарийнинг устозларидандурлар. 449 (1058) йилда вафот этганлар.

Коканий: Кокан Бухоро кишлоқларидандур (ҳозирги Когон). МУХАММАД ИБН АЛИ АЛ-КОКАНИЙ ул кишининг ўғиллари МУХАММАД ИБН МУХАММАД АЛ-КОКАНИЙ, булар имом Юсуф ибн Ҳайдар

Ҳумайсанидан таълим олганлар. АБУ МУҲАММАД АБДУЛЛО ИБН БАКР АЛ-КОКАНИЙ имом Бухорийдан таълим олибдурлар.

Ал-Комдиди: Комдид (ҳозирги Бухоро туманидаги Кобдун қишлоғи) Бухоро қишлоқларидан. АБУ НАСР МУҲАММАД ИБН АҲМАД КОМДИДИ БУХОРИЙ оталари Абу Ҳомид Комдидий неча вақт Насафда қозилик лавозимида ишлаганлар. Абу Наср 335 (947) ҳижрий йилда туғилиб, 412 (1022) ҳижрий йилда вафот этганлар.

Ал-Қояшканий: Қояшкан Бухоро қишлоқларидан. АБУ АҲМАД АЛ-ҚОСИМ ИБН МУҲАММАД АЛ-ҚОЯШКАНИЙ Бухоро аҳлидан бўлиб, кўп олимлардан таълим олмишлар.

Ал-Қассавий: Қасса Бухоро қишлоқларидандур, 4 фарсах узоқликда. АБУ АҲМАД АЛ-КАССАВИЙ Абу Бакр Каффол Шошийдан таълим олибдурлар.

Ал-Қассий: АБУ АЛИ ҲУСАЙН ИБН ФОРИС АЛ ФАҚИҲ АЛ-КАССИ кўп уламолардан таълим олган зот. 396 (1007) ҳижрий йил зул-қаъда ойида вафот этганлар.

Ал-Карминий: Кармана Мовароуннаҳар шаҳарларидан, Бухородан 15 фарсахдур. Араблар келганда бу ернинг хуш ҳаволиги, сувлари кўплигидан Арманияга ўхшаш Ка-армания деганлар ва кармана бўлиб қолган.

АБУ АБДУЛЛО МУҲАММАД ИБН ЗАВЪ АЛ-КАРМИНИЙ, АБУ ҲОМИД АҲМАД ИБН ЛАЙС АЛ-КАРМИНИЙ Абу Абдуллонинг шогирдларидандур, устозлари ёзган китобни ривоят қилганлар. 282 (996) ҳижрий йилда вафот этганлар.

Абу Абдуллонинг биродарлари АБУ БАКР АҲМАД ИБН ЗАВЪ АЛ-КАРМИНИЙ ИМОМ Бухорийнинг кўп устозларидан таълим олганлар ва ул зот ила ҳамаср бўлганлар, аммо бин Маҳмуд АЛ-Карминий айтадиларки, тушимда бир варақ қоғоз еру осмон ўртасида учиб юрибдур, олиб ўқисам, бу Оллоҳнинг хати. Оллоҳ таоло Аҳмад ибн Завъни дўзах азобидан халос этди, деб ёзилган. Ул зот 265 (879) ҳижрий йил ражаб ойида вафот этганлар.

АЛ-МУСТАНИР ИБН МУҲАММАД АЛ-КАРМИНИЙ машҳур муҳаддисдурлар.

ИМОМ МУСАЙЯБ ИБН МУҲАММАД АЛ-КАРМИНИЙ Бухоро ва Карманада Шофеъий мазҳабининг бошлиқларидан эдилар. АБУ ТУРОБ АЛИ ТОҲИР АЛ-КАРМИНИЙ ўз асрининг адиби ва лугатда тенги йўқ зот эдилар. Мен у киши билан Бухорода учрашдим ва у кишидан кўп нарсаларни ёзиб олдим (муаллиф).

АБУ СУЛАЙМОН МУҲАММАД ИБН ЖАБРОИЛ АЛ-КАРМИНИЙ адиб, фозил, ишончли, диндор киши эдилар.

АБУ МУҲАММАД СУҲАЙБ ИБН ОСИМ АЛ-КАРМИНИЙ Шом, Ироқ томонга сафар қилган эдилар. Бу ернинг уламоларидан таълим олган эдилар.

АБУ БАКР МУҲАММАД ИБН АБУ ЖАЪФАР АЛ-КАРМИНИЙ ул зотнинг шогирдларидан фақиҳ эдилар.

Ал-Қафсисавоний: Ҳозирги Қаҳқашон қишлоғи Бухоро тумани. АБУ ФАЗЛ ХАМДОН ИБН ЯҲЪЁ БУХОРИЙ АЛ-ҚАФСИСАВОНИЙ Бухоро аҳлидандурлар.

Ал-Қуфиний: Қуфин Бухоро қишлоқларидан ёки Бухородаги маҳалла. АЛ-ҲАКИМ ИМОМ АБУ МУҲАММАД ИБН АБДУЛЛО АЛ-ҚУФИНИЙ бухоролик фақиҳ фозил уламолардандур.

Ал-Қалободий: Бухоронинг юқори қисмида жойлашган маҳалла (Гулобод). АБУ НАСР АҲМАД ИБН МУҲАММАД ҚАЛОБОДИЙ Бухоронинг улуғ уламоларидан юз мингдан кўпроқ ҳадисни ёддан билувчи зотлардан. Саҳихул Бухорийни ёддан билган ва унга шарҳ ёзган зотлардан.

АБУ НАСР ҚАЛОБОДИЙ 360 (972) ҳижрий йилда таваллуд топганлар, вафотлари 398 (1008) ҳижрий йил ҷумодил-аввал ойи шанба кечаси. Мовароуннаҳрда қозилик мартабасида эдилар. Абу Ҳафси Кармининг ўғитларидан таълим олибдурлар, ўғиллари Абул Қосим Убайдулло Қалободий ўз оталаридан ривоят эшитмишлар, 323 ҳижрий йил рабиуъ-аввал ойида вафот этганлар.

АБУ САҲЛ АБДУЛ КАРИМ ИБН АБДУРАҲМОН ҚАЛОБОДИЙ БУХОРИЙ улуғ олимлардандурлар.

АЛ-МОХИЙ: Мох исми киши мажусийлардан, мусулмон бўлиб, масжид қурди, унинг масжидини Мох деб атадилар ва унинг ёнида катта маҳалла ва бозор бор эди. Мох масжиди дарвозаси деб юритилар эди (ҳозирги Магоки Атторий масжиди). Шул маҳалладан АБУ АМР АҲМАД ИБН МУҲАММАД АЛ-ҲУЗОИЙ АЛ-МОХИЙ «Мен Қуръони Каримни Темир дарвоза маҳалласидаги масжидда отамдан таълим олдим», деб ёзадилар.

АБУ КОМИЛ БАСИРИЙ айтадиларки ул зотнинг ўғиллари АЗ-ЗОҲИД АБУ ҲАФС АҲМАД ИБН АБУ БАКР АЛ-ҲУЗОИЙ АЛ-МОХИЙ «мен ул кишидан Абу Абдулло ибн Абу Ҳафснинг «Китобул иймон» (иймон китоби) деган китобларидан таълим олганман». Ул зот жума куни вафот этдилар ва жомеъ масжидида жанозалари ўқилди. Мен шул масжидда жаноза ўқишлигини биринчи марта кўришим.

АБУ МУҲАММАД АБ-АБРАД ИБН ҲОМИД ИБН АБДУРАҲМОН ИБН МОҲ АЛ-БУХОРИЙ АЛ-МОХИЙ (масжиди Моҳни қурган кишининг чевараси) Бухоро аҳлидан. Исои Фунжорийдан ривоят этмишлар.

Ал-Мостиний: Мостин Бухоро қишлоқларидан бўлиб, Катта қишлоқдир, лекин ҳозир хароб бўлган. Хунбун (Хумин) билан Бухоро ўртасида жойлашган. АБУ АБДУЛЛО МУҲАММАД ИБН АБДУЛЛО АЛ-МОСТИНИЙ БУХОРИЙ 218 (834) ҳижрий йилда туғилган, 301 (914) ҳижрий йил шаввал ойида вафот этганлар. Шогирдларидан МУҲАММАД ИБН УМАР АЛ-МОСТИНИЙ.

АБУ ИСҲОҚ ИБРОҲИМ ИБН АҲМАД АЛ-МОСТИНИЙ Насафда ҳукумат тепасида эди, кўп уламолардан таълим олган зот. Кўзлари ожиз бўлди. 384 (995) ҳижрий йилда вафот этдилар.

АБУ ҲОМИД АҲМАД ИБН МУҲАММАД АЛ-МОСТИНИЙ олимлардандурлар. 364 (975) ҳижрий йилда вафот этганлар.

Ал-Мажубсатий — Мажубсат Бухоро қишлоқларидан. ТОҲИР ИБН ҲУСАЙН АЛ-ВОИЗ АЛ-МАЖУБСАТИЙ ва ўғиллари АБУ АЛИ шу қишлоқдан. АБУ КОМИЛ БАСИРИЙ ул зотдан таълим олибдурлар.

Ал-Мажбусий: Мажубса Бухоро қишлоқларидан. АБУ АБДУЛЛО МУҲАММАД ИБН АБДУЛЛО АЛ-МАЖУБСИЙ шул қишлоқдан. Абу Ҳафси Кабирни ўғилларидан таълим олибдурлар.

Ал-Миждуни: Миждун Бухоро қишлоқларидан. Авом (оддий халқ) Сурдун деб атайди. АБУ МУҲАММАД АБДУЛЛО ИБН МУҲАММАД АЛ-МИЖДУНИЙ Калободда яшар эдилар. Фозил олимлардандур. Муаззин лақаби ила машҳурдир. Абдулло Симадмунийнинг шогирдларидандурлар. Хожа Фунжорий шул зотдан ривоят этмишлар.

Ал-Маҳмудий: АБУ МУҲАММАД АҲМАД ИБН МУҲАММАД АЛ-МАҲМУДИЙ АЛ-МУАДДИЛ АЛ-БУХОРИЙ Бухоро аҳлидан бўлиб, 374 (985) ҳижрий йилда вафот этганлар.

АБУ ЗАКАРИЁ ЯҲЁЁ ИБН ЯҲЁЁ АЛ-БУХОРИЙ АЛ-МАҲМУДИЙ Бухоро аҳлидан бўлиб Хўросон, Ироқ ва бошқа минтакаларда бўлиб, ул маконнинг машойихларидан таълим олмишлар.

АБУ АБДУЛЛО АЛ-ҲАКИМ АЛ-ҲОФИЗ улуғ муҳаддис ҳам шул зот шогирдларидандурлар деб ёзганлар. Вафотлари Бухорода 384 (995) ҳижрий йил сафар ойида воқеъ бўлибмиш.

Ал-Мадиний: АБУ АБДУЛЛО МУҲАММАД ИБН АБУ БАКР АЛ-МАДИНИЙ АЛ-БАЗДАВИЙ СОЛИҲ, тақводор, доимо рўздор, кечалари таҳажжуд намозини тарқ этмаган зотдурлар. Юсуф Ҳамадонийга доимо суҳбатдош бўлган зот ва биродарлари АБУ ҲАФС УМАР ИБН АБУ БАКР АЛ-МАДИНИЙ АС-СОБУНИЙ нихоятда саҳий машойихлардандурлар. Бухорода ул зотдан таълим олдим (муаллиф).

АБУ АҲМАД МАҲМУД ИБН АБУ БАКР АС-СОБУНИЙ АЛ-МАДАНИЙ солиҳ шайхлардан, кўп хайрли зот эдилар. Мен ул кишининг ҳовлисида Бухорода таълим олдим (муаллиф), таваллуди 485 (1093) ҳижрий йилда.

Ал-Мизэмажжатий: Мизэмажжат Кармина қишлоқларидан. АБУ МУҲАММАД ЖАЪФАР ИБН МУҲАММАД АЛ-МИЗЭМАЖЖАТИЙ ишончли зотлардан. Имом Бухорийга дўст эдилар. Даббусия қалъасига 257 (872) ҳижрий йилда келдилар ва ул зотдан кишилар ҳадислар таълимини олдилар. 360 (972) ҳижрий йилда вафот атдилар.

Ал-Музёнқалий: Музёнкан Бухоро қишлоқларидан. АБУ ХИЗР ИЛЁС ИБН ҲАФС АЛ-МУЗЁНКАНИЙ БУХОРИЙ кўп уламолардан таълим олган зотлар.

Ал-Маробитий: АБУ ИСҲОҚ ИБРОХИМ ИБН АБУ БАКР АЛ-МАРОБИТИЙ АЛ-БУХОРИЙ Бухоро аҳлидан, имом Бухорийнинг ҳамаср сафдошларидан.

Ал-Марожиллий: АҲМАД ИБН ҲУСАЙН АЛ-МАРОЖИЛИЙ Бухоро аҳлидан.

Ал-Мубзибоний: Мурзибон Бухоро қишлоқларидан. АБУ ҲАФС АҲМАД ИБН ФАЗЛ АЛ-МУРЗИБОНИЙ имом Бухоридан олдин ўтган уламолардан. Исо Фунжорийнинг шогирдларидан. 143 (853) ҳижрий йилда вафот этганлар.

Ал-Марғабуний: Марғабун Бухоро қишлоқларидан. АБУ ҲАФС АМР ИБН МУҒИРА АЛ-МАРҒАБУНИЙ Бамижкатда дарс бердилар (Бамижкат Фиждунонийнинг тавовис қишлоғига яқин қишлоқ). АБУ АБДУЛЛО МУҲАММАД ИБН АҲМАД АЛ-МАРҒАБУНИЙ АЛ-БУХОРИЙ ва ФАЗЛ АЛ-МУРЗИБОНИЙ иккилари кўп олимлардан таълим олибдурлар ва кўп шогирдлар чиқармишлар.

Ал-Марзанқаний: Марзанкан Бухоро қишлоқларидан. АБУ АБДУЛЛО МУҲАММАД ИБН ҲАСАН АЛ-МАРЗАНКАНИЙ АЛ-БУХОРИЙ кўп уламолардан таълим олиб шогирдлар чиқармишлар. АБУ БАКР МУҲАММАД ИБН ҲАФС БУХОРИЙ шул кишининг шогирдларидандурлар. 329 (942) ҳижрий йилда вафот этганлар.

Ал-Муснадий: «АБУ ЖАЪФАР АБДУЛЛО ИБН МУҲАММАД АЛ-МУСНАДИЙ БУХОРИЙ доимо ҳадисни санадини ривоят қилувчилари ҳужжат билан талаб қилганлари учун муснадий лақаби билан машҳур бўлдилар. Ўз замонасининг машҳур олимларидан таълим олиб, Имом Бухорийдек зотга ҳадисдан таълим берган зотдурлар. У кишининг боболари Имом Бухорийнинг боболари озод қилган қул бўлганлар. 229 (845) ҳижрий йил зул-қаъда ойида вафот этганлар. Қабрлари Чашмаи Айюб мазорининг ичидадур.

Ал-Муаббир: АБУ УБАЙДУЛЛО МУҲАММАД ИБН АС-САРРИЙ АЛ-МУАББИР ал-Бухорий Бухоро олимларидандурлар. МУҲАММАД ИБН МУСО АЛ-МУАББИР АЛ-БУХОРИЙ ХАЙЁМ Бухорийнинг устозларидандурлар.

Ал-Муфқоний: Муфқон Бухоро қишлоқларидан. Бу қишлоқ қадимда ва ҳозир жуда кўп уламолар маскани бўлган. Камина (муаллиф) АБУЛ ҲАСАН АЛИ ИБН МУҲАММАД АЛ-ЖУВАЙНИЙДАН бориб бир неча ҳадислардан баҳраманд бўлдим.

АБУ ГОЛИБ ЗОХИР ИБН АБДУЛЛО АЛ-МУФҚОНИЙ чиройли, тўғри, ишончли ҳадисларни ривоят қилувчи олимлардан. Ул зот тафсир, ҳадис ва бошқа илмлардан мумтоз эдилар. 321 (993) ҳижрий йилда вафот этдилар. АБУ АЛИ ИСМОИЛ ИБН ИМРОН АЛ-МУФҚОНИЙ факих, фозил, олим, ориф, луғат илмида олим эдилар. 380 (991) ҳижрий йилда вафот этдилар.

АБУЛ ҲАСАН ИБН АЛ-МУФҚОНИЙ олимлардандурлар 412 (1022) ҳижрий йилда вафот этганлар.

Ал-Мигий: Миғ Бухоро қишлоқларидан (Ромитан тумани) АБУ МУҲАММАД АБДУЛ ИБН МУҲАММАД АЛ-БУХОРИЙ АЛ-МИГИЙ Ҳанафий мазҳабининг улуғ олимларидан фатвода мумтоз тақводор, ўз замонасида ул кишига тенг олим топилмас эди. 378 (989) ҳижрий йил жумодил-аввал ойида вафот этганлар.

АБДУЛМАЖИД АЛ-МИГИЙ АБУ КОМИЛ БАСИРИЙНИНГ шайхларидандурлар.

Ал-нахлий: Нахл Бухоро қишлоқларидан. МАНИҲ ИБН САЙФ БУХОРИЙ АН-НАХЛИЙ Имом Бухорийнинг ҳамма Бухородаги устозларидан таълим олган зот. 264 (878) ҳижрий йилда вафот этганлар. Ул зотнинг фарзандлари АБУ АБДУРАҲМОН ИБН АБДУЛЛО АН-НАХЛИЙ ўз замонасининг улуғ олимларидан таълим олиб, кўп шогирдлар чиқармишлар. 317 (930) ҳижрий йил муҳаррам ойида вафот этганлар.

АБУ ЯҲҚУБ ЮСУФ ИБН АҲМАД АН-НАХЛИЙ Бухорода таълим олган олимлардан. 440 (1049) йилда туғилган. 530 (1137) ҳижрий йилда Анхуйда вафот этганлар.

Ан-Наршахий: Наршах Бухоро қишлоқларидан бўлиб, Вобкентнинг яқинида жойлашган. АБУ НАСР МУҲАММАД ИБН АҲМАД АН-НАРШАХИЙ олим, фозил эдилар. Абу Комил Басирийнинг оталари шул кишидан таълим олибдурлар.

АБУ АБДУЛЛО МУҲАММАД ИБН ҲАМДОН АН-НАРШАХИЙ Бухоро аҳлидандурлар. АБУ БАКР МУҲАММАД ИБН ЖАЪФАР АН-НАРШАХИЙ ҳам Бухоро аҳлидан. 280 (896) ҳижрий йил

туғилган. 348 (960) ҳижрий йил сафар ойида вафот этганлар (Бухоро тарихи китобининг муаллифи).

Ан-Нақбунӣ: Нақбун (Фурбун Бухоро туманидаги қишлоқ Нақбун деб аталади) Бухоро қишлоқларидан бири.

АБУЛ АББОС ЖАЪФАР ИБН МУҲАММАД АН-НАҚБУНИЙ Халид ибн Ҳафс Пайкандийдан таълим олган Хожа Ғунжорийнинг устозларидан, 374 (985) ҳижрий йил 1-рамазон кунинда вафот этганлар.

АБУ ЗАРИЁ ИБН ЖАЪФАР АЛ-ПАЙКАНДИЙ АН-НАҚБУНИЙ Пайканд ахлидан бўлиб, тафсир, савм (рўза), салот (намоз), маносик (ҳаж), байъ (савдо) тўғрисида китоблар ёзмишлар. Ирок, Ҳижозда бўлиб, энг улуғ олимлардан таълим олдилар ва имом Бухорий шул зотдан кўп ривоятлар қилмишлар.

Ан-Навжободий: Навжобод Бухоро қишлоқларидан бири. АБУЛ МАҲОСИН МУҲАММАД ИБН АБУ НАСР ИБРОҲИМ АН-НАВЖОБОДИЙ АЛ-БУХОРИЙ Хирот, Самарқандда бўлиб, ул жойдан кўп шогирдлар чиқармишлар, 470 ҳижрий йилда вафот этганлар.

Ан-Нурий: Нур Бухоро ва Самарқанд ўртасидаги кичик шаҳарчадур. Тоғ ёнида кўп мазорлари бордур, кишилар кўп зиёратга борурлар. АЛИ ИБН МУСТИДА АН-НУРИЙ АБУ ШУАЙБ СОЛИҲ ИБН МУҲАММАД СИЖЖОРИЙ АН-НУРИЙ (Сижжор ва Нур ўртасидаги масофа бир фарсахдур).

АЛ-ҲАКИМ АБУ НАСР АҲМАД ИБН ЖАЪФАР АН-НУРИЙ ул зот ўғиллари АЛ-ҲАКИМ МУҲАММАД ИБН АҲМАД АН-НУРИЙ АБУ АЛИ ҲАСАН ИБН АЛИ ҚОЗИ НУРИЙ 451 (1060) ҳижрий йилда туғилган. 518 (1125) ҳижрий йил жумодил аввал ойида вафот этганлар.

АБУ МУСО ИМРОН ИБН АБДУЛЛО АН-НУРИЙ АЛ-ҲОФИЗ (юз мингдан ортиқ ҳадис ёддан билган) Абу Ҳафси Кабир ва Муҳаммад ибн Салом Пайкандийнинг устозларидандурлар.

АБУ МУКОТИЛ АҲАД ИБН МУҲАММАД АН-НУРИЙ Бухоро уламоларидан таълим олганлар ва ул киши шеърӣ рисола амалийлар айтиб турганлар ва шогирдлари ёзиб олганлар, 417 (1027) ҳижрий йил ражаб ойида вафот этганлар.

АБУЛ ҲАСАН МУҲАММАД ИБН МУҲАММАД ИБН МУҲАММАД АН-НУРИЙ ул улуғ машойихлардан. Юзларидан нур товланиб тургани учун Нурий деб лақаб берилгандур (шул зот шарафларига Нурота деб аталган).

АЛ-ҲУСАЙН АҲМАД ИБН МУҲАММАД АН-НУРИЙ АБУЛ ҚОСИМ УБАЙДУЛЛО ИБН МУҲАММАДДАН — НУРИЙ 380 (991) ҳижрий йил раббиул-аввал ойида вафот этганлар.

Ан-Навозбодий: Навозбод Бухоро қишлоқларидан. АБУ АБДУЛЛО МУҲАММАД ИБН САИД АН-НАВОЗБОДИЙ 321 (934) ҳижрий йил муҳаррам ойида вафот этганлар.

АБУ НАСР АҲМАД ИБН МУҲАММАД НАЁЗКАНИЙ АЛ-КАРМИНИЙ имом Бухорийнинг «ал-Адаб ал-Муфшид» (ягона одоб) китобларини ривоят қилган зотлардан. Карминада 379 (990) ҳижрий йилда вафот этганлар.

Ал-Варзоний: Варзона (Варгонзе Шофиркон туманида) Бухоро қишлоқларидан. АБУ САИД ХУМОИ ИБН ИДРИС АЛ-ВАРЗОНИЙ. АБУЛ ҲАСАН МУҲАММАД ФАТҲ АЛ-ВАРЗОНИЙ Бухоро ахлидандурлар. АБУ АБДУЛЛО МУҲАММАД ИБН ҲАСАН АЛ-ВАРЗОНИЙ 333 (945) ҳижрий йилда вафот этганлар. Ал-Варкулий: Варкуд Кармина қишлоқларидан. АБУ АҲМАД ИБН МУҲАММАД АЛ-ВАРҚУДИЙ АЛ-КАРМИНИЙ имом Бухорийнинг «Саҳиҳул Бухорий» китобларини Муҳаммад ибн Юсуф Фарабрӣдан ривоят қилмишлар.

Ал-Варқий: Варқ Бухоро қишлоқларидан (ҳозирги Хўжа Барги, Когон туманида) бўлиб, Насаф йўлида Бухородан 2 фарсах узоқликдаги қишлоқдур. Бу жойдан кўп олимлар чиқмишлар. Шулардан АБУ БАКР МУҲАММАД ИБН БАКР АЛ-ВАРҚИЙ солиҳ ва фозил машойихлардан эдилар. Кўп олим ва фозил шогирдлари бордур, 380 (991) ҳижрий йил раббиус-аввал ойида вафот этдилар.

АБУ ИСҲОҚ ИБРОҲИМ ИБН МАНСУР АЛ-ВАРҚИЙ АБУЛ ЛАЙС ШОКИР ИБН ҲАМДВАЙҲ АЛ-ВАРҚИЙ АБУ СУЛАЙМОН ДОВУД ИБН ҲАСАН АЛ-ВАРҚИЙ зулҳижжа ойининг охирида вафот этганлар 305 (918) ҳижрий йил.

АБУ МУҲАММАД АБДУЛ ВОҲИД ИБН АБДУРАҲМОН АЛ-ВАРҚИЙ фақиҳ, олим, зоҳид, узоқ умр кўрган олимлардан. 130 ёшда вафот этдилар. Ул зотдан кўп олимлар таълим олар эдилар. 495 (1003) ҳижрий йилда вафот этдилар, қабрлари Варқ қишлоғида, кўп фарзанд қолдирдилар. Қабрларини бориб зиёрат қилдим (муаллиф).

Ал-Вазвиний: Вазвин Бухоро қишлоқларидан. АБУ МУҲАММАД ҲОЖИБ, ЗОҲИД АЛ-ВАЗВИНИЙ ўғиллари ИДРИС ИБН ҲОЖИБ, оталаридан таълим олибдурлар.

Ал-Вануфогий: Вануфаг Бухоро қишлоқларидан Тавовис қишлоғи ёнида. АБУ АМР ҲАМЗА ИБН УНАЙФ АЛ-ВАНУФОГИЙ АЛ-БУХОРИЙ Маккада ҳаж қилиб бўлганидан сўнг зулҳижжа ойининг охирида 288 (902) ҳижрий йилда вафот этдилар.

Ал-Вануфахий: Вануфах (ҳозирги Ромитан тумани Нуфаж қишлоғи) Бухоро қишлоқларидан.

АБУ ХУРРА АБДУЛЛО ИБН ОФИЯ АЛ-ВАНУФАХИЙ АЛ-БУХОРИЙ кўп олимлардан таълим олиб, кўп шогирдлар чиқармишлар. 280 (844) ҳижрий йилда вафот этганлар.

Ал-Вибавдий: Вибавдий Бухоро қишлоқларидан. АБУ ЮСУФ ЯЪҚУБ ИБН ИСҲОҚ АЛ-ВИБАВДИЙ шул қишлоқдан бўлиб 375 (986) ҳижрий йилда вафот этганлар.

Ал-Ясорагий: АБУ АБДУЛЛО МУҲАММАД ИБН ХУАЙФ ЯСОРАГИЙ БУХОРОНИНГ Бамижкат қишлоғидан. Кўп олимлар, шу жумладан АБУ АБДУЛЛО МУҲАММАД ИБН АБУ ҲАФСдан таълим олибдурлар.

Ал-Юхашунӣ: Юхашун Бухоро қишлоқларидан (ҳозирги Юрун қишлоғи Бухоро тумани) АЛ ҚОЗИ АБУ НАСР АҲМАД ИБН МУҲАММАД ЮХАШУНИЙ Куфада қози эдилар. Фақиҳ, фозил, олим эдилар. Абдулазиз Нахшабий шул зотнинг шогирдларидандурлар. 438 (1047) ҳижрий йилда вафот этганлар.

АБУ БАКР МУҲАММАД ИБН ХОТАМ АЛ-ЮХАШУНИЙ МУҲАММАД ИБН ЮСУФ Фарабрӣдан Саҳиҳул Бухорийни ривоят этибдурлар. 381 (992) ҳижрий йилда вафот этганлар.

МУНДАРИЖА

БУ КУННИНГ ГАПИ

Курбон Муҳаммадризо. Наъфинг агар халққа бешак эрур.	3
---	---

НАЗМ

Усмон Азим. Кичкириқлар ва сукунатлар	6
Юсуф Жумаев. Қошингдай етайми қароқларингга.	33
Олимжон Бўриев. Берар бахт жавобин ҳар саволимга	34
Одил Хотамов. Юрагимни ойга бергайман	36
Умида Абдуазимова. Дилимда яшар ҳур нафассан	38
Ҳамид Норкул. Шу Ватаннинг томирисан.	56
Кувондик Сиддик. Хижрон чўғларига дилимни кўмдим	58

НАСР

Шойим Бўтаев. Бир кунлик меҳмон. <i>Қисса</i>	11
Тўлқин Ҳайит. Ҳаловат. <i>Қисса</i>	40
Кудрат Дўстмуҳаммад. Карвон. <i>Ҳикоя</i>	62
Асад Дилмурод. Фано даштидаги қуш. <i>Роман</i>	76

БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ

Акмал Икромов. Гулдек нурга чўмилдим	60
---	----

АЛИШЕР НАВОИЙ ТАВАЛЛУДИНИНГ 560 ЙИЛЛИГИГА

Исмат Санаев. «Умид қанот бағишлайди»	64
--	----

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ДУРДОНАЛАРИ

Ҳомер. Одиссея	66
---------------------------------	----

ДАФТАРЛАРДА ҚОЛГАН САТРЛАР

Тилак Жўра. Соҳиллар саргайиб йўлим сўради	112
---	-----

АДАБИЙ ТАНКИД

Мухайё Ҳамидова. Рухиятдаги инқилоб	114
Шавакат Ҳасанов. Ишқ таважжуҳи	117
Салимаҳон Мирзаева. Оқиллар айирар сўзнинг фарқини	130
Сабоат Ўрунова. Қаҳрамон — оддий фуқароми ёки	133

ЁДНОМА

Турсунбой Адашбоев. Тоғларга термулиб қолган хаёл	119
--	-----

САНЪАТ

Ҳамидулла Акбаров. Наби Фаниев суянган ҳақиқат	135
---	-----

МЕРОС ВА ҚАДРИЯТ

Абдулқарим ас-Самъоний. «Ал-Ансоб»	143
---	-----

Безовчи рассом Р. Қўнғирова

* Муаллифлар фикри таҳририят фикри деб қабул қилинмасин. Таҳририятга келган бир босма табоқчада бўлган материаллар муаллифларга қайтарилмайди. * Таҳририят ўз тавсиясига кўра амалга оширилган таржима асарларини қабул қилади. * Ойнома матбаасига оид нуқсонлар (саҳифалар етишмаслиги, чалкаш босилгани) бўйича ушбу ташкилотга мурожаат қилинг: Тошкент-29, Буюк Турон кўчаси, 41. «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси босмаҳонаси. * Обунага монъелик кўрсатилган ёки ойнома ўз вақтида етиб бормаган тақдирда Тошкент — 700000, Амир Темур тор кўчаси, 2. Жумҳурият матбуот тарқатиш марказига мурожаат қиласиз.

Теришга берилди 15.01.2001 й. Босишга рухсат этилди 2.02.2001 й. Қоғоз формати 70х1081/16. Офсет босма усулида 2-қоғозга босилди. Босма табоғи 10. Шартли босма табоғи 14. Шартли-рангли босма табоғи 14,7. Нашриёт ҳисоб табоғи 15,4. Адади 2700 нусха. Буюртма № 1006.

ЧАКАНА САВДОДА БАҲОСИ КЕЛИШИЛГАН НАРХДА

«Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси босмаҳонаси,
700029, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41.

СИЗГА ХИЗМАТ — БУРЧИМИЗ

«Биз билан ҳамкорлигингиз хотиржамлигингизга гаровдир!» — дейди «Темирйўлаудит» маслаҳат фирмаси директори Шермат Бегматов.

Республикамиз мустақиллик йўлига қадам қўйгач, барча соҳаларда ислохотлар амалга оширила бошлади. Жумладан, бозор иқтисодиёти шароитида тадбиркорликнинг асоси бўлмиш молия, назорат ва тафтиш соҳаларида ҳам. Шермат Бегматов бошқараётган аудиторлик маслаҳат фирмаси фаолияти бунга яққол мисолдир.

...1973 йил Тошкент халқ хўжалиги институтини битирган Шермат Бегматов Тошкент чарм-мўйначилик заводида иқтисодчи-муҳандис бўлиб беш йил ишлади. Айти шу ерда ишлаб юрганида аспирантурага киради. Илмий иши мавзуси — темирйўл соҳасидаги ишчи-хизматчиларнинг иш ҳақларини режалаштириш эди. Шу сабаб бўлди-ю, у темирйўлчилик касбига меҳр қўйди.

— Темирйўлдаги илк фаолиятимни катта тафтишчиликдан бошлаганман. У ерда 1987 йилгача ишладим, — дейди Шермат ака ўша даврларни эслаб. — Ўша йили темирйўл хизмат ташкилотларидаги барча назорат ва тафтиш соҳалари бошқарманинг молия хизматида умумлаштирилди. Янги хизматга ҳам катта тафтишчи бўлиб ўтдим.

1996 йилнинг 8 августида Республика Президентининг халқ хўжалиги тармоқларидаги тафтиш бўлимлари ўрнида Аудит фирмалари тузиш ҳақидаги фармони чиқди. Ушбу ҳужжат асосида 1997 йилда «Ўзбекистон темир йўллари» Давлат-акционерлик темирйўл компанияси қошида «Темирйўлаудит» маслаҳат фирмаси ташкил этилди. Унинг директори этиб ўз соҳаси билимдони Шермат Бегматов тайинланди.

1. «ТЕМИРЙЎЛАУДИТ» ФАОЛИЯТИДАН...

Ҳозирда «Ўзбекистон темир йўллари» ДАТК тасарруфида 173 корхона ва ташкилот мавжуд бўлиб, уларнинг 50 таси акционерлик жамиятларига айлантирилган. Уларнинг барчасини аудиторлик кўригидан ўтказиш асосан «Темирйўлаудит» маслаҳат фирмаси жамоаси зиммасида. Шунингдек, фирма ҳозирги бозор иқтисодиёти муносабатлари ривожланаётган ва ҳар бир соҳа ўз ишини рақобат асосида ташкил этаётган бир даврда республикадаги барча қўшма корхоналарга, акционерлик ва масъулияти чекланган жамиятларга, давлат ва халқ хўжалигининг барча тармоқларида фаолият юритаётган корхоналарга бухгалтерлик ҳисоботи, аудит кўригидан ўтказиш бўйича малакали хизмат кўрсата олади. Булардан ташқари, корхоналарда солиқ тизимини тўғри ташкил этиш, ҳисоб-китоб жараёнлари якуни бўйича уларнинг тўғрилигини тасдиқлаб бериш, меъёрий ҳужжатлар, турли молиявий фаолиятлар, корхоналарнинг рентабеллиги ва тўлов қобилиятини аниқлаш, таҳлилдан ўтказиш бўйича маслаҳатлар беради.

Фирма ҳорижий халқаро ташкилотлар берадиган инвестициялар — кредит, пул маблағлари юзасидан халқаро стандарт талаблари даражасида аудит текширувлар ўтказиб бериш қобилиятига эга бўлган малакали мутахассисларга ҳам эга.

2. ШУ ЎРИНДА БИРГИНА МИСОЛ...

Ўзбекистон молия бозорида корхона ва ташкилотларни аудит текширувдан ўтказиб берадиган 600 дан зиёд аудит фирмалари мавжуд. Ушбу шароитда мижозни фирмага доимий мижоз сифатида жалб қилишнинг ўзи бўлмайди. Ташкил бўлганига эндигина уч йилдан ошган «Темирйўлаудит» фирмаси жамоаси эса бунинг уддасидан чиқди. Улар фақат темирйўл тизимидаги ва бошқа соҳалардаги мижозларнигина ўзига жалб қила қолмай, ҳорижий мижозлар ҳам топди.

Кўпчиликка маълумки, Осиё тараққиёт банки ва Европа тикланиш ва тараққиёт банки «Ўзбекистон темир йўллари» ДАТК билан иккита инвестиция лойиҳасини амалга оширишда ҳамкорлик қилмоқда. Осиё тараққиёт банки Чингелдидан Бухорогача бўлган 320 км. темирйўлни қайтадан туб таъмирлаш учун 70 млн. Америка доллари миқдорида, Европа тикланиш ва тараққиёт банки эса локомотивларни янгилаш учун 40 млн. АҚШ доллари миқдорида сармоя ажратган. Бу ишлар ҳозирда амалга оширилмоқда. Дунёдаги бу икки қудратли молия ташкилотлари эса ким билан қачон ва қай тариқа ҳамкорлик қилишни яхши билишади. Бунинг учун уларга, аввало, ишончли, яъни берган қарзларини ўз вақтида келишилган шартлар бўйича қайтара оладиган шерик керак. Улар бундай шерикликка бизнинг темирйўл компаниямизни танлаб олишган экан, унинг молиявий қудратини ҳам

*Шермат Бегматов фирмбосари
Рафкат Баратбоев билан кўпчилик иш муҳокамаси*

амалда ҳисоб-китоблар орқали яхши билишлари лозим. Бундай ҳисоб-китобларни аудит фирмалари аниқлаб, ўз кафолатларини беради.

Худди ана шу — қайси аудиторлик фирмалари билан ишончли ҳамкорлик қилиш юзасидан бу икки банк эълон қилган халқаро тендерда жаҳон таниган аудиторлик фирмалари орасида қатнашган «Темирйўлаудит» ютиб чиқди ва улар билан шартнома тузиб, шу асосда текширувлар олиб бориб, компанияга катта даромад келтира бошлади.

Бу эса юқоридаги айтганимиздек, фирмада халқаро текширув ишларида ҳам ишлай оладиган юқори малакали аудит ходимлар етарлилигидан дарак беради. Демакки, фирма раҳбари кадрларни танлаш ва уларни жой-жойига қўйишда ҳам янглишмаган экан.

Умуман, фирма қисқа вақт ичида ўз фаолиятини такомиллаштириб, хизмат турларини кенгайтириб темирйўл компанияси билан тузилган икки йиллик бош шартнома асосида иш олиб бормоқда. Бир ойда фирмага 12—15 ташкилот мурожаат қилади. Фирмадаги 21 киши Адлия вазирлиги қошида ташкил этилган Ўзбекистон аудиторлари ва бухгалтерлари Ассоциациясининг малака ошириш курсларида ўқиган юқори тоифали мутахассислардир. Фирма директори ўринбосари Рафкат Баратбоев, бўлим бошлиқлари Равшан Рустамбеков, етакчи аудитлар Зокир Саъдуллаев, Курбон Аннаев, биринчи тоифа аудитлар Ўрол Чоршанбаев, Рустам Комиловлар шулар жумласидандир. Уларнинг кўпчилиги темирйўл транспорти соҳасида 15—20 йил ва ундан ортиқ ишлаётган кадрлардир.

3. ИҚТИСОДИЙ КЎРСАТКИЧЛАРГА БИР НАЗАР

Фирманинг компанияга келтираётган даромади ҳам йилдан-йилга ошиб бормоқда. Мисол учун жамoa 1997 йилда темирйўл корхоналари билан шартнома асосида аудит текширувлар олиб бориб 20 млн. сўм, 1998 йилда 25 млн. сўм, 1999 йилда 28 млн. сўм маблаг топган бўлса, 2000 йилнинг 9 ойи ичида 22 млн. сўм даромад қилди, йил охиригача фойдани 30 млн. сўмга етказишмоқчи.

— Биздан кўпгина корхона раҳбарлари солиқлар ҳисоботининг тўғри* ёки тўғри эмаслигини кўриб беришимизни сўрашади. Бундай миҳозларимиз умумий миҳозларимизнинг 80 фоизини ташкил этади, — дейди Шермат Бегматов. — Баъзи раҳбар ёки бош бухгалтерлар эса бизнинг аудит текширувларни навбатдаги молиявий тафтиш билан янглиштиришади. Аслида ундай эмас. Биз аввало миҳознинг қизиқиши ва манфаатларидан келиб чиқиб, ўзаро ишонч, икки томонлама ҳамкорлик асосида иш олиб борамиз. Ҳар бир корхонадаги ўз вақтида ўтказилган аудит текширув ўша корхона ривожига ижобий таъсир қилади, раҳбарларни солиқ ва ҳуқуқий ҳимоя қилиш органлари томонидан кўриладиган

келгусидаги қонуний санкциялардан ўз вақтида огоҳ этиб, уларни химоя қилади. Корхонасининг ҳақиқий молиявий аҳволидан хабардор раҳбар чалкашликларни ўз вақтида тўғрилайди. Чунки ҳозирги шароитда ҳар бир корхонанинг молиявий ва иқтисодий кўрсаткичларини ҳаққоний, ҳам малакали, ҳам ишончли, ҳам таҳлилий текшириб беришни фақат аудит фирмаларгина амалга оширади. Буни ҳамма, айниқса, корхона раҳбарлари яхши билишлари керак!

4. КЎНГИЛДАГИ ГАПЛАР

...Корхоналарни текшириш жараёнида уларнинг қийин аҳволга тушиб қолиш сабабларини ўрганишга тўғри келади. Масалан, баъзи қонунларнинг бошқалари билан узвий боғланмаганлиги, яъни охирига етказиб ишланмаганлиги, баъзиларининг тез-тез ўзгариб туриши бунга сабаб бўлади. Мисол учун шу ўринда ҳозирги шароитдаги темирйўл ва халқ хўжалиги тармоқларидаги режалаштиришларни ҳамда улардан келиб тушадиган пул маблағларининг қарама-қаршилигига тўхталсак, Темирйўл транспорти ўз олдига қўйган режани, дейлик, юк ташиш режасини ухдалайди, аммо хазинасига бажарилган ишга яраша пул келиб тушмайди. Тўғри, мижозлар олдиндан 15 фоиз ҳақ тўлайди, темирйўл эса 100 фоиз ишни бажаради. Аммо пул ўз вақтида келиб тушмайди. Агар бажарилган иш учун олдиндан пул тушираман десангиз, белгиланган режадаги ташиш ҳажми бажарилмай қолади.

Демак, юқоридан — вазирликлардан қонунларни бир-бирига мос ҳолда бажарилишига эътибор бериш керак. Ахир пул бўлмагач, яъни бажарилган иш учун маблағ ўз вақтида келиб тушмагач, масофлар ўз вақтида берилмайди, бошқа мижозлар билан ишлаш қийинлашади, ишлаб чиқариш кўрсаткичлари бажарилмай қолади. Аслида булар тўғридан-тўғри қонунлар асосида бажарилиши шарт.

Мисол учун бирор вазирлик ёки концерннинг юки манзилга элтиб қўйилдими, бир ҳафта ичида қилинган ишга пули ўтказиб берилиши керак.

Хуллас, қонунчилик устивор демократик жамият қураётган эканмиз, чалкашликларга йўл қўймай қонунчиликка амал қилиб, уни янада мустаҳкамлаб боришимиз зарур.

5. ЯНГИЛАНИШ ЙЎЛИДА

Республикамызда МДХ мамлакатлари ичида биринчилардан бўлиб Аудиторлик фаолияти тўғрисидаги Қонун қабул қилинган эди. Компания қошидаги «Темирйўлаудит» маслаҳат фирмаси ҳам ҳозирда самарали фаолият олиб бормоқда. Аммо ўтган йиллар орасида аудиторлик фаолиятига оид амалдаги меъёрий ҳужжатлар бир неча мартаба ўзгартирилиб такомиллаштирилди. Шу йилнинг 22 сентябридаги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 365-сонли «Аудиторлик фаолиятини такомиллаштириш ва аудиторлик текширишларининг аҳамиятини ошириш тўғрисида»ги қарорига кўра ҳозирда «Темирйўлаудит» жамоаси ҳам замонга мос қадам ташлаб, ўз аудиторларини қайта ўқитиш ва сертификат олишга тайёрлаяпти. Чунки 2001 йилдан республикамыздаги халқ хўжалиги тармоқлари халқаро ҳисоб-китоб андозалари асосида иш олиб борадилар.

6. СЎНГГИ СЎЗ ЎРНИДА

Хайрлашаётиб Шермат акадан сўрадим:

— «Аудит» сўзининг соф ўзбекча маъноси қандай?

— «Аудит» сўзи асли лотинча, ўзбекчада «мен сизни эшитаман» дегани.

— «Мен сизнинг чўнтагингизни эшитаман», дег.

Кулишдик.

Хуллас, «Темирйўлаудит»га мурожаат қилаверинг, улар Сизнинг дардингизни эшитиб, ундан Сизни ўз вақтида огоҳ этаверсин!

Мурожаат учун манзил: Тошкент шаҳри, Тарас Шевченко кўчаси, 7-уй, («Ўзбекистон темир йўллари» ДАТК биноси).

Адҳам Даминов